

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN KONSOLİDASYONU
SÜRECİ AÇISINDAN 15 TEMMUZ 2016 SONRASI
ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN DEĞİŞİMİ**

Yunus ARINCI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Tuncay ÖNDER

DOKTORA TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

EKİM 2023

**TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN KONSOLİDASYONU SÜRECİ
AÇISINDAN 15 TEMMUZ 2016 SONRASI ORDU-SİYASET
İLİŞKİSİNİN DEĞİŞİMİ**

Yunus ARINCI

**DOKTORA TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EKİM 2023

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yunus ARINCI
(Tarih)

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Doktora Programı öğrencisi Yunus ARINCI tarafından hazırlanan Türkiye’de Demokrasinin Konsolidasyonu Süreci Açısından 15 Temmuz 2016 Sonrası Ordu- Siyaset İlişkisinin Değişimi Başlıklı tez çalışması 18/10 /2023. tarih ve 12:30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan : Prof.Dr. M.Akif KİREÇCİ	☐	☐
Danışman : Prof.Dr.Tuncay ÖNDER	☐	☐
Üye : Prof.Dr. Fırat PURTAŞ	☐	☐
Üye : Doç.Dr. İbrahim SARITAŞ	☐	☐
Üye :Prof.Dr.M. Çağatay OKUTAN	☐	☐

DEMOKRASİNİN KONSOLİDASYONU SÜRECİ AÇISINDAN 15 TEMMUZ 2016
SONRASI ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN DEĞİŞİMİ
(Doktora Tezi)

Yunus ARINCI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekim 2023

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme aşamalarında asker sivil ilişkilerine yönelik tarihsel arka plandan hareketle demokrasinin konsolidasyon sürecini incelemektedir. Özellikle 15 Temmuz askeri kalkışmasına kadar ki süreç, Türkiye'de ordunun siyasete doğrudan müdahale ettiği darbeler dönemini demokrasi tarihi bakımından üzücü birer vaka olarak göz önüne serer. Bu bağlamda askerlik mesleğinin iç ve dış tehditlere karşı devleti koruyan hiyerarşik otonom bir güç oluşu, demokratik temayüllerin ve kanuni tanımların yetersizliği nedeniyle siyasetin gündemiyle anılmasına neden olmuştur. Demokrasinin sivilleşme çabaları dikkate alındığında Türkiye'de söz konusu durum, sıklıkla ordu siyaset ilişkisini anti demokratik ilişkiler boyutuna taşımıştır. Dolayısıyla 15 Temmuz sonrası yapılan kanuni düzenlemelerle sivil denetim faaliyetinin önemi artmış ve yargı birliği sağlanarak, ordu-siyaset ilişkisinin demokratik şekilde konsolide edilebilmesinin önü açılmıştır. Bu çalışmada da bahsi geçen yeniliklerin önceki dönemlerle birlikte tarihsel çerçeveli bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bilim Kodu : 117101
Anahtar Kelimeler : Demokrasi, Siyaset, Ordu, Sivil Denetim, Anayasa
Sayfa Adedi : 291
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tuncay ÖNDER

THE CHANGE OF THE ARMY-POLITICS RELATIONSHIP AFTER JULY 15, 2016 IN
TERMS OF THE CONSOLIDATION OF DEMOCRACY PROCESS

(Ph. D. Thesis)

Yunus ARINCI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

October 2023

ABSTRACT

This study examines the consolidation process of democracy, based on the historical background of military-civil relations in Turkey's democratization stages. Especially the period until the July 15 military uprising reveals the period of coups in which the army directly intervened in politics as a sad case in the history of democracy. In this context, the fact that the military profession as a hierarchical autonomous force that protects the state against internal and external threats has caused it to be associated with the agenda of politics due to the inadequacy of democratic tendencies and legal definitions. Considering the civilianization efforts of democracy, the situation in Turkey has often brought the military-politics relationship to the level of anti-democratic relations. Therefore, with the legal regulations made after July 15, the importance of civilian control activities increased and judicial unity was ensured, paving the way for the military-politics relationship to be consolidated democratically. In this study, a historical evaluation of the mentioned innovations was made along with previous periods.

Science Code	: 117101
Key Words	: Democracy, Politics, Army, Civilian, Control, Constitution
Page Number	: 291
Supervisor	: Prof. Dr. Tuncay ÖNDER

ÖNSÖZ

Aydınlanma felsefesinin ortaya çıktığı zaman dilimine koşut olarak siyaset felsefesinin de gelişimi incelendiğinde, demokrasinin temel bir ideal olarak Yakın Çağ'da daha çok kuramsal ve epistemolojik derinlik kazanma endişesi ve çabası içinde olduğu görülecektir. Denilebilir ki, Aydınlanma sadece Batı ya da kıta Avrupası merkezci bir yayılım göstermeyerek ürettiği değerler itibarıyla demokrasinin felsefesine, doğasına uygun beklentileri evrensel ölçekli değer yargılarına dönüştürmüştür. Bu bağlamda Türkiye'nin demokratikleşme süreci nazara alındığında; Osmanlı modernleşmesinin başladığı ve günümüz Türkiye'sinin kuruluşundan zamanımıza kadar demokrasi idealindeki zihniyet dönüşümü, karşımıza önemli bir konuyu yani 'Ordu-Siyaset' ilişkisini çıkarmaktadır. İlk anayasacılık faaliyetlerinin bir sonucu olan Tanzimat modernleşmesinden günümüze kadar demokrasi, sıklıkla asker-sivil ilişkilerinin gerilim boyutundan etkilenmiştir. Türk devlet geleneği de göz önüne alındığında ordunun kadim zamanlardan günümüze mahiyeti, yapısı ve görev tanımı, güç ve iktidar olgularındaki siyasi endişeleri daha hassas hale getirmiştir. Türkiye'nin 20. yüzyılının demokrasi tarihimiz bakımından bir darbeler yüzyılı oluşu, demokratikleşme çabalarını kesintiye uğratan ve demokrasi idealini erteleyen bir devlet görüntüsü ortaya çıkmasına vesile olan üzücü örnekler ortaya çıkarmıştır. 15 Temmuz askeri kalkışması ve sonrasında yaşanan gelişmeler dikkate alındığında; yeni düzenlemelerin bizatihi ordu-siyaset ilişkisini yapısal anlamda konsolide eden bazı özellikler gösterdiği görülmektedir. Sivil denetimin öneminin artması ve yargı birliği sağlanması, aynı zamanda Türkiye'nin ileri demokrasi hayalinin de gerçekleşmesi bakımından önemli köşe taşı niteliğindedir. İşte bu çalışma da, Türk demokrasisi için sürdürülebilir ideal değerlerin korunması adına asker-siyaset ilişkisinin daha demokratik yasal çerçeveye kavuşmasının tarihsel, yasal ve çağcıl olanaklarını değerlendirme endişesiyle yapılmıştır.

Çalışma süreci boyunca bu konunun gelişimi ve yazım aşamalarında değerlendirme ve önerileriyle çalışmanın olgunlaşmasına katkı sağlayan Hocam Prof. Dr. Yusuf TEKİN'e; arşivlere ulaşmam noktasındaki desteklerinden dolayı Prof. Dr. Uğur ÜNAL'a; tez çalışmasına yönelik dikkatleri ve önerilerinden dolayı Danışman Hocam Prof. Dr. Tuncay ÖNDER'e, son olarak çalışma sürecinde bana desteğini hiç esirgemeyen eşim ve çocuklarıma şükranlarımı arz ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	1
2. ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNDE SINIRLAR, ZORUNLULUKLAR VE TİPOLOJİLER	9
2.1. Orduya Duyulan İhtiyaç: İşlev ve Görevleri	9
2.1.1. Dış Tehditlere Karşı Savunma	9
2.1.2. Dış Politikada Caydırıcılık Unsuru	10
2.1.3. Siyasi Otoritenin Emrinde Savaşma.....	13
2.2. Orduyu Diğer Kurumlardan Farklılaştıran Özellikleri	16
2.2.1. Silah Gücü	16
2.2.2. Hiyerarşi-Disiplin.....	18
2.2.3. Bütün Halinde Hareket Edebilme Yeteneği	21
2.2.4. Siyaset Üstü Tanımlanma/Kabul Görme.....	22
2.3. Ordunun Siyasal Yaşamda Edinebileceği Roller	26
2.3.1. Savaş Aracı Olması	27
2.3.2. Siyasi Düzenin ve İstikrarın Temininde Rol Alması	28
2.3.3. Çıkar Grubu Gibi Hareket Edebilmesi	29
2.3.4. Sivil Siyasi Düzenin Alternatifi Olarak Görülmesi.....	30
2.3.4.1. İç faktörler	32
2.3.4.2. Dış faktörler.....	33
2.3.4.3. Ordunun kendine has özelliklerinden kaynaklanan faktörler	34

	Sayfa
2.4. Ordu-Siyaset İlişkisini Açıklayan Tipolojiler	36
2.4.1. Geleneksel Model.....	36
2.4.2. Liberal Model	41
2.4.3. Totaliter Model.....	46
3. TÜRKİYE’DE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	53
3.1. Son Yüzyılında Osmanlı Devleti ve Ordu.....	53
3.1.1. Ordunun Modernizasyonu Çabaları	53
3.1.2. Osmanlı Son Döneminde Ordunun Siyasetle İlişkisi	69
3.2. Kurtuluş ve Kuruluş Sürecinde Ordu	82
3.2.1. Mustafa Kemal ve Muhaliflerinin Gözünde Ordu	86
3.2.2. Ordunun Arka Plana İtilmesi ve/veya Siyasetle İlişkisi.....	93
3.3. Öncesi ve Sonrasıyla 27 Mayıs Darbesi.....	101
3.3.1. Demokrat Parti’nin Orduya Bakışı.....	123
3.3.2. Siyasal Kriz Söylemi ve Darbe	127
3.3.3. Milli Birlik Komitesi’nin İktidarı.....	139
3.4. 12 Mart Rejimine Yol Açan Faktörler ve Muhtıranın Sonuçları	145
3.5. 12 Eylül 1980 Darbesine Giden Yolda Asker-Siyaset İlişkisi	161
3.5.1. 12 Eylül’e Giden Yolda Tarihi, Toplumsal ve Siyasi Süreçler.....	164
3.5.2. 12 Eylül 1980 Darbesi: Vesayetın Aksiyonu	171
3.5.3. 28 Şubat Müdahalesi ve Siyasal Hayatın Dizaynı	178
4. 15 TEMMUZ 2016 SONRASI ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ.....	185
4.1. 15 Temmuz Sonrası Kurumsal Düzenlemeler.....	186
4.1.1. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi’nin Kapatılması	186
4.1.2. YAŞ’ın Yapısındaki Değişikler ve YAŞ Kararlarının Yargı Denetimine Açılması.....	193

	Sayfa
4.1.3. Genel Kurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına Bağlanması ve MGK'daki Sivil Sayısının Arttırılması.....	196
4.1.4. Jandarma Genel Komutanlığının İçişleri Bakanlığına Bağlanması	204
4.1.5. Milli Savunma Üniversitesinin Kurulması.....	208
4.1.6. Silahlı Kuvvetler Mensuplarına Tanınan Ayrıcalıklı Alanların Kaldırılması ile Sivil Özgürlük Alanlarını İlgilendiren Düzenlemeler	210
4.2. Ordu-Siyaset İlişkisine Dair Düzenlemelerin 15 Temmuz Öncesi Dönemlerle Kıyaslanması	212
4.2.1. Hukuki Düzenlemeler, Bakış Açısı ve Farklılıklar	212
4.2.2. Siyasi Liderlerin Konuya Bakışı ve Etkisi	221
5. SONUÇ	229
KAYNAKLAR	239
EKLER.....	255
EK 1. 1808 Yılında İmzalanan Sened-i İttifak ve Çeviri Yazısı.....	256
EK 2. 1827 Yılında Kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi	265
EK 3. 1839 Tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Çeviri Yazısı	287
ÖZGEÇMİŞ	291

1. GİRİŞ

Toplumu ilgilendiren herhangi bir konuda nihai karara varılması için

senatoda üç gün boyunca tartışılması gerekliliği bir kuraldır.

Senato ya da halk meclisi dışında tartışmaya

kalkmak ölüm cezası gerektiren bir suçtur.

Bu tür kuralların, prensin ve traniborusların

bir olup zorbalıkla halkı sindirmelerini

ve devletin yönetim biçimini değiştirmeye

kalkışmalarını önlemeye yönelik olduğunu söylerler.

Thomas More, Ütopya

Bu çalışma, Türk siyasi hayatından hareketle ordunun yapısı, işlevi ve demokratik ideal yönetim şekilleriyle arasındaki ilişkiyi incelemeyi ve sivil denetim enstrümanlarının işlerliği noktasında bir takım tespit ve değerlendirmeleri amaç edinmektedir. Kadim devirlerden günümüze kadar ordunun yapısal özellikleri ve görev tanımları dikkate alınırsa; demokratik işleyişin korunması veya askıya alınmasındaki ince sınır, ordunun sivil irade üzerindeki etkisinin de, temel gerilim alanlarını içermektedir. Her açıdan demokratik devletlerin hukukun üstünlüğünü kabul etmelerinden hareketle, sivil iradenin denetim mekanizması bakımından üzerinde hiçbir otoriteyi kabul etmeyişi, gerçek demokrasinin bir gereği olarak ‘sivil denetimin’ önemini daha da öncelikli hale getirmektedir. Bu bakımdan Türk siyasi hayatındaki darbeler süreci sivil denetim ve sivil anayasa olgularının sıklıkla ihlal edildiği anti demokratik bir sürece kapı aralamıştır. Özellikle 15 Temmuz sonrası yapılan düzenlemelerin söz konusu tarihsel süreç içinde ilk defa bahse konu olacak normlar ortaya çıkardığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Böyle bir açıdan bakıldığında devletin yapısı, ideal yönelimi ve demokrasi temsiliyle ordu arasındaki ilişkinin de tarihsel bir perspektiften incelenmesinde fayda vardır.

Bu çalışmada uygulanan metodoloji, sivil denetim konusuyla ilişkili olarak hangi argümanların belirleneceğine yönelik bir problem durumu bizi bir problem tespitiyle yakından bağlantılıdır. Bu problem durumu, sivil denetimin Türkiye demokrasi tarihinde neredeyse örnekleriyle hiç varolmamasıyla alakalıdır. Bu

araştırma konusunun özgün yanı ve benzerlik bağları bakımından sınırlılıkları da burada ortaya çıkmaktadır. Öncelikle literatür taraması, kaynakların sistematik ve kronolojik incelenmesi ve yine dönemin peryodiklerinin, süreli yayınlarının taranması, söz konusu problem durumunun ortaya atılmasında sağlam bilimsel dayanaklar teşkil etmektedir. Veri toplama süreçlerinde arşiv kayıtları incelenmiş, analiz edilmiş ve uygun metinler alıntılanmıştır. Özellikle baskın ve paralel görüşler bu çalışmanın karşılaştırma ve değerlendirme aşamaları için ciddi imkân sağlamıştır.

Yine bu çerçevede devlet mefhumunun tarihsel örnekleriyle sunulması, demokratik işleyişin gelişim aşamalarını görmemiz bakımından önemlidir. Çünkü siyasal bir örgütleniş biçimi olarak devletin tarihsel gelişimi aynı zamanda evrensel demokrasi ilkelrinin de gelişimi anlamına gelmektedir. Asker sivil ilişkilerinin Türk demokrasi tarihi açısından kronolojik olarak incelenmesi ise bu çalışmaya konu olan sivil denetimin tarihsel gelişim aşaması bakımından önemlidir. Tarihsel gelişim, Türk siyaset tarihinin anlatılması ve sivil denetim, bu bağlamda 15 Temmuz sonrası meydana gelen gelişme ve düzenlemeleri bir bütün olarak bu çalışmada görmemize olanak sağlayacaktır.

Türk demokrasi tarihi bakımından asker-sivil ilişkilerinde 15 Temmuz sonrası yapılan düzenlemelerle özellikle bu çalışmanın katkı sağlamayı amaç edindiği temel konular şöyle sıralanabilir;

- Devletin demokratik yapısının tarihsel örnekleri
- Asker-sivil ilişkileri ve ordunun yapısının tarihi arka planı
- Sivil denetimin önemi
- Yargı birliğinin sağlanması
- YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması
- Askerlik mesleğine yönelik hukuk dışı imtiyaz alanlarının kaldırılması
- Temel hak ve özgürlükler noktasında kılık kıyafet düzenlemesi

Bu bağlamda 15 Temmuz öncesi dönemde kanun ve yönetmeliklerde çok fazla örneğine rastlamadığımız birtakım düzenlemelerin bu çalışmada incelenmesi, bilimsel yöntem itibarıyla söz konusu dönem öncesiyle yapılacak karşılaştırmaların emsal ve örneklerini bir sınırlılık problemi olarak ortaya koymuştur. Yargı birliğinin sağlanması böyle bir açıdan bakıldığında hukuk sisteminde yargı uzmanlaşması adı altında askeri

vesayetin iki başlı bir yargı sistemi inşa etmesine olanak sağladı. Askeri yargılamalarda mutlak bir hukuk üstünlüğü yerine emir komuta hiyerarşisine göre işleyen hukuksal süreç yargı birliğini işlemez hale getiren bir süreçti. Askeri hizmete ilişkin idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesi olan bu yargı kolu 15 Temmuz'dan sonra yargıdaki vesayeti kaldırma adına 16 Nisan 2017'de yapılan referandum ve Anayasa değişikliğiyle yeniden düzenlenmiş ve bu yargı kolunun tasfiyesiyle hukuk birliği sağlanmıştır. Sivil denetimin önemi artmış, sivil yargılamaların önü açılmış, YAş kararlarının yargı denetimine açılması, askerlik mesleğine yönelik hukuk dışı imtiyaz alanının ortadan kaldırılması, kılık kıyafet düzenlemesinin getirilmesi gibi sivilleşme çabaları; aynı zamanda Türk demokrasi tarihi açısından asker-sivil ilişkilerini daha kanuni ve demokratik bir sürece götürmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı da söz konusu düzenlemelere kadarki tarihi süreci incelemek ve buradan hareketle tarihsel bir perspektifte bahsi geçen meselelere yönelik belge ve verilerden yola çıkarak bir değerlendirme yapmaktır.

O halde devlet nedir ve ordu siyaset ilişkisi ne türden bir tarihsel arka plana sahiptir? Devlet, bir otokratik istenç ve müşterek katılımlı bir anlaşma biçimi olarak tanımlanırsa eğer, devletin varolan şartlarındaki bir aradalıkta, içtimai düzen, hukuk perspektifinde şiddet ve anarşizmin uzağında temel güvenlik politikalarının merkezi bir otokratik aygıt tarafından yürütüleceği anlamına gelir. Platon ve Aristo'nun sistematik devlet incelemelerinden, Hobbes'un Leviathan veya Thomas Paine'nin anti-devletine kadarki teorik sürecin temel demokrasi idealinin sürdürülebilir imkânlarına yönelik bir ideal veya distopya tasavvur ettiği düşünöldüğünde, devletin dinamik ve organik yapısı içindeki demokrasi idealinin yasallıkla iç içe giydirilmiş bir olgu gereksinimi olduğu dikkatten kaçmayacaktır. Antikitedeki demokrasi idealinden modern demokratik devlet biçimlerine dek asıl problem alanını oluşturan en kalıtsal konu, devletin yasal meşruiyetinin korunması ve sürdürölmesi noktasındaki ilke düzeyidir.

İşte bu bağlamda tasavvur edilmiş bütün demokratik devlet biçimlerinde anarşizmin bir basamak daha alttan kurulmuş anlam dünyasında anti-demokratik süreci tanımlayan olgu siyasal boyutuyla vesayettir. Zira vesayet, temel özgürlük alanını doğrudan işaret eden demokratik katılımı cebren işlemez hale getiren bir süreçte;

bazen seçkin bir hukuk konsensüsüyle illüzyon halinde bazen de direkt güç yoluyla anti-demokratik süreçlere evrilebilir. Vesayet, elbette Türk devlet geleneğinde “Ordu-Millet” kavramının yalın halinden zaman zaman bağımsızlaşarak ‘Ordu-Devlet’ kavramına doğru evrilirken Türk Siyasi hayatının tarihsel sürecinde Türk-İslâm dairesindeki devletlerin binlerce yıllık tarihi ve Devlet-i Aliye’nin kuruluş ve çöküş sürecinde de askeri vesayet olgusunu Cumhuriyet kurumsallığının erken ve geç dönemlerine kadar sirayet ettirmiştir. Gerçek bir demokrasi mümkün müdür ve devlet; bürokratik, askeri ve sivil bir oluşumsal temelde siyasal baskı gruplarına karşı demokratik olarak korunabilir mi? İşte asıl üzerinde durulması gereken ideal bu çerçevede tartışılmalıdır.

Yunan düşüncesinin antik demokrasi kültürüne bakıldığında zaman Platon teorisindeki ‘koruyucular’ kategorisine yönelik demokratik yargı ve prensipler ürettiği söylenebilir. Bu aynı zamanda koruyanlar olarak belirtilmiş kategorinin yani ordunun Antik Çağ’da temel baskı gurubu oluşuna yönelik bir güç bloğuna işaret etmesidir. Platon’un şu ifadelerine bakıldığında;

“Yurttaşların her şeyini alacak güçte oldukları hâlde hiçbir şey sahibi olmayan koruyucularımızı mutlu etmediğimiz gerekçesiyle yapılan karşı çıkışı anımsıyor musun? Sanırım biz bu karşı çıkışı, ‘Bu konu eğer fırsat çıkarsa geri döneceğimiz bir düşünce ama şimdi koruyucularımızı gerçek anlamda koruyucu ve kentimizi de bir bütün olarak olabildiğince mutlu bir kent yapmaya çalışıyoruz. Mutluluk ülkümüzü hiçbir sınıfa dayandırarak şekillendirmiyoruz.’ diye yanıtlamıştık.”¹

Dikkat edilecek olursa Platon düşüncesinde ‘koruyucular’ olarak tarif ettiği sınıfın demokrasinin üst düzey ideallerinin temel dayanağı olmadığı vurgusu, vesayet kavramının sivil demokrasiden gelen reaksiyonu göstermesi bakımından insan tarihinin iktidar ve hükmetme dürtüsüne yönelik ontolojik gerçekliği göstermesinin yanında kadim tarihten beri süregelen hakikate işaret etmesi adına da dikkat çekicidir. Bu bağlamda yerleşik askeri gücü elinde bulunduran erkin kadim dünyadan beri siyasal baskı grubu oluşu, Antik Yunan düşüncesinin demokrasi ideali için bir anlamda modern çağlara kadar öngörülebilmüş bir anti-demokratik olguyu gözler önüne sermiştir. Başka bir deyişle ordunun koruyan vasfının birer memnuniyetsizlik silsilesi olarak her an dikteye meyilli bir evrensel tarih uzantılı ve tarih ötesi tehlike oluşu,

¹ Eflatun, **Devlet**, (Çev. Sevil İnan Sönmez), Akvaryum Yay., İst., 2010, s. 178.

modern zamanların demokrasi kalıplarında bile kolay aşılamamış bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır.

Yine başka bir açıdan Bourdieu'nun kamu düzeni olarak vurguladığı ve ortodoksi esasına göre anarşizm ve iç savaşın tam karşıtı bir kamusal düzenin tezahürü gördüğü Durkheim göndermeleri,² söz konusu sınıfsal gücün yozlaşma belirtilerini bu kez Weberci bir düşünceyle şöyle birleştirir;

*“Devlet, kamu düzeninin esaslarından biridir derken ve kamu düzeni de, Weberci tanımdaki gibi polis ve ordudan, yani fiziksel şiddet tekelinden ibaret değildir.”*³

Dolayısıyla vesayet olgusunun hedef aldığı temel ideal olan demokraside ordu, kendini koruyucu vasfından biraz daha ileri götürerek kurtarıcı olmak misyonuna taşıyıp, siyaset üzerindeki etkisini tahkim edebilir. Bu etki Kahraman'ın ifadesiyle *“Vesayet sisteminin içerdiği ve siyasal modernleşmenin en önemli negatif yapısal özelliği diyebileceğimiz unsur, siyasetçi içermemesidir.”*⁴ sonucuna götürebilir. Denilebilir ki burada en temel karşı mekanizma, demokrasi ve hukuk devletinin sivilleşme yoluyla doğal bir anayasa sürecine ve katılımcılığa doğru ilerlemesi ve vesayetin oluşturunusu olan kolluk kuvvetine karşı sivil denetim argümanlarını güçlendirmesidir. Çünkü biraz da ontolojik bir tarihsellik içeren şiddet ve egemen ilişkisinde hukuk devletinin kurumlarında yanılabilir akla ve insanın bozulabilecek özellikteki doğasına karşı güvensizlik vardır.⁵ Dolayısıyla vesayetin militarist görünümündeki yönetim kudreti ve nüfuz etme biçimindeki şiddet, tarihsel kökenden siyaset sahnesine sivil inisiyatifte sahip demokrasi saiklerini umumiyetle tahrip etmiştir. İnsanlık tarihinin aynı zamanda bir iç hesaplaşma, iç savaş ve darbeler tarihi olduğu farz edilirse; söz konusu tehdidin daha sivil bir otonom yapı ve reaksiyonla hem bireysel hem toplumsal hem de siyasal prensiplere dönüştürülmesi elzem bir demokrasi idealinin önünü açabilir.

Yine başka bir açıdan bakıldığında kadim dünyadan beri gücün tarihi, aynı zamanda tesis edilebilecek bir demokrasi ve erdem ideali için üzücü şekilde bir anti-demokrasi tarihi olmuştur. Vesayet odağının bu bağlamda kadim örnekleri analiz edildiğinde

² Pierre Bourdieu, **Devlet Üzerine**, (Çev. Aslı Sümer), İletişim Yay., 2. Bs., İst., 2016, s. 18.

³ **Age**, s. 23.

⁴ Hasant Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I**, Agora Kitaplığı, 2. Bs., İst., 2010, s. 74.

⁵ Jürgen Habermas, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, (Çev. Yakup Çoşar), Ayrıntı Yay., 4. Bs., İst., 2014, s. 131.

dünya tarihinin en büyük imparatorluklarından olan Roma'nın modern hukuk için birer apriori niteliği taşıyan yasa bilinci adına Cumhuriyet Senato'suna hiçbir Roma lejyonunun yakın tutulmaması veya anayasa bilincini entelektüel bir kapasiteyle hem bir Roma hükümdarı hem de halk adamı olarak yürüten Marcus Aurelius⁶ örneğini tarihe not düşmesi siyaset bilimi için önemli bir ayrıntıdır. Kesintiye uğrayan demokrasi bakımından Roma'daki tarihsel kökeni (*dictator rei gerundae cause*) olarak beliren anayasa-dışı otoritenin mutlak anayasaya aykırı oluşu, siyasi kurumlarda kalıcı değişiklikler yapması, bu bağlamda yatıştırıcı bir güç olarak olağanüstü durumlardaki müdahaleleri gerek hükümdarlar gerekse ordular tarafından icra edilen vesayeti, anayasal demokrasiye geri dönüş açısından tehlikeye düşürmüştür.⁷

İşte sivil demokrasinin otoriter gücü elinde bulunduran kurumlarca tahrip edilmesi, yine sivil denetime açık kapı bırakmayan bir yönetim mekanizmasının başka türlü söylemek gerekirse siyaset dışı kalan katılım inisiyatifinin tamamen oligarşik veya askeri vesayete terk edilmesi sonucunu doğurur. Aristoteles'in Yunan demokrasisini odağa alarak söylediği şu kadim ifade dikkat çekicidir:

“Oligarşilerden değişmeler savaşta da barışta da olabilir. Savaşta oligarşiler halka güvenmemeleri yüzünden ücretli asker tutmak zorundadırlar; buysa, onların devrilmesine yol açabilir; çünkü birliklerinin komutanlığını verdikleri adam, Timophanes'in Korinthos'ta yaptığı gibi çoğu kez tiran olur ve eğer bunlar birden çoksa, kendileri bir egemenlik kurarlar. Bazen, sırf bu sonuçların ortaya çıkacağı korkusuyla (oligarklar) savunmada halkı kullanmak ve onlara anayasadan bir pay vermek zorunda kalırlar. Barışta ise, (oligarklarla demos) birbirine güvenmemelerinden ötürü, ülkenin savunmasını ücretli askerlerle tarafsız bir komutana bırakırlar; onlar da bazen her iki partiyi yumruğu altına alırlar.”⁸

Bu bakımdan bir vesayet odağı veya cuntanın, iç devlet nizamı ya da uluslararası caydırıcılık niteliği, söz konusu kolluk kuvvetinin belirli kişi ve de hiziplerin elinde demokratik istismara açık haldedir. Linz'in bir darbe hareketini dört biçimde ele alarak, birinci analizde illa rejim kurmak veya korumak amacına hizmet etmeyeceği, ikinci olarak cunta kadrosu ve asker sınıfının ideolojik, kültürel ve menfaat merkezli siyasal tavrının öngörülemez oluşu, üçüncü olarak sivil bir grubu da içine alışı,

⁶ William Ebenstein, **Siyasi Düşüncenin Büyük Düşünürleri**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yay., İst., 1996, s. 80.

⁷ Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev. Ergun Özbudun), Liberte Yay., 5. Bs., Ank., 2021, ss. 31, 33.

⁸ Aristoteles, **Politika**, (Çev. Mete Tunçay) Remzi Kitabevi, 21. Bs., İst., 2019, s. 187.

dördüncü ve son olarak Aristoteles pasajında vurgulandığı gibi uluslararası diplomaside savaş olgusunun doğrudan muhatabı oluşuyla bağlantılı karakterize edilmiştir.⁹ Haliyle güç olgusunun bir farkındalık olduğu farz edilirse ordunun temel bir dinamik olarak hâkim sınırlar içindeki yasal pozisyonu gerçek bir demokrasi kültürü üzerine inşa edilmemişse her türlü siyasa ve politikaya açık halde olacağı anlamına gelecektir.

Dolayısıyla vesayet olgusunun siyasal kültürde bir baskı odağı olarak kadim dünyadan modern zamanlara bir anti-demokratik miras bırakışı, sivil demokrasinin aynı zamanda sivil anayasa ve sivil yargı için ne kadar hayati öneme sahip olduğuna ilişkin ciddi parametreler sunmaktadır. Geliştirilen anayasacılık faaliyetinin aynı zamanda bir demokrasi kültürü endişesi taşıdığı farz edildiğinde; vesayet ve siyaset dışı bırakılış alışkanlığının demokrasinin ömrü için baskın tehdit oluşturduğu kanaatlerden kaçmayacaktır.

Elbette Türkiye'nin oluşumsal temelleri incelendiğinde Osmanlı mirasının radikal bir dönüşümle batıcı enstrümanların Tanzimat devri ile birlikte devlet yapısında kendine yer edinmesi, elit bir askeri bürokrasi olgusunu erken Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren daha da hız kazanarak bir devlet mitosu oluşturduğunu iddia etmek zorlama olmaz. Çünkü Tanzimat reformasyonunun anayasacılık perspektifinde katettiği mesafe kadar baskın bir yönetici kadrosunu yani yapıcı-kurucu bürokrasi inşa etmesi de demokrasi için bir dezavantaj olarak görülebilir. Şerif Mardin'in ifadesiyle;

*“Cumhuriyet döneminde gelişen birçok kurum, bu temel üzerine biçimlendi. Batı bürokratik mekanizmasını andıran bir örgütler bütünü belirdi. Türkiye'yi eskisinden daha geniş kapsamlı ve farklı bir bürokratik-askerî elit yönetmeye başladı. Bunun yanında, devlet mitosu da güçlendi. Devlet, kamu gibi imgeler kendine özgü saygı-ve korku-yaratmaya yönelik semboller olarak Cumhuriyetin yönetim sisteminde yer aldı.”*¹⁰

Bu bağlamda Fransız tipi bir amme teşekkülünün ve aynı zamanda jakoben düşüncenin bir Türkiye örneği olması hasebiyle Kant'ın cumhuriyetçi anayasa fikrini militarizmle karışmak merkezinde, cumhuriyetin saf fikir ya da a priori idealini, demokrasi adına anayasal siyaseti aydınlatmaya/yükseltmeye olanak tanıyışına karşın; cumhuriyet idealinin nesneleştirilemez oluşu¹¹ Mardin'den alıntılanan ifadelerden de hareketle

⁹ **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, ss. 227, 228.

¹⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay., 24. Bs. İst., 2015, s. 356.

¹¹ **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, (Editörler: Philippe Raynaud ve Stéphane Rials), (Çev. İsmail Yerguz...&), İletişim Yay., 3. Bs., İst., 2017, s. 117.

Cumhuriyet ideolojisi için temel bir tartışma içeriğini vesayet olgusu bakımından önümüze koyar.

Sonuç olarak bütün bunlardan hareketle Cumhuriyet'in olumsal temellerindeki ulus devlet pratiği ve müstebit özellik gösteren iktidar biçimi, kendini bir önceki devre ve şartlara göre revize ederken; demokrasi dışı devr-i sabık jargonunu da oluşturarak elitist bir askerî-bürokratik baskınlıkla iktidar konfigürasyonu sivil iradedden kısmen soyutlamıştır. Yani gerçek bir demokrasi düşüncesinin ne olduğuna ilişkin yürürlükteki şartlar aynı zamanda ne olmadığının da kavramsal yanıtını ortaya koyar durumdadır. Bu genel çerçevede asker-demokrasi ilişkisinde sivil denetleme aygıtları, hayati özelliğini sürdürülebilir demokrasi ilkesini yaşatmak ve demokratik yargıları daha da güçlendirmek adına kurgular. Türk siyasi hayatının son yüzyılına bakıldığında, nitelikli yasal oluşum süreçlerinin ve anayasal inşa edici pratiklerin her seferinde darbelerle kesintiye uğraması, sivil denetim unsurlarındaki zayıflığın aynı zamanda güçlü bir demokrasi düşüncesindeki zayıflığın işareti olacağına yönelik kanaati güçlendirmektedir.

2. ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNDE SINIRLAR, ZORUNLULUKLAR VE TİPOLOJİLER

2.1. Orduya Duyulan İhtiyaç: İşlev ve Görevleri

2.1.1. Dış Tehditlere Karşı Savunma

İlk toplumlardan modern devletlere kadar dışarıdan gelen tehlike ve tehditler sürekli var olmuş ve bu tehditler karşısında da güvenlik ihtiyacı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan savunma ihtiyacı da tarih boyunca varlığını korumuş ve üstesinden gelmek için arayışlara yol açmıştır.

Savunma ihtiyacı dolayısıyla, her devlet bu işe uygun bir kurum meydana getirmek durumundadır. Bir başka ifade ile milli savunma hizmetini ifa edecek bir örgütlenmenin oluşturulması gerekir. Bu örgütlenme de ordu dediğimiz silahlı kuvvetlerdir. Silahlı kuvvetler, devletin bağımsızlığını ve anayasal düzenini dış tehlike ve tehditlere karşı korumak üzere sürekli olarak hazır bulundurmak üzere kurulmuştur.

Güvenliğin sağlanması işlevini gören askerlik kurumu, sosyolojik açıdan belirli hedefleri gerçekleştirmek için organize edilmiş sistemsel bir bütün olarak tanımlanabilir.¹² Askerlik; bir savaşın yönetimindeki bilim, sanat ve meslektir. Askerlik; değerleri, rolleri, hedefleri ve iş yapma biçimleri ile sosyal bir kurum niteliği taşımakta ve bütün bu faaliyetlerini gerçekleştirmek için de sivil toplum ile ya da diğer uluslararası askerî kurumlarla iş birliği ve rekabet içinde bulunmaktadır.¹³

Ülkemizde, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'na göre, Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.¹⁴ Bu tanım ve yasal çerçeve içinde ordu dış tehditlere karşı doğrudan simetrik yanıt verebilme

¹² Ünsal Sığı, *Ulusal Güvenlik Hizmeti ve Savaşın Sevk ve İdaresi Kapsamında Askerlik Kurumunun Ve Subaylık Mesleğinin Analizi: Dünyada Ve Türk Toplumunda Askerliğe Bakış, Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2005, s.2, s.97.

¹³ Guy L. Siebold, *Core Issues and Theory in Military Sociology*, *Journal of Political & Military Sociology*, 2001, s.140.

¹⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu** (211 Sayılı), 1961, md.35.

kapasitesiyle devletin kurumsal yapısını koruyan profesyonel bir eğitimli sınıfı ve güç odağını teşkil eder. Dış tehditlere karşı koruyucu vasfı aynı zamanda sınıfsal karizma bakımından da askerlik mesleğini ve temsil ettiği kurumsal yapıyı nisbi bir güç-gizem ilişkisine de çevirir.

2.1.2. Dış Politikada Caydırıcılık Unsuru

Caydırıcılık üzerine literatür oldukça geniştir. Temelde caydırıcılığı dört grupta sınıflandırmak mümkündür: i) Bir ülkenin uzun dönem stratejik planlamalar çerçevesinde ulusal güvenliğiyle ilgili ‘genel caydırıcılık’; ii) Bir ülkenin kriz anında geliştirdiği bir strateji olarak ‘anlık caydırıcılık’; iii) Bir ülkenin başka bir ülke güvenliğiyle ilgili uzun dönem stratejik planlamalarla geliştirdiği ‘yaygınlaştırılmış caydırıcılık’; iv) Bir ülkenin başka bir ülke güvenliğiyle ilgili ani bir krize karşı uyguladığı ‘anlık yaygınlaştırılmış caydırıcılık’.¹⁵

Bir ülkenin kendi topraklarına, rejimine, düzenine, iç ve dış politikalarına veya ilgi alanlarına yönelik olarak, tehlikeli gördüğü ülke veya gruplar tehdit kavramı içine girmektedir. Moskos'a göre, eskiden tehdit, bir düşmanın ülkeyi işgali iken; Soğuk Savaş döneminde bu tehdit yerini nükleer savaş korkusuna bırakmıştır.¹⁶

Uluslararası İlişkiler alanında ilk sistematik caydırıcılık çalışmaları, atom silahının icadının ve iki kutuplu sistemin bir ürünü olan Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkmıştır. Bunun iki önemli nedeni olduğu söylenebilir. İlk olarak, nükleer silahların icadıyla klasik savaş pratiği temelden değişmiştir. İkincil olarak, Soğuk Savaş boyunca iki süper güç stratejik planlamalarını nükleer silahlara dayalı kurgulamış, iki süper güç arası bir savaş, dünya için topyekûn bir yok oluş riskine dönüşmüştür. Böylesi bir tehlike altında, caydırıcılık sadece nükleer silahlarla ilgili bir olgu olarak stratejik düzeyde çalışılmıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde, literatürde konvansiyonel caydırıcılık sınırlı ölçülerde çalışılmıştır. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler alanında, caydırıcılık ve nükleer silahlar arasında ciddi bir bağ vardır.¹⁷ Soğuk Savaş dönemi sonrasında ise tehdit, etnik kökenli çatışmalar ve terörizm olmuştur. 21. Yüzyılda

¹⁵ Hakan Mehmetçik, *21. Yüzyıl için Caydırıcılık: Teori ve Pratikte Neler Değişti?.* **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 2015, sayı:22, s.33.

¹⁶ Charles Moskos, *What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective*, Parameters, US Army War College, Vol. 31, Issue 2, 2001, s.3.

¹⁷ *21. Yüzyıl için Caydırıcılık: Teori ve Pratikte Neler Değişti?*, s.34-35.

yaşanan küreselleşme ulus devletin egemenlik alanını sınırlandırmış olup, ulusal güvenliğe yönelik tehditler oldukça farklılaşmış; terörizm, ayrılıkçı hareketler, etnik ve dini çatışmalar, kitle imha silahlarının yayılması, uluslararası organize suçlar ve siber terörizm gibi yeni tehdit parametreleri olarak ortaya çıkmış ve güvenlik algılarını değiştirmiştir.

Huntington'a göre askerler, dış politikaya ilişkin olarak, devletin güvenliğinin, garantiler ve ittifaklar yoluyla da artırılmasını isterler. Müttefik seçimleri ise ideolojik ve siyasi kaygılara bakılmaksızın sadece ulusal güvenlik çıkarlarının karşılıklılığı temelinden hareketle yapılmalıdır. Askerler savaşı pek tercih etmezler, fakat önceden hazırlıklı olmayı tercih ederler. Profesyonel askeri güç, devlet politikasının belirlenmesinde tedbirli, sınırlayıcı bir rol üstlenir. Lider konumundaki komutanlar toplumun en önemli yapılanmalarından birinin başında olduğunun farkında olup, bu toplum savaşa girdiğinde her şeyi riske etmiş olacaklarının farkındadırlar.¹⁸ Bu aynı zamanda tarihsel bir sorumluluk ve millet adına bir vebalin stratejik ve hata kabul etmeyen yanını başka bir deyişle diplomasinin iflas ettiği son nihai süreçteki tehlikeli aşamanın ve ulusal güvenlik iradesinin en stresli boyutunu içerir.

Caydırıcılık henüz gerçekleşmemiş bir eylemin yapılmasını engellemeyi amaçlar, bu bağlamda orduların sahip olduğu nükleer veya klasik silah ve silah teknolojileri ile dışardan gelebilecek tehditlere karşı her an hazırlıklı olmaları, dışardan gelebilecek tehditlere karşı önemli bir güvence sağlamaktadır. Ordunun sahip olduğu bu kapasite devletlerin uluslararası diplomaside etkinliğini artırmaktadır. Başka bir deyişle asimetrik güç varlığı, diplomatik üstünlüğü de beraberinde getirerek Soğuk Savaş olarak literatüre geçen diplomatik atak ve sonuç odaklı dünya düzeninde caydırıcılık pratiklerini hazır ve sıcak tutar.

Ordu, caydırıcılığın gerçekleşebilmesi için devletlerin, silahlı bir çatışmada saldırgan devlete yeterince zarar verebilecek askeri kapasiteyi elinde bulundurması ve bir tehdidin inandırıcılığı için, devletin, mevcut askeri gücünü kullanmakta tereddüt etmeyeceği konusunda verdiği kararlı mesaj olup, bu da diplomatik açıklamalar, çeşitli demeçler ve savaş dışındaki her türlü askeri girişim yoluyla rakiplere risk alma konusunda her an hazır olunduğunun ve gerekirse şiddete başvurulabileceğinin güçlü

¹⁸ Samuel P. Huntington, **Asker ve Devlet**. (Çev. K. Uğur Kızılaslan). Salyangoz Yay., İst., 2004, s.95-97.

bir şekilde hissettirilmesidir. Bu anlamda, bir yönüyle dünya siyaset tarihi savaşlar tarihidir. Diplomatik ilişkilerin koptuğu diyalog dışı durumlarda şiddet tarih sahnesine çıkmıştır.

Güçlü bir silahlı kuvvetler, dış politika aracı olarak da ciddi öneme sahiptir. Ordu, diplomasinin etkinliğini artırıcı bir öge olmakla birlikte, dış politika görüşmelerinde diplomatların desteklenmesinin, dış politika kararlarının uygulanmasındaki hedeflere ulaşmada ağırlıklı bir avantaj sağladığı da bir gerçektir. Diğer yandan silahlı kuvvetleri dikkate almayan bir dış politika kararı tasavvur edilemediği gibi, dış politika kararlarının hedeflerine paralel olmayan bir askeri karar da pek etkili olmayacaktır. Kısaca dış politika ve silahlı kuvvetler giriftleşmiş ve silahlı kuvvetler dış politikanın silahı haline gelmiştir.¹⁹ Örnek verilecek olursa Britanya Krallığı'nın I. Dünya Savaşı'ndaki küresel politikasında askeri strateji olarak dominyonlarıyla kurduğu başarısız ilişkinin krallık yönetimini kıta Avrupası'nda kimi zaman başarısızlığa uğratmasına karşın aynı Britanya Krallığı'nın II. Dünya savaşında Winston Churchill'in dominyonları doğrudan savaşa sokmayarak Atlantik hattında siyaset ve asker işbirliğinde otonom bir strateji izlemesi ve Nazi Almanyası'na karşı başarılı oluşu, asker ve bürokrasi arasındaki paralel uyumun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Türkiye'de silahlı kuvvetler, uluslararası ilişkileri ve dış politikayı güvenlik, savunma ve strateji açısından değerlendirmektedir ve dış politikaya tamamen bir güç mücadelesi olarak baktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ordu, Türkiye'yi sürekli tehdit altında olan bir ülke olarak görmektedir. Bu durum, ordunun marjinal açıdan taşıdığı niteliği ve mütekabiliyeti siyaset üzerinden de, kimi zaman baskı unsuru oluşturmasına alt yapı teşekkül etmiştir.

Özet olarak denebilir ki, Ordu Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli unsurlardan biridir. Türk dış politikası üzerine yapılan analitik çalışmaların hemen tümünde de (gerek güç yaklaşımı gerek karar alma yaklaşımı gerekse de iç politika-dış politika bağlantısı çerçevesinde) Ordu bir birim olarak ele alınmıştır. Türkiye'de Ordu'nun gerek Genelkurmay Başkanlığı kanalıyla doğrudan gerekse de MGK (Milli Güvenlik Kurulu) kanalıyla dolaylı biçimde, iç politikada olduğu kadar, dış politikada

¹⁹ Muharrem Aksu, *Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2012, C.17, S.3, s.443.

da etkili olduğu söylenebilir. Bu etki, hem karar alma sürecinde, hem de kararların uygulanmasında söz konusudur.²⁰ Bunun temel göstergeleri ise; askeri harcamalardaki artış, uluslararası askeri ilişkilerin ve işbirliğinin artması, çok uluslu barışı koruma faaliyetlerine katılımlar, ulusal güvenlik ve dış politika alanlarında kamuoyu yaratmaya çalışmalarıdır.

Burada şunu da vurgulamak gerekir: Dış politika krizlerinde askeri nitelikteki çözümlerin pek çok açıdan maliyetinin yüksek oluşu, devletlerin, bu maliyetleri kabullenebilme kapasiteleri olsa dahi, diplomatik seçenekleri tercih ettiğini göstermektedir. Krizleri kuvvet kullanma tehdidinden de yararlanarak çözüme seçeneği riskli bir yöntem olsa da müzakereyi hedeflemesi ve topyekûn kuvvet kullanmadan önce taraflara krizi yeniden değerlendirme fırsatı vermesinden dolayı zorlayıcı diplomasi stratejisi, bir seçenek olarak, karar alıcının tercihinin kolaylaştırmaktadır.²¹

Türk dış politikası, yoğun tehdit algıları ile örülü olduğundan ordunun sahip olduğu ayrıcalıklar; devletin varlığı ve bağımsızlığı, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü için bir zaruret olarak benimsenmiştir.

2.1.3. Siyasi Otoritenin Emrinde Savaşma

Silahlı kuvvetler, bir devletin bağımsızlığını ve düzenini iç/dış tehditlere karşı korumak ya da tehlikeleri defetmek, egemenliğini korumak ve belli durumlarda kamusal düzeni sağlamak üzere teşkil edilmiş bir devlet gücüdür.

Askeri otoritenin sivil otoriteye bağlı olup, onun denetimine tabi olması ve siyaset dışı kalması demokrasinin en temel özelliklerindendir. Sivil otorite; milli savunma ile ilgili temel politika, ilke, hedef ve stratejileri belirler ve bu doğrultuda ilgili kararları alır. Askeri otorite ise, belirlenen politikaları ve alınan kararları uygulamakla yükümlüdür. Silahlı kuvvetlerin komutanlığını yapan Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Bakanlığına bağlıdır.

²⁰ Gökhan Koçer, *1990'lı yıllarda askeri yapı ve Türk dış politikası*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 29 (1-2), 2002, s.125

²¹ Fuat Aksu, *Kuvvet Kullanma Tehditine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı*, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, Evren Balta Paker, İsmet Akça (Der.), 2010, Bilgi Üniversitesi Yay., İst., s.2.

Günümüz demokratik rejimlerinde, sivil otorite-askeri otorite ilişkilerinin kapsamı incelendiğinde; her iki kurumun kendi faaliyet ve görev alanlarında özerk oldukları, fakat; sonuçta askeri otoritenin, sivil otoritenin emrinde olduğu görülecektir. Olağan bir siyasal süreç sonunda kurulan hükümetlerin eylemleri, ordunun zorlamaları ya da siyasete müdahale tehditleriyle yönlendirilmez. Hükümetler, karar alıp uygularken ordunun siyasal eğilimleri ve taleplerini göz ardı etmezler, fakat eylemlerinin ordu tarafından veto edilmesini de beklemesler.²² Dolayısıyla demokratik bir eşgüdüm ve temayüller noktasında hükümetler ve ordular arasında nispi bir ilişkiden söz edilebilir.

Sivil otorite, askerler üzerinde denetim yetkisini elinde bulundurur ve bunu resmi kurallar çerçevesinde yürütür. Askeri otorite ise, başlıca görevinin ülkenin ulusal sınırlarının güvenliğini sağlamak olduğunu bilir ve sivil otoriteye bağlılığı bir yükümlülük olarak kabul eder.²³

Demokratik rejimlerde; silahlı kuvvetlerin siyasal iktidarla olan ilişkilerini belirleyen başlıca unsur, sivil denetim ve ordunun profesyonelleşme düzeyidir. Huntington'a göre; bu rejimlerde ordunun siyasal iktidara bağlılığını sağlayan en önemli unsur, sivil denetimdir. Sivil denetimin başarıya ulaşması, ordunun siyasal gücünün zayıflaması demektir. Sivil denetim, öznel ve nesnel olmak üzere iki türlüdür. Öznel sivil denetimden kastedilen, sivil kurumların güçlü olması ve bu güç ile silahlı kuvvetlerin sivil kurumlarca denetlenmesidir. Nesnel denetim ise; silahlı kuvvetlerin kendi iç işleyişinde özerk olması, bu özelliği nedeniyle salt kendi alanıyla ilgilenmesi ve siyasal açıdan tarafsız kalmasıdır.²⁴ 'Öznel' ve 'Nesnel' denetim olarak tanımlayabileceğimiz bu iki denetim mekanizması aynı zamanda iki katmanlı bir mekanizmaya da işaret etmektedir. Fakat demokratik değer ve ilke alanı bakımından öznel sivil denetimin müreffeh devletlerde daha etkin olması, denilebilir ki demokrasinin içselleştirilmesi bakımından daha anlamlı bir noktaya denk gelmektedir. Çünkü 'nesnel' sivil denetim her halükârda tipik olarak bir kurumsal yapının bünyesinde zaten varolan bir pratiktir; ama 'öznel' sivil denetim, demokratik bir değer olarak kolluğun iptidai gücünü sivil bir irade tarafından şeffaflıkla karar-kontrol sürecine taşınmasıyla daha değerlidir.

²² İlter Turan, **Silahlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Der Yay., İst., s.299.

²³ Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yay., İst., 1989, s. 42.

²⁴ **Asker ve Devlet**, s.112-134.

Savaş ilanı ve yabancı askeri kuvvetlerin Türkiye'ye, Türk Silahlı Kuvvetleri unsurlarının da yurtdışına çıkmasında yetkiyi TBMM'ye veren 92. maddede de, asıl güç yürütmededir.

Türkiye'de silahlı kuvvetler hükümetin yönetim ve denetimi altında görev yapar. Genel Kurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığına bağlıdır.

Genel Kurmay Başkanı'nın Anayasadan ve yasadan kaynaklanan komutanlık görevinin yanı sıra Genel Kurmay Başkanı'na ya da onun emrine verilen Türk Silahlı Kuvvetleri'ne görev verme, yani Genel Kurmay Başkanı'nın yapacağı komutanlık görevini tanımlama yetkisine sahip kişi ve kurumlar bulunmaktadır.

Anayasa'nın 92. Maddesine göre; *“Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir.”

Türk Silahlı Kuvvetlerine yurt dışında verilecek görevlerde uluslararası hukukun meşru saydığı bir hal mevcut olması durumunda TBMM silahlı kuvvetlerin yurtdışına gönderilmesine karar verebilecektir; dolayısıyla uluslararası hukukun meşru saydığı hal, TBMM'nin alacağı karar için hukuki bir ön koşul niteliğindedir.

Yine Anayasanın 92. Maddesine göre, Cumhurbaşkanı TBMM'nin toplantı halinde olmadığı bir anda ülkenin saldırıya uğraması halinde silahlı kuvvetlerin kullanılmasına derhal karar verilmesinin zorunlu olduğu durumlarda TSK'nin kullanılmasına karar verebilir. Bu karar verme kuşkusuz TSK'ne yönelik bir görev emrini de içerecektir.

Madde 104'e göre de, *“...Cumhurbaşkanı, Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eder. Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verir...”*

Anayasa'nın 117'nci maddesinde yer alan düzenleme de, “*Başkomutanlığın, Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî varlığından ayrılamayacağı ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunacağı, Millî Güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı Cumhurbaşkanının sorumlu olduğu, Cumhurbaşkanınca atanan Genelkurmay Başkanının Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getireceği*” hükme bağlanmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu uyarınca yurt içinde bazı görevleri de yapacaktır. Buna göre bir ilde çıkan olayların yerleşik kolluk güçleri tarafından önlenmesi mümkün değilse il valisi **5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 11. Maddesi** uyarınca; askeri birliklerden de yardım isteyebilecektir. Valilerin yardım için çağırdıkları askeri birlikler üzerinde emir, denetim ve koordinasyon yetkileri sınırlı olsa da Genel Kurmay Başkanı'nın emir verme düzenine bir istisna getirilmiş olduğunu görmekteyiz.

2.2. Orduyu Diğer Kurumlardan Farklılaştıran Özellikleri

2.2.1. Silah Gücü

Ordu, bir toplumun silahlı gücünü ifade eder ve yapısı, teşkilatı ile hiyerarşi ve fonksiyonları kanunlar ile belirlenmiş ve temel görevi ülkeyi savunmak olan kamusal örgütlenmedir.

Bir savaş aracı olması nedeniyle, silahlanma tekeline sahiptir ve bunun neticesinde de zorlayıcı bir güce sahip olmaktadır. Ordu, bir rejimi destekleme veya kolayca devirme güç ve kapasitesine sahip olduğundan, onun sivil kontrolü ve demokratik duruşu siyasi düzenin ve istikrarın temininde rol almasını sağlar ve kendine özgü bir kültür ve değerler sistemi ile personelini her an ölmek pahasına savaşmaya hazır tutan bir ruha sahiptir. Burada dikkate değer bir ikincil olgu olarak söylenebilir ki, kendine özgü bir kültür, aynı zamanda ordunun söz konusu edilen demokratik işleyişe karşı oluşturacağı militarizmin, tarihsel ve toplumsal süreç-gelişim içinde militarizme yatkın ideolojik temelli bir sınıf oluşturacağıdır. Türk demokrasi tarihinde en yakın örnek olarak Tanzimat devrinden beri askeri bürokrasinin hâkim olduğu indirgemeci bir dönüşüm

ve modernleşme arzusu, böyle bir açıdan bakıldığında sadece mesleki anlamda askeri bir sınıfa değil; ideolojik anlamda da zihinsel kodlara sahip bir sınıfa işaret eder.

Yine silahlı gücü elinde bulundurmak, orduyu diğer kurumlardan farklı ve ayrıcalıklı kıldığı gibi, hegemonik üstünlüğü çoğu kez ona toplumsal ve siyasal olaylarda inisiyatif kullanma fırsatını da vermiştir. Dolayısıyla ordular, kendilerini toplumdan soyutlamadıkları gibi üyelerinin yaşamları da sadece kışlada geçmemektedir. Nitekim tarih bize çoğu kez devleti kuran bir güç olarak ordunun, rejimin koruyucu sıfatıyla hareket ettiğini, hegemonik meşruiyetini toplumun inanç ve değerlerinden ziyade kendi sınıfsal yapısından, ideolojik duruşundan veya ilkelerinden aldığını ve bundan dolayı sivil otoriteyle arasında kimi zaman gizli, kimi zaman açıktan bir çatışma yaşandığını göstermiştir.²⁵ Bu durum öyle ya da böyle devleti oluşturan meşru dinamiklere yönelik sacayaklarındaki dağılımda bir denge sorunu oluşturur. Toplamda her ne kadar da bir mekanizma ve işleyiş sorunu gibi görünmese de, bu denge sorunu yasallık ve hukuk nezdindeki gizli veya açık çatışmaların kapısını aralayarak demokratik işleyiş sorunu ortaya çıkarır. Osmanlı siyasi hayatında ordu içinde nüfus elde ederek sermaye ilişkilerini de demokratik olmayan yollarla kontrol etmeyi amaçlayan Alemdar Mustafa Paşa'nın Rusçuk Ayanlığı'nı ele geçirip, İstanbul'a bir orduya karşı başka bir ordu getirişi; yine bürokratik bir yükseliş örneği olarak Mahmud Şevket Paşa'nın 31 Mart vakasında Selanik'ten bir orduya karşı bir orduyu İstanbul'a getirişi; hatta Cumhuriyet dönemi için bile 15 Temmuz'da PDY mensubu askerlerin sivil iradeyi ortadan kaldırmak için İstanbul Boğazı'nı kapatmaları yani bir orduya karşı başka bir ordu harekete geçirmeleri, söz konusu denge sorununun demokratik işleyiş olmadığı sürece neye mal olabileceğine yönelik trajik örnekler vermektedir.

Beklenen anayasal çerçevede ise; askerlerin uzmanlık alanı ve becerileri silah güçlerinden gelir ve şöyle özetlenebilir: “Şiddetin yönetimi”. Başarılı silahlı çarpışma yapması beklenen bir askeri kuvvetteki subayların görevleri şunları içerir: bu silahlı kuvvetin örgütlenmesi, teçhizatlandırılması ve eğitilmesi; faaliyetlerin planlanması ve çarpışmaya giriş ve çıkışta harekâtın yönlendirilmesi.²⁶

²⁵ Mehmet Zeki DUMAN, *Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri*, **İnsan&İnsan**, 2019, s.2-3.

²⁶ **Asker ve Devlet**, s.15.

Silahlı gücü elinde bulundurmak, orduyu diğer kurumlardan farklı ve ayrıcalıklı kıldığı gibi, hegemonik üstünlüğü çoğu kez ona toplumsal ve siyasal olaylarda inisiyatif kullanma fırsatını da vermiştir. Dolayısıyla ordular, kendilerini toplumdan soyutlamadıkları gibi üyelerinin yaşamları da sadece kışlada geçmemektedir. Nitekim tarih bize çoğu kez devleti kuran bir güç olarak ordunun, rejimin koruyucu sıfatıyla hareket ettiğini, hegemonik meşruiyetini toplumun inanç ve değerlerinden ziyade kendi sınıfsal yapısından, ideolojik duruşundan veya ilkelerinden aldığını ve bundan dolayı sivil otoriteyle arasında kimi zaman gizli, kimi zaman açıktan bir çatışma yaşandığını göstermiştir.²⁷ Dolayısıyla ordunun anayasal meşruiyeti, anayasa sınırları çerçevesinde içte ve dışta devlete yöneltilen tehditlere karşı hazır ve aktif bir yapıyı beklenti haline getirmekle beraber sivil iradenin demokratik tutum ve faaliyetlerini sınırlamama noktasında kalması olarak belirlenmelidir.

2.2.2. Hiyerarşi-Disiplin

Orduların ortaya çıkışı, insan topluluklarının kendilerini savunma ya da diğer toplumlardan gelebilecek tehlikelere karşı koyma amaçlarından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla orduların gelişimi de toplumların ilerlemesiyle birlikte olmuş, tarih boyunca ordular, kurulumundan kullandığı teknolojiye kadar pek çok değişim geçirmiştir. Bu değişimlerin en önemlilerinden biri, şüphesiz, modern orduların ortaya çıkışı olmuştur. Bu; daha önce var olan askerlik ve subaylık sistemini ve eğitimini, savaş teknik ve stratejilerini, kullanılan araç ve gereçleri olduğu kadar ordunun profesyonel bir organizasyon olarak devlet sistemi içindeki konumunu da değiştiren bir durumu beraberinde getirmiştir.²⁸

Genel olarak askerlik denilince dünyanın her tarafında, yapacağı görevin niteliği gereği akla ilk olarak disiplin, kendine özgü iç kurallar ve sıkı hiyerarşi gelir; verilen emirlerin itiraz edilmeden yerine getirilmesi, temel kuraldır.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*disiplin, bir topluluğun, yasalarına ve düzenle ilgili yazılı veya yazısız kurallarına titizlik ve özenle uyması durumu, sıkı düzen, düzence,*

²⁷ Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri, s. 2-3.

²⁸ Niran Cansever, Hakan Mehmet Kiriş, Türkiye’de Ordu – Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti – Tsk Etkileşimine Bakış, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2015, C.20, S.3, s.362.

*düzen bağı, zapturapt olarak” tanımlanır.*²⁹ Kısaca, disiplin, bir örgütlenmenin, bir sistemin düzenli ve verimli bir biçimde çalışabilmesi için gerekli olan kurallara uymak şeklinde tanımlanabilir. Özellikle hiyerarşinin olduğu yerde sıkı bir disiplin sistemi öngörülmelidir.

Askerliğin doğası gereği disiplin askerliğin temelidir. Disiplin ordu içindeki çeşitli hiyerarşik kademeleri birbirine bağlar. Askerlikte, disiplinin sağlanması amacına yönelik katı ve otoriter bir hiyerarşik yapı daima kendini ön plana çıkarmış; disiplinin en ufak ihlali hallerinde bozulan disiplinin mümkün olan en kısa zamanda iadesi için cezaî müeyyideler öngörülmüştür.

Askerlikte, disiplinin tavizsiz sağlanması amacına yönelik katı ve otoriter bir hiyerarşik yapı, daima kendini ön plana çıkarmıştır. Askerlik hizmetinin niteliği ve özellikle savaş halleri, ordu içindeki hiyerarşinin zorunlu ve sıkı olmasını gerektirdiğinden; askerlik müessesesi, özelliği itibarıyla, otoriteler hiyerarşisi olarak teşkilatlanmıştır. Bu doğrultuda hiyerarşi prensibi, askerlikte, disiplinin tam olarak oluşturulması amacına hizmet ettiği gibi, tavizsiz disiplin anlayışı da karşılık olarak, hiyerarşik yapının otoriterliğini beslemektedir.³⁰

Türk Silahlı Kuvvetler İç Hizmetler Kanununa göre; *“disiplin: Kanunlara, nizamlara ve amirlere mutlak bir itaat ve astının ve üstünün hukukuna riayet demektir. Askerliğin temeli disiplindir. Disiplinin muhafazası ve idamesi için hususi kanunlarla cezai ve hususi kanun ve nizamlarla idari tedbirler alınır”*.³¹

Duverger’in de vurguladığı gibi, siyasal liberalizmin demokrasi, çoğulculuk, özgürlük ve eşitlik ilkeleri; ordunun disiplin, hiyerarşi, otorite, itaat ve savaş esas alan tutumuyla çelişki halindedir.³² Silahlı kuvvetler yukarıdan aşağıya doğru piramidi andıran ve silsile düzeni içerisinde, hiyerarşik biçimde örgütlenmiştir ve bu sıkı hiyerarşisinin merkezinde ise subaylık statüsü yer alır.

Dünyanın bütün demokratik ülkeleri; savunma ve güvenlik doktrinlerini subayları merkeze alıp inşa ederler. Orduların komuta gücü olan subaylar, askerlik kurumu kapsamında emir komuta hiyerarşisinin üst basamaklarında bulunmaktadır. Bu

²⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁰ ONAR, Sıddık Sami (1966). **İdare Hukukunun Umumi Esasları**. C.II, 1966, Hak Kitabevi, İst. s.603.

³¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu** (211 Sayılı), 1961, md.13.

³² Maurice Duverger, **Halksız Demokrasi**, (Çev. İsmail Özüt), Dördüncü Yay., İst.,1969, s. 53.

kapsamda askerlik kurumunda orta ve üst kademe yöneticiler olarak değerlendirilebilecek grup subaylardır. Subaylık; bilgi, yetenek ve tecrübeye ilaveten; toplumsal, ulusal ve evrensel sorumluluk gerektiren ve bir insanın bütün yeteneklerini ve zamanını mesleğe adanmasını ve kapsamlı bir eğitim ve tecrübe ile geliştirilebilen karmaşık ve yüksek bir zihinsel kapasiteye sahip olunmasını gerektiren bir ihtisas mesleğidir. Subaylık, sadece muharebe etmekten ibaret değildir. Subay aynı zamanda barışın tesisi ve korunmasından da sorumludur, yani barış zamanında da sorumlulukları vardır.³³

Profesyonel askerlik mesleği, modern toplumun bir tasarımıdır. Modern devletlerde bir kurum olarak ordu, devletin uzmanlaşmış ve görev alanı sınırlandırılmış bir kurumudur. Sivillere ait önemli meslek kökenleri Orta Çağ'ın sonlarına dayanırken subaylık mesleği aslen 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bir toplumsal kişilik olarak profesyonel subay, aynı sınaî girişimci gibi, modern toplumun özgün bir niteliğidir.³⁴

Modern subay kadrosu profesyonel bir organdır ve modern silahlı kuvvetlerdeki subay, profesyonel bir insandır. Profesyonellik, günümüz subayını önceki çağların savaşçılarından ayırmaktadır. Askerlik mesleğinin entelektüel içeriği modern subayı meslek hayatının üçte birini formel okul-içi eğitime adamaya mecbur etmektedir ki bu oran muhtemelen diğer tüm mesleklerdeki eğitim döneminin uygulama dönemine oranından daha yüksektir. Subayın becerisi şiddetin yönetimi iken, sorumluluğu toplumun askeri güvenliğini sağlamaktır.³⁵

Yine Huntington'a göre; Subay kadrosunun siyasi etkisini değerlendirmek açısından dört gösterge mevcuttur. Bunlardan en önemlisi, subay kadrosu ve kurmaylarının grup ilişkileridir. Subayların önemli bir bölümü belirli bir toplumsal sınıf veya coğrafi kesimden oluşuyorsa bu durumun o sınıf veya kesim üzerinde etkisini artırdığı varsayılır. Diğerleri ise, subay kadrosu veya kurmayların yetkisine tabi ekonomik kaynaklar ve insan kaynakları, subay kadrosu veya diğer grupların karşılıklı hiyerarşik nüfuzu, subay kadrosu veya kurmaylarının itibar ve popülaritesi olarak sıralanabilir.

³³ *Ulusal Güvenlik Hizmeti ve Savaşın Sevk ve İdaresi Kapsamında Askerlik Kurumunun Ve Subaylık Mesleğinin Analizi: Dünyada Ve Türk Toplumunda Askerliğe Bakış*, s.99.

³⁴ **Asker ve Devlet**, s.25.

³⁵ **A.g.e.** s.9-24.

Asker zihniyeti ile sivil zihniyet arasında bir bölünme yoktur. Çünkü tek bir sivil zihniyet yoktur.³⁶

Duverger, orduların donanımları ve disiplinleri nedeniyle sürekli bir hükümet darbesi potansiyeli barındırdığını söylemektedir.³⁷ Dolayısıyla iktidar ilişkini belirleyen önemli çarpanlardan birinin ordu yapısı ve nüfuzu olduğu kabul edilirse; tarihsel anlamda da güç farkındalığının doğrudan siyaseti dizayn edebilecek bir potansiyele sahip olması, eğer demokratik işleyiş yerli yerinde değilse kaçınılmazdır. Bu bakımdan ordunun siyasete etkisinin boyutu ve sınırları bir ülkenin siyasal kültürüne, sosyo-ekonomik yapısına ve siyasal sisteminin kurumsallaşma düzeyine göre değişmektedir.

2.2.3. Bütün Halinde Hareket Edebilme Yeteneği

Emir komuta zinciri içinde hareket edebilme yeteneği silahlı kuvvetler mekaniğinin en önemli özelliklerinden biridir ve hiyerarşi ile yakından alakalıdır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonlarından başlayarak II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam eden Prusya modeli askerlik anlayışı oldukça sert bir hiyerarşik yapı gerektirmiştir. Bu modelde bilgi ve birikimden ziyade kıdem ve rütbe esastır.

Askerlikte, disiplinin sağlanması amacına yönelik katı ve otoriter bir hiyerarşik yapı daima kendini ön plana çıkarmış; disiplinin azıcık dahi bozulduğu hallerde bozulan disiplinin mümkün olan en kısa zamanda iadesi için cezaî müeyyideler öngörülmüştür.

Askerlik hizmetinin niteliği ve özellikle savaş halleri, ordu içindeki hiyerarşinin zorunlu ve sıkı olmasını gerektirdiğinden; askerlik müessesesi, özelliği itibarıyla, otoriteler hiyerarşisi olarak teşkilatlanmıştır. Askeri örgüt kültürü, askeri yapıdaki her kademedeki komutanlar ile düşük rütbeli ve rütbesiz askerleri, tüm harp, silah, araç, gereçlerini ve savaş sistemlerini içerir ve birlikte hareket etmenin temelini teşkil eder.

Savaş ya da savunma işi stratejiler ihtiva eden, başarısını takım çalışmasına borçlu olan bir sanattır. Üstlendiği vazife gereği ordu mensuplarının birlikte hareket edebilmelerinin temelinde emir-komuta zincirine riayet etmeleri, yani birlikte hareket

³⁶ A.g.e., s.123-125.

³⁷ Maurice Duverger, **Diktatörlük Üstüne**, 2011, Dönem Yay., İst., s.49

kabiliyetleridir. Emir komuta hiyerarşisi hızlı karar alabilmenin gereği olduğundan, emir komuta zincirini sadakatle takip etmek bir asker için çok önemlidir.

Bir ordunun başarılı olmasında her bir askerin göstereceği fedakârlık kadar, her bir askerin diğer silah arkadaşı tarafından gösterilecek fedakârlığın sınırları hakkında sahip olduğu bilgi de büyük önem taşımaktadır. Bu noktada askerlerin fedakârlıkları, sadakatleri ve adanmışlıkları kadar, adil ve şeffaf bir örgüt ikliminin varlığı da kritik bir husustur. Silah arkadaşlığı mensuplarının yüreklerindeki enerjinin toplamıdır.³⁸ Ordudaki takım ruhu silah arkadaşlığı ile başlar ve bu sayede birlikte hareket edebilme yeteneğinin temeli olan biz duygusu oluşur.

2.2.4. Siyaset Üstü Tanımlanma/Kabul Görme

Ordular, kurumsal ayrıcalıkları yanında devletten aldıkları güçle de her zaman siyasal yaşamın güçlü bir öznesi olmayı bilmişlerdir. Örgütlü bir yapı olarak toplumun kültürel tahayyülündeki militer değerlerinden beslenmiş ve bu sayede hegemonik konumlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Buna karşın sivil otorite, her ne kadar ordunun yetkilerini hukuk içinde sınırlandırmaya çalışmış olsa da, ordu, genellikle devletle ilgili konularda söz söyleme hakkını kendisinde görmüş, bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak siyasete müdahale etmekten çekinmemiştir. Dünyada birçok örneği olduğu gibi ordular, düzenin kurucu unsuru olduklarına inandıkları için sadece ülkelerinin savunma ve güvenliğinden sorumlu olmamışlardır, aynı zamanda yönetim ve siyasetle ilgili konuları da kendilerine vazife bilmişlerdir.³⁹

Dolayısıyla hegemonik bir güç olarak ordunun Türkiye’de sadece kurucu bir unsur, rejimin teminatı veya resmî ideolojinin bekçiliğini yapan bir sıfatla öne çıkmadığını, aynı zamanda devletin gerçek sahibi olduğuna ve ülkeyi koruma ve kollama misyonunu taşıdığına inanarak hareket ettiğini söylememiz mümkündür.⁴⁰

Tarihsel açıdan Türkiye’nin en eski kurumu olan ordu, kendisini devrimlerin takipçisi, devletin ve rejimin koruyucusu olarak gördüğü için çoğu kez sivil otoritelerle görüş ayrılıkları yaşamış, toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşamı ilgilendiren konularda

³⁸ Murat Şengöz, *Askeri Teşkillerde Silah Arkadaşlığının Tesisi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma*, **Enderun Dergisi**, c.4, s.1, sy.1, s.7.

³⁹ **Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri**, s.2.

⁴⁰ **A.g.e.**, s.4.

demeçler vermiş, siyasetteki ağırlığı yanında savunma ve iktisadi faaliyetlerde de aktif rol almıştır. Bir kurum olarak ordunun, siyasete müdahalesinin istisna olmaktan çıkarak adeta bir kural haline gelmesi, sadece silahlı gücü elinde bulundurmasıyla açıklanamaz. Hiç şüphesiz ki, meydana gelen darbelerin özel ve genel sebepleri olmakla birlikte en önemlisi ideolojik olanıdır. Bu ideolojik sebep, toplumsal dönüşüm mutabakatı olarak evrensel anlamda zuhur etmiş bazı reformist özelliklerin dünya siyaset tarihinde olduğundan farklı Türkiye Cumhuriyeti'nde aynı perspektifle kimi zaman evrensel olmayan nedenlerle yakından ilişkilidir. Fransız tipi jakoben modernleşme evresi veya Amerika tipi demokrasi anlayışının dışında Türk demokrasi anlayışı, indirgemeci yapısıyla topluma yönelik organik bir bütünlük göstermekten çok; ideolojiyi ve demokrasi mensubiyetini kurucu elit kadronun kanaatleriyle sınırlı tutmuştur. Lüzumunu hissedenin kurucular, lüzumsuzluğunu hissedenin ise yıkıcılar olduğu bir demokratik işleyişte; yönetenlerin elit bir zümreye münhasır seçenekler silsilesi mi, bir rejim sorunu mu olduğu, bu bağlamda askeri bürokrasinin varlık sebebi ve görev sorumluluk alanları çerçevesinde eleştirel hale gelmektedir.

Böyle bir açıdan sonuç niteliğinde olan askeri darbelerin en önemli ideolojik nedeni, ordunun anayasa ve yasalarda kendisini tanımlama ve görme biçimidir. Zira ordunun, dokunulmayan, denetlenmeyen ve dolayısıyla özerk bir yapı olarak kendisini siyaset üstü ve denetim dışı bir konumda görmesi, Türk siyasal hayatındaki önceliğinin ve bir kurum olarak da hegemonik gücünün pekişmesine neden olmuştur. Ordunun sürekli tehdit algısına dayalı politik bir duruşu olmuştur. Bu tehdit algısının hedefleri dönemsel olarak değişse de, ordunun ulusal güvenlik adı altında gücünü muhafaza etmek, kurumsal kimliğini ve kazanımlarını sürdürmek için özel bir çaba harcadığı da gerçektir. Bu çabaların neticesinde ordu, dinamik bir güç olarak hem askeri açıdan güçlenmiş hem de sivil iktidarlar üzerindeki vesayetini sürdürmüştür.⁴¹

Belirtmek gerekir ki, Türk kültürünün gururla taşınan vasfı, “Her Türk Asker Doğar!”dır. Kültürün ve toplumun askere yüklediği kutsiyet, iç ve dış siyasette orduya biçtiği rol, milliyetçi-muhafazakâr söylemlerle pekiştirilmiştir. Ordunun toplumsal karakteristiğine ilişkin retorikler, orduya geniş bir taban desteği sağlamakla kalmamış, sivil siyasetin ve kamusal alanın da askerileşmesine kapı aralamıştır. Gazi Mustafa

⁴¹ A.g.e., s.14-15

Kemal Atatürk'ün "Türk milleti ordusunu çok sever, onu kendi idealinin koruyucusu olarak düşünür"⁴² sözü, ordunun geniş toplumsal katmanlardaki anlam ve önemini özetler mahiyettedir. İşte bu açıdan bakıldığında ordunun, seçilmiş iktidarlar üzerinde vesayet kurması, uzun yıllar rahatsızlığa ya da toplumsal bir muhalefete neden olmamıştır. Yani başlangıçta Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke olarak vurguladığı idealin dönüşerek toplum adına sivil-asker çatışmasının yaşandığı her dönemde ordu lehine bir pozisyon aldığı görülmüştür. TSK'nin siyasete müdahaleleri toplumsal muhalefet ile karşılaşmamış, hatta çoğu zaman destek görmüştür.⁴³

Vatandaşın ordu-millet, Peygamber ocağı kabulü ordunun üstün ve egemen pozisyonunu pekiştiren bir rol üstlenmiş ve ordunun hegemonik gücünü meşrulaştıran bu kabuller geniş kitlelerde süreklilik arz ederek Osmanlı'dan günümüze aynı kabulle gelmiştir. Diğer yandan bu kutsiyet kabulünün aşağı yukarı Orta Doğu, Ön-Asya ve Asya toplumlarında benzerlik gösterdiğini iddia etmek zorlama olmaz.

Ordu-millet anlayışı, sivil-asker ayrımını ortadan kaldıran ve askeri norm ve değerlerin toplumsallaşmasını öne süren militarist bir yaklaşımdır. Generallerin liderliğinde milletlerin mücadelecî ruhuna atıf yapılarak hem milleti hem de devleti, ordu üzerinden şekillendirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁴ Bu bakımdan geçmişten günümüze Türk siyasetini yeniden dizayn eden tarihsel kırılma noktalarında, temel aktörün ordu ve ordu mensupları olduğunu, bu nedenle ordunun hem sivil siyaseti inşa ettiğini hem de kendi lehine olacak şekilde sınırlandırdığını söyleyebiliriz.

Anayasal ayrıcalıkların sahibi olan ordu Türkiye'de kabul edilen anayasaların çoğunun mimarıdır. Bu nedenle yürürlükte olan farklı anayasalar, sivil kurumların zayıf ve bağımlı, siyasi liberalleşmenin sınırlı ve ordunun egemen olduğu bir rejim yaratmıştır. Hâlbuki anayasa yazımında bazı temel başlangıç adımlarının siyaset ve hukuk felsefesinin ruhuna uygun atılması gerekir. Benzer ve ilk örnekleriyle Antikite'den beri bir sözleşme doğallığı içermesi gereken anayasa yapım/yazım süreci, çoğunlukçuluğun, baskı gruplarının, vesayet her türlüşünün uzağında bir siyasal kültür zemini içermelidir. Katılımcı oluşu, toplumsal mutabakatını geniş bir perspektiften kurgulaması, özgürlük bağlamından liberal bir sivilizasyon sürecini

⁴² Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, "Türk ordusu ve Türk askeri" 2020, son erişim 01/03/2020

⁴³ Önder Canveren, *Türkiye'de Ordu - Siyaset - Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme*, 2021, **Mülkiye Dergisi**, Ank., s.9.

⁴⁴ Gerhard Grüßhaber, Goltz, *Colmar Freiherr von der*, 2016, s.1

doğal yollardan geçirmesi beklenti içinde olunan ideal oluşum süreçlerinin olmazsa olmazını teşkil etmektedir. Bu bağlamda zaten güç sınırlamasını amaç edinen anayasa yazma çabasının sivil-dışı irade tarafından veya teknokratik bir tekil kaynaktan kurgulanması, bir yönüyle siyasi vesayeti dahi kabul etmezken bizatihi askeri vesayet tarafından oluşturulması, ileri demokrasinin yakınından dahi geçmeyen siyasal bir anakronizm olarak kayıtlara geçmeye mahkûm olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında ordunun, Türk siyasi tarihinde yasama-yürütme ve yargı erkinden sonra dördüncü bir erk olduğunu söylemek mümkündür. Hukuki modernleşmenin birincil aktörü olan ordu, sonrasında kabul ettirdiği anayasalar ile kendisi için ayrıcalıklar yaratmaya ve etki gücüne hukuki ve kurumsal zemin oluşturmaya önem vermiştir. Hâlbuki Cumhuriyet'in kuruluşundan beri korporatist devlet yapısının aynı zamanda anayasayı da içine alan bakış açısında evrensel anlamda olması gereken özgürlüklerin temini için söz konusu edilen üst metin olan anayasal kaynak, ordunun ayrıcalıklı ve denetlenemez konumuyla anayasacılığın özünde olması gereken temel hak ve özgürlüklere ilişkin imtiyazsız işleyişi özüne zarar verecek şekilde işlemez duruma sokup, Türk demokrasi tarihini bir darbeler tarihi haline getirmiştir. Ülkemizde anayasa yapım süreçleri ise siyasi alanın ve sivil aktörlerin güçlenmesine imkân sağlamamıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları, darbelerden sonra askeri erkin dayatması ile yazılmış ve kabul ettirilmiştir. Türkiye'de, mutabakata dayalı, toplumun tüm katmanlarının temsil edilebildiği, uzlaşılarak ulaşılan genel görüş birliğine dayalı oydaşmacı bir anayasa yapımı gerçekleşmemiştir.⁴⁵

Anayasal güvence altına alınan askeri vesayet, sonrasında ordunun siyasete müdahalesine hukuki dayanak oluşturmuştur. Alman siyasi tarihinde Weimar Cumhuriyeti'nin siyasi kültürüne benzeyen bu durumu, bölünmüş ideolojilerin egemen sınıf veya mezhep hakimiyetine dayalı oluşunun yanında 48. madde tehdidiyle bir anda diktatörlüğün kapısını aralayacak bir anayasal çerçeveyi 1961 ve 1982 Anayasalarında da görmek mümkündür.⁴⁶ Bu bağlamda 1982 Anayasası ile milli güvenlik ve dış politikaya ilişkin kararlarda orduya geniş haklar tanınmış ve sivil inisiyatiflerin geliştirilmesi sınırlanmıştır. Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) görev ve

⁴⁵ Yıldırım, Mutlu (2019). *Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri*, **Liberal Düşünce Dergisi**, 2019, s.37.

⁴⁶ Colin Storer, **Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi**, (Çev. Sedef Özge), İletişim Yay., 3. Bs., İst., 2019, s. 84.

yetkilerini düzenleyen Anayasanın 118. maddesi, 2945 sayılı MGK Kanunu ve 211 sayılı İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi, ordunun siyasete müdahalesine hukuki dayanak oluşturmuştur.

Yüksek seviyede siyasi bağımsızlığa sahip olan ordular, sivil iktidarların kontrol ve otoritesine karşı gelebilirler ve bazı durumlarda seçimle görev almış hükümetlerden daha fazla karar alma yetkilerine sahip olurlar.⁴⁷ Tipik bir Weimar Anayasası örneği olarak sivil demokrasinin 'acziyet' olarak vurgulanan tehdit tanımlamalarına karşı 'inisiyatif' almak şeklinde irade edilebilen anayasal zayıflık; başka bir deyişle anayasacılık sürecinin ruhuna aykırı anti-demokratik bir eylemler bütünü olarak da görülebilir. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu 35. maddenin aynı zamanda demokratik işleyişi felç edici şekilde anayasal olarak devreye konulması anayasal düzenin meşru gördüğü çatıda tamamen anayasa yazım sürecindeki demokratik ilke ihlalinin bir örneği kabul edilebilir.

Sonuç olarak, siyaset üstü konumuyla ayrıcalıklı bir yere konumlandırılmış olan ordu Türk siyasi tarihinin egemen gücü olmuştur. Bu durum orduya seçimlerle işbaşına gelen iktidarlar üzerinde vesayet kurmasına ve darbeler üzerinden siyasete doğrudan müdahale etmesine imkân sağlamıştır diyebiliriz. Zira, Türk Silahlı Kuvvetleri siyasal sistem içinde, daha doğrusu devlet sistemi içerisinde yasal bir destekle özerk bir konuma sahip olagelmıştır.

2.3. Ordunun Siyasal Yaşamda Edinebileceği Roller

Ordu, kendine özgü niteliklere sahip bir örgütsel yapıdır:

Bir savaş aracı olması nedeniyle, silahlanma tekeline sahiptir ve bunun neticesinde de zorlayıcı bir güce sahip olmaktadır. Ordu bir rejimi destekleme veya kolayca devirme güç ve kapasitesine sahip olduğundan, onun sivil kontrolü ve demokratik duruşu siyasi düzenin ve istikrarın temininde rol almasını sağlar ve kendine özgü bir kültür ve değerler sistemi ile personelini her an ölmek pahasına savaşmaya hazır tutan bir ruha sahiptir. Rütbelere hiyerarşisi ve kesin itaat kültürüyle karakterize edilen, oldukça sıkı örgütlenmiş ve yüksek disiplinli örgütler olan ordular, devletin güvenlik ve

⁴⁷ David Pion-Berlin, "Military Autonomy and Emerging Democracies in South America", *Comparative Politics*, Vol.25, N.1, 1992, s.84-85.

bütünlüğünü güvence altına aldığından ulusal çıkarları korumaları münasebetiyle, siyasetin üzerinde görülmekte ve çoğunlukla da kendilerini bu şekilde konumlandırmaktadırlar. Bu, onlara özel bir statü ve saygınlık sağlar. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, ancak kendilerini bekçisi olarak gördükleri rejimin tehdit altında olduğunu düşündükleri her zaman ordunun siyasete müdahale etme eğiliminde olduğu bir gerçektir.

Ordunun siyasal yaşamda edinebileceği farklı roller vardır:

- Bir savaş aracı olarak ordu
- Siyasi düzen ve istikrarın temini rolünü üstlenen ordu
- Bir çıkar grubu gibi hareket eden ordu
- Sivil siyasi düzenin alternatifi olarak görülen ordu

Bu rolleri şimdi biraz daha yakından inceleyelim.

2.3.1. Savaş Aracı Olması

Kuruluşu, devletlerin kuruluşu ile aynı dönemde gerçekleşmiş olan orduların temel amacı, gerektiği hallerde diğer devletlere karşı yönetilebilen bir savaş aracı olarak hizmet etmektir. Silahlı kuvvetler hem savunma hem de saldırı amaçlı olarak kullanılabilir. Modern devlet yapısı içerisinde, bütün ülkeler dış saldırılara karşı savunma kapasitelerini yüksek tutmak için profesyonel silahlı kuvvetler örgütlenmesine sahiptir.

Profesyonel asker, toplumun işleyişine hizmet eden bir uzmandır. Toplumsal sorumluluk profesyonel askeri, sadece entelektüel becerilere sahip olan diğer uzmanlardan ayıran en önemli husustur. Bu hâliyle “askerlik mesleği”, mensuplarına toplumun üyeleriyle ilişkilerinde kılavuzluk eden bazı değer ve idealleri ortaya koyan bir ahlaki kuruma dönüşmektedir. Bu kılavuz, yazılmamış normlar şeklinde olabileceği gibi meslek etiği kurallarına da bağlanabilir. Bir meslek, oldukça ihtisaslaşmış yetenekleriyle kendine özgü işlevsel bir grup türüdür.⁴⁸

Atatürk'ün Ordu, Askerlik, Harp ve Sulh Hakkındaki Düşünceleri ve Genç Subaylara Öğütleri adlı kitapta; “Ordu, harice karşı devletin varlığını temin ve icabında dahilde

⁴⁸ *Ulusal Güvenlik Hizmeti ve Savaşın Sevk ve İdaresi Kapsamında Askerlik Kurumunun Ve Subaylık Mesleğinin Analizi: Dünyada Ve Türk Toplumunda Askerliğe Bakış*, s.98.

büyük asayişsizliği bertaraf eder. Ordu, Cumhuriyeti yıkmaya çalışanlara karşı devletin ve hükümetin iradesini ve kuvvetini gösterir. Ordunun devlete karşı birinci vazifesi, azami kudret ve kabiliyete sahip olmaya çalışmaktır. Devletin onuru ve şerefi bununla yükselir” ifadesi yer almaktadır.⁴⁹ Buna göre ordu, iç ve dış düşmanlara karşı savunma mekanizmasının baş aktörü olarak konumlanmıştır.

2.3.2. Siyasi Düzenin ve İstikrarın Temininde Rol Alması

Ordular, genel kabul itibarıyla diğer ülkelerden gelecek tehditlere karşı yapılandırılmış olsa da ülkelerin iç politikalarında da belirleyici bir rol alabilmektedir. Bu durum, silahlı kuvvetlerin göreve çağrılabilceği, üzerinde tartışma yapılmayan, doğal afet ve başka felaketlerde fonksiyon icra etmelerinden kaynaklanmaktadır ve bu türdeki bir müdahale, istisnai bir durumdur ve genellikle siyasi bir yönü yoktur. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’na göre, yer sarsıntısı, yangın, su basması, yer kayması, kaya düşmesi, çığ ve benzeri tabii afetler zuhurunda 7269 sayılı Kanun ve ekleri hükümleri dâhilinde hareket olunur.⁵⁰

Ancak, bu söylem, silahlı kuvvetlerin iç karışıklıklar ve mücadelelerde asayiş sağlamaya üzere kullanıldığı durumlar için söylenemez mi? Başka bir deyişle ulusal ölçekteki doğal ya da yapay tehdit ve yıkımların uzağında bir siyasi iç kavga veya ideolojik polemiklerde ordu pozisyon almalı mıdır?

İç güvenlik hizmeti ile görevli polisin kontrol altına almakta başarısız olduğu siyasi gerilimler ile karşılaşıldığında veya siyasi meşruiyetin ortadan kalktığı iç savaş durumunda silahlı kuvvetler devlet bütünlüğünün tek güvencesi haline gelebilecektir. Ama unutulmaması gerekir ki, bu şartlar halinde hukuk devletinin gereklerinin terkedildiği bir durumla karşı karşıya kalınacaktır. Tıpkı bir örnek olarak Weimer Anayasasının yukarıda belirtildiği gibi ve 1961 Anayasasına benzer şekilde idealde kazuistik ama mekanik işleyişte inisiyatif bırakıcı, anti-demokratik reflekslere sahip bir göreceli özgürlük alanı açmasında olduğu gibi düşünülebilir.

⁴⁹ Veli Yılmaz, Mehmet Uysal, **Atatürk’ün Ordu, Askerlik, Harp ve Sulh Hakkındaki Düşünceleri ve Genç Subaylara Öğütleri**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993, s.2.

⁵⁰ **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu** (211 Sayılı), 1961, md.122.

Yine bu çerçevede bakıldığında; Türk Silahlı Kuvvetlerine İç Hizmet Kanunu 35. madde ile iç güvenlik konusunda görev veren, Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; “*Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır,*” hükmü 2013 yılında değiştirilmiş; İç güvenliğin sağlanması konusunda Türk Silahlı Kuvvetlerine yetki veren; 1982 Anayasası’nın 122. maddesinde düzenlenmiş olan sıkıyönetim düzenlemesi 2017 yılında Türkiye anayasa değişikliği referandumuyla Anayasa'dan çıkarılmış; 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu, 31 Temmuz 2018 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 7145 sayılı Kanunla (madde 3) yürürlükten kaldırılmıştır.

2.3.3. Çıkar Grubu Gibi Hareket Edebilmesi

Modern ordular profesyonelleştikçe kamu bürokrasisi içinde önemli ve sürekli bir konum elde etmişlerdir. Bu konum gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımı gözetmeksizin pek çok ülkenin gündeminde olmuştur ve tüm dünyada devletlerin yalnızca iç ve dış hedeflerine ulaşabildikleri bir örgütlenme olarak görülmemektedir. Ordular da politika belirleyicilerin kararlarını etkilemeye çalışan çıkar grupları olarak hareket ederler. Ordular bunu, sahip oldukları teknik bilgi, uzmanlık ve devletin devamının garantisi olma ayrıcalıkları ile sağlamak suretiyle, gerek personel gerekse bütçe olarak büyüme eğilimindedirler.

Huntington’a göre de askerlerin ulusal güvenlikle ilgili görüşleri devletin muhafazası amacıyla silahlı kuvvetlerin genişletilmesinin önemi ve gerekliliğini vurgular. Bu uyarıların en yaygını ulusal bütçeden pay şeklinde kendini gösterir.⁵¹

Kapani, orduyu kamusal bir baskı grubu olarak kabul etmektedir. Ordu, özel amaçlar güden bir çıkar grubu değildir. Özel amaçlarla hareket etmez ve belirli bir kamu hizmetinin görülmesine öncelik verilmesi amacını güder. Bu amaçla, siyasal karar organları üzerinde baskı grubu işlevi görür.⁵² Siyasal yaşamı etkileyen baskı grupları içerisinde, en etkili olanı silahlı kuvvetlerdir. Ama unutulmamalıdır ki, siyasal kararların alınması sürecinde etkileme, kararların bizzat alınması olarak cereyan ettiğinde demokrasinin işlerliğinden söz etme imkânı kalmamış demektir. Tıpkı Soğuk Savaş sürecindeki Latin Amerika devletlerinin diplomatik açıklama ve eylemlerini

⁵¹ **Asker ve Devlet**, s.94.

⁵² Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yay., Ank., 1992,s. 202.

sivil diplomasinin değil de, kendilerini ulusal olarak tam yetkiyle temsil ettiklerine inandıkları anti-demokratik orduların yürütmesi, söz konusu açıdan orduların yürütme erkiyle olan rol-görev değişimini örneklemesi bakımından önemlidir.

Ordunun; her siyasal sistemde, önemi koşullara göre artan ya da azalan belirli bir ağırlığı ve rolü vardır. Bu ağırlık ve rol, ülkelerin siyasal rejimi ve sosyo- ekonomik yapılarına göre değişiklikler gösterir. Ancak; yine de ordu her ülkede, kendine özgü bir baskı grubu olarak, siyasal yaşamda yerini alır.⁵³

2.3.4. Sivil Siyasi Düzenin Alternatifi Olarak Görülmesi

Ordular, devletin varlığını ve bağımsızlığı, ulusal sınırlarının bütünlüğünü ve anayasal düzeni iç ve dış tehdit ve tehlikelere karşı korumak ve milli savunmayı sağlamak için kurulmuş düzenli ve sürekli bir devlet gücüdür.⁵⁴ Asıl görevi bu şekilde belirlenen ordular kendilerini sivil siyasi düzenin alternatifi görürler sorusu, asker-sivil ilişkileri alanında çalışan herkesin üzerinde kafa yorduğu temel bir sorundur. Samuel P. Huntington'a göre, ordunun siyasete müdahalesi askeri olmaktan çok siyasidir.⁵⁵

Siyasi ortamda çeşitli vesayetçi uygulamalar görülmekle beraber en sık rastlanana ordu kurumunun siyasetteki hâkimiyetidir. Askerin fiili olarak güç kullandığı veya var olduğu bir toplumda bağımsız bir siyasal aktör haline geldiği, çeşitli nedenlerle askerlerin üzerindeki sivil kontrolün ortadan kalktığı veya azaldığı, siyasal sahnede hâkim siyasal güç olarak sivil siyasetçilerin değil askerın yer aldığı bu ortam pretoryenizm olarak telaffuz edilmekte ve daha çok yeni kurulan demokrasilerde veya demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde önemli bir sorun olarak görülmektedir.⁵⁶ Bu durum ise demokrasinin tam anlamıyla istikrara kavuşamadığını göstermektedir.

Türkiye, ordunun üç kez fiili olarak güç kullanıp direkt müdahalede bulunduğu pretoryan bir süreç yaşamış, akabinde ordu sütte gerisinde durarak anayasa yapım siyasetinde başrolü üstlenmiştir. Gerek 1961 gerekse 1982 Anayasaları bu bağlamda

⁵³ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi, Ank. 1995, s.256.

⁵⁴ Mustafa Erdoğan, **Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler**, Siyasal Kitabevi, Ank., 1993, s.120.

⁵⁵ Huntington, Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, New Haven: Yale Un. Press, 1969, s.194.

⁵⁶ Birsen Örs, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, Der Yay., İst., 1996, s.3.

sivil kontrolün uzağında askeri vesayetin yasalarla güvence altına alındığı yapılar olarak görülmektedir.⁵⁷ Denilebilir ki, pretoryan süreçlerinde yeni kurulan demokrasilerin işleyiş ve ayakta durma şartları kültürel ve bölgesel bir engel durumuna takılabilmekle beraber daha da kötü rejimin hamisi olduğunu düşündüğü ordu tarafından çok daha demokrasi dışı bir sürece doğru da evrilebilir. Bu durum ise sivil iradeyi ve hukuk üstünlüğünü yerleşmiş bir kültür yapmaktan çıkarıp, askeri vesayetin temel eylem ve dinamiklerini demokrasinin üzerinden hiçbir zaman kaldıramaması anlamına gelir.

Darbelerin neden ve hangi ortamlarda gerçekleştiği incelenirken, her ülkenin kendi iç ve dış dinamiklerinin belirleyici olduğunu kabul etmek gerekir. Bir toplumda ordunun siyasetle olan ilişkisinin yönünü, diğer kurumlarda olduğu gibi yine o toplumun siyasi kültürü tayin eder. Türk siyasal kültüründe askeri vesayet olgusunun gerçeğe en yakın şekilde analizinin yapılabilmesi içinse ordunun ontolojik yapısından kaynaklanan ve rejimin selameti gerekçelerinin ardındaki ana argümanların tartışılması gerekir.⁵⁸ Kısacası, askeri vesayetin ardındaki siyasal kültür ve tarihsel-toplumsal gerçeklik, anayasal bağlamda ülke savunmasını amaçlayan ordunun siyasi koşullara göre sivil egemenliğe direnme eğilimine işaret edebilir.

“Her ordu asli işlevlerini dışarıdan gelecek müdahalelere karşı korur. Siyasi özerklik ise hem bir ideoloji hem de davranış boyutu içerir; ordunun siyasi özerkliği, kurumsal sınırları aşan bir saldırı stratejisi olup sivil egemenliğe karşı tahammülsüzlüğü, hatta direnmeyi temsil eder.⁵⁹ Nihayetinde ordunun bu siyasi özerkliği Türkiye’de darbelerin gerçekleşmesinin yolunu açmış ve demokratik kurumların sağlıklı işlemesini engelleyici rol oynamıştır.

Literatür taraması yapıldığında darbelerin niçin ve hangi ortamlarda gerçekleştiğini incelerken, her ülkenin kendine has iç ve dış dinamikleri olabileceğini, bununla birlikte darbe ortamlarının bazı ortak özelliklerinin de olduğunu görmekteyiz. Bu ortak

⁵⁷ **Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri**, s.43.

⁵⁸ Cengiz Sunay, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri**, Orion Yay, Ank.,2010, s.26.

⁵⁹ Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İletişim Yay., İst.,2005, s. 58-59.

paydaları iç faktör, dış faktör ve ordunun kendine has özelliklerinden kaynaklanan faktör olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür⁶⁰.

2.3.4.1. İç faktörler

Bir ülkede vatandaşın siyasi bilinci ne kadar kuvvetli ise ordunun o ülkede söz sahibi olabilme gücünün o ölçüde zayıf olacağı kabul edilmektedir. Siyasi bilinç, mevcut siyasal sistemin benimsenmesini, yönetmekte haklı görülmesini ve dolayısıyla devamlılığını sağlayan bir araçtır.⁶¹ Eğer bir ülkede halk, demokrasi kültürünü benimsemiş, sivil toplum kuruluşları veya doğrudan karar alma süreçlerinde aktifse, görüşlerini iletme kanalları yeterince açıksa ve sivil iktidar ile sağlıklı bir diyalog içerisine girebilmişse, o ülkede işleyen bir siyasi bilincin var olduğunu söyleyebiliriz. Zayıf siyasi bilince sahip olan ülkelerde ise sivil toplum, örgütlenme açısından yetersiz ve dolayısıyla yöneten yönetilen ilişkisi zayıftır. Halkta yeterli kamuoyu bilinci oluşmamıştır.

Siyasi bilince sahip olan ülkelerde, herhangi bir şekilde ordunun ülke yönetimi üzerinde müdahalede bulunma durumu olsa da, halk nezdinde meşruiyet kazanamayacağı için kısa zamanda tepki çeker, ya 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde olduğu gibi halkın karşı duruşu ile başarısız olur ya da müdahale başarılı olsa bile tutunamaz. Fakat siyasi bilinci oluşmamış ülkelerde ise, ordunun ülke yönetimi üzerindeki etkisinin meşruiyeti çok fazla sorgulanmaz ve hatta bazı dönemlerde o ülkenin iç koşullarına göre halktan dahi destek alabileceğinden ordu, böyle bir ortamda kendinde siyasete müdahalede bulunma hakkını görebilir.

Bir toplumdaki siyasi bilincin az oluşunun yanı sıra o toplumda yer alan yönetsel başarısızlık, siyasi veya ekonomik bunalım da o ülkedeki ordunun müdahalede bulunma ihtimalini arttıran koşullardan biridir. Ekonomik bozulma, sivil grupların orduya yaklaşması, siyasi krizler ve şiddet eylemleri gibi durumlar sivil yönetimin meşruiyetini azaltırken, halkın yeni arayış içine girmesine ve bu yeni arayışın da ordu tarafından karşılanmasına neden olabilmektedir⁶².

⁶⁰ Bilal Nergiz, *II. Dünya Savaşı Sonrası Dünyadaki Askeri Darbeler, II. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi*, Kırıkkale, 2018, s.1.

⁶¹ İlter Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, Der Yay., İst.,1986, s. 33.

⁶² *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, s.57.

2.3.4.2. Dış faktörler

Bu husus dünya genelinde güç dengesini ifade eden bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere uluslararası ilişkiler, II. Dünya Savaşı'ndan Sovyetler Birliği'nin yıkılışına dek iki kutuplu bir sistem üzerine kuruluydu. Dünya üzerinde söz sahibi olan iki devlet Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği idi. Askeri güç ve diplomatik otorite tamamen bu iki devlette toplanmıştı. Bu yüzden bu devletler daha küçük diğer güçleri kendi yanlarına çekebilmek için onları ya koruyarak ya tehdit ederek, ya da yardım ile etraflarında tutmaya çalışıyorlardı.⁶³

İki devletin de sahip oldukları ideolojik düşünceler birbirlerinden tamamıyla zıttı. Dolayısıyla her iki ülke de kendi dünya görüşlerini diğer ülkeler üzerinde uygulama çabası içerisinde olmuşlardı. Bu uygulama çabası dönemsel olarak ülkelerin ordularına destek ile gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığını yeni kazanan az gelişmiş ülkelerin kapitalist sisteme entegre olmasını istediği için, herhangi bir sol eğilimli iktidar arzu etmemekte, bu yüzden söz konusu bu ülkelerin ordularına yönelmekteydi. Bu şekilde onlara ekonomik anlamda yardım sağlayarak kendi yanına çekme politikası güdüyordu. Bu durum ise orduların kendi ülkelerinde silah ve konum olarak güçlenmesini sağlamış ve sosyalizm karşıtı bir tutum sergilemelerine sebep olmuştu. Türkiye de söz konusu Amerikan yardımlarından faydalanan ülkelerden olmuştur. Özellikle de Demokrat Parti iktidarı ve ardından gelen NATO üyeliği ile beraber Türk ordusundaki Amerika etkisi artmış, yurtdışında eğitim alan subay kadroları oluşmuş ve aynı zamanda ordunun modernizasyonunu Amerika Birleşik Devletleri üstlenmişti⁶⁴.

Kısacası, soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri hegemonyasının sürekli olması açısından sosyalizme karşı savaş ilan etmiş, bu savaşın metotlarından biri olarak da sol eğilim içerisinde gördüğü ülkelerin ordularına teçhizat ve eğitim alanlarında yardımda bulunup, o ülkeyi etkisi altına almak istemiştir⁶⁵.

Burada dile getirilmesi gereken bir husus da özellikle sınırdaş olan ülkeler arasındaki silahlanma yarışıdır. Ülkeler arasında yaşanan diplomatik ya da askeri düşmanlıklar

⁶³ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Siyasal Kitabevi, Ank.2000, s. 53.

⁶⁴ II. Dünya Savaşı Sonrası Dünyadaki Askeri Darbeler, s.3.

⁶⁵ A.g.e, s.4.

neticesinde, devletlerin gerek silahlanma ve silah teknolojileri gerekse de askeri personel sayısı bağlamında rekabet içinde olduklarını görürüz. Bu durum ordunun görünürlüğü ve etkinliğini artırmaktadır.

Bir diğer husus da ülkelerin çevresinde yer alan ülkeler arasında yaşanan savaş veya ülkelerde görülen iç savaş ve ülkeye dışardan yönelik olarak gerçekleşen terör tehdidi de yine silahlı kuvvetlerin etkinliğini artıracaktır. Dolayısıyla Soğuk Savaş sürecinde Batı blokunda yer alan Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı askeri altyapı açısından alım-satım, modernizasyon ve hibe yoluyla finans edilmesi, beraberinde ordunun da, doğrudan muhatap alınmasının meydana getirdiği bir ayrıcalık ve imtiyaz alanı doğurmuştur.

2.3.4.3. Ordunun kendine has özelliklerinden kaynaklanan faktörler

Silahlı Kuvvetler sahip oldukları emir-komuta zinciri, hiyerarşi, profesyonellik, disiplin ve birliktelik ruhu gibi özelliklerinden dolayı diğer örgütlerden farklılık gösterir. Ordu için en önemli şey ulusun güvenliğidir ve gerektiği zaman siyasete dâhil olmasını bu şekilde meşrulaştırabilecektir.⁶⁶ Ordu için vatan, millet gibi kavramlar en ön sıradadır. Bu kavramların tehlikede olduğunu hissettikleri anda ömürleri boyunca savaşmayı öğrenen askerler, bu sefer de kendi ülkelerinde var olan yönetimi düşman ilan edebilir.⁶⁷

Silahlı kuvvetlerin ülkesindeki sorumluluklarının artışı ve askerlerin eğitim ve yetiştirme koşullarındaki farklılıklar askerlerin siyasete müdahalesini arttırabilecek bir başka faktördür. Toplumdan ayrı bir sınıf olarak yetişen ve askerliği bir meslek olarak değil de hayat tarzı olarak ele alan ordu mensupları, rütbeleri yükseldikçe kendilerini siyaset ile daha fazla ilgili görmeye başlarlar.⁶⁸ Ordu mensuplarının sahip oldukları seçkinlik duyguları, siyaset ile uğraşanları küçük görmelerine sebep olabilmektedir.

Modernleşme konusu da ordunun müdahalesini etkileyen etkenlerden sayılmaktadır. Her ne kadar ülkelerin kendine has sosyal ve ekonomik şartları olsa da, genellikle sıradan halka göre daha üstün eğitim alan ordu mensupları, aldıkları bu eğitimi yaşadıkları ülkelere de uygulamak ve bir an önce kalkınmak isteği ile müdahalede

⁶⁶ **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, s.31.

⁶⁷ *II. Dünya Savaşı Sonrası Dünyadaki Askeri Darbeler*, s.4.

⁶⁸ Mehmet A. Birand, **Emret Komutanım**, Milliyet Yay., İst., 1986, s.196.

bulunabilmektedirler. Özellikle de az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde askerin aldığı eğitim ile toplumdaki bir kişinin aldığı eğitim arasındaki fark, gelişmiş ülkelere nazaran daha fazladır. Silah ve teknoloji bakımından istisnai bilgilerle donatılan askerler, toplumun ve dolayısıyla devletin de buna ihtiyacı olduğunu düşünebilmektedirler.⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilk modernleşme hareketleri ordudan başlatılmıştır.

Askerler bazen sırf kurumsal olarak kendi çıkarı için, yani, kazanmış oldukları hak ve çıkarların devletin izlediği politika ile tehdit edildiği zaman, menfaatlerini sürdürmek amacıyla siyasete karışma eğiliminde olabilir.

Toplumdan ayrı güçlü bir kurumsal yapının parçası olarak yetişen ve askerliği bir meslek olarak değil de hayat tarzı olarak ele alan ordu mensupları, rütbeleri yükseldikçe kendilerini siyaset ile daha fazla ilgili görmeye başlarlar.⁷⁰ Ordu mensuplarının sahip oldukları seçkinlik duyguları, siyaset ile uğraşanları küçük görmelerine sebep olabilmektedir. Üstüne o ülkede eğer sivil iktidar iç politikada etkili değil ve başarısız ise, askerler arasında iktidara karşı bir güvensizlik doğar. Bu durum ise askerler arasında ülkeyi yönetsel alanda sahiplenme duygusuna katkıda bulunur.

Askeri darbelerin başlıca sebebi olarak hükümetlerin, ekonomik ve sosyal sorunları çözmekteki başarısızlıkları gösterilmektedir. Ancak en sık kullanılan gerekçe, yerleşik düzeni ve rejimi korumaktır. Askerleri siyasete müdahaleye iten bir başka etken ise aldıkları eğitimden dolayı oluşan sivillerle aralarındaki kopukluktur. Askerler, asker sivil farkının altının çizildiği belli bir eğitimden geçtikleri için sivil kurumlara ve kişilere karşı güvensizlikleri kolayca ortaya çıkabilir. Bu kopukluk, askerlerin kendilerini, sivillerin çözemeyeceği sorunları çözen, rejimin tehlikeye girmesini önleyen devletin asli unsuru olarak görmelerine neden olabilirken siyasete müdahalelerine de meşru bir zemin hazırlamaktadır. Unutulmamalıdır ki siyasi bilinç düzeyiyle, askeri müdahale düzeyi arasında ters yönlü bir ilişki vardır.⁷¹

⁶⁹ II. Dünya Savaşı Sonrası Dünyadaki Askeri Darbeler, s.4.

⁷⁰ Emret Komutanım, s. 196.

⁷¹ Türkiye'de Ordu – Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti – Tsk Etkileşimine Bakış, s.365-366

2.4. Ordu-Siyaset İlişkisini Açıklayan Tipolojiler

2.4.1. Geleneksel Model

“*Dictator rei gerundae causa*”

Roma Senatosu

M.Ö 368

Meşru devlet yönetim tiplerinde askeri varlığa ait sınırlar, geleneksel, liberal ve totaliter modellerde kendini göstermekle birlikte demokratik yapıya ve hukuk denetimine sahip yönetim modellerinde doğru orantılı bir yasallık ve demokrasi işleyişi olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Bu bağlamda ordu-siyaset ilişkisinin inceleneceği tipolojilerden birisi geleneksel modeldir. Geleneksel model, Rönesans’a kadar teorik olarak Antik dünyanın ve Orta Çağ pastoral iktidar biçimlerinin üzerinde sıklıkla düşünülmemiş ayrıcalıklı bir mutlakiyet modeliyle ilişkilidir. Antikite’nin demokrasi algısındaki ideal teklifler, Orta Çağ’da Roma döneminde merkezileşme noktasındaki devlet kurumsallığı yanında hukuksal bir temel içinde evrensel dünya için bazı teklifler sunmuştu. Eski Yunan ve Pagan Hristiyan dönemi arasındaki geçişte pastoral iktidar olarak nitelediği⁷² ilahi buyruklu köken referansına atıf yapan güç ve temsil, feodalite ve aristokrasi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Daha da önemlisi Roma, Cumhuriyet fikrinin erken dönem referansları açısından dikkate değer bir siyaset tarihi örneği vermesi bakımından önemlidir.

Bu bağlamda Hristiyan Orta Çağ’ındaki ilahi yönetme erkindeki ceza ve yaptırım aygıtlarının üniversite, kamu ve ordu üzerindeki etkisi, mutlak monarşinin ara yüzü/paralel devlet yapısı haline gelen kilisenin bilakis askerî yapı üzerindeki vesayetini temerküz etmeye yetmiştir. Zaten Pagan Roma’daki tarihsel kökeni (*dictator rei gerundae causa*) olarak beliren anayasa-dışı otoritenin⁷³ Roma senatosu tarafından belirlenen kırmızı çizgide Roma lejyonlarının başkente konumlanma yasağı, Roma geleneğinden gelen askeri denetimdeki senato kararlarının Cumhuriyet’in ilkel formasyonunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aynı

⁷² Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay), 3. Bs., 3. Bs., İstanbul, 2011, s. 28.

⁷³ Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev. Ergun Özbudun), Liberte Yay., 5. Bs., Ankara, 2021, ss. 31, 33.

zamanda Hristiyan Roma ve devamındaki Orta Çağ monarşilerinde de Papalığa devredilmiş ve Papalık tarafından şövalye olarak kutsanan askeri yapı, devamında tüm kıta Avrupası siyasi tarihini özetler niteliktedir.

Avrupa’da Aydınlanmaya gelinceye kadar 1560’lara değin hukukçular ılımlı mutlakiyetçilik ve mutlak monarşi çizgisinde ikiye ayrılmıştır.⁷⁴ Fakat bu iki sistem, kilisenin özerk ve güçlü yapısı dışında doğrudan monarşi üzerinde üç etki bırakmıştır.

“Salt krallık monarşisini kınayan son skolastikçiler Almain ve Major birincisine bağlanırlar. Seyssel’in La Grand Monarchie de France’ı (Fransa’nın Büyük Monarşisi 1519) Fransa’da olduğu gibi üç frenle; din, adalet ve polis aracılığıyla kralların yetkilerini düzenlemesi ve frenlemesi koşuluyla monarşinin olası en iyi rejim olduğunu kabul eder; yoksa kral kötü, zorba ve acımasız ve hoşgörüsüz, Tanrının ve tebaasının nefretini kazanmış olacaktır.”⁷⁵

Dikkat edilecek olursa; monarkın yetkilerini üç temel yaptırım noktasında sınırlayan pastoral iktidar sistemi, ‘din’i skolastik anlayışa uygun olarak birinci sırada bir tehdit argümanı olarak kullanmıştır. Aforoz ve enterdi yetkilerini bireysel ve kitlesel çerçeveli kullanabilen kilise yaptırımının uygulayıcısı olarak polisi yani kolluk kuvvetini de yönetebilmektedir. Paralel devlet yapılanmasının en güçlü örneği sayılabilecek bu durum, söz konusu ikiliğin modern zamanlara gelinceye dek sıklıkla karşılaşılan çatışmanın erken dönem örneği ve demokrasi dışı tutumudur.

Orta Çağ’ın yoğun etkisinden sonra Yeni Çağ’da da devam eden yani iktidarını kendi takdirine göre ve herhangi bir sınıra dâhil olmaksızın bir ideolojiye veya değer sistemine bağlı kalmaksızın kullanan monarşi tipi için Max Weber, patrimonyal geleneksel tip kavramını kullanır ve bu tür bir yönetimin içeriğini bürokratik nitelikte bir ordu veya kamu görevlileri gibi belirli evrensel kriterlere sahip kurumların oluşturmadığını söyler.⁷⁶ Evrensel kriterlere sahip olmayış aynı zamanda ordu-siyaset ilişkisi bakımından da revize olmaya hazır bir vesayet tehdidini de ihtimal dâhilinden çıkarmaz. Yine Linz, genel bir tanımla liberal veya totaliter olmayan bu sistemin sınırlarını şöyle açıklar:

“Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon

⁷⁴ **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, (Editörler Philippe Raynaud & Stéphane Rials), İletişim Yay., 3. Bs., İstanbul, 2017, ss. 609-620.

⁷⁵ **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, ss. 609-620.

⁷⁶ **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. 157.

yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tatmin edebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemlerdir”⁷⁷

Elbette bu tanım sınırları Orta Çağ tipi monarşilere biraz daha uygun olarak kilisenin baskısını ve mistik tehditlerini bertaraf edebilmek için ‘dünyevi monarşi’ kavramını da karşımıza çıkarır. İmparatorluk olarak nitelendirilen dünyevi monarşi, tek kişinin üstünlüğüdür ve bütün nesneleri kapsar düşünesiyle⁷⁸ Dante’nin *De Monarchia* olarak sonradan anılan haliyle *Index Librorum Prohibitorum*’da şu ifadelerle yansır:

“Tanrı en yüksek mükemmelliğe eriştiğinden ve onun aracı (gökler) ona uygun olan mükemmelliğe eksik gelemeyeceğinden (felsefenin gökler hakkında bize öğrettiklerinden bu açıktır), vardığımız sonuç şudur: dünyevi şeylerde ne çeşit bir hata varsa kendisinden oluşturulan madde deniyledir ve Yaratıcı Tanrının ve göklerin niyetlerinin bir parçası değildir.”⁷⁹

Monarşiye dayalı yönetim, irsi devlet başkanının bulunması yönüyle demokratik yönetimlerden ayrılır. Demokrasiler, halk yönetiminin egemen olduğu, idarenin bir kişi veya grup elinde olmaksızın devleti yönetme şeklini ifade eder. Monarşilerde ise, demokratik yönetimlerin aksine irsi bir yönetim anlayışı hâkimdir. Bu bakımdan cumhuriyet kavramının ters çevrilmiş olarak monarşi kavramını nitelemek doğru olacaktır.

Etimolojik açıdan bakıldığında; Latince “*mono*” yani “tek” anlamından hareketle türetilen monarşi kelimesi “tek kişinin yönetimi” anlamına gelen bugünkü anlamını almıştır. Arapça *م* kelimesinden türeyen “Cumhur” kelimesini monarşi kavramıyla mukayeseli açıklamak, monarşinin tanımına dair çabalarımızı daha da etkin kılacaktır: “cumhur” kelimesindeki topluluk, cemaat manası, monarşinin “tek”lik kavramı ile keskin bir ayrıma tabiidir.

“Devlet başkanı irsî (hereditaire) olduğu zaman hükümet monarşiktir; irsî olmadığı zaman ise cumhurîdir. Gerçekten de monarşi ile cumhuriyet arasında bundan başka mümkün fark göremiyorum. Monarşi, içinde irsî bir devlet başkanının bulunduğu... hükümet şeklidir.”⁸⁰

⁷⁷ **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. 167.

⁷⁸ **Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler**, (Editör. Mehmet Ali Ağaoğulları), 9. Bs., İstanbul, 2019, s. 273.

⁷⁹ Dante, **Monarşi**, (Çev. Begüm Yiğit), Pinhan Yay., İstanbul, 2017, s. 102.

⁸⁰ Duguit, Leon, **Traide de droit Constitutionnel**, (Paris: Ancieene librairie fontemoing, 3. Baskı, Cilt II), s. 770 (aktaran) Kemal Gözler, “*Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu*” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 54(1), s. 54

Yine başka bir açıdan Thomas Hobbes'un "İnsan insanın kurdudur," şeklindeki tanımlaması, esasında doğuştan bencil olan insanoğlunun tabiat itibarıyla kendini koruma amacıyla olduğuna yönelik bir atıftır. Yaşamak için doğası gereği mücadele içinde olan insan, her an savaşa, kargaşaya ve düşmanlığa hazırdır. Bu anlayıştan hareketle insanın doğal hakları vardır ve insan bu hakları korumak için gücünün yettiği her şeyi yapabilme özgürlüğüne sahiptir. İnsanoğlu kendi haklarını korumak ve toplum içinde varlığını sürdürebilmek için toplum sözleşmesi yapmak zorundadır. Bu sözleşmenin esası ise halkın kendi iradesini iktidar sahibine devrederek sorumluluk sahasından çekilmesidir. Bu durum esasında bir çıkar ilişkidir: birey kendi refahı için yönetim hakkını üst bir iradeye devrederek özgürlüğünden vazgeçmektedir.

*"Bir sözleşme ile toplum haline gelen insanların, yönetim haklarını devrettiği egemenliğin niteliği... Budin'de olduğu gibi Hobbes'da da monarşik yönetim(dir). Çünkü... bir insan yöneten de olsa, mutlaka kendi ve yakınlarının çıkarlarını düşünür. En iyi rejim ise özel yararlar kamu yararının birleştiği, kaynaştığı rejimdir. Bu rejim de krallıktır. Kralın özel çıkarı ile kamunun genel çıkarı aynıdır... Hobbes'a göre salt iktidarın olmadığı yerde sürekli savaş, olduğu yerde ise sonsuz barış ve huzur vardır."*⁸¹

Locke'un savunduğu ilkelerde, toplum refahı ve devamlılığı açısından birey iradesi öne çıkarken Hobbes'ın savunduğu ilke monarşi düzenine daha yakındır. O'na göre devlet aygıtlarının birleştiği bir yönetim sistemi (güçler birliği) en iyi yönetim biçimidir. Krallık yönetimini ideal bir yönetim modeli olarak sunan Hobbes, kralın özel çıkarı ile kamunun çıkarını eşit görür. Yönetici mutlu, zengin olduğu sürece yönetilen kesim de mutlu ve zengin olacaktır. Bu demektir ki, bütün yetkilerin tek bir elde toplandığı bir yönetim modeli Hobbes için idealdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim şekline bakıldığında babadan oğula geçmek suretiyle, irsi bir nitelik taşıyan olan mutlakiyetin hâkim olduğu söylenebilir. Yetkinin ilahî otorite tarafından hükümdara verildiği anlayışına dayalı "teolojik" tasavvur, Avrupa'da kralın hüküm sürdüğü anlayıştan farklı olsa da yetkinin tek kişinin elinde toplanması sebebiyle monarşiye yakın bir anlayışın Osmanlı'da da devam ettiği söylenebilir. 19. Yüzyıla gelene kadar, Türk/İslâm devlet anlayışının geleneklere bağlı şekilde devam ettiği düşünüldüğünde, modernleşme çabaları ile birlikte, bu sürekliliğin yavaş yavaş kırılmaya uğradığı, düşünürlerin üzerinde ittifak ettiği

⁸¹ Mehmet Akad, "Machiavel – Bodin ve Hobbes'da Monarşi Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), 1974, ss. 572-573.

konudur. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte mutlakiyet rejiminin kırılmaya başladığı, bürokrasinin cebriyle Meşrutî Monarşi sürecinin oluştuğu söylenebilir. Özellikle Namık Kemal'in *Hürriyet-İbret* gibi gazetelerde, sıklıkla mevzu bahis ettiği "meşveret" kavramı, tam olarak meşrutî monarşiye denk düşmektedir.

Dünyada ve özellikle Osmanlı devletinde monarşi yapılarının sarsılması, 19. ve 20. Yüzyıla tekabül etmektedir. Mutlak Monarşi'nin hüküm sürdüğü Avrupa'da, ona karşı başlatılan aydınlanma hareketi ve ardından gelen Fransız İhtilali, tek kişiye dayanan yönetim biçimlerine nihayet vermiştir. Avrupa'nın geçirdiği bu sürecin benzerini Osmanlı devleti, Tanzimat ve Meşrutîyet döneminde geçirmiştir. I. Meşrutîyet ve II. Meşrutîyetlerin ilanları, Mutlak Monarşi'den Meşrutî Monarşi'ye geçen bu bağlamda "tek adam" yetkilerini kısıtlayan bir süreci ifade eder.

Türkiye'nin monarşiden kurtularak Cumhuriyet yolunun açılmasındaki en büyük etki, Tanzimat'la başlayan ve II. Meşrutîyet ile daha da güçlenen seküler eğitim kurumlarıdır. Basın-yayın faaliyetlerinin de monarşiye karşı önemli bir rol oynadığının altını çizen Halil İnalcık, bu süreci başlatan şeyin batıcı okullar olduğunun altını çizer.

*"İkinci Meşrûtiyet'i hazırlayan ikinci büyük temel kurum, laik mekteplerdir. Laik diyorum, çünkü o zaman Osmanlı toplumu yalnız Türklerden oluşmuyordu. Rumlar, Ermeniler yalnız ekonomide değil, siyasette de çok faaldiler. Onlar toplumun çok faal temsilcisi idiler. 1876'da Osmanlı anayasası çıkmadan önce, 1860'larda gayrimüslim cemaatlerin laik cemaat meclisleri kuruldu (...) İmparatorluğun müslüman, gayrimüslim tebaasına açık idadî mektepleri ortak bir Osmanlı ideolojisiinde, Osmanlılıkta, bu cemaatleri aynı devletin kucağında kültür ittifakında tutmayı amaçlıyordu. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda laik bir eğitim hazırlanmış oldu. İdadî mektepleri fikrimce, cedelci aydın diaspora kadar, 1908 ihtilalini hazırlayan kurumların başında gelir."*⁸²

Osmanlı devletinin son yüzyılında içinde bulunduğu durum, Mutlak Monarşi'nin yıkılması ve anayasal bir Meclis sistemine geçilmesinden ibarettir. Altı yüz yıl boyunca monarşi ile yönetilmiş devletin, Batı'dan tesir alarak uygulamaya geçirdiği pratik fikirler ile cumhuriyet yolu açılmıştır. Şunu da ilave etmemiz gerekir ki, Meclis-i Mebusan'ın aldığı kararlar her ne kadar millet iradesine dayanıyor olsa da, tam anlamıyla demokratik değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin monarşik bir yapıdan cumhuri

⁸² Halil İnalcık, "II. Meşrutîyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, 11(45) Mayıs Haziran Temmuz 2008, s. 13.

yönetim şekline geçişi tam olarak 1 Kasım 1922’de yani saltanatın kaldırılması ile olmuştur.

2.4.2. Liberal Model

Skolastik düşüncenin kilise egemenli yapısı ve bu yapının içinde bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı faaliyetleri, liberal düşüncenin doğuşuna sebep olmuştur. Rönesans’la başlayan “akılcı” düşünce, insanı evrenin ve kâinatın merkezine yerleştiren “hümanist” bir yaklaşıma tanıklık eder. Kilisenin ve kralın mutlak otoritesi karşısında “akıl” merkezli bir eleştiriye başlayan insan, kendi varlığını ve evrendeki otoritesini meşrulaştırma arayışına girmiştir. Bir nevi burjuvazinin devlet ve toplum kademesinde etkin rol oynamasıyla başlayan liberal düşünce; bireyin özgürleşmesi, evrensel insan haklarının uygulanması, ekonomik özgürlük gibi vaatlerde bulunmuştur. Kökenini modernitenin düşünsel ilkelerinden alan liberalizm Locke ve Hume gibi modern filozofların felsefî görüşlerini içerir. Locke’a göre insanların güvenliklerini sağlamaları için kendi elleriyle kurdukları devlet ile sözleşme yapmaları gerekir.

“İnsanların öznel hakları, Locke’da Tanrı’nın atadığı ‘doğal yasa’nın sonucudur: Yaratım’a karşı görevlerim olduğu gibi, kendi üzerimde ve etkinliklerimin üzerinde de kökene ilişkin bir güç taşıyım; özgürlüğü ve geri alınamaz hakların ‘iyeliği’ni de bu sağlar ama bu, doğal yasaya boyun eğmek zorunda olmama engel değildir.”⁸³

Locke’un liberalizm tanımında dikkat edildiği üzere ilahi bir bağlam vardır. Kökeninde tanrısal bir yaklaşım olan bu düşüncenin vicdan ve hoşgörü ile iç içe olması, özellikle vurgulanması gereken husustur. Dolayısıyla liberalizm tanımlanırken sürekli atıf yapılan “vicdan özgürlüğü” olgusunun yukarıda bahsedilen yaratıcı merkezli bağlamla yakından ilişkisi vardır. Monarşi düzeninin boyunduruğundan bireyi kurtarma adına öne sürülen bu fikirler hem insanın özgürleşmesi hem de devletin anayasal bir güç olarak tanınmasına imkân sağlar. Bu bağlamda Locke, öne sürdüğü fikirler ile modernitenin siyasi varyasyonu sayılan liberalizmin öncü düşünürü olur. Bireyin herhangi bir ‘sivil yönetim’den veya siyasal iktidardan bağımsız, doğal olarak, yine herhangi bir iktidar karşısında bazı dokunulmaz bireysel haklara sahip

⁸³ Philippe Raynaud, “Liberalizm” **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, (Haz. Philippe Raynaud, Stephane Rials), İstanbul, 2017, s. 535.

olduğu düşüncesini siyasal kaygısının merkezine yerleştirmesi ve siyasal iktidarın meşruiyetini de yine bu hakların korunmasında görmesi şeklindeki hususlar⁸⁴ Locke düşüncesinin liberalizm ile ilişkisini açıklamak için yeterlidir.

Hobbes gibi hakları siyasal yönetime teklif eden ve bu bağlamda birey hak ve iradesini sınırlayan bir yönetim şekli yerine J. Locke “doğal haklar” olarak nitelendirdiği bir modeli önerir. Ona göre bireyin üstünde söz söyleyecek ve yargıçlık yapacak hiçbir otorite olmamalıdır. Özgürlük, refah, barış kavramları insan aklının kendi iradesiyle tesis edeceği kavramlardır. Locke’un bu görüşü toplumsal eşitliğe yönelik atıflara öncülük eder. Nasıl ki doğada hiç kimse doğuştan yönetme hakkına sahip değilse, tabiat karşısında her insan eşit haklara sahiptir. Modern demokrasilerin monarşiye dayalı yönetim biçimine karşı geliştirdiği bu söylem, kralın mutlak yetkisinin devrilmesi, toplum üzerinde yaşayan bütün bireylerin ortak iradesine dayalı bir yönetim biçimine öncülük eder. Locke’un seküler düşüncesi, kralın Adem peygamberin soyundan geldiğine dair varsayımlara yapılan meydan okuma niteliğindedir: “Adem, iddia edildiği gibi, doğal babalık hakkına ya da Tanrı tarafından kendisine bağışlanmış pozitif bir yetkilendirmeye dayanarak, ne çocukları üzerinde söz konusu bir otoriteye, ne de dünya üzerinde bir hükümlanlığa sahiptir.”⁸⁵ Kralın yetkisine meşruiyet sağlayan yetkileri çürüten Locke, dolayısıyla kimsenin kimse üzerinde yaptırım, yargılama, engelleme, zarar verme yetkilerinin olmadığını savunur.

Bu bağlamda Locke’un mottosu “bireysel özgürlük”lerdir. Bu anlayışa bağlı olarak, devletin anayasal sisteminde temel alınacak nokta kamusal çıkar olmalıdır. Mutlu bir devletin var olabilmesi için güç yetkisinin bir kişi veya gruptan alınarak toplumun geneline yayılması Liberal sistemin arzuları arasındadır. Yine Fârabî El-Medînetü’l Fâzıla’da şunları söyler;

“Topluluklar (...) bir kabilenin bir kableden veya bir şehrin bir şehirden veya neslin bir nesilden veya bir ulusun bir ulustan ayrışması tarzında birbirlerinden ayrıştığında, tek bir kişinin tek bir kişiden ayrışmasında olduğu gibi olurlar. Çünkü tek bir kişinin bir kişiden ayrışmasıyla bir topluluğun bir topluluktan ayrışması arasında herhangi bir fark yoktur. Dolayısıyla bundan sonra onların

⁸⁴ Erol Kuyurtar, “Jonh Locke”, **Siyaset Felsefesi Tarihi**, (Ed. Ahu Tunçel-Kurtul Gülenç) Doğu-Batı Yay., Ankara, 2014, s. 249.

⁸⁵ Jonh Locke, **Hükümet Üzerine İnceleme**, Kısım 1.

da birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışması ve mücadele içerisinde olması gerekir.”⁸⁶

David Hume’un liberalizme dayanak oluşturan görüşleri ise, doğal yasalarla ilişkilidir. Hume’a göre insanlar ontolojik olarak faydacı ve özgürlük arayışı içerisinde olmuşlardır. Bireyi güdüsel olarak pragmatist bir yaklaşımla ilişkilendiren filozofun irdelendiği temel nokta, insanın hayatta kalabilmesi için maruz kaldığı durumlardır.⁸⁷ Özgürlük arayışı diğer insanlarla mücadele hâlini gerektirir devlet ise bireylerin hak ve arzularını güvence altına alan bir yasa ortaya koyar.

Her iki filozofun ortaya attığı doğal yasa ve buna bağlı olarak özgürlük ve fayda arayışı, bir anlamda doğanın da ontolojisine uygun olarak “evrensel değer ve ilkelere bağlı olma” ifadesini kendine mâl eder. Liberalizmin etkisinin bu denli kuvvetli olması ise, temel aldığı evrensel ilkeler yanında demokrasi ve insan hakları kavramlarıyla ittifak içinde olmasıdır.⁸⁸ Bu bakımdan bireyi merkez kabul eden liberal sistemin, kolektif sistemler karşısında insan odaklı tasarrufu daha ağır basmaktadır. Liberalizmin özelliğinde ise, insan hak ve hürriyeti, ekonomik özgürlük, demokratik hukuk yer alır. Bu maksadı içselleştiren liberalizm, vatandaşın hak ve özgürlüğünü korumak, siyasal örgütlenmenin toplum içinde eritilmesi ve sivil toplum teşebbüsüne öncelik tanır.

Liberalizmin temel meselesi bireyin özgürlüğü ve hesap vermeden yaşamasıdır. Orta Çağ’ın baskıcı “monarşik” düzeninden kopan insan, modern düşüncenin etkin olması ile birlikte özerkliğini de ilan etmiştir. Bu anlamda, sosyalist rejimlerin kolektif anlayışına karşı olarak “serbest” bir tavır içerisinde olan liberal düşünce akımı, benzer şekilde totaliter ve otoriter sistemlerin karşısında, tek parti ya da tek şahıs değil, bütün vatandaşları merkeze alan bir anlayış hâkimdir.

Bireyi devletin merkezine yerleştiren liberal sistem insanı da evrenin merkezine yerleştirmiştir. Buna göre evrendeki bütün varoluşa akıl ve gözlemlerle mana veren yegâne varlık insan olduğu için *gaye* de insanın mahiyetine dönük sorular sorup cevap almaktır. Bu durumda bireyin varlığı, evrendeki her şeyin üstündedir; herhangi bir parti, toplum ya da sınıf bireyin üstünde değildir. Asıl amaç birey olduğu içindir ki,

⁸⁶ Fârâbî, *El-Medînetü'l Fâzıla*, (Çev., Yaşar Aydın), Litera Yay., 2. Bs., İst., 2019, s. 244.

⁸⁷ Mustafa Erdoğan, *Liberalizm Tarihi ve Felsefi Temelleri*, *Eskiye* S:15 2009, ss.5-17.

⁸⁸ Mustafa Erdoğan, *Liberal Düşünce Geleneği*, *Yeni Forum*, C. 11, S. 252, 1990, s. 20.

bireyin özgürlüğünün sağlanması, onun çıkarına uygun gelecek olan haklarının korunmasında yatar.⁸⁹ Bireyin *pragmatist* ve *özgürlükçü* yönüne atıf yapılacağı için burada temel mesele bireyin çıkarıdır. Serbest piyasa, hak ve eylem hürriyeti, demokrasi gibi mevzularda liberalizmin başı çekmesi, bireyin çıkarı odaklı düşünmesine bağlıdır. Bireyin menfaati, toplumun menfaatinin üzerinde olduğu gibi, aynı minvalde düşünecek olursak da ekonomik bağlamda bireyin kalkınması toplumun üstündedir.

Özgürlük kavramının bireyde aldığı karşılık önemlidir. Kişinin özgürlüğü tanımlanırken, “yetki ve eylem sahasına müdahale etmemek” şeklinde niteleme yapılır. Bahsi geçen tanım bireyin eylemlerini serbestçe yapması anlamına gelmemekte, faaliyetlerinden mahrum bırakmama şeklinde bir özgürlük anlayışı bulunmaktadır. Özgürlüğü toplum ya da parti merkezli değil de birey eksenli düşünüyor olması, totaliter sistemlerin bireyi mahrum bırakan doktrinlerine ters bir anlayış içerdiğini kanıtlamaktadır. Post-modern düşüncenin önemli ismi M. Foucaut’nun disiplin ve kapatma toplumlarına dair analizi, liberalizmin isteme alanının dışındadır. Bu bağlamda bireyin seyahat hakkı, eyleme hakkı, ticaret hakkı, ifade özgürlüğü gibi konular liberalizmin meselelerini oluşturur. Çetin’in ifadesiyle;

*“Siyasal anlamda özgürlük, kişinin hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan istediğini yapabilmesidir. Kişi özgürlüğü kişinin keyfi olarak suçlanmaması, tutuklanmaması, çeşitli faaliyetlerden yasaklanmamasıdır. İnanç özgürlüğü, herkesin istediği dini, vicdani düşüncelere sahip olacağı, hiçbir şekilde hiçbir dine, mezhebe girmeye zorlanamayacağıdır. Basın özgürlüğü kişi bağımsızlığının olmazsa olmaz şartıdır.”*⁹⁰

Birey özgürlüğünün temel şartı, insan aklının düşünme alanını engelleyecek faaliyetlerde bulunmamaktır. Çünkü insan düşündüğü sürece hareket edecek ve hareket ettiği sürece özgürlüğünü pekiştirecektir. Bu anlamda kişi özgürlüğünün önündeki en büyük engel, devlet otoriteleridir. Otoritenin insan eylem sahasını daraltması demek, insanın kendi aklıyla verdiği kararlara müdahale etmesi demektir. Bu ise istibdatı doğurur. Dolayısıyla, liberal sistemde devlet, bireyi özgür kılacak bütün yolları açan bir araç vazifesi görür. Devletin meşruiyeti, vatandaşlarına sağladığı temel hak ve özgürlüklerle doğru orantılıdır.

⁸⁹ Fredric August Von Hayek, **Esaret Yolu**, AÜSBFY, 1948, Ankara, s. 28.

⁹⁰ Halis Çetin, *Liberalizmin Temel İlkeleri*, C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 2, S. 1, s. 225.

Modern bir ideoloji olan liberalizm temelinde bireyin olduğu bir toplum inşa etme modeline dayanır. Liberal toplumun ilkelerinde ise, *akılcılık, bireycilik, özgürlük, adalet ve hoşgörü*⁹¹ vardır. Modernitenin de öncülük ettiği bu kavramlar, özellikle Batı uygarlığının Aydınlanma çağıyla eklektik bir yapı arz eder. Çünkü feodalizmin çöküşüyle başlayan burjuvazi, liberalizmi doğuran etkili bir güçtür. Heywood'un değişimi; liberalizm, mutlakiyetçi kralların ve toprak aristokrasisinin kurumlaşmış iktidarı ile çıkarları çatışan yükselen orta sınıfların emellerini yansıtır.⁹² Bu anlamda mutlakiyetçi (totaliter ve otoriter) rejimlere başkaldıran bir sistem olan liberalizm, birey özgürlüğü ve faydası önündeki engelleri ortadan kaldırmayı vadeder.

Liberalizm bireyi özgürlük ve refaha ulaştırma yönündeki her türlü engeli ortadan kaldırma anlayışına dayanıyor olsa da bu koşulları sağlama noktasında herhangi bir anlayış kurmaması kendisine yöneltilen eleştirilerin başlıca sebebidir. Nitekim liberalizme en şiddetli eleştiri bu noktada Marksist ideolojilerden gelir. Söz konusu ideolojinin bu husustaki temel dayanağı, liberal sistemin kapitalizmle eklemlenmiş olması ve eşitsiz ve sınıflı bir yapı doğurmasıdır. Bu anlamda güçlünün (patronun) egemen olduğu bir burjuva ideolojisi halini almaktadır. Bireyin özgürlük alanını *laissez faire*⁹³ şeklinde çizen liberal düşünce, insanın egosuna sonsuz açılım sağlayacağı endişesi barındırmıştır. Çünkü sadece bireyin özgürlüğüne öncülük eden bu doktrin her türlü kamu otoritesinin birey üzerindeki etki sahasını daraltırken, bireyin hak ve eylem sahasını maksimum düzeye çıkarır. Ebestein'e göre;

*“Sanayi İnkılabı'nın öncülük döneminde, ferdî unsur müteşebbisin şahsî sorumluluğu ve risk altına girme isteği tarafından verimli kılınmıştı. Ferdiyetçilik ruhu, hayatın ve düşüncenin bütün alanlarına nüfuz etti: Dinde agnostisizm, felsefede ampirizm, ahlâkta utilitarianizm, iktisatta laissezfaire, siyasette antiotoritarianizm, pasifizm, anti-emperyalizm ve beynelmilel serbest ticaret, (cinsiyet, sınıf, din veya ırk gözetmeksizin) eşitlik; ferdiyetçiliğin bu ifadeleri liberalizmin klasik döneminin karakteristiğidir.”*⁹⁴

18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile başlayarak sonraki yüzyıllara tesir eden kapitalizm, liberalizmin de ekonomi modelini belirlemiştir. Amerika, Avrupa ve 20. Yüzyıla gelindiğinde Asya ülkelerine yayılan kapitalizm, özellikle gelişmekte olan Doğu

⁹¹ Andrew Heywood, “Liberalizm”, **Siyasetin Temel Kavramları**, (Çev. Hayrettin Özler), Adres Yay., Ankara, 2015, s. 92.

⁹² Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler**, (Çev. Levent Köker), BB101 Yay., Ankara, 2016, s. 48.

⁹³ Bırakınız yapsınlar, bırakınız etsinler.

⁹⁴ William Ebestein, “Eski ve Yeni Liberalizm”, **Siyasî Felsefenin Büyük Düşünürleri**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yay., İstanbul, 1996, s. 337.

Avrupa ve Batı Asya ülkelerinin sosyal ve siyasi atmosferini etkilemiştir. Liberal ekonomik düzenin bu ülkeler üzerindeki en büyük tesiri, slogan hâline gelen “bırakınız yapsınlar,” ilkesidir. Devletin ithalat ve ihracat üzerindeki kontrol edici gücü (Merkantilizm)’ne karşı olarak, malların alım-satımı konusunda tam bir serbestliği önermiştir. Buna göre alıcı ve satıcı arasındaki mübadele demek olan *piyasa* da, bireylerin özgür biçimde alışveriş yapabilecekleri pazarı ifade etmektedir. Liberal ekonomik anlayış, *serbest piyasa ekonomisi* dediğimiz söylemi meşrulaştırmaktadır. Devletin ekonomi üzerinde hiçbir yaptırımının olmadığı, bireyi aşan otoritenin yetkilerinin minimal düzeye indiği bir ekonomik model.

Serbest piyasanın insana her türlü serbestliği vermesi, günümüzde dahi varolan çocuk işçiler, çalışma saatleri ve işçi haklarına dair sorunlara cevap verememektedir. *Laissez faire* kavramının liberal ekonomi üzerindeki belirleyici yönü, insanın her türlü eylemi özgür şekilde yerine getirdiği sürece güçlü ve özgür olacağına dair kanaatleri uyandırır. Liberal sistemin bireyin güç odaklı yaklaşımından yola çıkması, bir anlamda gücü elinde bulunduranın hayatta kalma imkânına sahip olması ilkesini kavramlaştıran “Sosyal Darwinizm” ile uyumludur. Doğal düzen gibi insan eylemlerinin de akışına bırakılması gerektiği düşüncesi, dışarıdan herhangi bir baskı ve yönlendirme olmaksızın bireyin işlerini serbestçe yapma hakkına sahip olması, rekabete dayalı bir anlayışı getirir. Piyasa ekonomisinin işleminde herhangi bir zorlamaya yer olmamakla birlikte, devletin görevi bu serbest piyasa hareketliliğini mümkün olduğunca korumaktır.⁹⁵ Dolayısıyla liberal piyasa ekonomisinde herkesin kendi çıkarı adına çalıştığı ve davranışlarını bu nispetle belirlediği bir sistem öngörülür. Önemli olan bireyin menfaatidir, alım-satımın özgürce yerine getirildiği karşılıklı yarar ilkesi hâkimdir.

2.4.3. Totaliter Model

Totaliter rejimlerde vesayet mevzuunu konuşmadan önce demokratik ve demokratik olmayan iki rejimin farkını tespit etmeliyiz. Anayasal meşruluk zemini üzerinde, haber alma kanallarının açık tutulması, oy kullanma hürriyeti, farklı siyasi düşünceler arasında iktidar mücadelesinin açık olması, demokratik rejimlerin temel özelliğidir.

⁹⁵ Ayn Rand, “*Kapitalizm Nedir?*” **Yeni Forum**, C. 11, 1990, ss. 28

Yöneticinin veraset hakkını kullanarak, iktidarda kalma şartını belli bir süreye bağlayan, diğer gruplara da katılım hakkı tanındığı sistemdir.

Sistemlerde totaliter modelin Liberalizm gibi yönetim modellerinden ayıran en önemli yanı, amaca yönelme bağlamında uygulanan araçların niteliği ile ilgilidir. Locke'un toplumsal devamlılık için önerdiği barış, özgürlük, eşitlik gibi kavramların yerini totaliter rejimlerde, ihtilal, askeri vesayet veya diktatörlük gibi kavramlar alır. Totaliter Komünizm bunun en büyük kanıtıdır. Marks ve Engels için sınıfsız toplum hedefine barışçıl yolla ulaşamaz. Rand'ın anlatımıyla;

“Marx ve Engels tarihe bakınca hiçbir büyük sosyal ve ekonomik sistemin halefine yerini barışçı bir yolla bıraktıklarına şahit olmuş değillerdir. Bundan dolayı komünistler, ‘amaçlarına mevcut sosyal şartların kuvvet kullanarak devrilmesi yoluyla varılacağını açıkça ilan ederler.’ Bu, Marxist ihtilalci komünizmin manidar akidelerinden biridir ve ister kapitalist, isterse sosyalist olsun demokrasiyle uzlaşmaz olduğunu barizce anlatır.”⁹⁶

Bu görüşün 19. Yüzyılda tesir ettiği iki ülke vardır: Almanya ve Rusya. Özellikle birinci dünya savaşından sonra varlığını daha güçlü şekilde hissettiren totaliter yönetimler, Almanya'da Nazi partisinin iktidara gelmesi ile diktatörlüğünü ilan etmişlerdir. Marks ve Engels'in görüşlerinin hâkim olduğu diğer bir ülke Rusya'dır. Çünkü Çarlık Rusya'nın gerek demokratik gerekse parlamenter yönetim sisteminin yanında yer almayışı, Totaliter Komünizmin Rusya'da rahat bir zemin edinmesine yol açacaktır. Çarlık Rusya döneminde yönetim bakımından Avrupa'nın gayri medeni ve iktisadi anlamda geri kalmış ülkesidir. Komünist ideolojinin bu ülkede dal budak salmasına sebep olan etkenlerin başında ise *Das Kapital*'in ilk olarak Rusça'ya çevrilmesi yatar. Marks'ın görüşlerini Ekim Devrimi ile hayata geçiren Lenin, ihtilalci bir anlayışla sınıf bilincinin oluşması adına iktidarın aşırı yoğunlaştırılması görüşünü savunur.

Dolayısıyla Çarlık Rusya'yı kapitalist yönetimden komünizme geçiren Lenin, “proletarya diktatörlüğü” adını verdiği bir dönemi başlatmış olur. Lenin'in bu bağlamda temel aldığı görüş, kapitalizmin tehlikelerini bertaraf etme adına, komünizmi korumak için proletarya diktatörlüğünü savunmaktır. Lenin'in parti ya da askeri vesayet yoluyla proletarya diktatörlüğünü savunması, otoriter sistemlerin uygulama ve söylemleri ile örtüşmektedir. Halkın ya da işçinin davranışlarını

⁹⁶ William Ebestein, “Eski ve Yeni Liberalizm”, **Siyasî Felsefenin Büyük Düşünürleri**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yay., İstanbul, 1996, s. 367.

yönetmede ve hakkını savunmada yetersiz olduğu gerekçesiyle, proletaryanın iradesini temsil etme adına bir üst iradeyi önerir.

Totaliter yönetimi idare eden liderlerin ortak özelliği, kendi ideolojisinin denetiminde bir dünya devleti kurmaktır. Sözelimi Stalin, merkezileştirilmiş bir otorite tarafından büyük bir komünist dünya devleti kurmayı gaye edinmiş, dünyadaki bütün devletleri tek parti gibi tek merkezden idare eden ülkenin ütopyasını yaşamıştır. Bunun en önemli kanıtı, I. Dünya Savaş'ından sonra Doğu Avrupa devletlerinin Komünist Rusya tarafından kontrol altına alınmasıdır.

Komünist totaliter yönetimin temel olgularını açıklayan Lenin, yönetimin bir merkezden yapılmak yerine, birimlere ayrılmış çeşitli örgütler elinde sürdürülmesi gerektiğini savunur. Bu birimlerin bağlı olduğu yapıda ordu, donanma ve polisin etkin güç olarak kullanıldığı, bir merkezden yönetilen yayın organıyla her an ihtilale hazır bir toplum oluşturulması amaçlanır. Lenin'in ölümünden sonra partinin genel sekreteri olan Stalin'in komünist partinin başına gelmesi, devletin bütün organlarıyla partinin doktrinlerine göre yönetilmesi, devletin totaliter bir anlayışa geçtiğinin kanıtı niteliğindedir. *Das Kapital*'in ilk tercih edildiği ülke Çarlık Rusya olmasına rağmen, Stalin yönetimi altındaki SSCB'de kapitalist yönetimi mazur gören ya da parti çizgisinden taşan herhangi bir yayının yasaklanması totaliter anlayışa örnek teşkil etmektedir.

Demokratik rejimin tanımı verildikten sonra, demokratik olmayan (anti-demokratik) rejimlerin niteliksel özelliklerine de vurgu yapmalıyız. Bu noktada şunu da ifade etmemiz gerekir ki, iki rejim tipi arasında “katı” bir ayrım mevcuttur. Çünkü demokratik devletlere karşıtlık teşkil eden otokratik yönetimler merkeziyetçi olup, iktidarda kalma süresinin ve anayasal meşruiyetin askıya alındığı bir rejimi temsil eder; yönetimde Tek-parti mevcuttur ve onun mobilize edici uygulamaları, medya ve iletişim kanallarıyla dayattığı tek taraflı enformasyon, eğitim yoluyla kurduğu kontrol ile demokrasi tanımının dışında kalır.

Demokratik olmayan rejimler kategorisine dâhil edeceğimiz totaliter yönetimlerin, devlet ve vatandaş uyumlu bir bütün hâline getirme adına giriştiği faaliyetler, incelediğimiz mevzunun odak noktası olacaktır.

Totalitarizm kavramı modern bir kavramdır, varlık sahasına modernite ile girmiştir. Genel anlamıyla totalitarizm, iktidarın toplumu değiştirme-dönüştürme sürecindeki

baskın eylemlerini ifade eder. Heywood'un deyimiyle; kamusal ve özel hayat arasındaki ayrımı etkili bir biçimde ortadan kaldıran yürekten itaatkâr bedenler yaratma hedefidir.⁹⁷ İktidarı ele geçiren grubun, yönetici olduğu toplumu değiştirme sürecidir. Güç mekanizması, ideolojisine dayalı, kendisiyle uyumlu bir toplum "yaratma" teşebbüsü içerisindedir; bu nedenle eğitim, medyatik algı kanalları ve askerî kadro aracı bir vazifeye sahiptir. Friedrich ve Zbigniev'in ifadesiyle;

*"Partiyi hem destekleyen hem de parti liderleri adına onu denetleyen ve yalnız rejim düşmanlarına karşı değil keyfi olarak seçilmiş başka sınıflara karşı da kullanılan yıldırıcı bir polis denetimi sistemi. Basın, radyo, sinema gibi bütün etkili kitle haberleşme araçlarını kullanarak, partinin ve sadık üyelerinin elinde toplanmış ve teknolojinin şartlandığı tam bir denetim tekeli. Silahlı kuvvetleri kullanarak oluşturulmuş tam bir vesayet tekeli."*⁹⁸

Totaliter niteliğe sahip bir rejim için söyleyebileceğimiz şey, farklı grupların iktidar mücadelesine, kapalı askerî vesayet tekeline sahip olmasıdır. Toplumdaki azınlık grubun yönetimde söz sahibi olmasıyla başlayan ideolojik dönüştürme sürecidir. Bu bağlamda Porto'nun seçkin kavramına atıf yapmamız önem arz eder. Siyaset teorisyenlerinin de savunduğu gibi dünya bir güç/iktidar şebekesinden ibarettir. Modernite ile birlikte klasik politika bitmiş, yine bu süreçte ahlâkla ilişkisini yitirip *araçsallaşmıştır*. Machiavelli, modernite ile başlayan bu sürecin siyasette dönüm noktası olduğuna değinir.

Seçkin sınıfının devletler için vazgeçilmez olduğunu savunan Pareto; faşist, komünist ya da sosyalist... hangi rejim iktidara gelirse gelsin, tartışmasız biçimde kendi "seçkinler sınıfı"nı⁹⁹ oluşturacaktır. Nitekim sınıfsız bir toplum modelini öngören ve bunu bir kurtuluş vasıtası sayan komünist teorinin, pratikte "proleterya diktatörlüğü"ne dönüştüğüne tarih şahitlik etmiştir. Devlet yönetimini ele geçiren grubun kendi seçkin sınıfını oluşturması ile birlikte, Aristokrasi mekanizmasını da devreye sokması kaçınılmazdır. Bu noktada, Askeri-Aristokrasi'den bahsedecek olursak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosuna örnek teşkil edebilir.

Modernite ile birlikte bürokratikleşmenin artması, devletin önemli kademelerinde yükselmiş olan seçkin grubuna daha fazla söz hakkı sağlamıştır. Özellikle Tek-Parti

⁹⁷ Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, (Çev. Levent Köker), BB101 Yay., Ankara, 2016. 25.

⁹⁸ J. Carl Friedrich-K. Brzezinski Zbigniev, **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**, (Çev. Oğuz Onaran), TSİD Yay., Ankara, s. 13.

⁹⁹ Bkz. Pareto, Vilfredo, **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması**, (Çev., Merve Zeynep Doğan), Doğu Batı Yay., Ankara, 2018. 15.

iktidarlarının askerî vesayeti devreye koyarak farklı gruplar üzerinde tahakküm kurma ve aktif mobilizasyon çalışması, pozitivist-materyalist düşünceye dayalı toplum “yaratma” çabası; totaliterleşmeye evrilme sürecine işaret eder.

Türkiye’nin Tanzimat’la birlikte başlayan aktif modernleşme çabaları, Şerif Mardin’in “Aydın Despotizmi”¹⁰⁰ kavramıyla karşılığını bulmaktadır. Sözgelimi Tanzimat hareketinin bürokrasi temelli kadrolarla başlayıp Meşrutiyet dönemiyle asker kökenliye dönüşen öncü kadrosu; sanat, edebiyat, siyaset başta olmak üzere toplumu değiştirme yönünde aktif bir rol oynamışlar, edebi eserler dâhil mecmua türündeki enformasyon aygıtları ile bu değişimi hızlandırmışlardır. Edebiyat tarihçilerinin bu dönemi anlatırken “Paşalar edebiyatı” tanımını vermeleri tesadüfi değildir.

II. Dünya Savaşı sonrasında, demokratik süreçleri işleterek çok partili sisteme geçen nadir ülkeler vardır. Türkiye, anayasal kesintinin olmadığı ve yöneticilerin baskı yoluyla uzaklaştırılmasını, demokratikleşme sürecini 1950 yılında yaşamıştır. On yıllık sürenin ardından belli bir kesintiyi ifade eden durumu Linz’in şu cümleleriyle ifade edebiliriz:

*“Demokratik ve demokratik olmayan rejimler arasındaki sınır, yavaş ve fark edilmez bir evrimde aşılamayacak, hayli katı bir sınırdır; böyle bir geçiş, hemen daima, zorla gerçekleştirilen bir kesintiyi, anayasaya aykırı eylemleri, bir askeri hükümet darbesini, bir ihtilali veya dış müdahaleyi gerektirir.”*¹⁰¹

Bu bağlamda söylemeliyiz ki, demokratik ve demokratik olmayan rejimler arasında, katı bir geçiş mevcuttur. Belli bir grubun ideolojisini topluma dayatarak tekçi/monist bir anlayış içinde kitle oluşturma gayreti, totaliter rejimlere has olgulardır. Totaliter rejimlerin ortaya çıkış biçimi ile ilgili Marquez, şu tespitte bulunur: “*Totaliter rejimler, tek bir ideolojik grubun bayraktarlığını yapan tek bir grubun diğer tüm bağımsız gruplar ve görüşlere karşı (neredeyse) eksiksiz bir zafer kazandığı toplumsal kontrol mücadelelerinin sonucu olarak ortaya çıkar.*”¹⁰² Bu noktada totaliter rejimleri, diğer demokrasi-dışı rejimlerden ayırt etmemiz de gerekmektedir. Monarşi ya da otokratik rejimlerde, toplumun ideolojik ve siyasi örgütlenmeden pasif kalması öğütlenirken, totaliter rejimlerde Marquez’in de sözünü ettiği gibi azınlık grup toplumu ideolojiyle

¹⁰⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 16.

¹⁰¹ J. Juan Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev., Ergun Özbudun), Liberya Yay., Ankara, 2021, s. 30.

¹⁰² Xavier Marquez, **Demokrasi Dışı Siyaset**, (Çev., İsmail Çekem), İletişim Yay., İstanbul, 2020, s. 71-72

kontrol altına alma çabasıdır. Merkezî siyasetin, toplumu mobilize ettiği ve ideolojik vatandaş yetiştirme çabasına giriştiği, bu yolla da kolektif birey oluşturduğu bir yönetim biçimidir.

Toplumu kontrol eden tek bir partinin kendi doktrinlerini eğitim, medya, askeri araçsal yollarla topluma dayatıp, kendiyle bütünleşik bireyler yetiştirme gayreti vardır. Bu bağlamda, ideolojik olarak her ne kadar ayrılmış durumda olsalar da, Komünist ve Faşist rejimlerin totaliter olmaları sebebiyle pratikteki uygulamaları benzerlik gösterir. Parti iktidarının kendi radikal ideolojisiyle toplumu kontrol edip dönüştürme süreci etkin rol oynar. Totaliter rejimlerde siyasetle doğrudan ilişkili olmayan örgütlerin varlığı da ancak partinin ideolojik denetimine girmesiyle mümkündür. Sivil toplum kuruluşlarından, birtakım kulüplere kadar bütün örgütler, partinin alt-organı biçiminde çalışır.

Toplumsal dernekler ve örgütler dışında, farklı siyasi partiler dâhil, merkez partiyle bütünleşik ve ona eklemlenmiş olması gereklidir. Faşist ya da Komünist rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde, diğer siyasi partiler de, tek vücudun aynı uzuvları gibidir. Dolayısıyla devlet-birey, özne-nesne ayrımının ortadan kalktığı, toplumun siyasallaştığı bir sistemi ifade eder. Bu anlayışa göre devlet bir amaçtır ve vatandaşın varlığı devlet içindir. Benzer şekilde totaliter sistemlerde çok partili düzenin mevcut olması, farklı ideolojik kişi ve kurumların bulunduğu anlamına gelmez. Farklı partiler, merkez Tek-partinin doktrinleriyle uyumlu biçimde çalışır ve o partinin parçası gibi işlev görür. Bu anlamda çok partili siyasal yapı, totalitarizmi engellemez, bilakis güçlendirir.¹⁰³ Totaliter iktidarların faaliyetleri, devleti amaç haline getirmek ve bütün organlarını tek bir ideolojinin tekelinde toplama gayretidir. İktidar, meşruiyetini kendi doktrinlerinden alır, bu doktrin dışında faaliyetleri tecrit eder, farklı ideolojilere karşı öteki imgelemi oluşturur. Bu bakımdan, totaliter rejim kendini öteki üzerinden tanımlar ve karşıt olandan hareketle kendisine meşruiyet zemini oluşturur.

¹⁰³ Halis Çetin, “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. 26, Nu.1, Mayıs 2002, s. 15-43.

3. TÜRKİYE’DE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

3.1. Son Yüzyılında Osmanlı Devleti ve Ordu

3.1.1. Ordunun Modernizasyonu Çabaları

İnsanoğlu varlığı sürecinin ilk anlarından itibaren kendini sürekli bir mücadelenin içerisinde bulmuştur. Doğa şartlarına, kendi cinslerine ve oluşan tüm tehlikelere karşı mücadele halinde olan insanoğlu, dünyada var olma mücadelesinin temel sonucu olarak topluluk halinde taarruz ve müdafaa süreçlerini sürekli yaşamıştır.¹⁰⁴

Tarihçiler ilk Türk toplumlarında (prototurque) da askerî ögenin birincil bir yer tuttuğunda hemfikirdirler. Zaten savaştan doğmuş, fetih için örgütlenmiş görünen böylesi toplumlar ordularından zor ayırt edilebilir. Toplumsal gelişmenin başlangıcında herkes askerdir ve toplum ordusuyla bütünleşmiştir. Asker olma durumu toplumun genel ve bireysel özelliğidir¹⁰⁵.

Bu hakikatin bir tezahürü olarak tarih sahnesinin çeşitli evrelerinde irili ufaklı birçok devlet kuran Türklerde hâkim gücün yani idarecilerin temel özelliği de askerî kökenli olmalarıdır. Ayrıca Eski Türk Devletleri bulundukları coğrafyadaki diğer devletlerle sürekli mücadele halinde olmalarının da etkisiyle askerî anlamda kullandıkları araç gereçleri, uyguladıkları taktikleri çağın gereksinimlerine göre sürekli güncellemişlerdir¹⁰⁶. Göktürk Kitabelerinde geçen “*az milleti tanzim ve tertip edip...*”¹⁰⁷ ibaresinden de anlaşılacağı üzere Türk Devletleri, halkını askeri anlamda daima geliştirmeye ve teyakkuzda tutmaya çalışmıştır. Yine Türk orduları ile diğer devletlerin veya kavimlerin ordularını kıyasladığımızda üç özellik öne çıkmıştır. Bunlar Türk ordularının ücretli birlikler olmaması, her daim savaşa hazır olmaları ve büyük çoğunluğunun atlı birliklerden oluşturulmuş olmasıdır.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Muzaffer Erendil, **Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990, ss. 5-6.

¹⁰⁵ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 4-5.

¹⁰⁶ Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s.1

¹⁰⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, Hisar Kültür Gönüllüleri 2003, s. 26.

¹⁰⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, ss. 269-270.

Türkler, 8. yüzyılda Müslümanlıkla tanışmaları sonrasında, Abbasiler Dönemi'nde (750-1258) askerî alandaki başarıları ve savaş alanındaki cesaretlerinden dolayı askerî teşkilat kadrolarında görev almaya başlamış ve Türklerden oluşturulan ordulara “gulâm” ismi verilmiştir. Hatta Abbasi Devleti hükümdarının özel birlikleri olarak kurulan “Hâssa” adı verilen birliklerin neredeyse tamamı Türklerden oluşturulmuştur. Böylelikle Türklerde yavaş yavaş askerlik bir meslek ve gelir kapısı olarak görülmeye başlanmıştır¹⁰⁹.

Türklerin, dünyanın öteki yerlerinde olduğu gibi, İslam dünyasında da hâkimiyetlerini kurmaları ve devam ettirebilmeleri, daha da önemlisi İslamiyet'e ve kendilerine yeni ülkeler açabilmeleri, ancak güçlü orduları sayesinde olabilmıştır. Başta Karahanlılar olmak üzere Gazneliler, Selçuklular ve diğer Türk-İslam devletlerinde ordu teşkilatı Türklerden meydana getirilmiştir. Türk-İslam devlet modelinin en olgun şekli olan Büyük Selçuklu Devleti'nin başındaki hükümdar, devleti temsil ettiği gibi aynı zamanda ordu teşkilatının da başıdır¹¹⁰. Bu açıdan bakıldığında, Türk devlet geleneğinde ordu bilinci başlangıçtan günümüze jeopolitik ve diplomatik ilişkilerin temelinde yer almış; Türk topluluklarından itibaren askerlik, topluma karakterini veren temel özelliklerden biri olmuştur.

Kendinden önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti de sürekli genişleyen bir toprak politikası izlediği için askerlik temelinde örgütlenmiş¹¹¹ ve yönetimde ordu-devlet ayırımına yer verilmemiştir. Padişahlar öteden beri Osmanlı ordusunun Başkomutanlık görevini de yürüttüğü gibi idarecilerin önemli kısmı da askerdir.¹¹² Ortaylı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*“İdarî yapıda da ordu çok hâkimdir. Biliyorsunuz klasik Osmanlı çağında idareci demek asker demektir; beylerbeyi mareşaldir, sancak beyi mirlivadır, tıpkı bugünkü tuğgeneral, tümgeneral gibi bir rütbe ve bütün hiyerarşide dibe kadar indiğin zaman rütbeler askerîdir, hatta asker olmayanlar bile askerî sınıfın azası sayılmaktadır; meselâ, müderris, meselâ, Hristiyanların başpapazı, Yahudilerin hahambaşısı; bunlardaki memurlar da askerî sınıftan; yani vergi vermeyen, vergiden muaf olan idareci sınıftan sayılıyor.”*¹¹³

¹⁰⁹ Salim Koca, **Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 17.

¹¹⁰ **A.g.e.**, s. 9-10.

¹¹¹ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ank., 1982, s.50.

¹¹² Mahmud Şevket Paşa, **Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Tıpkı Basım, 2018, s. 1.

¹¹³ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, İş Bankası Yay., İst., 2008, ss.165-166.

Bu bakımdan ordunun devletin temel pratiğinde egemen bir konumda olması, Türk devlet geleneğindeki asker toplum yapısının da ana dinamiklerini göz önüne sermektedir.

Osmanlı Devleti'nde ordunun merkezinde daimî ordu olan Kapıkulu Ocakları, diğer bir ifadeyle en kalabalık savaşçı grubunu oluşturan Yeniçeriler bulunmaktadır. Güçlerinin bir yansıması olarak devletin siyaseti üzerinde de söz sahibi olmaya başlayan Yeniçeriler, otoritenin zaafa uğradığı anlarda saltanat ve sadrazamlık makamlarına kimlerin geleceği hususunda da etkilerini hissettirmişlerdir. Aynı zamanda devlet devamlılığının sıklıkla kesintiye uğraması anlamına gelen bu durum, Yeniçeri baskısıyla monarşinin otoriter yapısında aksaklık anlamına da geliyordu. Bu durumun sürdürülebilir olmadığı aşikârdı ve 18. yüzyıl başlarından itibaren cephelerde yaşanan ağır kayıpların da etkisiyle reform hareketlerinin askerî sınıftan başlaması kaçınılmaz olmuştur.

Yeniçerilik kurumunun klasik formunu tamamlayıp, bilhassa 16. yüzyılın ortalarından sonra yaşadığı değişim ve farklılaşmalar, günümüzde yaygın tarih anlayışı tarafından, kurum adına “bozulma” ve Osmanlı siyasal ve sosyal sisteminin işleyişi açısından ise “gerileme”nin önemli bir sebebi olarak gösterilmektedir. Ancak yeniçerilik kurumunun başlangıcından kaldırılmasına kadar olan süreçte geçirdiği farklılaşmaları, Osmanlı Devleti'nin zaman içerisinde karşılaştığı siyasî, sosyal ve iktisadî problemler ve bunlara verdiği cevaplarda aramak daha doğru bir okuma olacaktır¹¹⁴.

18. yüzyıl başlarında artık Avrupalı devletlerin askerî açıdan Osmanlı'ya karşı üstün oldukları, Türk siyaseti ve bürokrasisinde de kabul edilmeye başlanmıştır. Türk aydınlarından bir kısmı, Avrupa'ya karşı mukavemet edilebilmesinin ve askerî yeterliliğin sağlanmasının batı harp usullerinin alınması ile mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir¹¹⁵. Nitekim uzun yıllar Osmanlı ordusuna hizmet edecek Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) adlı uzmanın Humbaracı Ocağını düzeltmek üzere Lale Devri'nde (1718-1730) davet edilmesi bu düşüncenin eseridir¹¹⁶. Humbaracı Ahmed Paşa, tutucu muhalefetin tepkisini çekmemek için eski yapı

¹¹⁴ Ahmet Elibol, “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 3, S. 5 (Kış 2009), s. 21.

¹¹⁵ Ercüment Kuran, “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 1003.

¹¹⁶ Münir Aktepe, “Ahmed III”, TDV. İA. C. 2, s. 37.

içerisinde tadilat sürecini takip etmiş ve yeni tarzda icat ettiği topları döktürmüştür¹¹⁷. Bundan sonra 200 yıl boyunca Osmanlılar, batı dünyası ile bu teknik uzmanlar aracılığıyla bağ kurmaya çalışmıştır. Söz konusu uzmanların çalışma ve gayretlerinin sonucu olarak savaşlarda bazı kayda değer başarılar da elde edilmiştir.¹¹⁸

Bununla birlikte yüzyılın sonlarına kadar ele alınan düzenlemelerin her birinin kısmî kaldığı ve esasa müteallik radikal düzenlemeler olmadığı da aşikârdır. III. Mustafa döneminde donanma subayı yetiştirilmek üzere Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'un (1773) açılmasında da birinci derece rol alan ve aslen Macar olan Baron Françoise de Tott ile diğer uzmanların katkılarıyla birçok reform yapıp bazı teknik başarılar elde edilse de toprak kayıplarının önüne geçilememiştir. Üstelik Osmanlı Devleti, başta Fransa olmak üzere Avrupa'dan transfer ettiği askerî uzmanlarda Müslüman olma geleneğini-şartını Baron de Tott ile birlikte aramamaya da başlamıştır¹¹⁹.

18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde özellikle Ruslarla yapılan mücadelelerin kaybedilmesi¹²⁰ ve bunun sonucunda büyük toprak kayıplarının yaşanması sebebiyle Osmanlı Devleti'nde köklü değişimlerin yaşanması zarureti oluşmuştur¹²¹. Osmanlı ordularının bu son yüzyıl içinde düşman orduları karşısında aciz kalmasını Avrupa'da gelişmekte olan ateşli silahların varlığından haberdar olmamalarına bağlayamayız. Zira bu gelişmelerden devletin ayrıntılı olarak bilgisi vardı. Lakin bu yeni askerî teçhizatları Osmanlı ordusuna entegre etmekte sıkıntı yaşıyordu. Askerin bu gelişmeleri kabullenmemesi ve eğitime karşı gelmesinin altında askerlik dışında bir

¹¹⁷ BOA. Cevdet Askeriye (C. AS.) 45137, 49344; BOA. Cevdet Hâriciye (C. HR.) 4521, 6543.

¹¹⁸ Cavid Baysun, "Ahmed Paşa (Humbaracı)", MEB. İ.A. C. 1, s. 199; Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu, s. 46. Sultan III. Ahmed ve İbrahim Paşa, ağırlıklı olarak taşıyıcı temsil eden bazı askerlerin öncülüğündeki Patrona Halil İsyanı (1730) sonunda devrildi. İsyanı küçük bir zümrenin başarabilmesini sağlayan iktidarın meşruiyetin zayıflamasıydı. Abdulkasim Gül, "Patrona İsyanı ve Yeniçeriler: Dört Gözle Beklenen İhtilalin Osmanlı Tahtının Kâbusuna Dönüşmesi", *Dîvân*, C. 27, S. 52 (2022/1), s. 71.

¹¹⁹ Buna rağmen Osmanlı ordusunda Müslüman olmayanlara şüpheyle yaklaşılması ve komuta yetkisi verilmemesi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçerliliğini sürdürecektir yazılı olmayan bir kuraldı. Baron de Tott'un Seyyida Mustafa Efendi'nin nezaretinde çalışması da bu kuralın doğal bir sonucuydu. Ömer Gezer-Fatih Yeşil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, LII (2018), s. 144.

¹²⁰ Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, önemli toprak kayıpları yaşamıştır. Küçük Kaynarca'da yapılan Osmanlı-Rus Barış Görüşmeleri sonucunda varılan anlaşmanın padişah tarafından onaylı nüshası için bkz.: BOA. Divan Kalemî Düvel-i Ecnebiyye Defterleri (A. DVN. DVE. d.) 83 / 1, s. 142.

¹²¹ Kemal Beydilli, "Osmanlılar B) Yakın Dönemler", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2007, C. 33 s. 497.

takım kazanca yönelik işlerle uğraşması yatmaktaydı. Bu gibi sıkıntıların artması problemlerin asıl nedenini oluştuyordu¹²².

19. yüzyılda Osmanlı ordusunda kendini iyiden iyiye hissettiren bu sıkıntıların yanında Osmanlı ekonomisinin gittikçe kapitalist sistemin bir parçası haline gelmesi, Avrupa'nın büyük güçlerinin artan siyasal nüfuzu ile güçlenen milliyetçilik, liberalizm, laiklik ve pozitivizm gibi Avrupa ideolojilerinin etkisi askerî alandaki reformlara hız verilmesi zarureti ortaya çıkarmıştır¹²³. Osmanlı sosyal düzeninin geri kalmışlığı karşısında Fransız İhtilalinin “hürriyet, eşitlik ve kardeşlik” felsefesi Osmanlı'yı parçalamak isteyen batılı güçlerin elinde sihirli bir silaha dönüşmüştür¹²⁴.

Türkiye’de asker-siyaset ilişkilerini askerin ayrı bir grup olarak hareket etmeye başladığı 18. yüzyıl sonlarından -Nizâm-ı Cedîd’in kuruluşu- itibaren, ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir. Nizâm-ı Cedîd anlam olarak “yeni bir düzen vermek” manasında olup III. Selim devrinde sivil ve askerî bütün kurumların çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yeniden bir düzene kavuşturulması, ayrıca eski kurumların konumlarına son verilmesi anlamında kullanılmıştır¹²⁵. III. Selim’in devlette oluşturmak istediği yeni sistemin bütününe Nizâm-ı Cedîd denmesine rağmen, bu tabir en başta askerî alanda yapılan yeniliklerde kullanılmıştır. Nitekim kurmak istediği sistemde III. Selim, öncelikle Avrupa usulüne göre bir ordunun kurulmasına önem vermiştir¹²⁶.

Kendinden önceki padişahların acı tecrübelerinin de bilincinde olan III. Selim, tüm devlet işleyişine, özellikle askerî hususlara dair nasıl bir yol ve yöntem izlemesi gerektiğine dair eski Sadrazam, Defterdar, Beylikçi, Kethüda ve Reisülküttâp gibi birçok devlet ileri geleninden layihalar (raporlar) talep etmiştir. Sunulan raporlarda devlet kurumlarında ve özellikle askerî alanda ciddi ıslahata ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Bu teşebbüsü ile Sultan, askerî başta olmak üzere yapılacak yeniliklerin

¹²² Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, ss. 53-54.

¹²³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*, (Çev.Yasemin Saner Gönen), İletişim Yay., İstanbul, 2000, ss.12-13.

¹²⁴ Osman Köse, *Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)*, Türkoloji Dergisi, 2006, s.271.

¹²⁵ Kemal Beydilli, *"Nizâm-ı Cedîd"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2007, C. 33, s.175.

¹²⁶ Stanford Shaw, *"The Established Ottoman Army Corps Under Sultan Selim III (1789-1807)"*, *Der Islam*, Sayı: 40, s. 43.

kamuoyu fikri olduğunu ve sadece kendisine ait olmadığını ortaya koyarak bir şekilde kendini güvenceye almak istemiştir¹²⁷.

Sultan III. Selim, Avusturya ve Rusya Savaşlarının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından cepheden dönüş yolunda askerlerin bir kısmının İstanbul Davutpaşa'da bırakılmasını emretmiştir. Bu askerler burada Avrupalı subaylardan eğitim almaya başlamışlar ve oluşturulan bu küçük birlik Nizâm-ı Cedîd askerî teşkilatının da çekirdeğini oluşturmuştur. 1793 yılında çıkarılan Levent Çiftliği Kanunnamesi ile yeni kurulan askerî birlik, şehrin dışında gözlerden uzak bir yerde talim yapmaya başlamıştır. Sıkı denetimlere tabi tutulan ve özel olarak seçilen, 12 bölük ve bir ortadan oluşan 1600 kişilik Nizâm-ı Cedîd askerlerine 1799'da ikinci bir orta daha ilave edilmiştir. 1801 yılında ise Üsküdar'da üçüncü bir orta kurulmuş ve bu orta Anadolu'dan oluşturulacak Nizâm-ı Cedîd askerleri için merkez yapılmıştır¹²⁸. Sonuçta çıkarılan ek nizamnamelerle Rumeli ve Anadolu'da bu sayının her geçen yıl artırılarak 12.000 kişi olması düşünülmüştür¹²⁹. Ordunun kuruluş gerekçesi ise İstanbul'a olası bir Rus işgali propagandası olmuş, böylelikle yeniçerilerin ve bazı devlet adamlarının gazabından korunmuştur¹³⁰. Oluşturulan yeni ordunun giderlerini karşılamak için de İrâd-ı Cedîd adında yeni bir gelir kapısı (hazine) oluşturulmuştur¹³¹.

Hedeflendiği üzere Nizâm-ı Cedîd askerlerinin sayısında istikrarlı bir artış yaşanmış, 1807 yılına gelindiğinde resmî kayıtlara göre 23.000 askere ve 1.590 subaya ulaşılmıştır. Ancak bu ordunun kurulmasıyla biri İstanbul ve birkaç vilayette kurulan Padişah gözdesi Nizâm-ı Cedîd Ordusu; diğeri ise köklü ve ülkenin her tarafında konumlanmış Yeniçeri Ocağı olmak üzere iki askerî sınıf ortaya çıkmıştır¹³².

¹²⁷ Sultan III. Selim'e sunulan askerî layihalar hakkında bkz.: Ahmet Öğreten, **Nizâm-ı Cedîde Dair Askerî Layihalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara 2014, S. 54.

¹²⁸ Levent Çiftliği ve Üsküdar Ocağına Kastamonu, Konya, Ankara, Kayseri ve Bolu gibi Anadolu'nun farklı sancaklarından başka Rumeli'den de asker teminine ve bunların disipline edilmesine gayret edilmiştir. BOA. HAT. 5028, 9125; BOA. Cevdet Askeriye (C. AS.) 6908, 7306, 30018, 39608, 42261; BOA. C. TZ. (Cevdet Tımar Zeâmet) 6 / 256.

¹²⁹ Levent Çiftliği ve Üsküdar Ocağı askerlerinden memnun olunduğuna dair hükümler yayımlanarak sayılarının artırılması ve yeni ortalar ilave edilmesine dair karar verilmiştir. BOA. HAT. 13828; C. AS. 8095, 19934, 20689.

¹³⁰ Rıfat Uçarol, *"Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu"*, D.G.B.İ.T., Çağ Yayınları, İstanbul 1993, C. 11, s. 335-337.

¹³¹ BOA. Hatt-ı Hümayûn (HAT) 20820; Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2012, s. 33.

¹³² Mahmud Raif Efendi, **Osmanlı İmparatorluğunda Yeni Nizamların Cetveli**, s. 33.

III. Selim Nizâm-ı Cedîd düşüncesini hayata geçirirken Topçu, Humbaracı Ocağı ve Lağımcı Ocaklarının modernizasyonuna ayrıca önem verdi. Bu iş için Avrupa'dan bilhassa İngiltere ve Fransa'dan topçuluktan anlayan uzmanlar getirtilip çalışmalar yaptırıldı ve yeni kanunnameler hazırlandı¹³³. Eski topçu kışlaları yıkılıp daha modern kışlalar yapılarak geniş deneme alanları olan tesisler inşa ettirildi. Böylelikle modern anlamda Topçu Ocağının da temelleri atılmış oldu¹³⁴. Ayrıca İstanbul Baruthanesinin tüm eksiklikleri giderilerek barut ihracatına da başlanıldı¹³⁵.

Yine bu dönemde Hasköy'de Humbaracılar Kışlası'nın yanında 1795 yılında kurulan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, Batı usulünde kurulan Kara Harp Okulu niteliğindedir. Sultan II. Mahmut tarafından Mekteb-i Harbiye'nin açılmasıyla Topçu Mektebi hâlini alan bu okulda ağırlıklı olarak topçuluk, haritacılık ve istihkâm öğretimi yapılmaktaydı. Buradan mezun olanlar doğrudan askerî ocaklara subay olarak atandığı için bu okula III. Selim tarafından ziyadesiyle önem veriliyordu¹³⁶. Tüm imkânsızlıklarına rağmen bu okulun Osmanlı ordusuna önemli katkıları olmuş, buradan mezun olan subaylar Fransa'nın Mısır'ı işgaline karşı başarılar elde etmişlerdir¹³⁷.

Dönemin bir başka yenilik düşüncesi Mart 1805'te genel askerlik uygulamasına geçilme teşebbüsüdür. Bu düşünce Prusya'daki uygulamadan esinlenilmiş olup yirmi-yirmi beş yaş arası gençler için mecburi askerlik hizmeti getirilmesini öngörüyordu; ancak genel bir hoşnutsuzluğa yol açtığından dolayı bu düşünce hayata geçirilemeden vazgeçilmiştir¹³⁸.

Tersane ve donanmanın ıslah edilip geliştirilmesinde de şuurlu bir politika takip eden¹³⁹ III. Selim zamanında hizmet dışı kalan 15 tersane, Fransa ve İsveç'ten getirilen

¹³³ BOA. HAT. 3721, 12508, 12515-A, 12515-K, 14440, 57466; C. AS. 2575, 3875, 29422, 53642. Padişaha sunulan arzda İngiltere'den top döküm ustalarının getirilmesi hususu belirtildiğinde Sultan III. Selim kendi el yazısıyla "pek güzel gelsinler" demiştir. BOA. HAT. 3669.

¹³⁴ Uğur Ünal, *a.g.e.*, s.11; BOA. HAT. 8391; 8431.

¹³⁵ BOA. HAT. 8419; BOA. C. AS. 42189, 52383, 54409.

¹³⁶ Necdet Hayta- Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)* Gazi Kitabevi, Ankara 2010, s. 77; Uğur Ünal, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mekt epleri", *Belleten*, C. LXXIII, S. 267, s. 588; BOA. HAT. 298/17685-B.

¹³⁷ BOA. HAT. 3652. Sultan III. Selim, Mühendishâne binası olarak Hançerli Sultan Sarayı'nın tahsis edilip buranın tamir ve inşa masrafları ile hoca-öğrenci maaşlarının İrade-i Cedid Hazinesi'nden karşılanması yönünde karar yayımlamıştır. BOA. HAT. 255/14572.

¹³⁸ Kemal Beydilli, "Selim III", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2009, C. 36, s. 423.

¹³⁹ BOA. HAT. 3600, 4606, 12090, 14091, 14804, 15416.

gemi inşa mühendisleri tarafından yeniden faaliyete geçirildi¹⁴⁰. Sayı ve kalite bakımından yetersiz olan Osmanlı donanması için 1792’de Donanma Nizamnamesi hazırlanarak üç ambarlı kalyonların sayısı artırıldı¹⁴¹ ve birçok bölgeden denizci nefer teminine gidildi¹⁴². 1804 yılına gelindiğinde de kaptanların yetiştirilmesini ve donanma personelinin koordinasyonunu sağlamak üzere “Nizâm-ı Donanma-yı Hümâyûn” adıyla bir kanunname hazırlandı. Kanunnamenin getirdiği önemli bir değişiklik de “Umûr-ı Bahriye Nezareti”nin kurulmasıdır¹⁴³.

Yıllarca uğruna her türlü zorluklara göğüs gerdiği Nizâm-ı Cedîd hareketindeki ısrar ve başarılarından dolayı çıkarlarına hanel gelen devlet ve askerî erkân tarafından tahttan indirilen III. Selim’in hayatına da son verildi. III. Selim hüküm sürdüğü 18 yıl içinde devletin eski gücüne ulaşması adına askerî, siyasi ve iktisadi alanda birçok yenileşme faaliyetinde bulundu. Onun bu girişimleri, belki kendi döneminde muvaffak olamadı ancak kendinden sonraki padişahlara ilham kaynağı olarak kalıcı bir yenileşme ruhu ortaya koydu¹⁴⁴.

Bu durumla ilgili Karpaz şunları nakletmektedir:

“Reformlara karşı koyan, savaş yeteneğini kaybetmiş, disiplinsiz Yeniçerilere karşı Sultan III. Selim, kendisine sadakat gösterecek yeni bir gönüllü ordu - Nizam-ı Cedid Ordusu- oluşturmak istedi. Neticede Yeniçeriler Sultan Selim’i tahttan indirdiler, ama Sultan Selim bu arada idari, siyasi ve ticari sahalarda yapılacak reformların planlarını hazırlamıştı. Bu nedenle III. Selim, kendisi bu reformlardan ancak küçük bir kısmını gerçekleştirebilme imkânı bulabilmiş olmakla birlikte büyük çapta reformlar tasarlamış olan ilk Osmanlı padişahıdır”¹⁴⁵.

Dikkat edilecek olursa Osmanlı’nın devleti dönüştürmekten kısmi olarak anladığı veya mecbur kaldığı şeyin orduyu dönüştürmek olduğu hemen fark edilecektir. Bunun da ‘ordu-siyaset’ ilişkisinin konfigürasyonu bakımından Cumhuriyet öncesi vesayet problemi için önemli çıkarımlar vermesi tabiidir.

¹⁴⁰ III. Selim zamanında Fransız bahriye mühendislerinden Brun ve Benois ile İsveçli mühendis Rhode’nin gemi inşasında önemli katkıları olmuştur. BOA. Cevdet Bahriye (C. BH.) 2173, 2294, 3569, 10691.

¹⁴¹ BOA. C. BH. 6188, 6430, 7017.

¹⁴² BOA. C. BH. 245, 832, 977, 1680, 2303, 4632; BOA. HAT. 57249.

¹⁴³ Uğur Ünal, “III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1 (Şubat 2003), Sayı: 1, s. 88-90.

¹⁴⁴ Necdet Hayta - Uğur Ünal, *a.g.e.*, s. 93-94.

¹⁴⁵ *Türk Demokrasi Tarihi*, s.94.

Yeniçeri zümrelerinin bazı devlet adamlarının şahsî emellerine alet oldukları da görülmektedir. Bunları zaaflarından faydalanarak kendi çıkarlarına hizmet etmeye yönelten devlet adamı sayısı hiç de az değildi. Bu vakıaya verilebilecek en dikkat çekici örneklerden biri de III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra yaşanan gelişmedir. Şeyhülislamlık makamına yeni atanan Sâmânîzâde Ömer Hulusi Efendi, tebrik ziyaretine gelen ulemaya yüz vermediğinden ziyaret sonrasında ulema, “Bu bizim hepimizi sürgün eder ve zarara uğrattır. Bunun çaresi yeniçeri taifesini tahrik ederek ayaklandırmaktır.” diyerek girişimlere başlamış, akabinde “yeniçerilerin katline fetva verecek” dedikodularıyla askerleri sokağa dökmüşler ve nihayetinde onu kısa sürede makamından etmişlerdir¹⁴⁶.

III. Selim'in tahtan indirilip şehit edilmesine kadar geçen bir yılı aşkın süre içerisinde tahtta IV. Mustafa oturmuştur. Bu süre zarfında yaşanan istikrarsızlık dolayısıyla devlette birtakım sıkıntılar baş göstermiştir. IV. Mustafa döneminde özellikle askerî sahada Nizâm-ı Cedîd'i hatırlatan her şey tahrip ve yok edilmeye başlanmıştır¹⁴⁷. Bu kargaşayı ortadan kaldırmak ve III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için İstanbul'a gelen Rusçuk Âyânı Alemdar Mustafa Paşa, Selim'in şehit edilmesi nedeniyle II. Mahmud'u desteklemiş ve tahta çıkmasını sağlamıştır. Mustafa Paşa'nın desteğiyle tahta oturan II. Mahmud, onu sadrazam tayin etmek zorunda kalmış ve bu vesileyle otoritesini güçlendirmek istemiştir¹⁴⁸.

Sadaret mührünü eline alan Alemdar Mustafa Paşa'nın darbesini sistem değişikliğine yol açan sonuçları itibarıyla ilk darbe olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır¹⁴⁹. 7 Ekim 1808 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa önderliğinde gerçekleşen müzakereler neticesinde âyanın bir kısmıyla merkez bürokratları arasında Sened-i İttifak isminde ilk anayasal düzenlemeleri içeren belge imzalanmıştır¹⁵⁰.

¹⁴⁶ Ahmet Öğreten, **Nizâm-ı Cedîde Dair Askerî Layihalar**, s. 28-29.

¹⁴⁷ Her ne kadar Nizam-i Cedid'in kaldırılması yönünde faaliyetlere hız verilse de Sultan III. Selim'in Hasköy'de kurduğu Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'un idaresi, müfredatı ve öğrenci alımı usullerine dair 12 Ocak 1808'de yeni bir kanunname yayımlatmıştır. “*Hasköy'de ve Tersâne-i Âmire'de vâki' bundan akdem inşâ olunan mühendishâne-i hümayûnlardan fînûn-ı berrîye ve bahriyeden hendese ve hesâb ve coğrafya fenlerinin intişârı ve Devlet-i 'Aliyye'ye ehemmi ve elzem olan sanâyi-i harbiyyenin ta'lîm ve ta'allüm ve kuvvetten fi'le ihrâcı hususlarına irâde-i 'aliyye ta'alluk eylediğine binâen ...*” BOA. HAT. 275/16170.

¹⁴⁸ Necdet Hayta - Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁴⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yay., İst., 2012, s.41.

¹⁵⁰ Ali Akyıldız, “Sened-i İttifak”, TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, C. 36, s. 513.

Ordu baskısını azaltmayı amaç edinmiş Bâbîâlî'nin yine alternatif orduya ve Sened-i İttifak gibi ilkel anayasa formasyonlarına yönelmesi hem cebri yöntemi hem de yasa güvencesini kullanmak isteyen bir hal tarzını gözler önüne sermiştir. Devletin zayıflamaya başlamasıyla ortaya çıkan ve giderek güçlenen ayanlar ve derebeylerin artık padişahın gücünü sınırlayabilecek bir güç haline gelmiş olduklarına şahit oluyoruz. Sened-i İttifak padişahın hükümdarlık haklarını sınırlarken, Yeniçeri Ocağı'nın müdahalelerine karşı garanti sağlamayı amaçlamıştır. *“Ayanlar toplanan askerin de devlet askeri olacağını, kapıkulu ocaklarının müdahale hakkı olmadığını sadrazam ve padişahın otoritesine karşı gelenleri elbirliğiyle bastırmayı taahhüd ediyorlardı... Sened-i İttifak denen bu ahitnamenin girişi Hatt-ı Hümayun olarak yayınlandı.”*¹⁵¹ Görüldüğü üzere, Sultan II. Mahmut kendinden önce yaşanan kötü tecrübeleri göz önünde tutarak bir yandan ordudan kendisine karşı gelebilecek tehditleri bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan da ulema ve diğer etkin zümrelerin desteğini almaya çalışmıştır¹⁵².

Sened-i İttifak'ın imzalandığı gün Sekbân-ı Cedîd ismi ile modern bir ordu oluşturma fikri gündeme gelmiştir. Bu ordu, oluşum amacı nedeniyle Nizâm-ı Cedîd'i çağrıştırdığı için Yeniçerilerin ve bazı devlet erkânının hedefi haline gelmiştir¹⁵³. 15 Kasım 1808 gecesi çıkan isyanda Bâbîâlî'de Alemdar Mustafa Paşa'nın konağı isyancı yeniçeriler tarafından kuşatıldı. Çıkış yolu bulamayan Alemdar Paşa konağın cephaneliğini ateşe vererek kendisi ile birlikte asileri de öldürmüştür¹⁵⁴. Alemdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ocağı'nın isyanına karşı hayatının sonuna kadar mücadeleyi gözen alan tek sadrazam olarak tarihteki yerini almıştır¹⁵⁵. İsyân sonrası 18 Kasım 1808 tarihinde Sekbân-ı Cedîd'in II. Mahmud tarafından kaldırıldığı ilan edilmiştir. Alemdar'ın öldürülmesi ile II. Mahmud idareyi tamamen eline geçirmiş ve yenilik çalışmaları bu tarihten sonra bir ivme kazanmıştır¹⁵⁶.

Tanzimat'ın hemen öncesinde devlete hâkim olan merkezî iktidar anlayışının artık iyice hedefe koyduğu odaklar ayanlar ve yeniçeriler olmuşlardır¹⁵⁷. Bu kapsamda da

¹⁵¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.42.

¹⁵² Sened-i İttifak'ın sureti için bkz.: BOA. HAT. 35242.

¹⁵³ Özcan Mert, *“Âyan” TDV. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s. 197.

¹⁵⁴ Kemal Beydilli, *“Alemdar Mustafa Paşa”*, TDV. *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s. 365.

¹⁵⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 36.

¹⁵⁶ Necdet Hayta - Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁵⁷ Elibol, **a.g.e.**, s. 39.

“Yeniçeri Ocağı”nın kaldırılmasına giden yolun başlangıcı olan gelişme, II. Mahmud ve devlet adamlarının şeyhülislâm konağında yaptıkları toplantıdır. Görüşmelerde askerî talimlerin önemine vurgu yapılmış ve ulemanın da görüşü alındıktan sonra “Eşkinci” adında talimli bir askerî sınıfın tesis edilmesine karar verilmiştir¹⁵⁸. Tepkileri önlemek adına Eşkinci askerlerinin yeniçerilerin içinde yer alan askerî bir birlik olduğu özellikle vurgulanmıştır¹⁵⁹.

Eşkinci kelime manası olarak “Atlı Postacı” anlamında olsa da bu terim ordudaki sipahi ve geri hizmet birimlerindeki askerler için de kullanılırdı. Silahları tüfek ve kılıçtan oluşturulan Eşkinci askerlerinin görev ve yetkilerine dair ardı ardına Padişah kararları yayımlanarak yeni nizam ve talimatnameler ortaya konmuştur¹⁶⁰. Yeniçeri Ocağından birçok subay ve asker Eşkinci Ocağına kaydedilmiştir¹⁶¹. 25 Mayıs 1826 tarihinde ilk talimine başlaması ile birlikte tıpkı Sekbân-ı Cedîd’te olduğu gibi yine yeniçerilerin ayaklanmasına neden olmuştur. 15 Haziran 1826’da başlayan ayaklanma, Sultan II. Mahmud’a Yeniçeri Ocağını kaldırmak için aradığı fırsatı vermiştir. Eşkinci Ocağı askerleriyle birlikte ulema, medreseliler ve tüm İstanbul halkı saldırıya geçerek orduyu teslim almışlardır. Ocağın kaldırıldığı, ülkedeki tüm şehir ve kalelere tebliğ edilerek tüm tedbirlerin alınması istenmiştir¹⁶². Başta Cebeci başı Mehmed Ağa olmak üzere İstanbul ve diğer vilayetlerde yeniçerileri isyana teşvik edenler idam edilmiş ve böylece güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır¹⁶³. Osmanlı Devleti’nde yenileşme ve padişah otoritesinin tesisi adına önemli adımlardan biri olan ayrıca kamuoyu ve Avrupalı devletlerce de memnuniyetle karşılanan¹⁶⁴, Vak’a-i Hayriyye olarak da tarihe

¹⁵⁸ Abdülkadir Özcan, “II. Mahmud Zamanında Yeniçeri Ocağı’nın İlğasından Önce Kurulan Talimli Askerî Sınıf”, TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, C. 11, s. 471.

¹⁵⁹ BOA. HAT. 17465, 25637, 31437, 48112; BOA. C. AS. 10457, 17392, 44645. “Benim vezirim, fetvâ-yı şerîfe mucibince ittîfâk-ı ârâ ile karâr verildiği üzere ocâğ-ı âmiremden bir taraftan Eşkinci neferâtı tahrîr olunmakta ise de...” BOA. HAT. 25635. “Benim vezirim, bugün Selamlıkta Yeniçeri Ağasıyla müceddeden tertîb ve yazılmakta olan Eşkinci neferâtının ta’lîm ve teallümleri husûsuna dâir birâz nasihat ettim...” BOA. HAT. 25637.

¹⁶⁰ Abdülkadir Özcan, “Eşkinci”, TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, C. 11, s. 469. Eşkinci askerlerine dair nizam, talimatname ve fermanlar için bkz.: BOA. HAT. 17465, 25625.

¹⁶¹ BOA. HAT. 32298.

¹⁶² BOA. HAT. 17343, 17346, 17385, 17422, 17425-A, 17485, 31434. “... ocakludan lâzîm’ül-huzûr olanları celb ve emr u irâde-i veliyy’ün-nî’amâneleri etrafıyla ifâde olundukta...” BOA. HAT. 21802-B. Yeniçeriliğin kaldırıldığına dair yazı gönderilen idarelerden birisi de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’dır. Kendisi bu durumdan gayet memnun olduğuna dair cevabi yazı göndererek Sultan’a dua ve itaatini bildirmiştir. BOA. HAT. 17410. Tüm vilayet ve muhafızlıklardan bu kararın gayet uygun görüldüğüne ve gereğinin yapıldığına dair yazılar gönderilmiştir. BOA. HAT. 17439, 17420-A.

¹⁶³ BOA. C. DH. 10730; BOA. HAT. 17434, 17464, 17513, 19351.

¹⁶⁴ BOA. HAT. 17349, 17420, 17454, 17466, 32918.

geçen bu olay sonucunda Eşkinici Ocağının yerine 7 Temmuz 1826'da Serasker Paşa'nın emrinde "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" kurulmuştur¹⁶⁵. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye, yükümlülüğe dayandığından paralı askerlik sistemi sonlandırılmış ve millî orduya geçişe yönelik en önemli adım atılmıştır¹⁶⁶.

Millî ve modern ordu yapılanmasına dönük temel olaylardan birisi olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve sonrasındaki güç-mücadele ilişkileri, bugüne kadar yaşanmış olanları daha iyi anlamlandırmamızı sağlayacaktır. Karpat'a göre, Yeniçeriler özellikle son dönemlerde, sarayın gücüne karşı durabilen, askerî görevlere kayıtsız kalarak önemli toplumsal ve siyasi roller oynayan bir aktör haline gelmiştir¹⁶⁷. Yeniçerilerin üstlendiği bu rol, toplumsal güvensizlik ve tepki ile birleşince teşkilatın sonunu hazırlayan neden olmuştur. Yeniçerilerin özellikle son dönemlerinde üstlendikleri bu roller dikkate alındığında, TSK'nın modernleşme tarihimiz içindeki siyasi rolünü 19. yüzyılın ortalarına kadar geriye götürmek mümkündür. 19. yüzyılda ivme kazanan modernleşme hareketi silahlı kuvvetleri modernleşmenin istikametine koyarak, militarist ve müdahaleci bir siyasi-askeri kültürün egemen olmasına yol açmıştır¹⁶⁸. Demirel'e göre (2010:4), "*1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Tanzimat Dönemi'nin (1839-1876) güçlü sivil bürokratları nedeniyle sistem içindeki nüfuzları azalan askerlerin, siyasal sistem içindeki ağırlığı, II. Meşrutiyetin ilanı (1908) ile birlikte kendini tekrar hissettirmeye başlamış ve 1913 Bab-ı Ali Baskını ile doruk noktasına çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde hem İmparatorluğun hem de Cumhuriyet'in kaderi önemli ölçüde askerlerin eliyle şekillenmiştir.*"¹⁶⁹ Başka bir deyişle yakın döneme kadar sirayet edecek olan vesayet olgusu ve ordunun yürütme ve yasama erklerine olan müdahalesinin olumsuz geleneği böylelikle Türk demokrasi tarihi içinde kendine yer edinmeye başlamıştır.

Diğer yandan ordunun yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı bu dönemde, yoğun dış tehditlere de maruz kalındığı bir gerçektir. Ortaylı'nın şu tespiti önemlidir: "19.

¹⁶⁵ Ejder Okumuş, "*II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları*", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, C. 14 s. 648; BOA. HAT. 17432-B; C. AS. 22445. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kanunnamesi ve ekleri için bkz.: BOA. HAT. 17708, 24038, 59106, 17675.

¹⁶⁶ Suat İlhan, "*Tanzimatın Yeri*", **Belleten**, C. LV, s. 371.

¹⁶⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İst., 2010, s. 314.

¹⁶⁸ Salih Akyürek vd., **Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi**, Bilgesam Yay., Ank., 2014, s.134.

¹⁶⁹ Tanel DEMİREL, **2000'li Yıllarda Asker Ve Siyaset: Kontrollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu**, SETA Analiz (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yay.), 2010, s. 4.

yüzyılın ilk yarısında Osmanlı modernleşmesi çok çetin bir yoldan geçiyordu. Eski düzenin temel kurumlarının kaldırılmasına rağmen modern kurumlaşmanın gecikmesinden doğan otorite boşluğu ulusal ve bölgesel ayaklanmalarla dış müdahalenin başarı şansını artırmıştı.”¹⁷⁰

Yunanlılara karşı savaşta yetersiz kalmaları, buna karşılık Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın birliklerinin büyük bir savaş yeteneği göstermesi nedenleriyle itibarlarını ve halktan gördükleri desteği tamamen kaybeden Yeniçerilerin ortadan kaldırılması sonucunda silahlı koruyucuları tam anlamıyla tasfiye edilen tutucular da bozguna uğramış oldular. Artık reformcular devleti yeniden yapılandırabilirlerdi. Ancak toplumu yeni bir devletin sosyolojik temelini oluşturacak bir sınıf yaratacak şekilde yeniden biçimlendirmeyi başaramadılar¹⁷¹.

Askerî eğitime de son derece önem veren Sultan II. Mahmud, mevcut Mühendishâne'ye yeniden şekil verdiği gibi Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye'yi de kurdurmuştur. 1827 yılında ordunun tabip ve cerrah ihtiyacını karşılamak maksadıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin öncülüğünde açılan “Tıphâne-i Âmire” ve 1828 yılında açılan “Cerrahhâne” 1838 yılında birleştirilerek bir yıl sonra adı “Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne” adını aldı¹⁷². 1834 yılında ise batı tarzında subay yetiştirmek üzere Türkiye’de çağdaşlaşma hareketlerinin öncülüğünü yapan en önemli okullardan biri olan “Mekteb-i Harbiyye” kuruldu. Avrupai fikirlerin temsilcisi hâline gelen bu okullar, Osmanlı'nın son yıllarında ve Cumhuriyet Dönemi'nde askerî eğitimin temeli olmuş; Türk siyasi hayatının kaderine doğrudan etki edecek kişilerin yetişmesini sağlamıştır¹⁷³.

Sultan II. Mahmud zamanında merkezde ve taşrada meşveret meclisleri, ihtisas kurulları ve mahkeme divanları oluşturulmuş, nezaretler kurularak merkezî hükümette ihtisaslaşma sağlanmıştır. Kalemîye sınıfı zirve noktasına ulaşmış, yürütmenin içinde

¹⁷⁰ İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s.64.

¹⁷¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Analiz Yay., İst.,2002, s. 36-37.

¹⁷² “Sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede Galata'da bi'l-inşâ reşide-i hüsn-i hitâm olan Mekteb-i Tıbb-ı Cedîd-i Adliyye'nin masârîf-ı inşâîyye ve levâzımât-ı sâiresi üç bin sekiz yüz yirmi kese şu kadar kuruşa bâliğ olmuş ...” BOA. HAT. 589/28966.

¹⁷³ BOA. HAT. 293/17474-A; C. SH. 1287; Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu*, s. 19-20.

yarı teşrii, yarı murakabe ve yarı istişare meclisleri oluşturulmuştur¹⁷⁴. 1837 yılında askerî işleri ele alarak düzene koyup denetlemek üzere “Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî (Askerî Şura)” ve ertesi yılın Mart ayında da reformları planlayıp denetleyen yüksek yasama-yargı organı niteliğinde “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliyye” kurulmuştur.¹⁷⁵

Bu değişikliklerin en önemli sonucu yeni bir bürokratlar sınıfının yaratılmasıydı. Sultana ve Osmanlı hanedanına sadık olmaya devam eden bu sınıfın üyeleri, artık ifadesini sadece sultanın kişiliğinde bulmayan devlete daha büyük bir sadakatle bağlıydılar. Tanzimat olarak bilinen yeni bir reform ve yeniden örgütlenme programını başlatan bu yeni devlet görevlileri, ülkeye batılı fikirleri getirdiler ve Avrupa’yı kendileri için bir model ve esin kaynağı olarak gördüler.¹⁷⁶ Batılılaşma siyasetiyle birlikte, batı modeline inanmış olan bu kurmay sınıfı aynı zamanda sosyal olarak da Batı tipi bir toplumu oluşturma misyonunu üstlenmiş olup, bu durum aynı zamanda asker için siyasete müdahalenin bir gerekçesini de oluşturacaktır. Bu konuda Ahmad’in de ifade ettiği gibi, bu kurumlardan kendini devletin ve imparatorluğun selametine adayan subaylar kuşağı doğmuştur.¹⁷⁷ Dolayısıyla Sultan Mahmud’un bağlandığı reform siyaseti Osmanlı Devleti ile Batı arasında en göze çarpan ayrılıkları giderme amacına yönelmişti. Bu siyaset, başlıca subaylar ile dışişlerinde vazife gören devlet memurlarının teşkil ettiği yenilikçi aydınlar grubunun bir zaferiydi.¹⁷⁸

II. Mahmud’un ölümünden sonra tahta Sultan Abdülmecid’in (1839-1861) geçmesiyle Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa’nın hazırladığı Tanzimat Fermanı (1839) ilan edilmiştir¹⁷⁹. M. Reşit Paşa’nın gayesi “*hükümdarın hareketlerini sınırlandıracak bazı müesseselerin kurulması*” olmuştur.¹⁸⁰ Tanzimat Dönemi siyasi, askeri ve mali buhranlar ile başlamıştır demek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle 19. yüzyılda devletin üstlendiği modernleşmenin çabaları kendisini güçlendirme isteğinden kaynaklanmıştır. Hâl böyle olunca Osmanlı sosyal düzeni için kalıcı kurumlar ve

¹⁷⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İst., 2013, s.286, 295.

¹⁷⁵ BOA. HAT. 18498, 18970, 18537, 31307; BOA. C. AS. 7536, 28732.

¹⁷⁶ *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s.37.

¹⁷⁷ A. g.e. s.10.

¹⁷⁸ *Türk Demokrasi Tarihi*, s.96.

¹⁷⁹ BOA. İ. DH. 5/207; BOA. C. DH. 14543; BOA. HAT. 32271; BOA. HR. TO. 565/5; BOA. HR. MTV. 749/11; 751/13.

¹⁸⁰ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İst.,2015, s.294

teşkilatlar oluşturulmaya başlanmıştır¹⁸¹. Bu durum biraz da Devlet-i Aliye'nin dağılma aşamasındaki durumuna ilişkin bir kurtuluş reçetesi bulma çabası olarak da görülebilir.

Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak altyapısı II. Mahmud devrinde hazırlanan Tanzimat Dönemi, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuması ile başlamış oldu.¹⁸² Karal, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasını şöyle anlatmaktadır:

*"... Hatt-ı Hümayun'u, Mustafa Reşit Paşa yüksek bir kürsüden okudu. Dinleyiciler arasında padişah da vardı. Padişah, Hatt-ı Hümayuna ve ona dayanılarak ileride yapılacak kanunlara saygı göstereceğine dair and içti. Bundan sonra Hatt-ı Hümayun, kutsal önemi olan Hırka-i Şerif dairesine kondu. Gülhane Hattı'nın ilanında yapılan törenle Tanzimat Devri başladı. 'Tanzimat' terimi, Gülhane hattında geçen genel prensiplere dayanan düzeni anlatır."*¹⁸³ İnalçık'a göre de, Gülhane Hattı, *"... gelenekçi kalıplar altında Şeriat'a ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi."*¹⁸⁴

Sened-i İttifak ile Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu karşılaştıran İnalçık'a göre de *"Siyasi tarih bakımından Sened-i İttifak, büyük ayanın devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsünü ifade eder. Gülhane Hattı ise ona karşı padişahın mutlak otoritesini savunarak merkeziyetçi devlet idaresinin, başka deyimle bürokrasinin işlere mutlak bir şekilde el koymasını ifade eder."*¹⁸⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Sultan Abdülmecid döneminde askerî alanda da önemli gelişmeler yaşandı. 6 Eylül 1843 tarihinde yayımlanan "Kur'a Kanunnamesi" ile fiili askerlik süresi 5 yıl olarak belirlendi. Bu süreyi bitirenlerin 7 yıl da rediflik süresi olacaktı. Bu sistemde 5 ordu merkezi oluşturularak asker sayısında ciddi bir artış yaşandı. Yeni sistemle barış zamanı 150 bin, savaş zamanında ise 400 bin asker temin edilebilmiştir¹⁸⁶. Bunun yanı sıra Askerî Şura Meclisi'nin büyütülmesi, Tophâne

¹⁸¹ Osman Meşe, **Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratikleşmesi**, Nobel Bilimsel Eserler, İst., 2017, s.183.

¹⁸² Muzaffer Sencer, *Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetiş Gelişmeler*, **Amme İdaresi Dergisi**, C.17, say.3, 1984, s.46.

¹⁸³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1995, s.170-171.

¹⁸⁴ Halil İnalçık, **Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu**, 1996, İst., s.359.

¹⁸⁵ **A.g.e.**, s.343.

¹⁸⁶ **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu**, s. 20.

Meclisi ve Zabtiye Müşirliğinin kurulmaları, başarılmasına rağmen tüm gayrimüslimlerin askerlik yapmalarına karar verilmesi bu dönemin önemli adımlarındandır.

Tanzimat Dönemi'nin diğer padişahı Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) ise dış sorunlar daha az yaşandığından askerî alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Kara kuvvetleri; nizamiye, redif ve müstahfız olmak üzere üç kısma ayrılmış, askerlik tüm vatandaşların mükellef tutulduğu bir yapıya kavuşmuş ve böylece ordunun toplam sayısı 600 binin üzerine çıkartılmıştır. Onun zamanında Viyana'da bulunan Brodwell Fabrikası, Berlin'deki Krupp Fabrikası, Amerikan Winchester ve Providence Tool Şirketleri Osmanlı'nın silah, top ve diğer alet-edevatını imal eden yabancı kuruluşlar olmuşlardır. Böylece Osmanlı Devleti, 1870'li yıllardan itibaren silah teknolojisindeki gelişmeleri yakından takip ederek ülkeye ithalini sağlamıştır¹⁸⁷.

Tanzimat'tan önceki devleti kurtarma çabaları Osmanlı askerî gücünün yenileştirilmesi zorunluluğunun anlaşılmasıyla biçimlenmiştir. Tanzimat, askerî reformların yapılabilmesi için düzenin idarî, hukukî ve iktisadî yapısında da yenilik gerektiğini göstermiştir.¹⁸⁸ Tanzimat'la birlikte, bir yandan Batı tipi kurumlar oluşturma çabaları görülürken bir yandan da ülkede yaşayan çeşitli unsurlar arasındaki farkların ortadan kaldırılarak bir Osmanlı ferdi oluşturulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu amaçlarla da, Devletin iç ilişkilerini ve toplum ile ilişkilerini düzenleyen modern kamu hukuku oluşturulmaya çalışılmıştır. Tanzimat ile yasaya dayanan yeni bir uyruk anlayışı, devlet-birey ilişkisi, onur anlayışı gelişmeye başlamıştır.¹⁸⁹

Tanzimat düzenlemeleriyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel devlet tipinden modern merkezîyetçi devlet tipine geçiş yapılmaya başlanmış ve bu merkezîyetçi yapı orduda ve idarenin diğer şubelerinde yayılmıştır. Bu nedenle Ortaylı'ya göre, Osmanlı modernleşmesinin getirdiği yapısal özellik, asker ve sivil

¹⁸⁷ Ünal, a.g.e., s. 202-205. Sultan Abdülaziz devrinde gayrimüslimlerin askeri alınması ve askerlerin sayısının artırılması adına birçok girişimde bulunulmuştur. Örneğin bu dönemde Boşnaklar da Ahmed Cevdet Paşa'nın girişimleriyle askerlik yapmaya ikna edilmiştir. BOA. İrade Dâhiliye (İ. DH.) 36521, 36559, 42899; BOA. Cevdet Askeriye (C. AS.) 45842.

¹⁸⁸ İnalcık, a.g.e., s. 211.

¹⁸⁹ A.g.e., s.212-214.

bürokrasinin birbirinden ayrılmasıdır¹⁹⁰. Elbette bu yapısal reformlar, devir itibarıyla de devletin organik yapısı ve konfigürasyonu için önemli bir gelişmedir.

Artık, Bâbîâli bürokrasisi devletin hâkim otoritesi haline gelmiş olup yapılan reformlar asker ve sivil yöneticiler eliyle yürütülmüş ve ordu reformlarının güvencesi olmuştur. Bu hususu yine Ortaylı şu şekilde açıklamaktadır:

“1839 yılı 3 Kasım’ında Osmanlı İmparatorluğunun tarihinde yeni bir dönem açan Hatt-ı Hümayunu okuyan bürokrat gruba, Bâb-ı Âli diktatörleri denegelmıştır...II. Mahmud’ dan sonra ordu, reformcu bir görüşle yeniden kurulmuştu ve ordu reformcu grubun; mutaassıp ulemaya, taşradaki ayanlara ve tabii onların etkisindeki halk kesimine karşı güvencesi ve müttefikiydi. Mustafa Reşit Paşa’nın yanında Serasker Rıza Paşa’nın bulunması ve Reşit Paşa’nın ilk andaki reform girişimlerini, Rıza Paşa’nın askerî reformlarla tamamlaması bir rastlantı değildir.”¹⁹¹

Sonuç olarak Tanzimat Dönemi, ortaya koyduğu batılılaşıma projesi ile Türk yönetim tarihinde bir kilometre taşı olmasına rağmen monarşinin yetkilerinin sınırlandırılmasında talep edilen hukuk ilke ve prensiplerini tam anlamıyla ortaya koyamamıştır. Zira bu dönem, hedeflenen kanun ve prensiplerden halkın geniş tabakasının istifade edemediği ve yönetimde ulema yerine Tanzimat bürokratlarının otoritesinin öne çıkartıldığı bir devir olarak anılmaktadır.

3.1.2. Osmanlı Son Döneminde Ordunun Siyasetle İlişkisi

Tanzimat’ı başlatanların tam olarak isabetli davranamadıkları husus, çeşitli devletlerin birbirleriyle ticaret alanında amansız bir savaşa girmiş olmaları ve XIX. yüzyıl ilerledikçe "emperyalizm" adını verdiğimiz kapsayıcı politikayı da -bu adı kullanmadan- daha çok benimsemeleriydi. Osmanlıların 1838’den itibaren çeşitli devletlerle imzaladıkları ticaret anlaşmalarında¹⁹² olduğu kadar tarım ve endüstri politikalarında kendi çıkarlarını koruyamamaları, Batı’ya olan tepkilerinin bir yönünü oluşturmuştur. Tanzimat’ın Mustafa Reşit Paşa (ve onu izleyen Âli Paşa ve Fuat Paşa) gibi kurucuları Batı’nın askerî ve idari yapısını Osmanlı’ya aktarırken Batı’nın günlük

¹⁹⁰ İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. s.124.

¹⁹¹ A.g.e., s.101-111.

¹⁹² Osmanlı Devleti, 1838-1839 yıllarında başta İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Anlaşması (16 Ağustos 1838) olmak üzere Belçika, Fransa, İsveç-Norveç, Sardunya birçok devletle ticaret anlaşmalarını hayata geçirmiştir. BOA. Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.) 91/53; BOA. Nâme-i Hümayûn Defterleri (A. {DVNSNMH.d... 11/222, 11/223, 11/233, 11/234, 11/239, 11/280, 11/281.

kültürü de etkin bir biçimde imparatorluğa etki etmiştir. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler artık "Avrupai" olmuştur.¹⁹³ Denilebilir ki Osmanlı sathı batılılaşması, devlet yapısındaki ihtiyaç duyulan reformların bir takım pratiklerini içermekle beraber Osmanlı modernleşmesinin sonuç odağında karşımıza çıkan kültürel dönüşümünü Mustafa Reşit Paşa dairesiyle yani bürokratlar aracılığıyla sadece kamusal yapıda değil; yaşam tarzında da kabul ettirmiştir.

Bu dönemde askerliği vatani görev sayan zorunlu askerlik sistemi yürürlüğe konulmuştur. Nitekim Tanzimat Dönemi başlarında kendi taşra komutanlıklarına sahip eyalet orduları kurulmuş ve bu ordular Seraskerin komutası altına verilerek vali ve ayanların taşra garnizonları üzerindeki nüfuzu sona erdirilmiştir. Ortaylı'ya göre, Osmanlı tebaasına geçen Polonyalı mülteci subaylar Tanzimat asrında modernleşmenin öncüsü olmuşlardır.¹⁹⁴ Tanzimat ile Weberian (yasallık ve uzmanlık) olan Osmanlı idaresinde bu dönüşümün en eski tecrübe alanını Osmanlı askerî müesseseleri oluşturmuştur.¹⁹⁵

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde ordunun subay ihtiyacını karşılamak için II. Mahmud tarafından kurulan Mekteb-i Harbiye'nin çoğunluğunu Müslüman öğrenciler oluşturmaktaydı. Yine onun zamanında kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane de Tanzimat Dönemi'nde önemini ve etkinliğini gittikçe artıran okullar arasındadır.¹⁹⁶ Bunlara ilave olarak Bahriye, Mühendishâne, Tıbbiye ve Harbiye gibi askerî mekteplere öğrenci hazırlamak amacıyla 1845'te ilk idadi mekteplerinin açılması da kayda değerdir.¹⁹⁷ Müteakiben ilk Rüşdiye Mektebi 1847 yılında

¹⁹³ **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.13.

¹⁹⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, Turhan Kitabevi Yay., Ank., 2004, s.190. Tanzimat Fermanı'nda askerlik ile ilgili kısımda zorunlu askerliğin uygulamaya konulacağı ifade edilmiştir. "... asker maddesi dahi ber-minvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farîza-i zimmeti ise de şimdiye kadar cârî olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfûs-i mevcûdesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammûlden ziyâde ve kiminden noksân asker istenilmek hem nizâmsızlığı ve hem zirâ'at ve ticâret mevâdd-ı nâfi'asının ihlâlini mûcib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihâyeti'l-ömr istihdâmları dahi fütûru ve kat'ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzumu takdirinde taleb olunacak neferât-ı askerîye için bazı usûl-i hasene ve dört ve yâhûd beş sene müddet istihdâm zımnında dahi bir tarîk-ı münâvebe vaz' u te'sîs olunması icâb-ı hâldendir..." BOA. MFB. 48.

¹⁹⁵ **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.252.

¹⁹⁶ Uğur Ünal, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri" **Belleten**, Türk Tarih Kurumu yayınları Ankara 2009, C. 73 Sa. 267, s. 582.

¹⁹⁷ Cemil Öztürk, "İdâdî", TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, C. 21, s. 464. BOA. HAT. 1643/7, BOA. Cevdet Maârif (C. MF.) 103/5146, 161/8020, BOA. C. AS. 972/42325, 1158/51530.

İstanbul'da açılmış; dönemin sonuna gelindiğinde ise askerî idâdîlere öğrenci yetiştirmek üzere İstanbul ve taşralarda askerî rüşdiyeler açılmaya başlamıştır¹⁹⁸. Sultan Abdülaziz döneminde 1875 yılında 9 adet askerî rüşdiye açılarak askerî eğitimin tüm kademeleri (sırasıyla Rüşdiye, İdâdî, Harbiye, Erkân-ı Harbiye olmak üzere) tamamlanmıştır¹⁹⁹. Böylece subay gereksinimini karşılamak için ordu Tanzimat Döneminin sonunda kendi Rüşdiyelerini, İdâdîlerini, Tıbbiyesini, Harbiyesini ve Erkân-ı Harbiyesini kurmuştur. Sonuçta 19. asır reformu, din ve devlet arasındaki kurumsal bağların çözülmesinde çok ileriye gidilen bir devir olmuştur.²⁰⁰

1856 Paris Barış Antlaşması ile uluslararası hukuka tabi bir ülke olan Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı yeterli görülmediğinden Islahat Fermanı ilan edilmiş ve yeni kararlar tüm mülkî idarelere gönderilmiştir²⁰¹. Islahat Fermanı, o zamana kadar "millet-i hâkime" olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir "Osmanlı" vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu. Fakat bunun yanında, Islahat Fermanı'nda yüzeyde amaçlanan "beraberliğin" kısa bir süre sonra tersine çevrildiği, gayrimüslim yabancılara kendilerine sağlanan hukuksal imkânla (malî kaynaklar, organizasyon bilgileri ve Batı diplomatik desteği sayesinde) Müslüman tebaayı çok geride bıraktıkları görülmüştür.²⁰²

Asker-siyaset ilişkilerine dair farklılıklar getirmemiş olan Islahat Fermanı'ndan sonra Müslüman-Hristiyan herkesin askerlik yapması kararlaştırılmıştır. Sultan Abdülmecid'i devirmeyi amaçlayan Fedailer Cemiyetinin 1859'da gerçekleştirdiği ve o sırada ordu içinden de destek gören bir tür siyasi muhalefet hareketinin varlığını

¹⁹⁸ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", TDV. İslam Ansiklopedisi İstanbul 2008, C. 35, s. 301.

¹⁹⁹ Osman Ergin, Türkiye Maârif Tarihi, C. II, s. 432; BOA. İrâde Meclis-i Mahsûs (İ. MMS.) 52/2308; BOA. (Mektûbî Kalemi) MF. MKT. 34/73, 37/28, 44/109, 47/142.

²⁰⁰ a.g.e.,s.194.

²⁰¹ BOA. İ. MMS. 6/245. "Bi'l-cümle teb'a-i Saltanat-ı Seniyye hakkında derkâr ve âşikâr olan merhamet ve adâlet-i mülûkâne üzere her yüzden mazhar-ı ni'met ve nâil-i emniyyet ve istirâhat ve ıslâhât-ı hayriyye-i mülûkâneyi mutazammın olarak şeref-sudûr buyurulan fermân-ı 'âlişân ile..." BOA. Umûm Vilâyet Evrâkı (A.}MKT.UM.) 227/66, 227/69, 229/48, 229/53, 231/80. 3 Kasım 1839'da ilân edilen ve bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit sayıldığını, herkesin can, mal ve namus dokunulmazlığının devletin güvencesi altında olduğunu açıklayan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu yeterli bulmayan Batılı devletlerin, Osmanlı tebaası müslümanlarla gayri müslimler arasında bazı siyasî ve hukukî farklılıkların bulunduğunu ileri sürerek daha köklü reformlar yapılmasını istemeleri sonucunda hazırlanan ferman olan Islahat Fermanı, 18 Şubat 1856 tarihinde Bâbıâli'de merasimle okunmuş olup Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", TDV. İslam Ansiklopedisi, C. 19, s. 185.

²⁰² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay., İst., 2011, s.14.

gösteren Kuleli Vak'ası'na Hristiyan tebaaya verilen imtiyazlar ve Tanzimat bürokrasisine karşı yönelmiş olan tepkiler sebep olmuştur²⁰³. Zira zorunlu askerlik sistemine tabi olmak istemeyen halktan bazı kimseler çeşitli bahaneler öne sürerek bu hizmetten kaçmışlardır²⁰⁴. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan haklardan rahatsız olanların başlattığı bu girişim gerçekleşmeden bastırıldığı halde daha sonra Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler unvanıyla ortaya çıkacak olan hareketler üzerinde etkili olmuştur. Nitekim Nâmik Kemal, Kuleli Vak'ası'nı bir hürriyet hareketi olarak yorumlamış, olayı düzenleyenlerin vekiller heyetince gizli şekilde muhakeme edilmesinin Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndaki hukukî esaslara aykırı olduğunu ifade etmiştir²⁰⁵. Kuleli Vakası, devletin ağır basmaya başlayan merkezî otoritesine karşı yönelmiş olması bakımından ne İngiliz İhtilali'nden ne de Fransız İhtilali'nden farklıdır.²⁰⁶ Haliyle bu olay Tanzimat Dönemi çevresi ile hesaplaşan bir aydın grubunun ortaya çıktığını göstermiştir.²⁰⁷ Başka bir deyişle monarşi içindeki grupların devleti, kıta Avrupası düşüncesiyle şekillenmiş bir zihin yapısının temel pratikleriyle Aydınlanma düşüncesini tartışmaya açtıkları söylenebilir.

Başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast teşebbüsü olan Kuleli Vak'ası, padişaha karşı - Osmanlı tarihindeki diğer isyan teşebbüslerinin aksine- kitlesel bir isyan karakteri taşımamakla birlikte Tanzimat devrinin siyasi konjonktürü bağlamında modern anlamdaki darbe girişiminin bir prototipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu muhalif cemiyet kendinden sonraki muhalif hareketlere bir meşruiyet kaynağı olarak modern dönem Osmanlı siyasetinde evvela Genç Osmanlılar hareketi daha sonra ise Jön Türk oluşumu, meşruiyetini 1859 yılındaki bu hadisede arayacaktır²⁰⁸.

²⁰³ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yay.,İst., 1996, s.33. BOA. C. DH. 209/10405.

²⁰⁴ BOA. BEO. 2108/158063.

²⁰⁵ Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vakası", TDV. **İslam Ansiklopedisi**, C. 26, s. 357. Kuleli Vakasının soruşturma fezlekesinin girişinde olay şu şekilde ele alınmaktadır: "*Bazı eşhâsın Saltanat-ı Seniyye aleyhinde ikâ'-ı fitne ve fesâd kasdıyla bir ittifâk-ı hafî teşkil etmiş oldukları işbu Safer'ül-hayr'ın on altıncı Çarşamba (14 Eylül 1859) günü haber alınmakla bulundukları mahallerden birer ikişer celb ve Kuleli Kışla-i Hümayunu'na nakl ve tevkif olunduktan sonra tertib olunan komisyon-u mahsûs ma'rifetiyle müinferiden ve müvâceheten emr-i istintâk ve muhâkemeleri icrâ ve lâzım gelen tahkikât ve tedkikât...*" BOA. Vakanüvis Kalemi (A.}VKN.) 1/20.

²⁰⁶ **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.282-284.

²⁰⁷ **Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat**, s.288

²⁰⁸ Cem Düzen, "*Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vakası*", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 19, Sayı 1 (Haziran 2017), s. 107.

Gerçekte Tanzimat Döneminde yani Sultan Abdülmecid ve özellikle Sultan Abdülaziz zamanlarında Osmanlı Devleti'nde askerliğin millî bir yapıya kavuşmasında ve Türk ordusunun modernizasyonunda çok önemli adımlar atılmıştır²⁰⁹. Buna rağmen her iki padişah da darbe girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Kuleli Vak'ası hedefine ulaşamamakla birlikte bazı gerekçelere dayandırılarak zemini hazırlanan 30 Mayıs 1876 Darbesi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği bir hükümet darbesi olarak tarihe geçmiştir²¹⁰. Meşrutiyet yanlısı bir darbe olarak görülen 1876 Anayasal Devrimi; Batılı güçlerden gelen baskılar, Yeni Osmanlılar olarak bilinen liberal aydınların etkisi ve üst düzey sivil ve asker memurlardan oluşan üç gücün birleşmesi ile gerçekleşmiştir.²¹¹

On iki başlık altında toplanmış 119 maddeden teşekkül eden Kânûn-ı Esâsî'nin kabulüne ve I. Meşrutiyet döneminin başlamasına yol açan gelişmeleri 10 Mayıs 1876'da ortaya çıkan öğrenci (talebe-i ulûm) hareketiyle başlatmak mümkündür²¹². 30 Mayıs 1876'da Harbiye Medresesi ve donanmanın Dolmabahçe Sarayını kuşatması üzerine darbede artık aktif rol alma gücü kalmayan ancak onayına formalite olarak ihtiyaç duyulan ulemanın temsilcisi Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi²¹³, V. Murat lehine²¹⁴ Sultan Abdülaziz'i tahtan indiren bir fetva yayımlamıştır. Mütercim Rüştü Paşa Sadrazam, Mithat Paşa Nazır, ordudaki önde gelen reformist Hüseyin Avni Paşa da Serasker olmuştur. 16 Haziran'da Serasker ve Hariciye Nazırı öldürülmüştür. V. Murat'ın sağlık sorunları üzerine Mithat Paşa şehzade Abdülhamid ile 29 Ağustos 1876'da Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi'nin ilanı konusunda bir pazarlık yapmıştır. Bunun üzerine doktor raporu ve şeyhülislam fetvası ile V. Murat tahttan indirilmiş ve II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkartılmıştır. 19 Aralık'ta Midhat Paşa

²⁰⁹ Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Kara Ordusu**, s. 205.

²¹⁰ BOA. Nâme-i Hümayûnlar (Y.PRK.NMH.) 1/1; BOA. Paris Sefareti (HR.SFR.4.) 300/104, 300/105, 300/106, 300/107, 300/113.

²¹¹ **Türk Demokrasi Tarihi**, s.98-99.

²¹² Mehmet Akif Aydın, "*Kânûn-ı Esâsî*", TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, s. 328.

²¹³ İkinci şeyhülislamlığı 12 Mayıs 1876'da gerçekleşen Hasan Hayrullah Efendi'nin bir yıl iki aydan biraz fazla süren ikinci meşihati siyasî faaliyetler, gizli toplantılar içerisinde geçti. Kendisini tutmayan Hüseyin Avni Paşa'nın muhalefetine rağmen Rüştü Paşa'nın ısrarıyla Abdülaziz'i hal' için uğraşan komiteye dâhil edildi. Hüseyin Avni, Midhat, Rüştü paşalar ve Hayrullah Efendi'den oluşan bu komite zaman zaman onun Kuruçeşme'deki yalısında toplanarak gizli kararlar alıyordu. Hayrullah Efendi öte yandan padişaha, ulemâ ve ricâlin saltanat makamının icraatından memnun olduğunu söyleyerek onu oyalıyordu. Bu arada padişahın tahttan indirilmesi için fetva hazırlığına girişildi. Mehmet İpşirli, "Hayrullah Efendi, İmam-ı Sultani", TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, C. 17, s. 75.

²¹⁴ Sultan Abdülaziz'in ölümü nedeniyle 1876 yılı Haziran ayında yapılan soruşturmada Şeyhülislam Hayrullah Efendinin de olaylarda dahil olduğu iddia edilerek zanlı addedilmiştir. BOA. Y.EE. 20/33.

Sadrazam olmuştur. 23 Aralık'ta imparatorluğun ilk anayasası olan Kanuni Esasi ilan edilmiş, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşan ilk parlamento kurulmuştur.²¹⁵

Kânûn-ı Esâsî'nin ilânı aslında Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı ile belli ölçüde benzerlik gösterir. Gülhane'de okunan hatt-ı hümayun büyük ölçüde Mısır meselesinde, Islahat Fermanı ise Kırım savaşıdan sonra toplanan Paris Konferansı'nda Batılı devletlerin desteğini sağlama amacına yöneliktir. Ancak Kânûn-ı Esâsî'nin ilânını bütünüyle dış sebeplere bağlamak mümkün değildir; bunda iç sebeplerin de rolü vardır. Bir anlamda Kânûn-ı Esâsî Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin tabii bir devamıdır. Esasen bu dönemin önemli bir muhalefet hareketi olan Genç Osmanlılar'da halkın yönetimde söz sahibi olması düşüncesi belli bir ağırlık kazanmıştı. Genç Osmanlılar'ın Midhat Paşa ile paralellikleri de daha çok bu noktada ortaya çıkmıştır. Ancak anayasanın ilânında dış dinamiklerin rolünün iç dinamiklerin rolünden fazla olması bu hareketin sonraki dönemlerde sürekli bir yükselme seyri takip etmesini engellemiştir²¹⁶. Kanun-i Esasi'nin ilanının, Tanzimat ricalinin ve Midhat Paşa'nın Osmanlılık siyasetinin vardığı zirve olduğunu söylemek de mümkündür. Tanzimat reformları siyasi güç dağılımını değiştirerek Osmanlılık siyaseti otoriter yönetim yerine Meşrutî yönetim ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır²¹⁷.

Öte yandan, 1876 Anayasal Devrimi'nin gerçekte askeri bir darbe niteliğinde olduğu ileri sürülmektedir. Padişahın yetkilerine kimi kısıtlamaların konulması gerektiğine inanan üst düzey sivil ve askerî memurlar grubu bu harekette etkin rol oynamışlardır. Bu anayasal devrim Tanzimat'ın asker ve sivil isimlerinin aktif rolünün ürünüydü, denilebilir.²¹⁸ 1876'da yaşanan bu askeri darbe, sivil ve asker bir grup bürokratin organizasyonu sonucunda gerçekleşirken bu vakada sivil halkın herhangi bir etki veya katkısı söz konusu olmamıştır. Osmanlı vatandaşları, tahttaki değişimi ertesi gün haber almış ve yeni sultana biat etmişlerdir.

²¹⁵ **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, s.34-35. Cevdet Küçük "Murad V." TDV. İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2020, C. 31, s. 184-185.

²¹⁶ Aydın, a.g.e., s. 329.

²¹⁷ **Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratikleşmesi**, s.186-187.

²¹⁸ Begüm Burak, *Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri*, History Studies, Volume 3/1, 2011, s.47.

1876'da ilk Anayasanın ilanını Abdülhamid'i açıkça tehdit ederek sağlayan Süleyman Paşa'dır.²¹⁹ Bu durum askerlerin etkin rolüne açık bir örnek olup bundan sonra da gerçekleşen pek çok olayda askerlerin etkin varlığı söz konusu olacaktır. Askerî reform 1879'da ülkede sükûneti sağlamak için kurulan zaptiye teşkilatının seraskerliğe bağlanması ve 1880'de Bab-ı Seraskeri'ye bağlı olarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği kurulması ile sürmüştür. Subay yetiştirme sistemini modernleştirmek için Almanya'dan Von der Goltz Paşa²²⁰ getirilmiş, onun görev yaptığı 1883-1895 yılları arasında yeni bir subay kuşağı yetiştirmiştir. Bu sistemde, bir tür askerî eğitim gören kimse, uzun yıllar askerî değerlerin üstün tutulduğu ve vatan kurtarmanın temel amaç olarak görüldüğü bir atmosferde kalmıştır.²²¹ Buna rağmen II. Abdülhamid çağdaşı devletler gibi güçlü bir ordu kurmak için 93 Harbi'nden sonra askerî okulları, orduların talimlerini denetim altına almak ve tahta geçmeden önce yaşanan rejim ayaklanmalarını kontrol altında tutmak adına çalışmalarını sürdürmüştür²²².

Bu bakımdan Osmanlı modernleşmesinin batılı ayağında meydana gelen gelişmeler, topyekûn bir kurumsal eş güdüm ve konsolidasyon basamağına ulaşamamıştır. Bozdemir'e bakılırsa, Osmanlı reformizmi geriye tepen bir dönüşüme yol açacaktır. O da Askerî kadroların politize olmasıdır. Çünkü her toplumsal tasarının öngörülmedik, istenmedik, beklenmedik sonuçları doğar. Reform girişimleri de Osmanlıların niyetlenmediği bazı yan sonuçlar doğurmuştur ki bunlar başlangıçtaki amaçları da aşmıştır. Başlangıçta yalnızca ordunun yenilenmesi, bunun için de Batı'dan yalnızca askerî teknoloji aktarılmasıyla sınırlı tutulmak istenen reformlar sonunda subayların siyasal bilinçlenmesiyle sonuçlanmıştır²²³. Bu siyasal bilinçlenme, marjinal bir tehlike ve tehdidi de beraberinde getirecektir. Batılı model üzerinden temellük edilen askerlik mesleğinin teknik kısımla sınırlı kalmayarak pozitivist bir ordu neslini, iktidar

²¹⁹ **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, s.68.

²²⁰ Askerî mektepler için Almanya'dan getirilen ve akabinde Mekâtib-i Askeriye Nazırı Muavini ve Genel Müfettişliği görevlerine atanan (BOA. İ. DH. 888/70644, BOA. MB. İ. 124/74, 124139, 127/11, 127/13) Wilhelm Colmar von der Goltz Paşa, İstanbul'a gelince Alman elçisi Radowitz ile birlikte Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in huzuruna alındı ve bizzat padişah kendisinden askerî okulların ıslahıyla ilgili hizmetler beklediğini ifade etti. Böylece Goltz, 1883-1895 yılları arasında askerî okullar müfettişliği vazifesinde bulundu. Seferberlik, ordu harekâtı, harekât planları ve askerî haritalar konusunda çalıştı. Necmettin Alkan, "Goltz, Wilhelm Colmar von der (1843-1916)", TDV. İslam Ansiklopedisi, C. Ek-1, s. 479.

²²¹ **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.218-219 ve **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 63,99.

²²² Hidayet Kara, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)**, Türk Tarih Kurum Yayınları Ankara 2020, s. 39. Y. PRK. BŞK. 36/20, Y. PRK. ASK 134/106, Y. MTV. 94/84, TFR. I. A. 30/2910.

²²³ **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, s.68.

odağındaki ‘hürriyet’ ve ‘Meşrutiyet’ gibi kavramlara yönelik monarşiye duyulan kinin birer vesayet kültürüne dönüşmesini de örgütleyecektir.

Bu önemli tespit, yaşanacak olan darbe ve darbe girişimlerine başvuracak oluşumların da habercisidir. 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu siyasallaşma ile birlikte ordu-siyaset etkileşimi, 1859 Kuleli Vak‘ası, 30 Mayıs 1876 Müdahalesi (I. Meşrutiyet), 1908 II. Meşrutiyet veya Meşrutiyetin İadesi, 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909), 1912 Halaskar Zabitan Hareketi, 1913 Bâb-ı Âli Baskını gibi olaylarla modern Türk siyasal hayatının bir parçası haline gelmiştir. Feroz Ahmad’a göre, II. Abdülhamit Dönemi, subayların sadakat temelinde terfi ettirilmesi nedeniyle ordunun siyasallaştırıldığı yıllardır. Bu durum, ordu içinde, modern askerî okullarda eğitim gören, yurtseverlik ruhuyla dolu mektepli profesyonellerle esas olarak Sultan’a bağlılıkları nedeniyle yüksek rütbelere getirilen alaylı subaylar arasında bir bölünme yaratmıştır²²⁴.

Türkiye’nin gelenekleri ve kültürel değerlerinin ordunun önemli bir siyasi role sahip olmasında etken olduğunu vurgulayan Özbudun’a göre, ordu 19. yüzyılın ortalarından itibaren modernizasyonun temel ajanı/aktörü olarak hareket etmiş ve bu durum Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde kuvvetlenerek devam etmiştir. Bu temel rol ve misyonun da etkisiyle toplum orduya karşı her zaman derin bir saygı beslemiş ve kurum olarak güvenmiştir.²²⁵

Karpat da Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde ve Cumhuriyet’in en azından ilk dönemlerinde, toplumsal ve siyasi örgütlenmenin bina olunduğu esas dayanağın ordu olduğunu vurgulamakta ve ordunun Erkan-ı Erbaa olarak tabir edilen dört temel direğin (ordu, ulema, tüccar, köylü) içinde en başta geldiğini söylemektedir.²²⁶ Ordunun toplum içinde farklılaşmasına vurgu yapan Feroz Ahmad’a göre ise ordu, dünya görüşünü asla değiştirmeyen, toplumun üzerinde duran ve ondan bağımsız bir kurum olarak görülür²²⁷. 1859 “Kuleli Olayı” ordunun müdahaleci geleneğini başlatmış olsa da ordunun siyasal yaşama ilk açık müdahalesi 1876 Kanun-u Esasi’nin ilanında görülür.²²⁸ İmparatorluğun İttihat ve Terakki Komitesi’nin hâkimiyetindeki

²²⁴ Modern Türkiye’nin Oluşumu, s.14.

²²⁵ Ergun Özbudun, **Study on Democratic Control of Armed Forces Civilian Control of the Military: Why and What?**, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu Yayını, Strasbourg, 2007, s7.

²²⁶ Türk Demokrasi Tarihi, s.312-313.

²²⁷ Modern Türkiye’nin Oluşumu, s.11.

²²⁸ Türk Demokrasi Tarihi, s.312-313.

son dönemi, ordunun siyasetin üzerinde yer aldığı yıllardır. Feroz Ahmad, 1914 yılında Harbiye Nezareti çıkarılan bir kararnameyle, subaylara sultanın huzurunda bile önce alay sancağını selamlama yükümlülüğü getirilerek, sultanın esas sadakat sembolü olmaktan çıkarılmasını önemli bir dönüm noktası olarak göstermektedir²²⁹.

İttihat ve Terakki Komitesi'nin hâkimiyetindeki bu yıllar, hükümet ve ordunun siyaset ve ideoloji olarak aynı noktada olduğu bir birlikteliği de göstermekteydi. Ordunun üstlendiği bu rol I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da artarak devam etmiştir.²³⁰ Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi (1876), II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ve 1913 Bâb-ı Âli Baskını vakaları, 1876 öncesinde askerin karıştığı tüm olaylardan farklılık arz eder; askerin bir siyasi aktör olarak yönetim biçimini belirleyecek/düzenleyecek şekilde yaptığı müdahalelerin ilk örnekleridir. Bu müdahalelerle tek kişinin gücü fiilen sınırlanmış, 1908'den itibaren bu sınırlamalar hukuk düzenine aktarılmıştır. 10 yıllık savaş döneminden sonra 1922'de ise, zaten fiilen sona erdirilmiş olan tek kişi idaresi hukuken de kaldırılmış ve rejim, nominal de olsa "çok kişi" yönetimi (demokrasi) olmuştur. "Ordunun Kurtuluş Savaşı sırasında vergi toplamadan askere almaya ve iç isyanları bastırmaya kadar oynadığı etkin ve kaçınılmaz rol, dönem koşullarının dış politika, iç politika ve cephe operasyonlarını ayrılmaz bir bütün haline getirmesi, bu çerçevede Genelkurmay Başkanlığının bir bakanlık olarak tasarlanması", bir savaş yönetim modelinin dinamiklerini ve konjonktürel gerekçelerini oluşturmuş ancak bu model kendi dönemi ile sınırlı kalmamış ve 2000'li yıllara kadar taşınmıştır.²³¹ Dikkat edilecek olursa kanunla çerçevesi belirlenmiş ve sınırlandırılmış modern zamanlara ait demokratik rejimlerin kolluk kuvvetine ayırdığı eylem alanını hesaba katıldığında söz konusu dönemde savaş sebebiyle ordu adına fazlaca genişletilmiş bu marj, Cumhuriyet tarihinin darbeler tarihine de bir bakıma anti-demokratik bir örnek teşkil etmiştir. Mardin'e göre;

"Batı fikirlerinin iyice anlaşılmasına başlandığı bir devre Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) devridir. Bunun sebebi, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması olduğu kadar, padişahın kendisinin Batı'yı bir bakıma "model" olarak almış olmasıdır. II. Abdülhamit, "Baticılığı" Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askeri teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlıyor; bunun yanında Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye

²²⁹ Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.15.

²³⁰ Salih Akyürek vd. **Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi**. Bilgesam Yay., Ank., 2014, s.136.

²³¹ A.g.e., s.136.

çalışıyordu. Bu amaçla, Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'nin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili bir kuşak yetişmiştir. Her üç kuruluşun öğrencileri ders programları icabı XIX. yüzyıl müspet bilimlerinin Batı'nın esas güç kaynağını oluşturduğunu görüyorlardı. Böylece Batı'yı, Batı'da geliştirilen müspet bilimle bir tutan bir kuşak yetişti. Bu kuşak Batı'yı aynı zamanda güçlü olmaya prim veren bir uygarlık olarak görmeye başladı. Batıcılığın güçlülükle bir sayılması eski dinsel değerlerin ancak milli gücü artırdıkları oranda önemli oldukları kanısını yerleştirdi.”²³²

Aynı çerçevede İncalcık'a bakıldığında, II. Abdulhamid dönemi siyasette Batı fikirlerine karşı, ancak kültür ve eğitim alanında Batılı atılımların gerçekleştiği Türk Aydınlanma çağı olmuştur. Amaç laik eğitimle devletin müslim ve gayrimüslim tebaasını Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde birleştirmektir.²³³ Yine Mardin'e göre, *“İkinci Meşrutiyet'in hâkim siyasal kuruluşu İttihat ve Terakki Partisinin düşüncesinde Batı'nın "güçlülük" ile bir tutulması devam etmiştir. Ancak bu eğilimin karşısı adını verebileceğimiz bir diğer eğilim de İttihat ve Terakki tarafından korunmuştur. Bu da Ziya Gökalp'in Batı'nın toplumsal özelliklerini araştıran, bu özelliklerden hangi oranda yararlanılabileceğini arayan tutumudur.”²³⁴* Devamında korporatizm bağlamında Türkiye örneğini ve epistemolojisini Osmanlı-Ulus devlet dönüşümü adına teşkil edecek bu tespitler, yeni üniter devlet pratiği içinde ordunun yer alması gereken kanuni ve hukuksal boyutu, kamusal merkezilik de olduğu gibi askerî bürokrasideki otorite ve merkezilik için de sıklıkla tartışma konusu haline getirecektir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde ordunun hem teşkilat yapısında hem de teknik donanım bakımından çağdaş bir görünüm kazandığı bilinmektedir. Fakat yönetime dolaylı da olsa özellikle ordu saflarından muhalefet güçlenmekteydi. Alaylıların yönetimce kayırılması muhalefeti daha da görünür hale getirmeye başladı. Askerler arasında terfi yolsuzlukları gibi şikâyetlerin artması ve bunların giderek rejime duyulan güvensizlikle çakışması Osmanlı ordusunu aktif politikanın içine sürükleyen çok önemli bir unsur olarak belirtilmektedir. Ayrıca yeni okullardaki pozitivist eğitim tarzı askerî öğrencileri adeta harekete geçmeye sevk ediyordu. İstibdat rejimine hoşnutsuzluklarını perçinleyen bu eğitim tarzı ile askerler, kendilerini değişimin öncüleri olarak görmeye başlamışlardır. 1889'da Mekteb-i Tıbbiye'de kurulan İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti bu tepkilerin vücut bulduğu bir örgüt niteliğindeydi. 1895

²³² **Türk Modernleşmesi**, s.15.

²³³ Halil İncalcık, **Osmanlı ve Modern Türkiye–Araştırmalar**, Timaş Yay., İst.,2013, s.180-181.

²³⁴ **Türk Modernleşmesi**, s.16.

itibariyle bu yapılanma Fransa’da kendine Jön Türkler adını vermişti. 1876-1908 arası ordu-siyaset-devlet odaklı bir okumada ordunun dominant rolünün oluşum süreci göze çarpmaktadır. Şöyle ki, 1876’da olduğu gibi muvazzaf subayların desteği olmadan, sultanın otoritesine karşı durmak çözülme dönemi de olsa zordu. Ancak açılan askerî okullar kanalıyla mektepli subay kesiminin yoğunluk kazanan istibdat karşıtı duruşu ve siyasileşmesi sebebiyle yönetime muhalif sesler ordu desteğiyle vücut bulabilmekteydiler. 1908’deki Jön Türk Devrimi \Temmuz Devrimi tıpkı 1876’daki gibi muvazzaf subayların geniş desteğiyle vuku buldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu yıllarda, ittihatçı kanat ve liberal kanat biçiminde hiziplere ayrılmışken 1908 Devrimi’ni fiilen gerçekleştiren ordudaki bölünmeyle muhafazakârlar, liberaller, ittihatçılar ve tarafsızlar arasında görülmekteydi. Tarafsızlar, siyasileşmiş askerler istemiyorlar ve ordunun sadece savunma odaklı olmasını düşünüyorlardı.

I. Meşrutiyet’in ilânında rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart Vak‘ası’nda orduya dayanarak iktidarı ele geçirdikten sonra ülke yönetiminde tek söz sahibi parti durumuna geldi. İttihatçılar’ın meclise dayalı bir dikta rejimi uygulamaları ülkede hızla gelişen bir muhalefet cephesini de ortaya çıkardı. 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruldu. Yoğun baskı altında yapılan ve sonradan “sopalı seçim” olarak ifade edilen 18 Ocak 1912 seçimlerini İttihatçılar kazandı. Bunun ardından İttihatçılar’ın partizanca tutumları daha da arttı²³⁵.

Başta Enver Paşa ve Talat Bey olmak üzere bir grup İttihat ve Terakki üyeleri tarafından 23 Ocak 1913 tarihinde Bâb-ı Âli Baskını’yla gerçekleştirilen darbe olayı ve sonraki yıllarda siyasi tarihimizde aktif rol alacağı anlaşılan ordu,²³⁶ Türkiye’de darbelerin adeta gelenek halini almasına ve askerî vesayetin kalıcı hale gelmesine neden olmuştur. Burada, bu geleneğin fiili başlatıcısı konumundaki İttihat ve Terakki Cemiyetinin özel rolü üzerinde durmakta yarar var. Zira Cemiyet, Osmanlı’nın yıkılmaya başladığı ve herkesin çözüm arayışına girdiği bir dönemde tarihi bir görev üstlenmiştir. “Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?” sorusunun sorulduğu bu dönemde, sonradan İttihat ve Terakki kadrosunu oluşturacak Jön Türkler, devletin inşa sürecinde

²³⁵ Cevdet Küçük, “Bâbıâli Baskını”, TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, s. 389.

²³⁶ **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, s.43.

fikirleriyle öne çıkmıştır. Sonuçta İttihat ve Terakki açısından devleti kurtarmak, var olan geleneksel düzeni yeni aktörler eliyle yeniden inşa etmek anlamına gelmiştir²³⁷.

Diğer yandan muhafazakâr kesim padişaha daha bağlı ve alaylı idiler. İttihatçılar hem mektepli olmalarıyla hem de aktif siyaset içinde yer almalarıyla yönetime tehdit niteliğindeydiler. Devrime bağlılık anlamında ise, komuta düzeyindeki subayların devrime bağlı oldukları gözlemlenmekteydi. Bu dönemde politik bütünlüğü olmayan ordunun iktidarı büyük oranda Mahmut Şevket Paşa'nın elindeydi. 1909'daki isyancı hareket (31 Mart Vakası) bu komutan tarafından bastırılmıştı. Ancak Mahmut Şevket Paşa, ordunun politizasyonunu desteklemiyor ve isyanın İttihat ve Terakki Cemiyeti adına değil, ülke adına bertaraf edildiğini özellikle vurguluyordu. Ordu, bu tarihten sonra esas olarak mesleki gerekçelerle hareket ederken cemiyet, meşrutiyeti savunmaktaydı. II. Meşrutiyet Devri'nde ordu – siyaset ilişkilerinin bir başka önemli olayı da 1912'de gerçekleşen Halaskar Zabitân Hareketi'dir. Kendilerine “Kurtarıcı Subaylar” diyen bir grup, seçimlerin yenilenmesini ve ordunun siyaset yapmamasını talep ediyordu. Sundukları beyannamede aslında kendileri de siyaset yapmaktaydılar, örneğin meşruti esaslara dayalı bir yönetim talep ediyorlardı. Bu hareket neticesinde ittihatçı kesimce desteklenen Sait Paşa hükümeti çekilmek zorunda kaldı²³⁸. Öte yandan bu dönemde, askerin siyasal alanda konumlanmasına izin vermeyecek yasal düzenleme girişimlerine de gidildi. Tam ismi, “Mensûbîn-i Askeriye'nin Riyâsât ile Men'i İştigali Zımında Askerî Ceza Kanunu'na Zeyil Olmak Üzere Tanzim Olunan Lâyiha-i Kânûniye” olan yasa teklifi meclise sevk edilmiş ancak bu tekliften bir sonuç çıkmamıştır.²³⁹

Sultan II. Abdülhamid tarafından uygulanan denetim tedbirlerine ilişkin Hale'nin açıklamaları özetle şöyledir:

“II. Abdülhamid'in hastalık düzeyinde komplo korkusu, ordunun savaş gücü üzerinde köreltici bir etki yarattı. Von der Goltz'un yakındığı gibi, Sultan kendisine karşı bir suikast fırsatı olarak kullanılabileceğinden korktuğu için manevralar yasaklandı. Birliklerin hakiki mermilerle talim yapmasına hiçbir zaman izin verilmedi; sınırlardaki topçu birlikleri için getirilen güller İstanbul'da tutuldu ve Almanya'dan satın alınan yeni mavzer tüfekleri altı yıl boyunca sandıklarda paketli kaldı. Harbiye Mektebi genişletilmesine karşın,

²³⁷ Mehmet Zeki Duman, *Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri*, **İnsan&İnsan**, 2019, s.8.

²³⁸ *Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri*, s.47-49.

²³⁹ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İst., 2001, s.144.

*yılda sadece yaklaşık 100 yeni subay çıkarıyordu. Bu subaylara, onları erat arasından yükselen alaylılardan ayırt etmek için mektepli deniyordu. Alaylılar misyonlarına uygun olarak hiçbir resmi eğitim görmüyorlardı, fakat toplam subay kadrosunun yaklaşık yüzde 85'ini oluşturuyorlardı. Subayların üçte birinin hâlâ okuma yazma bilmediği söyleniyordu”.*²⁴⁰

O, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde donanmanın oynadığı rolü bildiğinden, Osmanlı donanması bu dönemde özel olarak denetim altında tutulmuştur. Gürdeniz bu konuyu şu şekilde açıklar:

*“...amcası Abdülaziz'in tahtından indirilmesinde donanmanın aktif bir rol oynadığını gören ve iktidarı boyunca denge politikaları izleyen Sultan II. Abdülhamid, İngiltere ve Fransa'yla Akdeniz'de bir deniz silahlanma mücadelesini de başlatmak istemiyordu. II. Abdülhamid'in bu düşünceleri, 1876-1909 yılları arasındaki iktidarında donanmanın küçülmesine ve pasifize edilmesine neden olmuştu. Böylece 20. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler donanmasız girdiler.”*²⁴¹

Nitekim Berkes de Abdülhamid'in denetim mekanizmasının etkinliğine şu cümlelerle vurgu yapar: “*Abdülhamid, Goltz Paşa'nın yetiştirdiği kurmay subaylarından ziyade, 'gazi' ve 'müşir' ünvanlarını verdiği, göğüslerini nişanlarla donattığı paşalara dayanıyordu. (...) Saray etrafında bir yüksek ulema, bürokrasi ve paşa aristokrasisi gelişmeye başladı. Abdülhamid'in bütün stratejisi bu ulema-bürokrat-asker güçlerinin birleşmesini önlemek, onları kendine sadık bir çember yapmaktı. Bunu, haberalma örgütü, saray adamlarının çalışmaları, ulemayı, bürokratları ve orduyu siyasetten, daha doğrusu saray çevresine kapanmış olan siyasetten ayırmak, onları, rütbeler, maaşlar, atiyelerle tatmin etmekle sağladı.*”²⁴² Nihayetinde, Erdoğan'a göre Tanzimat'la başlayan siyasi modernleşme çabaları, mutlakiyetçi sultanın yerine bürokratik istibdadı geçirmiş ve askerle birlikte giderek güçlenen bu seçkin bürokratik yapı ise her defasında yaygın halk katılımının dışlanarak yukarıdan aşağıya seçkin bir modernleşme modelinin izlenmesi geleneğini ortaya çıkartmıştır.²⁴³

Sonuç olarak Türk devlet geleneğinde ve özellikle de Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde varlığını sürdürme gelen ordu-millet anlayışı, üst yöneticilerin ve karar vericilerin ağırlıkla askerî sınıftan oluşması, ordunun her dönemde güçlü olması sonucunu doğurmuştur. Devlet idaresindeki diğer zümrelerin de söz konusu bu baskın otoriteye karşı dikkatli, çekingen ve teyakkuzda olması, tarihî süreç içerisinde birçok

²⁴⁰ Türkiye'de Ordu ve Siyaset, s.37.

²⁴¹ Cem Gürdeniz, **Hedefteki donanma**, Kırmızı Kedi Yay., İst.,2013, s.64.

²⁴²Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İst.,2012, s.346.

²⁴³ Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Orion Kitapevi, Ank., 2011, s.149

darbenin ve darbe girişiminin yaşanmasına neden olmuş; taşıyıcı gücü sadece Türk ordusu olabilen değişim, demokratik haklar ve modernleşmenin hayata geçirilmesini engellemiş, geciktirmiş ya da niteliğine hanel getirmiştir. Bu açıdan Türkiye’de ordu ile siyaset arasındaki ilişki incelenirken tarihî sürecin mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sivil zihniyet yani “*Halkın oyu ile gelmiş bir iktidarın doğal olarak değiştirilmesinin tek yolu da yine halkın tercihidir.*” anlayışının yer etmesi hususunda Osmanlı/Türkiye örneği ve süreci, dünyada değişen modern siyasi yönetim hayatına kayda değer bir tecrübe sunmaktadır.

3.2. Kurtuluş ve Kuruluş Sürecinde Ordu

*“Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.”*²⁴⁴

Türk politik yaşamında İttihat ve Terakkî’nin başlattığı hareket hem geç Osmanlı’nın hem de erken Cumhuriyet Dönemi’nin siyasal yapısı üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Zira İttihatçılar, ülkenin gidişatından kaygı duydukları için dağılmakta olan Osmanlı’nın yerine Türk etnisitesine dayalı yeni bir ulus-devlet inşa etme arayışına girmiş ve bu arayışın neticesinde Avrupa’daki aydınlar, Devletin geleceğini görüşmek üzere bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Batı menşeli fikirsel hareketlerden fazlaca etkilenen hareket, ideolojik ana çerçevesini Osmanlıcılık, Türkçülük ve ittihâd-ı İslâm gibi Devlet-i Aliye için kurtuluş reçetesi sayılabilecek siyaset tarzlarıyla kurgulamıştır. Fransız tipi Aydınlanmanın sadece düşünsel tarafıyla sınırlı kalmayan İttihadt ve Terakkî oluşumu, mektepli bir subay, memur ve eşraf sınıfına tesir ederek devir açısından epistemolojik bir bilimsel popüleriteye sahip vülgermateryalizmin doktrinel boyutuyla yakından ilgilenmiştir. Başak bir deyişle söylenebilir ki, oluşum, Tanzimat ve Mustafa Reşid Paşa dairesi bir yana bırakılırsa; Osmanlı modernleşme sürecinin batılı anlamda asker sınıflı ilk siyasi hareketi olarak da nitelendirilebilir.

1908’de yapılan darbeyle yönetimi ele geçiren İttihatçılar Cumhuriyet rejiminin temellerini atmış, ağırlıklı olarak Osmanlı ordusunun subayları olarak kurtuluş

²⁴⁴ 10.06.1935 tarihli 2771 sayılı Ordu İç Hizmet Kanunu madde 34.

mücadelesini vermiş ve nihayetinde Türkiye devletini kurmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, yaklaşık 150 yıllık modernleşme sürecinin sonunda gerçekleşmiştir. Zira 1789 yılı ile başlatılan Nizâm-ı Cedîd hareketleri ve sonrasında yaşanan gelişmeler incelendiğinde duraksamadan yapılan yenileşme çabalarının önünde hiçbir engel kalmamış ve bu mücadele sonunda İmparatorluktan Cumhuriyete geçilmiştir²⁴⁵.

Devleti kuran bir güç olarak ordu, bu dönemde de gerek ideolojisiyle gerek felsefesiyle siyasetin ana aktörü olmayı sürdürmüştü; sosyal, ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenlemeye ve modernleşme hareketlerine öncülük etmeye çalışmıştır. Zira bu dönemde Osmanlı'dan aşkın bir devlet ve zayıf bir sivil toplum mirası alındığı için ülkenin inşa edilmesinde sivil bürokrasi ile askerler arasındaki zımni ittifak da devam etmiştir. Siyasetin ve toplumun askerî bürokrasi tarafından dizayn edilmesi, aynı şekilde Osmanlı'nın aşkın devlet geleneğinin sürdürülmesi, cumhuriyet rejiminin de ordu-devlet halini almasına neden olmuştur. ²⁴⁶ Korporatist bir eylem bütünü ifade eden bu uzlaşma zemini; asker, bürokrat ve eşraf arasındaki siyaset ve sermaye ortaklığındaki devletçi arayış ve anlayışla Osmanlı sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal temellerini atmıştır.

12 Ocak 1920 tarihinde tüm zorluklara rağmen son defa toplanan Meclis-i Meb'ûsan, yeni kurulacak olan Devletin temel taşıını oluşturan Mîsâk-ı Millî Beyannâmesi'ni vekiller üzerindeki baskılara rağmen 17 Şubat'ta ilân etti. Meclisin almış olduğu bu kararlardan memnun olmayan İtilâf devletleri 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgal ettiler. İstanbul'un birçok bölgesine asker çıkararak Jandarmanın silahlarına el koyup şehirde direnişi engellemek adına arama faaliyetlerine giriştiler²⁴⁷. İtilaf devletleri, İstanbul'u işgaliyle mebusları meclisten alıp Limni'ye ve Malta'ya sürdüler. Padişah, üyelerinin çoğu dağılan ve 18 Mart'ta kendi iradesiyle çalışmalarına ara veren Meclis-i Meb'ûsan'ı 11 Nisan'da tamamen kapattı. İstanbul'un fiilen işgali

²⁴⁵ Faruk Alp kaya, “*Farklı Bakış Açılarında Cumhuriyetin Kuruluşu*” **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ank., 2002, s. 340.

²⁴⁶ Mehmet Zeki Duman, *Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri*, **İnsan&İnsan**, 2019, s.9.

²⁴⁷ “*Dün sabahleyin sunûf-ı muhtelifeden mürekkebe ve tahminen bir bölük kadar İngiliz kıta’atı tarafından Kısıklı, Bulgurlu ve Çamlıca civarı ihâta edilerek belli başlı yollar tutulmuş ve bu mîntıkaya girip çıkanlar muâyene ile üzerlerinde bulunan rovelver alınmış olduğu ve büyük küçük Çamlıca sırtlarına mitralyöz ve top ve Kısıklı civarına bir mitralyöz vaz olunduğu ... bir bölük kadar İngiliz askeri tarafından Üsküdar Merkez Posta ve Telgrafhanesi işgâl olunmuş...*” BOA, HR. SYS. 2608/7.

ve ülkenin yönetiminin pasifize edilmesi ile birlikte, İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelebilen mebuslar ve yeni seçilen üyelerin katılımıyla 23 Nisan 1920 Cuma günü düzenlenen merasimle Ankara'da Türkiye'nin yeni yasama organı olan TBMM açıldı²⁴⁸.

Ankara'da yeni kurulan bu Meclis, Hiyânet-i Vataniyye Kanunu ile meşruiyetini teminat altına almış böylelikle yeni kurulacak olan devletin Ankara'dan yönetileceğinin ve buna karşı gelenlerin Vatan Haini olarak niteleneceğinin sinyallerini vermiştir²⁴⁹. Yine Meclisin açılışının ertesi gününde söz alan Mustafa Kemal Paşa, yapmış olduğu konuşmada TBMM'nin yapısını, işleyişini ve temel prensiplerini ortaya koymuştur. Burada yer alan “*Ordu münhasıran Büyük Millet Meclisinin ordusudur. Emr-i kumanda salahiyyeti Büyük Millet Meclisinin şahsiyet-i maneviyesinde olup emr-i kumandaya müteallik umûr Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti tarafından tedvir olunur.*” ifadesi ordunun yalnızca Büyük Millet Meclisinden emir alacağını açıkça ortaya koymuştur²⁵⁰.

Osmanlı'dan beri devam eden Ordu ile siyaset arasındaki yakın ilişki neticesinde askerler, Meclisin kurulması ve Kurtuluş Savaşı'nın yönetilmesine öncülük etmiş, Cumhuriyetin ilan edilmesinde ve yapılan devrimlerin meşruiyetinin sağlanmasında, en önemli aktör olmuş, devletin koruyuculuğunu üstlenmenin yanı sıra, yeni rejimin ve yeniliklerin devamlılığını sağlamayı görev edinmiştir. Dikkat edilecek olursa Osmanlı Dönemi'nden beri Türk modernleşmesinin ve modern Türkiye'nin doğuşunun bürokrasi temelli bir zihinsel dönüşüm yaşamasına ek olarak Cumhuriyet Dönemi'nde ise söz konusu modernleşme hamlelerinin de askerî bir sınıf tarafından yürütülmesi; bir bakıma Fransız işçi ihtilali veya Rus Bolşevik devrimi gibi sivil bir inisiyatiften başlatılmayarak her iki zihinsel formasyondan ayrılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun yerini alan Türkiye Cumhuriyeti Kurtuluş Savaşı'nın ardından askerler eliyle kurulduğu için ordunun devletin kuruluş ideolojisini korumak

²⁴⁸ İhsan Güneş, “Türkiye Büyük Millet Meclisi” TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, C. 41, İst., 2012, ss. 593-594.

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi (4. devre, Cilt 1, 1. fevkalâde toplantı 17 Şubat 1336), Ank., 1992, I, ss.143-151.

²⁴⁹ İksan Köse, “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılışı” **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ank., 2002, C. 16 s.33.

²⁵⁰ “Büyük Millet Meclisinin mahiyet-i esâsiyyesine ve usûl-i idâre hakkındaki nokta-i nazarları tesbât eden ve Büyük Millet Meclisinin 24 Nisan 1336 Cumartesi günkü ikinci ictimâında ittifâkla kabul olunan Mustafa Kemal Paşa'nın takrîri” BCA, 30.18.1.1/1.11.16.

adına gerektiğinde müdahaleyi kendisine görev edinmesiyle şekillenmiştir. TSK'nın bu konumu Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısının oluşumundan bağımsız düşünülemez. Çünkü emperyalist bir koalisyon gücüne karşı tek başına mücadele veren Türkiye'nin her şartta kenetleneyeceği lider ihtiyacını da asker kökenli bürokrasiden karşılaması, aynı zamanda tarihsel bağlamdaki zor şartların bir gereği olarak ortaya çıkmıştır.

Çelik'in de ifade ettiği gibi, yeni rejimin kurucuları olan askerlerin hem askeri hem de siyasi alanda söz sahibi olmaları nedeniyle bu dönemde, siyasi alan ve ordu arasında bir mücadele başlamıştır. Askerlerin öncülüğünde kurulan Birinci Meclis'in, ülkenin bağımsızlığı için kurtuluş mücadelesi vermesi nedeniyle, askerler siyasi kararlar almakta etkin bir role sahip olmuşlardır. Kurtuluş mücadelesi sürerken, komutanların siyasete de yön vermek istemeleri, Ankara'da aynı zamanda siyasi iktidar savaşlarının yaşanmasına yol açmıştır.²⁵¹

Bozdemir'in kurtuluş mücadelesi ile kurulan “Yeni Türk devleti askeri bir cumhuriyet midir?” sorusu önemlidir. Bozdemir bu konuda şunları ifade etmiştir:

“I. Meclisin 1/6'sı subaylardan oluşmaktadır. II. Meclis'te de hemen hemen bütün ordu ve kolordu komutanları milletvekilidir. Savunma, Bayındırlık, Ulaştırma ve İçişleri Bakanlıklarının asker olması bir gelenek halini almıştır. Genel Kurmay Başkanlığı 1924 Martına kadar hükümette bir bakan gibi yer almaktadır. Hiçbir asker-bakanın yer almadığı ilk hükümet ancak 1948' de Demokrasiye geçiş arefesinde kurulabilecektir. Cumhurbaşkanları, biri dışında; o da pek talihli sayılamaz, hep asker kişiler olmuştur. Bu kanıtlara bir de demokrasiye geçildiğinden beri nereden ise bir süreklilik (periyodiklik) kazanan askeri müdahaleleri eklersek yukardaki sorumuz haklılık kazanabilir.

Fakat bütün bunlar Türkiye Cumhuriyeti'nin askerî bir rejim olarak tanımlanmasına yeter mi?

Gerçekte sorun bir siyasal sistemdeki askerlerin ağırlık ölçüsünü hesaplamaktadır. Fakat konunun başka bir boyutu da halkın kendi kendini yönetebilirliğinin ortaya konması ve bunun devlet katında kabul görmesi sorunudur. Hemen belirtelim ki her ikisinin de gerçekleştirildiğini söylemek zordur.

Bu konuda herkesin birleşeceği ortak nokta her hal de bütün dönüşümlerin seçkinler eliyle ve halka danışılmadan yapıldığıdır. Cumhuriyet bile bilinmektedir ki Çankaya'da bir akşam yemeğinde buluşan yedi sekiz kişilik bir grubun kararı olarak doğacaktır.

²⁵¹ Seydi Çelik, **Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker**, Salyangoz Yay., İst., 2008, s. 82.

Diyebiliriz ki ordu desteği olmadan Kemalist dönüşümlerin hiç biri kolay kolay gerçekleştirilemezdi.”²⁵²

Bu dönem, asker-siyaset ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, sivil-asker ayrımı yoktur denilebilir. Hale’in değerlendirmesine göre, Atatürk, muvazzaf subayların siyasetin dışında kalmaları gerektiği düşüncesini desteklemiş olmasına karşın, bu ilkeyi Kurtuluş Savaşı sırasında uygulamaz. Meclis'te en az 14 muvazzaf ordu komutanı parlamento koltuğunu işgal eder. Atatürk'le generalleri arasında anlaşmazlıklar vardır ve bunlar (Karabekir, Rauf Bey, Refet Bey ve Ali Fuat Bey kastedilmektedir) askeri olmaktan çok siyasi temellere dayanmaktadır.²⁵³

Hale, harp bittiğinde ordunun durumunu ise şöyle tanımlar:

“1923 yazında, bir bütün olarak ordunun durumu son derece tehlikeliydi. Lozan Antlaşması imzalanana kadar ordu savaş halindeydi, fakat birliklere ödenecek para yoktu. Subayların maaşı, İzmir'deki Rum evlerinden alınan mobilyalarla ya da yıkılan binaların hurda demirlerinin satışıyla telafi edilmek zorunda kalınıyordu. İtaatsiz askerlerin isyanı tehlikesi kıl payı önlendi. Riski ortadan kaldırmak için antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra ordu terhis edildi ve üç müfettişlik, dokuz kolordu şeklinde yeniden örgütlendi. Ekim 1923'te Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un I. ve II. Ordu Müfettişliklerine atanmaları, hassas bir anda onları Ankara'dan uzak tutmanın yolu olarak görülebilirdi. Daha sonra Ali Fuat Cebesoy'un belirteceği gibi, II. Ordu Müfettişliği'ne atanmasıyla birlikte siyasi kariyeri sona erdi. Aynı yeniden örgütlenmede Refet Bele'ye görev verilmedi ve o da ordudan istifa etti. Böylece değişiklik, hükümetin ordu üzerindeki denetiminin yeniden sağlanmasına ve Atatürk'ün en önemli rakiplerinin siyasi sahneden uzaklaştırılmasına yaradı.”²⁵⁴

3.2.1. Mustafa Kemal ve Muhaliflerinin Gözünde Ordu

“Ordunun vazifesi, vatani çiğnemek isteyen düşmana karşı ayağa kalkmaktır. Bu kalkış, elbette yerinde durmak için değil, düşmana atılmak için olursa kalkılmış olduğuna değer. Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir. Biri millet kararı, diğeri en üzücü ve en güç şartlar içinde dünyanın takdirlerine hakkıyla lâyık olma niteliğini kazanan ordumuzun kahramanlığı; bu iki şeye güvenir. Bu ordular tarihte benzeri görülmemiş kahramanlıklar, fedakârlıklar göstermiştir. Şanlı zaferler kazanmıştır.

²⁵²Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ank., 1982, s.162-163.

²⁵³William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev: Ahmet Fethi), 1996, Hil Yay., İst., s.70-72.

²⁵⁴**Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, s.72.

Millet ve memleketin gerçekten minnet ve teşekkürüne hak kazanmıştır.” Mustafa Kemal ATATÜRK-1924

Osmanlı döneminde Genelkurmay, Harbiye Nezareti'ne bağlı iken Millî Mücadele döneminde ise Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti adıyla Millî Müdafaa Vekâletiyle birlikte İcrâ Vekilleri Heyeti yani kabine içine dâhil edilmiştir. Savaş koşulları nedeniyle oluşturulan bu olağandışı uygulamayla Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay'a bağlı karargâh merkezine dönüşmüştür. Böylece Genelkurmay aynı alanda çalışan diğer kurumlara görece üstünlük sağlamıştır. 1921'de uygulanan Başkomutanlık Kanunu ile Genelkurmay'ın yetki alanı derinleştiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanı olması²⁵⁵ bakımından İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olarak Meclis'e karşı siyasi sorumluluk taşımaması aynı zamanda başkomutan sıfatıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün yetkilerini tek merkezde toplaması askeri siyasi yetkileri merkezileştirdiği gibi askeri ve sivil birimlerin ilişkisi iç içe geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Ocak 1922 tarihli Meclis konuşmasında Genelkurmay'ın görevini tanımlarken Genelkurmay'ın askeri yetkileri dışında fikir üretmesi gerektiğini savunması Silahlı Kuvvetlere doğrudan iç ve dış politika kararlarına müdahil olma meşruiyeti kazandırmıştır. Savaş yıllarında olağan karşılanan bu durum ne var ki savaş sonrasında da devam ettiği gibi savaş yılları ordu siyaset ilişkisinin meşruiyet dayanağı olmuş, asker-sivil ilişkisi açısından merkezileşme ve özerkleşme gibi iki temeli oluşturmuştur.²⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki meclis konuşması konu hakkındaki yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır: *“Erkân-ı Harbiye Reisi olan zatın vazife-i asliyesi yalnız vaziyatı askeriyei tetkik değil, tefekkürle iştigal etmesidir, şayanı arzu olan budur. Fakat Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Paşa Hazretlerinin aynı zamanda Heyeti Vekile Riyasetini işgal etmesi bir zaruretin neticesidir...”*²⁵⁷ Dolayısıyla ‘tefekkürle işgal etmesi’ ifadesi Cumhuriyet dönemi süre zarfında Kurucu Meclis sonrası da siyasal fikir hayatına tesir edecek askeri vesayetin siyasal tezini iktizâ etmekle beraber diplomatik konularda dahi Ordu'nun meseleler karşısındaki müdahil olma geleneğine anakronik bir ilke teşkil edecektir.

²⁵⁵ “... Mustafa Kemal'in Millet Meclisi nâmı altında toplamış olduğu heyet-i ihtilâliyye meyânında bulunduğu anlaşılmasına binâen...” BOA, İ.DUİT. 115/2; BOA, HR. İM. 20/90.

²⁵⁶ Ali Bayramoğlu, **Asker ve Siyaset**, Birikim Yay., İst., 2004, s. 59-118.

²⁵⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 142. Birleşim, 1922, s.610.

Başkomutanlık Kanunu ile ordunun ve toplumun desteğini alan Mustafa Kemal Paşa, Saltanatın ilgası gibi önemli devrimler gerçekleştirirken 1 Nisan 1923'te Meclisin yenilenmesi için seçim kararı alarak vekil adaylarını kendisi belirlemiş ve muhaliflerin çoğu Meclis dışı kalmıştır.²⁵⁸ Bu durum siyasete güvensiz duran devletçi asker mantığını iyice teşvik ederek savaş yıllarında oluşturulan yönetim modelinin uzun vadede ülkeye yerleşme sürecine öncülük etmiştir. İşgale karşı oluşturulan direnişçi kadro, Cumhuriyet döneminin yönetici seçkinleri olarak ayrılmış ancak ordunun teşkilatlı ve güçlü yapısı Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Böylece bu süreç devlet işleri ile ilgili kararların askeri güce dayandırılmasına neden olduğu gibi devlet meselelerinin denetiminin demokratik toplumlarda sivil özne denetime tabi tutulması gerekirken askeri denetime tabi tutulmasına yol açmıştır.

Bu gelişmelerin günümüze kadar uzanan bir durum teşkil etmesinde ise yapılan üç düzenlemenin etkili olduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi 5 Ağustos 1923 tarihli düzenleme ile getirilen ordu müfettişliği uygulamasıdır. Bu kararla Millî Mücadele'deki kumandanlıklar kaldırılarak yerine ordu müfettişliği uygulaması getirilmiş, böylece ordu içinde etkili olabilecek Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Cevat Paşalar gibi muhalif komutanların yetkileri bir nevi sınırlandırılmıştır. Bu uygulama ordunun siyasi araç olarak kullanılmasını önlemek amacıyla yapılmış olması ile birlikte uygulama emir-komuta yetkisinin tek kişide toplanmasına neden olmuştur. 19 Aralık 1923'te kabul edilen bir yasa ile de gelecek seçimlerde mebusluk yapabilmek için askerlik görevinin bırakılması şartı getirilmiştir.²⁵⁹ Bu değişikliğin nedenine bakıldığında ordu üzerinde denetim kurarak siyasi arenada güçlü bir muhalefet duruşu elde etmeyi planlayan komutanların ordudan tasfiye edilerek söz konusu muhalif komutanların güç kaybetmelerini sağlamak olduğu görülmektedir. Haliyle her iki duruma da bakıldığında erken Cumhuriyet açısından siyasi gücün pekiştirilme argümanı olarak ordunun kullanılması, devletin kurucu pratiklerinde askeri gücün kullanılmasının ardından da siyaseten sürdürülme alışkanlığını gözler önüne sermektedir.

²⁵⁸ Hüseyin Murat Işık, *1921 ve 1924 Anayasal Düzenlemeleri Bağlamında Askeri Bürokrasinin Devlet Teşkilatı İçindeki Yeri*, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, C.7, s.78-91.

²⁵⁹ Alaaddin Uca, *Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi*, *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 2020, c.7, say. 61, s. 3123-3139.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1924'te katıldığı İzmir Harp Oyunları sırasında, ordu ileri gelenleriyle de görüşmüş ve Türk ordusunun önemini *“Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir. Biri millet kararı, diğeri en elim ve en müşkül şerait içinde dünyanın takdiratına bihakkın kesbi liyakat eden ordumuzun kahramanlığı; bu iki şeye güvenir.”*²⁶⁰ sözleriyle belirtmiştir. Bu bağlamda Kurutuluş Savaşı'nın olağanüstü koşullarında, ordu mensuplarının politika içerisinde bulunmaları da olağanüstü koşulların gerektirdiği şekilde ama çıkarılan kanunlarla düzenlenmiştir:

2.5.1920 tarihli 3 numaralı “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanun”²⁶¹ ile Genelkurmay işlerini görmek üzere bir vekâlet kurulmuştur. 5.6.1920 tarihli 18 numaralı Kanun ile Büyük Millet Meclisi üyelerinin aynı anda hangi memuriyetleri yapabilecekleri düzenlenmiş, bu kanunla sadece ordu ve kolordu komutanlarının görevlerinin BMM üyeliği ile bağdaşabileceği belirtilmiştir. Bunun altındaki rütbe ve makamlara milletvekili olmak yasaklanmıştır. Savaşın bitişinde ise hemen yeni bir düzenleme yapılarak, ordu ve kolordu komutanlarının dahi milletvekili sıfatları devam etmesine rağmen meclis müzakerelerine katılması yasaklanmıştır. Bu konudaki diğer kanun ise 5.8.1921 tarihli ve 144 numaralı “Başkomutanlık Kanunu”²⁶² dur. Başkomutan, bu kanunla meclisten aldığı yetkiye dayanarak sınırlı süre içerisinde sadece askerî kararları değil meclisin yetkisinde olan yasamaya yönelik kararları da alabilecektir.²⁶³ Söz konusu kanun, devir ve şartlar itibarıyla Kurucu Meclis'in görev ve yetkilerinin bir kısmını iki kez süreli bir kez ise süresiz olarak Mustafa Kemal Paşa'ya devrederek, savaş şartlarında hızlı karar ve idare yönetimini kesintisiz ve gizlilikle yürütme amacıyla oylanmıştır. Görüldüğü gibi kurtuluş mücadelesini yürütürken dahi Mustafa Kemal Paşa ordunun ve askerlerin siyasi alan ile ilişkilerini başıboş bırakmamış ve bunu çıkarılan kanunlarla düzenlemiştir.

1924 Anayasası'nın kabulü ile Başkomutanlık konusu da düzenlenmiş ve Anayasa'nın 40. maddesinde, *“Başkomutanlık Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsîyet-i*

²⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, Divan Yay. İst, s.328.

²⁶¹ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100003.pdf

²⁶² Düstür, 3. Tertip, C.2 s. 86. *“Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık tevcihi hakkında Büyük Millet Meclisinin 5/8/37 tarihli ictimâında ittifâk-ı ârâ ile kabul edilen kânunnâme sûreti”* BCA, 110.9.1.10/1205.85.

²⁶³ Bülent Daver, **İstiklal Savaşı'nda Ordu-Politika İlişkileri**, İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, ATASE Yayınları, Ankara, 1985, s. 194.

manevîyesinde mündemiç olup Reisicumhûr tarafından temsil olunur. Kuvâ-yi Harbiyenin emir ve kumandası hâzârda kanûnu mahsûsuna tevfikân Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâsetine ve seferde İcrâ Vekilleri Hey'etinin inhası üzerine Reisicumhûr tarafından nasbedilecek zâta tevdi olunur”²⁶⁴ hükmü yer almaktadır. Yani, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yüce varlığından ayrılmayan ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunan Başkomutanlık görevi, barışta Genelkurmay Başkanı, savaşta ise Bakanlar Kurulu önerisi üzerine Cumhurbaşkanı’nca tayin olunacak kimse tarafından yerine getirilecektir.

Yine Mustafa Kemal Paşa’nın, 1924 Anayasası ile devlet düzenini kurduğu günlerde ordunun politika ile ilişkisi hakkındaki görüşlerini kendi kaleme aldığı en büyük eserlerinden biri olan *Nutuk*’ta şöyle ifade etmiştir: “Efendiler, kumandanlar askerlik vazife ve gereklerini düşünürken ve tatbik ederken, dimağını siyasi mülâhazaların tesiri altında bulundurmaktan çekinmelidirler. Siyasi yönün gereklerini düşünen başka görevliler olduğunu unutmamalıdır.”²⁶⁵ (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 142. Birleşim) Atatürk, çok partili hayata geçiş denemelerinde de bu hassasiyetinin üzerinde titizlikle durmuştur. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Fırka’nın kurucuları olan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi paşaların askerlik mesleğini terk ederek siyasete girmelerini istemiştir. Aynı şekilde 1930 yılındaki ikinci denemede kurulan Serbest Fırka’nın da yine eski bir asker olup askerlikten ayrılmış olan Fethi Okyar tarafından kurulmasını tercih etmiştir.

Mustafa Kemal’in üniformasını çıkarıp sivil asker olmasına rağmen Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 40. maddesi uyarınca, başkomutanlık yetkisinin ona verilmesi mecliste büyük tepkilere yol açmış ve bu öneriye ilk karşı çıkanlar paşalar olmuştur. Diğer yandan 1924’te Mustafa Kemal Paşa’nın Kazım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay gibi isimlerle ilk gerilmesi başkomutanlık konusuyla başlamış, bu olay “Paşalar Komplosu” adıyla tarihe geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*’ta bu olayı şöyle anlatmaktadır:

²⁶⁴ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>

²⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yay., İst., 2015, s.374. Ordu Mebusu Recai Bey tarafından 1/12/1341 tarihinde verilen tahrir suretinin giriş kısmı şu şekildedir: “Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde azâ bulunan asker mebuslar hakkında yapılacak muâmele-i askeriye hakkında geçen sene Meclis-i Âlice tasdike iktirân eden ol-bâbdaki kânun mücebince bidâyette Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin tamimi dolayısıyla gerek istifa eden ve gerekse etmemiş bulunan asker mebuslar hakkında Başkumandan Gazi Paşa hazretlerinin huzurunda ictimâ eden Müdâfaa-i Milliye Encümeni Kanununun müzâkeresi esnâsında...” BCA, 30.10.0/4.24.10.

*"Bir sene evvelden, Rauf Bey'in heyeti vekile riyasetinden çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve saire arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla, Kazım Karabekir Paşa Birinci Ordu müfettişliğine tayin olduktan sonra, sabık kumandanlığı mintikası olan, Şark vilayetlerini dolaşırken Ali Fuat Paşa da politikadan hazzetmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfian ikinci ordu müfettişliğine gitti. Üçüncü ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın bu müfettişlik dâhilinde Kolordunun kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da tertibe dâhil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene, ordular üzerinde, kendi nokta nazarlarına göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerine kazandıkları zehabına kapıldılar. İstifalarından evvel, bazı kumandanları kendileriyle beraber harekete meylettirmek için çalıştılar."*²⁶⁶

Kurulan bu modele ilişkin Özdemir'in değerlendirmesi,

*"Bağımsız Genelkurmay modelinin Büyük Erkânı Harbiye Reisi'nin adı ve kişiliğiyle bir ilgisi bulunmadığı kesindir. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara egemen olan görüş son derece açıktır: Paşalar iç politika mücadelesinde ordunun siyasi rakipleri tarafından kullanılmasını önleyip savaş ve olağandışı yönetim koşulları nedeniyle öne çıkan muhalif generalleri tasfiye etmek amacıyla, ordunun ve Çankaya'nın birlikte güven duyacağı, Mareşalin gözetiminde, fakat asıl güç olarak Reisicumhura 'biat' ettirilen (Cumhurbaşkanının egemenliğini tanıyan) bir Genelkurmay modeli... "*şeklindedir.²⁶⁷

Dolayısıyla Atatürk'ün 5. Meclis, 5. Dönem, 4. Toplanma Yılı'nın açılış konuşmasında dile getirmiş olduğu, *"Büyük Milli disiplin olan ordunun; ekonomik, sosyal ve kültürel savaşlarımızda bize aynı zamanda en lüzumlu elemanları da yetiştiren büyük bir okul haline getirilmesine, ayrıca itina ve himmet edileceğine şüphem yoktur. (.....) Ordumuz Türk topraklarına ve Türkiye idealine tahakkuk ettirmek için sarf etmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilmesi imkânsız teminatıdır"*²⁶⁸sözü savaş sonrası ordunun Atatürk'ün gözündeki yerini ifade eden önemli bir açıklama olmuştur. Bu durumdan ordunun sadece hükümeti kontrol etmek için değil, aynı zamanda toplumu belli idealler doğrultusunda dönüştürmek için kullanılan araç haline dönüşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Orduya yüklenen bu aktif görev nedeniyle ordu devletle daha fazla özdeşleşerek zamanla ordunun mali ve idari ayrıcalıkları bulunan güçlü bir örgütlenme haline gelmesini sağlayacaktır. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun reformist yanıyla, kurucu ilkelerle olan siyasi

²⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kaynak Yay., İst., 2015, ss. 638-639.

²⁶⁷ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, 1989, Afa Yay., Ank., s. 64.

²⁶⁸ Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, İletişim Yay., C. 2, İstanbul, 1991, s.174.

devamlılığı, böyle bir çerçeveden bakıldığında orduyu, bir modernleştirme/çağdaştırma vasıtası olarak gördüğünün bir ifadesi olmakla beraber sözü edilen modernleşmenin demokratik içselleştirme boyutuyla sivil bir inisiyatif olarak değil de bir ordu-asker modernleşmesi görüntüsüyle ön plana çıkmaktadır.

Muhallif grubun ise özellikle Hâkimiyet-i Milliye ilkesini öne çıkardığı ve sık sık bu ilkeye bağlılıklarını dile getirdiği görülmektedir. Bu nedenle kişi egemenliğine yol açacağını düşündükleri uygulamalara karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda Meclis'in yasama, yürütme ve yargı erklerini birlikte elinde tutması ve meclis başkanının aynı zamanda hükümet başkanı olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, sık sık zor duruma düşmeye başlamıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, herhangi bir gruba katılmayıp tarafsız kalmasını isteyen Kazım Karabekir Paşa'ya verdiği cevapta, *“İstanbul'daki Millet Meclisi niteliğinde bir meclisin başkanı değilim. Böyle de olsa bir partinin üyesi bulunmak doğaldır. Oysa Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükümet niteliğindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım”* diyerek öneriye katılmamıştır. Bu durumda muhalifler, yasama ve yürütme güçlerini Meclis'in kullanması yönünde hareket etmekle birlikte, aslında söz konusu güçlerin ayrılmasını istemekte, dolayısıyla güçler ayrılığı ilkesini savunmaktadır. Bu düşünceleri nedeniyle zaman zaman basında muhaliflerin hâkimiyet-i milliye yanlısı olmadığı şeklinde eleştirilere maruz kalmışlardır.²⁶⁹ Elbette ileri demokrasinin bir gereği olarak güçler ayrılığı prensibinin temsil yetkilerindeki dengeli dağılım münasebetiyle bir eşitlik ve tam Cumhuriyet ilkesi olduğu farz edilirse; sadece sözü edilen dönem değil, sonrasında da anti-demokratik darbeler dönemi bir anlamda yaşanmamış olabilirdi.

Yine ayrıca muhaliflerin Mecliste güçler ayrılığını savunmasının İttihat ve Terakki döneminde yaşanan acı tecrübeler doğrultusunda olduğu düşünülebilir. Bu nedenle muhaliflerin daha liberal ve demokrat bir çizgiyi takip ettikleri görülmekte ve siyasetten askerleri uzaklaştırmak istedikleri seçim yasası konusunda verdikleri değişiklik önerisinden de anlaşılmaktadır.²⁷⁰ Yani Kurtuluş Savaşı deneyimi, ordu mensupları ile sivil siyasetçiler arasında karşılıklı genel bir kuşku ve güvensizlik ortamı yaratmıştır. Bu güven bunalımı, ilerleyen dönemlerde de sivil-asker

²⁶⁹ Osman Demirbas, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Grup'un Milletvekili Seçim Yasası'nın*

Değiştirilmesine ilişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yurttaşlık Hakları, İ.Ü. **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S: 23, 2000, s.100.

²⁷⁰ Fikret Birdişli, **Türk Siyasal Yaşamında Asker Sivil İlişkileri**, 2021, s.30.

ilişkilerinde uyum ve iş birliği zemininin oluşmasını engellemiş ve çatışmacı bir iklim yaratmıştır. Türkiye'nin tam demokrasiye geçişini engelleyen bu başlangıç süreçleri, ileri demokrasiye geçişten çok egemen bir kurucu iradenin ayakta kalma mücadelesine dönüşmüştür.

Sonuç olarak Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte devlet içinde ordunun siyasetin üzerinde bir nüfuzu yokmuş gibi görünse de asker kökenli siyasetçilerin mutlak hâkimiyeti söz konusudur. Aynı dönemde ordunun, uzun süre Genelkurmay Başkanlığı görevinde kalan Fevzi Çakmak ile kontrol altında tutularak ve doğrudan cumhurbaşkanına bağlanarak, tehdit olma ihtimali önlenmiştir. Yine, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen komutanlarından bazılarının da Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordudan emekli edilmesine ve uzun yıllar siyasetin dışında bırakılması da aynı amacı taşımaktadır. Kurucu aşamadaki askeri kadroların ilerleyen zamanlarda giderek sivil siyasetçilerle yer değiştirmesi, bir anlamda Cumhuriyet'in korporatist refleksle toplumsal hayata ilişkin yeni devrim ve düzenlemeler bakımından risk oluşturabileceği yönünde bir kaygıyla şekillenmiş denilebilir.

3.2.2. Ordunun Arka Plana İtilmesi ve/veya Siyasetle İlişkisi

Kurtuluş Savaşı yılları asker-sivil ilişkileri açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu yıllarda asker siyasetten uzakta tutulmak istense de savaş şartları sebebiyle asker de siyaset yapıyordu. Ayrıca, Kurtuluş Savaşı'ndaki askeri başarı, siyasi karizmayı da beraberinde getirerek toplumsal anlamda kitleleri harekete geçirebilecek potansiyel kanaat üretici tasavvuru, yine askeri kadroya teslim ediyordu. Bu yıllarda savaşın da etkisiyle ordu giderek daha merkezi ve özerk bir hal almıştır. Ancak yine de ordunun siyasetten uzaklaştırılmasına çalışılmış, Askerî Ceza Kanunu'nda yapılan düzenlemelerle ordunun siyasete karışma yasağı pekiştirilmiştir. Açıktan siyasi konuşma yapmak, siyasi nitelikli bildiri hazırlamak, imzalamak veya basına yollamak ordu mensupları için yasaklanmıştır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında, bir yandan orduyu siyaset dışında tutarken öte yandan ordunun kendine sadık kalmasına da çalışmıştır. Çünkü yürütülen savaş ve yapılacak devrimler için elinde itici bir güce ihtiyacı vardı. Bu sebeple orduda kendisine karşı çıkacak kişilerin görev başında olmamasına özellikle dikkat göstermekteydi. Kurtuluş Savaşı esnasında dönemin şartları içinde tam bir kontrol

mümkün olmamışsa da savaş sonrası ortaya çıkan fırsatlar bu maksatla değerlendirilmiştir.

İlk mecliste M. Kemal Atatürk'ün yapmış olduğu konuşma, Erkan-ı Harbiye Reisi'nin görev ve sorumluluklarını belirtir ve Cumhuriyet döneminde izlerini devamlı görebileceğimiz bir anlayışın yerleşmesine olanak tanır. *“Erkan-ı Harbiye Reisi olan zatın vazifesi asliyesi yalnız vaziyatı askeriye tetkik değil, tefekkürle iştigal etmesidir...”* Silahlı kuvvetler sadece askeri işlerle değil, iç ve dış siyasetle doğrudan ilgili olması gereken, dolayısıyla siyasi karar verilme ve alınma safhasında ve yapılarında bulunması gereken bir kurumdur.”²⁷¹ Bu sözlerin anlatmak istediği gayet açıktır. Ancak Atatürk'e atfedilen, eğer siyaset yapacak iseniz, üniformanızı çıkarın sözünün geçerli olmadığı yaşanan gelişmelerle görülmüştür. İki görevin bir kişide mündemiç olamayacağının kararlaştırılmasından sonra ordu mensuplarının iki görevden birini tercih durumunda bırakılması, Ali Fuat ve Kazım Karabekir'in ordudan istifaları üzerine Atatürk diğer komutanlara da mebusluktan istifa etmelerini önermiştir. Atatürk orduda muhalefetin güçlenebileceği ihtimalini nazar-ı dikkate alarak mebusluktan ayrılmalarını teklif etmiş, Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa ve Üçüncü Ordu Komutanı Cevat Paşa önce direnmişler, mebusluktan istifa önerisini kabul etmedikleri için de komutanlıktan azledilmişlerdir.²⁷²

Başka bir açıdan biraz daha eskiye bakıldığında İttihat ve Terakki döneminden itibaren askerî bürokrasi ile idare edilen ülke, I. Meclis ile en demokratik ve farklılıkların en çok belirgin olduğu bir ara dönem olarak gözükmiştir. Daha sonraları bastırılan muhalif duygular ile bu yapı bozulmuş ve meclis içerisinde 'orman gibi kalkan eller' tabirini yerleştiren neticeler olmuştur. Bu dönemde meclis aritmetiğinin yüksek oranda asker üyelerden oluştuğunu görüyoruz.²⁷³

Cumhurun başında ise asker kökenli Mustafa Kemal ve teamül haline gelen bazı bakanlıkların (savunma, bayındır ve ulaştırma) da asker kökenli kişilerce doldurulması, demokrasinin zaafı olarak görülmemiş, bilakis kimilerince Batı demokrasilerini kuran sermaye ve işçi sınıfı Türkiye'de olmadığı için, Cumhuriyet'in

²⁷¹Ali Bayramoğlu, *Asker ve Siyaset*, Birikim Yay., İst., 2002, s. 28.

²⁷²Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, İletişim yayınları, İst., 2018, s. 48.

²⁷³Abdullah Serenli, *Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri*, 2014, s.6.

kuruluşundan neredeyse günümüze kadar, bu çağdaş sınıfların demokrasiyi koruma ve geliştirme görevini askerlerin üstlendiği²⁷⁴ tezi öne sürülmüştür.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı müteakiben Mustafa Kemal çevresindeki kadrolarla reform çalışmaları için kollarını sıvar. Bunun ilk işareti de generallerin etkisizleştirilmesine dönük olarak çıkarmış olduğu kanundur. Özdemir bu konuyu şu şekilde ele almıştır:

“1920-1922 arası dönemde gelişen, Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi paşaların oluşturduğu ittifaka karşı çıkan muhalif general gruplarını ordudan tasfiyeyi amaçlayan 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı yasayla (TBMM'ye seçilen ve seçilecek olan general ve subayların ordudan on gün içinde ayrılmaları hükme bağlanmıştı) başlatılan ordunun siyasi çekişmelerden arındırılması operasyonu, 429 sayılı yasada Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin kaldırılmasıyla birlikte düşünüldüğünde, rejimin ordu politikasında esaslı bir değişikliği anlamına gelmektedir.”²⁷⁵

Bahse konu düzenlemelerden, 429 no.'lu Kanun ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılarak, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genel Kurmay Başkanlığı) adıyla Başbakanlığa doğrudan bağlı, bağımsız bir yüksek askeri makam oluşturulmuştur. Böylece ordunun disiplin, harekât, eğitim ve istihbarat, emir ve komutasından sorumlu bu askeri makam, iç politikanın dışında tutulmuştur. Hükümetin ve dolayısıyla iç politikanın içinde bulunan Milli Müdafaa Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) ise Silahlı Kuvvetlerin bütçesinden, ikmal ve idari hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur. Yasaya göre Genelkurmay Başkanı Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanacak olup yetki ve sorumluluklarında bağımsız olacaktır. Askerî bütçenin sorumluluğu ise Milli Savunma Bakanı'na verilmiştir.²⁷⁶

Yasadaki hükümler, Genelkurmay Başkanlığı'nın doğrudan Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olduğunu açıkça göstermediği gibi Genelkurmay'ın herhangi bir kuruma karşı sorumluluğundan da söz etmediği için Türk Silahlı Kuvvetlerini bağımsız ve sorumsuz bir duruma getirmiştir demek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifadeyle demokratik bir devlet yapısı içinde yerini alması gereken Türk Silahlı Kuvvetlerinin aşırı özerk görüntüsü, Türkiye'nin darbeler döneminde yaşadığı problemlili ve işlemez hale gelen siyaset akışını da kimi zaman tamamen durdurmuştur.

²⁷⁴https://www.kongar.org/aydinlanma/2003/373_Asker-Siyaset_Iliskileri_VII.php

²⁷⁵ **Rejim ve Asker**, s.56-57.

²⁷⁶ 429 No.lu Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun (1924).

Genelkurmay Başkanlığı ile ilgili yapılan düzenlemelerin ardından ordunun gücünü pekiştirecek bir diğer gelişme de Askerî Şura Kanunu'nun kabulü olmuştur. Yüksek Askerî Şûra, 22 Nisan 1925 tarih ve 636 sayılı Şurayı Askeriye Kanunu ile Âli Şurayı Askeri adıyla Genelkurmay Başkanlığına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Kanun, Şura'ya geniş bir görev alanı vererek savunma ile ilgili tüm unsurları görüşme ve karara bağlama yetkisi tanımaktadır. Askeri bürokrasi, Âli Şurayı Askeri ile siyasal sistem üzerindeki gözetim ve denetimini daha da güçlendirmiş ve Genelkurmay'ın merkezileşme süreci pekiştirmiştir. Hatta Şurayı Askeri Kanunu ve Şura'ya Cumhurbaşkanının başkanlık etmesi de o dönemde Meclis'te tepkilere yol açmıştır. Bu tepkilerden biri de Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'deki silah arkadaşı Kazım Karabekir Paşa'dan gelmiştir.

Bu süreç içinde, Mecliste yer alan askerlerin siyasete devam etmeleri halinde ordudan ayrılmaları şartı getirilmiştir. 1924 Anayasası ile Milletvekilliği ile Hükûmet memurluğu bir kişide birleşemez (madde 23) denilerek askerlerin Meclise girmesi konusunda son nokta konulmuştur. Daha sonra da Askeri Ceza Kanunu'nun 148. maddesi ile ordunun siyasete karışma yasağı pekiştirilmiştir. 1935'te yürürlüğe giren 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nda ise: "*Türk Ordusu her türlü siyasi mülahaza ve tesirlerin üzerinde olacaktır (md. 41)*" ifadesine yer verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın subay-mebusları meclis çalışmalarından uzak tutmasının temel nedeni, mecliste kendisine karşı oluşacak/oluşmuş muhalefetin subay-mebusların çevresinde toplanıp, muhalefetin ordu tabanına uzamasını ve böylece ordunun kendi denetimi dışına çıkmasını engellemektir.²⁷⁷ Yaşanan bu gerginlik nedeniyle ordu müfettişliğinde olan paşaların, ordu içinde güçlü bir ittifak kurmalarından endişe edildiği için daha dikkatli takip edilmeleri paşaların rahatsızlık duyarak askerliklerinden istifa etmelerine ve görevlerine mecliste devam etmek istemelerine yol açmıştır. İstifalar da ordunun hâkimiyetinin Mustafa Kemal Paşa'ya geçmesini sağlamıştır.

Mecliste devam etmek isteyen paşalar, 18 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Paşalara göre bu partinin kurulma amacı,

²⁷⁷ Ümit Özdağ, **Ordu- Siyaset İlişkisi**, Gündoğan Yay., Ank., 1991, s.48.

mecliste muhalefet oluşturarak, Halk Fırkası'na baskı uygulamak ve bu sayede alınan kararlarda söz sahibi olmak düşüncesiydi.

1925 yılında İsmet İnönü önderliğinde yeni hükümetin kurulmasıyla beraber 4 Mart 1925 tarihli Takrîr-i Sükûn Kanunu²⁷⁸ ile Cumhuriyet Dönemi'nde hızla devam eden devrimlere engel teşkil edecek gelişmelere karşı hukuki bir çerçeve oluşturulmuştur. Kanun, İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına dayanak oluşturmuş; böylece Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yargı mekanizmasını kullanarak siyaset üzerinde söz sahibi olmasının önünü açmıştır²⁷⁹.

Takrîr-i Sükûn Kanunu 3 maddeden ibaret olup aşağıda sunulmuştur:

*“İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bâis bi'l-umûm teşkilât ve tahrikât ve teşvîkât ve teşebbüsât ve neşriyâtı Hükümet, Reisicumhurun tasdîki ile ve re'sen ve idâreten men'e mezûndur. İşbu ef'âl erbâbını hükümet İstiklal Mahkemesi'ne tevdi' edebilir (1. Madde). İşbû kânun târih-i neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'ıyyü'l-icrâdır (2. Madde). İşbû kânunun tatbikine İcrâ Vekilleri Heyeti me'mûrdur (3. Madde).”*²⁸⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bu kanuna şiddetle karşı çıkmış olsa da, mecliste yapılan oylama sonucu kanun kabul edilmiştir. Bu kanun doğrultusunda bastırılan Şeyh Sait Ayaklanması'nda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın etkili olması ve partinin kuruluş metninde yer alan *“İtikadi diniyye ve fikriyye saygılıdır.”* maddesi ile dini siyasete alet ettiği ve bölücü bir parti olduğu gerekçesi ile kapatılmıştır. 3 Haziran 1925 tarihinde yayımlanan Kararnamenin girişinde Fırkanın kapatılma gerekçesi şu cümlelerle ortaya konulmaktadır: *“İcra Vekilleri Heyetinin 3 Haziran 341 tarihli ictimâında ber-vech-i âtî karar ittihâz edilmiştir: Ankara İstiklâl Mahkemesinde cereyân eden takibât ve muhâkemâtı esnâsında Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul civarında vezâif-i resmiyyesini deruhte eden bazı eşhâsın Fırkanın programında mevcûd –efkâr ve itikâdât-ı dîniyyeye hürmetkâr olmak- esâsını tesvîl-i efkâra ve tahrikât-ı irticaya vesîle ittihâz ettikleri sâbit olmuş ve Fırkanın vaz'-ı hâzırı*

²⁷⁸ BOA, TS.MA. e. 1397/68.

²⁷⁹ BOA, TS. MA. d. 1397/68. BCA. 30.18.1.1/13.12.13, 13.27.6, 14.34.2, 14.35.11, 14.37.8, 14.40.5, 14.41.17, 14.43.7, 14.44.16, 14.44.18, 15.49.7, 15.54.6, 15.54.17, 21.68.18.

²⁸⁰ TS.MA.d. 1397/68. TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Sayı:87.

hakkında Hükûmetin nazar-ı dikkatini celbe müttefikan karar verildiğini nâtik mahkeme kararı Müddeî-i Umûmîliğinden Hükûmete tebliğ olunmuştur..."²⁸¹

Böylece İstiklal Mahkemelerinin kurulması ve faaliyete geçirilmesi ile her türlü muhalif düşünce ve grup ortadan kaldırılmıştır²⁸². Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın devrimlerini koruyan bir güç aktörü olması bu sonuca ulaşılmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Kimi zaman idari mekanizmayı ve yargı mekanizmasını elinde bulunduran ordu bu sayede devrim sürecinde karşılaşılan engellere müdahale hakkını da elinde bulundurmıştır. Devrimlerin yapılmasında ordunun önemli bir aktör oluşunu Bozdemir'in şu cümlelerinde görmekteyiz: "*Ordunun desteği olmadan, Kemalist dönüşümlerin hiç biri kolay kolay gerçekleştirilemezdi.*"²⁸³ Bu bağlamda ordunun temel bir dinamizm olarak jakobenizmin saç ayağında yer alışı, tepeden inmeci ideolojik bir modernleştirme, kültürleştirme sürecinde üslendiği fonksiyonu göstermesi açısından önemlidir.

1924'teki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra ve İzmir suikast girişimi (1926) sonrasında siyaset ve ordudaki muhaliflere dönük bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır²⁸⁴. Bu düzenlemelerin en önemlisi aynı anda hem orduda hem de siyasette yer alınmasını yasaklayan kanundur. Burada amaç ordunun politikleşerek yeni çatışmalara sebep olmasının ve kurulan yeni rejime tehdit oluşturmasının tamamen önlenmesidir.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nın ardından silah arkadaşları olan generallerle açığa çıkan anlaşmazlıkları askeri olmaktan ziyade siyasiydi. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı döneminde kazandığı zafer muhaliflerini bertaraf etmesine olanak sağladı.

1927'den itibaren ise, siyasi faaliyetlerde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kısmen geri çekildiği görülmüştür. Fakat rejimin koruyuculuğunu üstlenen askeriye'nin tam anlamıyla siyasi varlığına son verdiği söylenemez. 1926 tarihinde meclisteki mebusları belirleme yetkisinin Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi fikriyle, mecliste

²⁸¹ BCA, 30.18.1.1/14.32.19.

²⁸² BCA, 30.10.0.0/4.24.21.

²⁸³ **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, s.163.

²⁸⁴ BCA, 30.10.0.0/1.2.7. "Reis-i Cumhûrumuz hazretlerine suikast ve taklib-i hükûmet cürmündeki alâkaları itibarıyla İstiklâl Mahkemesi tarafından maznûnen davet edilmiş olan sâbık İstanbul Mebusu Adnan ve kezâ İstanbul Mebusu Hüseyin Rauf ve İzmir Vali-i sâbık Rahmi Beyler suret-i memuriyetleri dâhilinde bulunduğça Türkiye'den başka mahal için asla vize verilmemesi ve kendilerinin suret-i münâsebede suret-i memuriyetleri dâhilindeki şehbenderliklere tebliği mütemennâdır." BOA, HR. SFR. (04) 928 / 28.

farklı görüşte mebusların yer alması engellenerek, hizipleşmenin oluşma ihtimalini ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Çıkarılan kanun sonucunda Mustafa Kemal Atatürk, meclis üzerinde ciddi bir hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Askeriye'nin siyasi hayattan geri çekilmeye başlaması, Mustafa Kemal Paşa'yı sivil bürokrasi konusunda tedirgin etmesi nedeniyle, sivil bürokrasinin denetim altında tutulmasına büyük bir önem verilmiştir. Böylece bürokrasinin ordu üzerinde denetim kurması engellenmeye çalışılmıştır. Ordu, Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'ın kontrolü altında olmuştur. Fevzi Çakmak'ın Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olarak görevini yerine getirmesiyle Çakmak, ordu ile Mustafa Kemal arasında köprü görevi görmüş, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun hâkimiyetini elinde tutmasını sağlamıştır.

Yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da yapmış olduğu iddia edilen propagandalardan dolayı hükümetin dikkatini çekmiş²⁸⁵ ve 1930'da denenmeye çalışılan bu çok partili sistem sona ermiş, artık uzun süreli bir tek parti devrine girilmiştir. Bu şekilde muhaliflerin örgütlenmesinin önü kapatılarak yeni rejimin yerleştirilmesi ve güçlendirilmesine girişilmiştir. Tek parti döneminde asker-sivil ilişkilerinde asker daima geri planda kalmış ve politikaya müdahale edememiştir. Bu dönemde ordunun sivil siyasette ağırlık taşınamamasının nedenini, devletin başında Kurtuluş Savaşı kahramanları olan askerlerin bulunması sebebiyle kontrol altına alınmış olması ve rakip bir iktidar odağı olarak ortaya çıkmamasına özen gösterilmesi olarak değerlendirenler vardır. Ancak bunun başka sebepleri de bulunmaktadır. Bunların en önemlisi ise devletin yeni merkez teşkilatının yapısıdır. Yeni kurulan rejim esas olarak iki kurumu güçlendirmiştir. Bunlardan birisi Cumhuriyet Halk Partisi, diğeri de bürokrasidir. Cumhuriyet Halk Partisi en küçük yerleşim yerine kadar Halkevleri teşkilatı ile örgütlenmiş, bu evlerin ülke genelinde sayısının çoğaltılması istenmiştir²⁸⁶. Atatürk İlke ve İnkılaplarını halka benimsetmek için hükümet tarafından onaylanan kitapların Halkevlerinde bulunmasına özen gösterilmiş bu sayede toplum etki altına alınmaya çalışılmıştır²⁸⁷. Cumhuriyetin kuruluşunda öncülük edenlere bakıldığında bunların ezici bir çoğunluğunun askeri ve sivil bürokratlardan oluştuğu görülür. Kuruluşundan itibaren bürokratların etkin olduğu Cumhuriyet²⁸⁸ güçlü bir

²⁸⁵ BCA, 490.1.0.0/1.4.14.

²⁸⁶ BCA, 490.1.0.0/4.16.16.

²⁸⁷ BCA, 490.1.0.0/4.19.19.

²⁸⁸ Muharrem Sevil, **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yay., Ank., 2005, s.111.

bürokratik yapı kurarak merkezden taşraya tüm idari mekanizmayı kontrol altına almıştır. Zira oluşumsal temel ve şartlar incelendiğinde söz konusu yapılanmanın sivil bir halk hareketine benzemekten çok bir kadro hareketine benzeyişi, yeni kurulan rejime hem bürokratik hem de resmi bir ideoloji kazandırma çabasını bir kadro hareketi üzerinden değerlendirmemizi zorunlu kılar.

Cumhuriyetin ilanından başlayıp Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden dönemde, siyasi bürokrasi ile ordu arasındaki mücadelenin döneme ağırlığını koyduğunu görürüz. Ordu, muhaliflere karşı rejimi koruyan bir güç unsurudur. Devletin kurucu aktörü olan ordunun Milli Mücadele Dönemi sonrası nasıl hareket edeceği konusunda tartışmalar başlamıştır. Ordu ile siyaset arasındaki ilişkilere mesafe konması hedeflenmiş olsa da ordunun kurulan rejimin koruyucusu olma rolünü elinde bulundurması, siyasal seçkinler ve ordu arasında çelişkili bir durumun doğmasına sebebiyet vermiştir.

Ordu bu dönemde tamamen hükümetin kontrolünde kalmış ve inkılapların uygulanmasında ve yeni rejimin yerleştirilmesinde sivil idarenin bir aracı olarak görev yapmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla ordunun üst kademesinde yeni düzenlemelere gidilmiş, yeni hükümet eski komutanların yerine yeni personel atamış, kendisine muhalefet edebilecek kadroları tasfiye etmiştir. Bunun son adımı olarak da 1944 yılında Fevzi Çakmak emekliliğe sevk edilmiştir. Çakmak sonrası Genelkurmay Başkanlığı'nın Savunma Bakanlığı'na karşı sorumlu hale getirilmesiyle ordunun özerkliği daha da kısıtlanmıştır. Görüldüğü gibi iktidara gelen kim olursa olsun, her zaman yönetime alternatif olabilecek veya yönetimi değiştirebilecek en önemli güç olan orduyu kontrol altına alarak çok eski bir Türk yönetim geleneğini sürdürmeye devam etmiştir.

Bozdemir'e göre, Kemalist kaygı, ideolojik bir içerikten çok öncelikle ulusal bağımsızlık ve askeri değilse de seçkin kadronun duruma egemen olmasını önleyecek ve her çeşit denetimsiz siyasal taban hareketi üzerinde toplanmaktadır.²⁸⁹ Elbette bunun iki formasyonlu sunucu olacağından söz edilebilir. Birincisi inşa edici kadronun tarih yazımı, resmi ideoloji, kültürel etki ve talim terbiye kaidelerinin tetkiki ve pratiği;

²⁸⁹**Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, s.119. 12 Ocak 1944 tarihli Kararnamede, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın yaş haddini tamamladığından 1683 sayılı kanunun 3. Maddesini değiştiren 3360 sayılı kanunun 1. Maddesinin (A) fıkrasına dayanılarak o tarihten itibaren emekliliğinin tensip kılındığı ifade edilmektedir. BCA, 30.11.1 / 165.2.8.

ikincisi ise teknokratik bir siyasal biçim kurgulayarak devamını sürdürülebilir hale getirmektir.

Sonuç itibarıyla, Hale'in de ifade ettiği gibi, Mustafa Kemal, sadece kişisel hâkimiyetini kurmamış, siyasal düzeni ve süreç içinde bu düzen içinde ordunun konumunu, o zamandan beri Türk ordusunun siyasi rolünü temelden etkileyecek şekilde yeniden tanımlamıştır.²⁹⁰ Öyle ki erken Cumhuriyet'in kamusal anlamdaki yaptığı bütün yenilik ve düzenlemeler de, bu çerçevede tarihsel sağlamasını Cumhuriyet tarihi açısından göstermiştir.

3.3. Öncesi ve Sonrasıyla 27 Mayıs Darbesi

Michael Mann bürokratikleşme, profesyonelleşme, askerî-endüstriyel teknokrasi ile askerî karar verme süreçlerinin askerlerin toplumdan izolasyonunu ve askeri özerkliği yeniden ürettiğini söyler. Zira sanayi toplumlarında ordu, önceden olduğu gibi devlete egemen ya da onun içinde baskın konumda olmamakla birlikte, devlet içinde daha özerk bir hale ve kendi silahlı gücü üzerinde daha izole bir altyapısal kontrol yeteneğine sahip duruma gelmiştir. Elimizdeki anlatılar takip edildiğinde Mann'ın söylemeye çalıştığı şeyi, başka bir deyişle, Türkiye'de ordunun kendisini ülkenin seçilmiş siyasi temsilcilerinin emrinde bir bürokratik cihaz olmaktan daha ziyade, kendi başına, "kendi ordusuna" sahip olan örgüt olarak algıladığını düşünmemize neden olacak görüşler bulunuyor.²⁹¹ Bir bakıma bu durum, siyasetin doğasına en aykırı demokrasi dışı güçlerden yani baskı gruplarından biri olarak orduyu karşımıza çıkarır. Ordunun siyasete müdahalesinin en gösterişli biçimi ise darbedir. Darbe, mevcut anayasal düzen hiçe sayılarak devletin gücüne askerî liderler (ya da yönetimdeki elit kesimin üyeleri gibi "rejim unsurları") tarafından zorla el konulmasıdır. Her darbe beraberinde çok fazla şiddet getirmeyebilir ancak mevcut iktidar sahiplerini yerinden edebilmek için en azından şiddet tehdidini içinde barındırır.²⁹² Ordu, herhangi bir çıkar grubu olarak değil, "milletin bekçisi" olarak görülür. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde, imparatorluğu en yüksek fiyatı veren alıcıya

²⁹⁰ Türkiye'de Ordu ve Siyaset, s.66.

²⁹¹ Hakan Şahin, Türkiye'de Asker, Toplum ve Siyaset, Beyoğlu Kitabevi, 1.Bs., İst., 2021, s.217-218.

²⁹² Xavier Marquez, Demokrasi Dışı Siyaset (Çev. İsmail Çekem) İletişim Yay., 1.Bs., İst., 2019, s.180-181.

satan imparatorun muhafız kıtasının aksine, modern orduların özelliği, siyaset kendi küçük çıkarları için değildir.²⁹³ Hâlbuki Modern ordular siyasete küçük hesaplarla veya ordunun çıkarları için müdahale etmeyecek kadar yüksek karakterli olmadığından bu iddia her zaman doğru değildir; yine de bu, halka sıklıkla inandırıcı gelir ve darbeyi yapanlar kendi iddialarına her halükarda sonuna kadar inanır.²⁹⁴ Denilebilir ki, bu ordunun bir baskı grubu olarak güç mekanizmasına olan hâkimiyeti bakımından ele alınması gereken bir durumdur. Üzerindeki idari ve adli kontrolden kurtulan asker/polis, ulus devletin merkez organı halini alır. Sadece düzeni ve toplumsal kontrolü korumak için egemenlik işlevi yoktur; aynı zamanda güvenlik politikalarının uygulamasına halkın seferber edilmesi yoluyla hegemonik de bir işlevi vardır.²⁹⁵ Yine konu bu bağlamda 27 Mayıs ve 1961 Anayasa'sına getirildiğinde Şerif Mardin şunları söyler:

“Solidarizmin, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi görüşünün incelikli bir anlatımını sağlayan önemli bir akım olmasaydı. Dahası, Türk milliyetçiliği, çoğu durumda milletin bölünebileceği korkusunun ifadesi olmuştu. 1961 Anayasası'nın kaleme alınmasıyla görevli komitedeki bir grup profesörün, anayasaya korporatist öğeleri sokma teşebbüsünün ise daha güncel bir önemi vardır. 1960 ihtilali patlak verdiğinde siyasî iktidara el koyan Millî Birlik Komitesi ilk radyo duyurusunda, milleti parçalara bölmüş olan “kardeş kavgası”na müdahale ettiğini bildirmesi, kayda değer, son fakat önemsiz olmayan bir örnektir. Bu noktada Gemeinschaft dünya görüşünü kuvvetle hatırlatan bir unsur vardır. Biz, onu, ister yukarıdaki terimle, ister “kapalı” toplum kavramıyla tanımlayalım.”²⁹⁶

Devamında darbe ve parti kapatma sürecine evrilen siyasi kriz, solidarizmin temel özelliklerini tek tek göstermeye başlar. Ordunun baskı grubu oluşu, sadece tek ana yüklenici bir ideoloji ve parti üzerinden devam eder. Daha önceki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminde olduğu gibi CHP içinden ayrılanlar tarafından 7 Ocak 1946 günü kurulan Demokrat Parti, 1950 seçimlerini büyük bir farkla kazanarak iktidarı CHP'den devraldı.

²⁹³ **Demokrasi Dışı Siyaset**, s. 181.

²⁹⁴ **Demokrasi Dışı Siyaset**, s. 181.

²⁹⁵ (Jean-Claude Paye, **Hukuk Devletinin Sonu** (Çev. G. Demet Lüküslü) İmge Kitabevi, 1.Bs., Ank., 2019, s.182-183.

²⁹⁶ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay., 24.Bs., İst., 2015, s.184.

1950 yılı seçimlerinde umumi seçmen sayısı 8.905.743, oyunu kullanan seçmen sayısı ise 7.953.085'dir, böylelikle halkın %89,30'u oy kullanarak yüksek bir oran yakalanmıştır. Kullanılan oyların 4.391.694'ü DP'ye, 3.148.626 CHP'ne, 268.228 CMP'ne gitmiştir. Bu seçimde Bağımsızların oyları ise 44.537 olarak kayıtlara geçmiştir. Partilerin aldığı oy oranları da DP %55,22, CHP %39,59, CMP % 4.63 Bağımsız % 0.56'dır. Mecliste kazanılan mebusluk sayısı ise; DP 417, CHP. 66, CMP 1 ve Bağımsızlar 3 olmuştur. Böylelikle DP Meclisteki sandalyelerin %85,63'ünü alarak iktidara gelmiştir. CHP ise sandalyelerin %13,55'ini alarak muhalefette kalmıştır.²⁹⁷ DP'nin on yıl süren ve tek partili dönemi aratmayan iktidarı boyunca 19 parti kuruldu. Bunların dördü kapatılırken; kimi partiler ilgili yasa gereği –kurucu üye sayısının üçünün altına düşürmesi nedeniyle- kapanmış sayıldılar.²⁹⁸ Askeri cunta, 27 Mayıs 1960 günü Demokrat Parti iktidarını yıktı ve DP liderleri yargılanmaya başlandı. Menderes ve arkadaşlarını yargılayan cunta, partileri kapatma kararı almasa da birçok kesim, bu dönemin ruhuna uygun yeni partiler kurmaya başladı. CHP ise yoluna aynen devam etmeye karar verdi. Demokrat Parti, 29 Eylül 1960 günü “kongresini zamanında yapmadığı” gibi biçimsel bir gerekçeyle mahkeme tarafından kapatıldı. Onun yerini almaya aday olan Adalet Partisi ise 1961 yılında kurulacaktı. Aynı yıl içlerinde Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi solcu ve yine içlerinde DP'nin mirasına konmak isteyen birçok sağcı partinin de bulunduğu 10 parti daha kurulacaktı. Yeni parti kurma hızı daha sonraki yıllarda oldukça düşse de 12 Mart 1971 muhtırasına kadar 10 parti daha kuruldu. Böylece bu dönemde CHP ve AP ile birlikte 26 parti faaliyette bulundu. Bu partilerin birçoğu kısa sürede dağıldı.²⁹⁹ Yine Aykol'a göre dini esasa dayanan ve bu yöndeki gayesini saklayan bir parti olmak... Partileri kapatmanın çözüm olmadığına dair ilk örnek olması bakımından da Millet Partisi deneyimi önemliydi. Kapatma kararına yönelik uzun bir süre üst mahkemelerde mücadele veren parti çevresi, daha sonra yeni bir parti kurarak siyasi faaliyetlerine devam etti. Sıkıyönetim ya da sıradan mahkemeler tarafından kapatılan son parti ise Demokrat Parti oldu. Demokrat Parti, 29 Eylül 1960 günü “kongresini zamanında yapmadığı” gibi biçimsel bir gerekçeyle Ankara Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından kapatıldı.³⁰⁰

²⁹⁷ BCA., 30.1.0.0 / 52.312.4.

²⁹⁸ Hüseyin Aykol, *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi*, İmge Kitabevi, 1.Bs., Ank., 2009, s.63.

²⁹⁹ *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi*, s. 64.

³⁰⁰ *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi*, s. 69.

Kahraman'ın tespitiyle burada ilk kez yargı denetimine açık bir genel oy ilkesine dayalı gizle-açık sayım sürecine girilmişti. Kahraman şunları söyler:

“Türkiye 14 Mayıs 1950 günü yapılacak seçimlere sadece birden çok partinin katılımıyla ve iktidar – muhalefet kutuplaşmasıyla girmiyordu. Bu seçimlerin üzerinde yeterince durulmamış asıl önemi Türkiye’de ilk kez ‘genel oy’ ilkesine dayalı yargı denetiminde, gizli oy, açık sayımla gerçekleştirilen bir seçim olmasıdır. Ondan daha önemlisi, seçime giren partilerden DP dört yıl önce kurulmuştu ve kurulduğu günden sonra, 1923’ten bu yana iktidarda bulunan CHP’ye karşı çok sert, çok keskin biçimde muhalefet etmişti. Muhalefet süresince DP, Türkiye’deki siyasal yapının değişmesi için çok önemli, somut ve zorunlu önerilerde bulunmuş, bunların büyük bir bölümünü başlangıçta karşı çıkan CHP’ye kabul ettirmiş, bu yoldan CHP’nin dönüşmesine de yol açmıştı.”³⁰¹

Denilebilir ki sonuçlarıyla birlikte Türk demokrasi tarihinin tetiklenebilir darbe oluşumlarının bu analiz çerçevesinde ele alınması zorunludur.

“14 Mayıs 1950’de yapılan seçimin sonuçları CHP’nin 1923’ten beri devam eden iktidarına son veriyor ve DP’yi iktidar yapıyordu. Seçimlere katılım oranı yüzde 88.8 gibi olağanüstü bir düzeyde yüksek olmuştu. 8.905.576 seçmenden 7.916.091 kişi oy kullanmıştı. Bu seçmen kitlesinden 4.242.831’nin oyunu DP, 3.165.096’sının oyunu CHP almıştı. Buna göre DP bütün seçmen oylarının yüzde 47.6’sını seçime katılanların yüzde 53.59’unu, CHP kayıtlı seçmen kitlesinin yüzde 35.5’ini katılanların yüzde 39.98’inin oylarını elde etmişti. İki parti arasındaki oy farkı 1.077.735’ti bu sonuçlarla DP parlamentoda 408, CHP ise 69 sandalye sahibi olmuştu. Buna mukabil, sandalye oranlarıyla bakılacak olursa parlamentonun DP yüzde 84’ünü, CHP yüzde 14’ünü elinde bulunduruyordu. Söz konusu durumun parlamentoda oligarşik bir görüntü meydana getirdiğine kuşku yoktur. Bundan sonra ‘dramatik’ denebilecek sonuçlar yaklaşık üç buçuk ay sonra yapılan belediye seçimlerinde ortaya çıkmıştır. O tarihte CHP’nin elinde bulunan 600 belediye başkanlığının 560’ı 3 Eylül 1950 günü gerçekleşen seçimlerde DP’ye geçmiştir. Bundan bir ay sonra yapılan il genel meclisi seçimlerindeyse 67 ilin 55’ini DP kazanmıştır ve bu eğilim 1954 seçimlerine kadar devam etmiştir.”³⁰²

DP’liler siyasi devrimin son aşaması olarak gördükleri seçimlerde zafer kazanmakla, bu engelin kaldırıldığına inandılar. Anlaşılmalıdır ki; seçim başarılarını bir “beyaz devrim” olarak nitelediler. Fakat bu sadece başlangıçtı; zira siyasi devrimden baştan aşağı toplumsal ve ekonomik bir dönüşüme geçme niyetindeydiler; bunun için “milli irade” kendilerine yetki vermişti. Bu nedenle, sabırsızlanmaya başladılar ve fiilen varlık nedenini yitirdiğini ve artık hükümetin ülkeyi ileri götürme görevini yerine getirmesine izin vermesi gerektiğini söyledikleri CHP muhalefetiyle didişmeye

³⁰¹Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II**, Agora Kitaplığı, 2.Bs., İst., 2012, s. 351-352.

³⁰² **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II**, s. 352, 353

başladılar. Oysa muhalefet, politikaya dalarak, politika dışında hiçbir şey yapmayarak, hükümeti taciz etmeye devam etti. Muhalefetin olumlu katkıları altı ay sonra hiç olmuştu ve Menderes, meclisin önüne bir tek yapıcı sorun getirmemiş olan bir muhalefetle ilgili kaygılarını belirtti. CHP'nin hemen aklını başına toplayacağını umuyordu.³⁰³ Elbette bunlar darbenin ayak seslerini daha somut hale getirmiştir. Ordu içindeki darbe planlarının Türk demokrasisinin şafağını vurması fazla uzun sürmemiştir. Ahmad şunları söylemektedir:

“Menderes’i devirmenin askeri planlarının Mayıs’ta ileri bir aşamada olduğunu şimdi biliyoruz; CHP’liler ve DP’liler bunun işaretlerini almıştılar ve Tahkikat Encümeni orduyu inceliyordu. Fakat Menderes kendi konumu güçlendirmek için halka dönmeye karar verdi. İzmir’de (15 Mayıs) Bergama’da (17 Mayıs), Manisa’da (17 Mayıs) ve Turgutlu’da (18 Mayıs) iyi örgütlenmiş kitle mitinglerinde halka seslendi. 19 Mayıs Gençlik Spor Bayramı kutlamalarına katılmak ve 20-24 Mayıs tarihleri arasında Türkiye’de bulunacak olan Başbakan Nehru’yu kabul etmek üzere 18 Mayıs akşamı Ankara’ya döndü.

21 Mayıs’taki Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi hükümetin itibarına ağır bir darbe vurdu. Öğrenci gösterileri sorumsuz gençliğin faaliyetleri olarak göz ardı edilebilirdi; fakat silahlı kuvvetlerin gelecekteki subaylarının bir gösterisi başka bir şeydi. Hükümet sıkıyönetim önlemine başvurdu ve Ankara kuşatma altına alındı. Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi, kendi faaliyetlerini açığa çıkarabilecek bir soruşturmadan korkan darbecileri de alarma geçirdi ve bu durum daha hızlı hareket etmelerine neden oldu.”³⁰⁴

Burada üzerinde durulması gereken en önemli olgu, 27 Mayıs sürecine giderken darbenin birden bire olmaktan çok simetrik bir asker-demokrasi ilişkisinin sonucu olmasıdır. Biraz daha geriye gittiğimizde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945’te, Meclis Açılış konuşmasında çok partili sisteme geçiş için kesin olarak yeşil ışık yakmış ve konuşmasında:

“ ...Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak bu yolda teşebbüse girişilmiştir. İlk defa memlekette

³⁰³ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980** (Çev. Ahmet Fethi) Hil Yay., 6.Bs., İst., s.55.

³⁰⁴ **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s. 85.

çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır. (...) Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kurulup kurulamayacağını ve kurulursa bunun meclis içinde mi, dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bu siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur”³⁰⁵ demiştir.

CHP’de çeşitli görevlerde bulunan Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan esasen muhalefet hareketini yine CHP içerisinde başlatmışlardır. En önemli siyasi sonucu doğuran muhalefet ise, 14 Mayıs 1945’de Çiftçiyi Topraklandırma Yasası görüşülürken gerçekleşmiş, Adnan Menderes ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu sert biçimde tartışmış, Emin Sazak ve Refik Koraltan da bu yasayı şiddetle eleştirmişlerdir.³⁰⁶ Yasanın kabul edilmesi sırasında bütçeye olumsuz oy veren yedi milletvekili oy kullanmayarak tepkilerini göstermişlerdir.³⁰⁷ Fakat yedi kişi içinden Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü yasanın oylanmasından önce CHP Parti Grubu’na Dörtlü Takrir olarak anılan önergeyi vermek suretiyle muhalefetlerinin hem bireysel olmadığını, hem de yalnız bütçeye, ya da Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na yönelik olmadığını göstermişlerdir. Bu önergede,

“Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi’nde hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını” teklif etmişlerdir.³⁰⁸

Önergenin reddi sonrası özellikle basın üzerinden yaşanan şiddetli tartışmalar neticesinde ilk önce Menderes, Köprülü ve akabinde Koraltan partiden ihraç edilmiştir³⁰⁹. Bu ihraçlardan bir süre sonra Celal Bayar da istifa ederek arkadaşlarına

³⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.XX, 1 Kasım 1945, s.7.

³⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.XVII, 14 Mayıs 1945, s.70.

³⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.XVIII, 11 Haziran 1945, s.235.

³⁰⁸ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**. 1990, İmge Kitabevi, Ank., s.11.

³⁰⁹ ... Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlık Divanından ve Büyük Millet Meclisi Başkanından ve Parti Kabine üyelerinden ve Genel İdare Kurulu ve Parti Grubu ve Parti müstakil grubu idare kurulu üyelerinden teşekkül eden Parti Divanı bugün saat 17’de Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun Başkanlığında Büyük Millet Meclisi binasında toplanarak bütün belgeleri gözden geçirdikten sonra

katılmıştır. Bayar'a göre, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü CHP'den ayıran bu neden, Demokrat Parti'nin kuruluşu için itici bir güç teşkil etmiştir. Çünkü bu kişilerin CHP'den ihraç edilmesiyle, CHP kamuoyunda totaliter bir parti olarak görülmüş, böyle düşünenler için de partide barınma imkânı bırakılmamıştır.³¹⁰ Nihayetinde 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuş ve Genel Başkanlığa Celal Bayar seçilmiştir.³¹¹

7 Ocak 1946 tarihli parti programında³¹², Atatürk'ün altı ilkesi, partinin liberal görüşlerinin temeline uygun olarak laiklik ve devletçilik ilkelerine açıklık getirmek suretiyle yorumlanmış ve amacın Türkiye'de demokrasinin geliştirilmesi olduğu açıklanmıştır. Akabinde de yurt çapında teşkilatlanma faaliyetlerine başlanmıştır.

Bu manada CHP, 1950'lerin başında sertlik yanlıları ve eleştirel yaklaşımclar olmak üzere ikiye ayrılmış olup her iki kesim de iktidara talip olmuşlardır. *CHP adına 16 yıl boyunca milletvekilliği yapmış bir siyasetçi olan Adnan Menderes, partiden ihraç edildikten sonra devlet otoritesinin izni ile bir muhalefet partisi kurabilmiştir.*³¹³ Bu nokta da siyasette CHP ile dönemin iktidar ilişkilerini anlamak açısından önemlidir. *Bu dönemde CHP bünyesinde değişmez genel başkanlık konumu ve devlet bünyesinde Milli Şef statüsünün kaldırılması da muhalif oluşumların önünü açan bir gelişmedir.*³¹⁴

Türkiye siyasetinde DP'nin devlet gözetiminde kurulan bir parti olduğu çeşitli kesimlerce kabul gören bir iddiadır. Kuruluşu nasıl olursa olsun, unutulmamalıdır ki, Türk siyasi tarihinde 1950-1960 yılları arasındaki döneme DP damgasını vurmuştur. Bu dönemde takip edilen politikaların esasını genel hatlarıyla; devletçi politikalardan liberal politikalara geçiş, tarım sektörüne öncelik verme, sanayileşmeyi özel sektör öncülüğünde gerçekleştirme ve dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme oluşturmuştur. 1950 sonrasında çok partili demokrasiye geçişin yarattığı heyecan ve bunun geniş halk kesimleri tarafından kabulü, sonuçları itibarıyla önemli değişimler sağlamıştır. Bu yeni değişim süreci sadece siyasi karakterde oluşan bir süreç değil; ekonomi, sermaye ve

Aydın Millet Vekili Adnan Menderes'le Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerini Cumhuriyet Halk Partisinin hareket ve faaliyetlerine zıd gördüğünden bu iki Milletvekilinin Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilgilerinin kesilmesine oybirliği ile karar vermiş ve bu karar onanmıştır. 21 Eylül 1945. BCA., 490.1.0.0 / 572.2277.3-12.

³¹⁰ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, 1986, Tercüman Yayınları, İstanbul, s.38.

³¹¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.

³¹² **Ulus Gazetesi**, 8 Ocak 1946 (<https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1946-01-08/2>).

³¹³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin tarihi** (Çev. Yasemin Saner Gönen). 2000, İletişim Yay., İst., s.307-308.

³¹⁴ **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.308.

bürokrasi ağırlıklı bir yenilikle erken Cumhuriyet'in korporatist yapı ve hal tarzıyla da sistemli bir ayrışmanın başlangıcı sayılabilir.

1950'de Türkiye'de her açıdan yeni bir dönem başlamıştır. Seçim sonrası DP'nin başarısı, CHP'de büyük bir şoka yol açmışken, DP'de ise iktidar olmanın telaşı görülmektedir. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Türkiye'de ilk kez demokratik bir yolla ve halkın özgür iradesiyle CHP iktidarı kaybetmiş ve 1946'da başta Celal Bayar olmak üzere bu partiden ayrılan dört milletvekili tarafından kurulan DP seçimlerden zaferle çıkmıştır. *Bu yeni siyasal oluşum ve çok partili parlamenter sisteme geçiş, ülkede büyük bir coşku ve umut yaratmıştır. Demokrasinin bütün kurum ve kuralları ile iyileşeceği umulmuştur.*³¹⁵ 15 Mayıs 1950'de CHP'den iktidarı devralan DP'nin programı, demokratik düzene övgülerle ve demokrasiye olan inancını ifade eden açıklamalarla doludur. Programın birinci maddesi şöyledir: *"Siyasal yaşamımızın birbirine karşılıklı saygı gösteren partiler ile yönetimine inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet amacıyla kurulmuştur."*³¹⁶

*DP'nin tek başına iktidara gelir gelmez yaptığı ilk icraatlar; ordu üst komuta kademesini emekliye sevk etmesi ve 16 Haziran 1950 tarihinde halka mâl olmadığı gerekçesiyle Türkçe ezanın, tekrar Arapça okunur hale getirilmesidir. Orduda ilk rahatsızlıklar, bu kararın ardından oluşmaya başlamıştır.*³¹⁷ Anadolu Ajansı Müdürlüğüne Başbakan adına Müsteşar beyin yaptığı yazılı ifadede *"Arapça ezan ve kâmet okuyanlar hakkında ceza hükmü koyan Türk Ceza Kanunu'nun beşyüz yirmi altıncı maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisinin 16 Haziran 1950 tarihli oturumunda kabul olunan 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bu hüküm maddeden çıkarılmıştır."*³¹⁸ denilerek Arapça okunan ezanın yurt genelinde serbest olduğunu ilan etmişlerdir.

³¹⁵ Osman Cenk Kanca, **1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, c.9, sayı.19, s.4.

³¹⁶ https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y

³¹⁷ Mehmet Ali Birand; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, 1993, Milliyet Yay., İst., s. 85.

³¹⁸ BCA., 30.1.0.0. / 51.306.2.

6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra Menderes'in TBMM'de grubuna hitaben, “Siz, isterseniz hilâfeti bile geri getirirsiniz” şeklinde yaptığı konuşma ise, orduda endişe yaratacaktır.³¹⁹ Dikkat edilecek olursa Cumhuriyet'in rejim devamlılığı olarak laiklik ve karşıtı olarak irticayı temel bir demokrasi argümanı olarak görmesi, kurucu elitlerden beri devlet refleksinin bahsi geçen kurucu idealler üzerine kapanmasını ve her kriz anında hayati devamlılık argümanının laiklik üzerine kurgulanmasını asker-demokrasi ilişkisinde bir gerginlik donesine dönüştürmüştür.

Siyasi tarihimizde yeni bir dönem açan 1950 seçimleriyle birlikte darbe söylentileri de Ankara kulislerinin önemli konularından olmuştur. Seçimlere müdahale edileceği endişesinin tamamıyla boş bir söylenti olmadığı açıktır. Zira, seçimlerden birkaç ay önce Birinci Ordu Komutanı General Asım Tınaztepe, Nihat Erim aracılığıyla İnönü'ye çok partili siyasete geçişten duyduğu endişeyi iletmış olduğu çokça konuşulmuştur. *İnönü de liberalleşmenin önemini anlatmak ve ordunun siyasetin dışında kalması gerektiğini vurgulamak için Ankara'dan İstanbul'a giderek Tınaztepe ve diğer generallerle görüşmüştür.*³²⁰ Hale'ye göre, seçimlerden hemen sonra dört üst rütbeli komutan İnönü'ye gelerek sonuçların iptali için darbe yapmayı önermişler, *İnönü ise öneriyi reddetmiştir.*³²¹ Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Gürman ordunun seçim sonuçlarına saygılı olacağı yönündeki açıklamasıyla ortamı rahatlatacaktır. *Yine Hale'e göre, seçimlere müdahale edilmemesinin sebebi, kısmen ordunun tarafsızlığa tam sadakatinden çok, Menderes yanlıları ve karşıtları olarak bölünmüş olmasıdır.*³²²

1954 seçimlerinden sonra ise Menderes'in, halen İnönü'nün etkisinde olduğundan kuşkulandığı ordu ve mensuplarına sırtını iyice döndüğünü görmek mümkündür. Özellikle “Ben orduyu yedek subaylarla idare ederim, kravatlı şövalyelerin burunlarını kıracağım” sözleri ordu içinde dalgalanmalara yol açarak subayların kızgınlığını arttırmıştır.³²³ Bu olay bundan sonraki cuntaların da habercisi mahiyetinde olmuştur. Menderes'in 1954 seçimlerinde oyunu artırıp iktidarını devam ettirmesi, 1950'den beri devlet aygıtları açısından duyduğu kuşkuları bir kenara atmasına engel olamamıştır. İsmet Paşa'ya sadakatinden kuşkulandıkları ordu sebebiyle bir tedirginlik

³¹⁹ Demirkırat: *Bir Demokrasinin Doğuşu*, s.129.

³²⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1980*, Hil Yay., İst., s.251.

³²¹ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hil Yay., İst., 1996, s. 88.

³²² *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.88.

³²³ Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Matb., İst., 1972, s. 7.

hâkimdir. Karizmatik bir görüntü sahibi olmamasına karşın İnönü, Atatürk'ün sadık silah arkadaşı ve ülkenin en kıdemli devlet adamı olarak saygı görmektedir. DP'liler, Paşa Faktörü dedikleri şeyle, ordunun ve bürokrasinin önderlik ettiği zinde kuvvetleri temsil eden İnönü ile kendilerini karşı karşıya bulmuşlardır.³²⁴

1954 seçimleri sonrasında 6–7 Eylül Olayları olarak geçen süreç, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin yanındaki Türk konsolosluğunun bahçesine atılan iki bombadan birinin patladığı, evin ve konsolosluk binasının camlarının kırıldığı haberi ile başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere, halkın sokağa dökülmesi ile başlamıştır. Çıkan bu olaylar neticesinde 7 Eylül 1955 tarihinde çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararı ile bu 3 ilimizde sıkıyönetim ilan edilmiştir.³²⁵ Söz konusu meselelerle ilgili Menderes'in 6 Eylülde meclise verdiği beyanat şöyledir: *"6–7 Eylül olayların bu şekilde hızlı ve yıkıcı gelişmesinde Selanik'te Atatürk'ün evinin Rumlar tarafından bombalandığı haberinin öğle ajansına saat; 13.00'de ulaşıp İstanbul Ekspres gazetesinin ikinci baskısını yaparak iki saat içerisinde İstanbul'da 1.300 bin civarında satması etkili olmuştur."*³²⁶

Bu haber üzerine Kıbrıs Türktür Derneği ve üniversite öğrencileri tarafından bir gösteri düzenlenmiş ve Taksim'e doğru bir yürüyüş başlamıştır. Gösterilere katılanların sayısı gittikçe artmış, galeyana kapılan halk; başta Beyoğlu olmak üzere, azınlıkların yoğun yaşadıkları semtlerde yangınlar çıkararak, mağazalara saldırarak kiliselere, mezarlıklara saldırılarda bulunmuşlar, olaylar kısa bir süre sonra yağmaya dönüşmüştür.³²⁷

İstanbul'da meydana gelen bu olaylar, parti içi muhalefeti de harekete geçirmiştir. Ancak parti disiplini ve başbakanın politik ağırlığı neticesinde gelen ihraç ve istifalar, DP'nin aynı istikamette siyasetini sürdürmesine engel olamamıştır. Olaylardan bir ay kadar sonra, DP IV. Büyük Kongre hazırlıklarının yoğunlaştığı sırada, DP'li 11 milletvekili ispat hakkı konusunu gündeme taşımış, basına ispat hakkı tanınmasını, bu yolla basın-yayın organlarının kolay sansür edilmesini önlemek isteyen milletvekilleri bazı önemli isimleri de yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Ancak DP, bu

³²⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 1994, Kaynak Yay., İst., s. 158.

³²⁵ BCA., 30.18.1.2 / 140.82.2.

³²⁶ Berk Erdem vd., **27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu**, 2014, s.38

³²⁷ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004, s.33.

milletvekillerinin bir kısmını ihraç etmiş, kalanlar da DP'den istifa etmiştir. Ayrılan milletvekilleri 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi isimli bir parti kurmuşlardır.³²⁸

6-7 Eylül olaylarında ortaya çıkan aşırı milliyetçi grupların yanı sıra komünist oluşumların varlığı, hatta olayların komünistlerle ilişkili olduğunun dillendirilmesi Türkiye'de kısa bir süre sonra ortaya çıkacak sağ – sol, milliyetçi, İslamcı kavgasının da alt yapısını hazırlamıştır. Sonuç olarak, 6-7 Eylül Olayları yakın dönem siyasi tarihimizin karanlık noktalarından birisini teşkil etmektedir. Çünkü kaos oluşturma imkânı kitlesel halk hareketleri ve sivil itaatsizlik şekillerini, siyasi bir kriz aşamasında daha tehlikeli kontrol mekanizmaları olarak ordunun siyasete doğrudan müdahale hakkı ve zeminine taşımıştır.

1957 seçimlerinde DP'nin oyları bir önceki seçim yılına göre yaklaşık 1 milyon oy azalmış ve %58'den %48 oranına gerilemiş olmasına rağmen seçim sistemi sayesinde meclisteki sandalye sayısının 424'ünü kazanmayı başarmıştır. CHP 178, CMP 4 ve Hürriyet Partisi ise 4 milletvekili çıkarmıştır. Böylece, CHP %41 oranında oy alırken milletvekilliği oranı %29 da kalmış, DP %47 oranında oy almasına rağmen meclisteki milletvekili sayısının %70'ine sahip olmuştur.³²⁹

Burada üzerinde önemle durulması gereken konu, 1957 seçimlerinde CHP'nin gerek oy oranı gerekse meclisteki temsili oranı bakımından başarılı olmasına karşın, 1957'den sonra ihtilâl hazırlıklarının giderek arttığı ve askerler arasında ihtilâl sonrası durumun dahi tartışılmaya başlanmasıdır. Bu durum askeri hareketin bağımsız niteliğinin bir göstergesi olmanın yanında, askerlerin amacının demokrasiyi korumak olmadığına göstergesidir. *DP'nin son zamanlarında, 25 Mayıs 1960 günü Eskişehir'de Menderes'in Tahkikat Komisyonu'nun görevinin tamamlandığını ve Mayıs 1960'ta İstanbul ve İzmir'de seçimlerin yakın bir gelecekte yapılacağını ifade etmesine rağmen ihtilâlden vazgeçilmemiştir. 1957'den beri de bir kısım ihtilâlcı subaylar CHP ile ilişkilerini devam ettirmişlerdir.*³³⁰

CHP, 1957 seçimleri sonrasında muhalefette kalmış olmasına rağmen Meclis içinde daha güçlü bir konuma gelmiştir. Bu dönemde iki partinin ilişkileri ise gittikçe sertleşmiştir. DP, CHP'yi iktidarı seçim yoluyla teslim etmek arzusunda olmadığı için

³²⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 21.12.1955, s.1.

³²⁹ <https://www.yenisafak.com/secim-1957>. BCA., 30.1.0.0 / 52.312.4

³³⁰ Kurtuluş KAYALI, Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart), 2018, İletişim Yay., İst., s.65.

kargaşa çıkarma yanlısı olarak görürken, CHP ise cahil halkın DP tarafından kandırıldığı kanaatini taşımıştır. Bu bakış açıları sonucunda iki tarafın da karşılıklı olarak son derece hoşgörüsüz tavırlar içine girmelerine sebep olmuştur. Ordu, basın ve üniversiteler gibi güçlerin CHP'nin yanında yer alması, geniş bir halk kitlesinin desteğini koruyan DP'yi daha da öfkelenmiştir.³³¹

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren ordu içinde farklı gruplaşmalar olduğu görülmektedir. Bu gruplar yeri geldiğinde hükümeti devirebilecek kadar güçlenmişlerdir. Nihayetinde 1960'da bir darbe yapılmış, bunu takiben 1962 ve 1963'de yönetimin sivillere devriyle kurulan CHP-AP koalisyon hükümetini derinden sarsacak iki darbe teşebbüsü daha gerçekleşmiştir.

1954'den sonra darbe amaçlı teşekküllerin organize olmaya başladığını görürüz. Kurulan gizli örgütlerin başlangıcı konusunda bir netlik yoktur. 27 Mayıs 1960 İhtilali'ni yapan askerlerin anıları incelendiğinde üç ana örgütün varlığı göze çarpar. Bunlardan birincisi 1954 yılı sonbaharında, bir pazar gecesi Tuzla Uçaksavar Topçu Okulu'nda Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay'ın kurdukları örgüttür. Bu isimlerden Orhan Kabibay 1960 darbesi sonrasında Bürüksel Büyükelçiliği Müşavirliği görevini de yürütmüş, Orhan Erkanlı ise 24 Eylül 1962 yılında Atina Büyükelçiliği Müşavirliğine atanmış olup her ikisi de 22 Haziran 1963 yılında Dışişleri Bakanının önerisiyle merkeze alınmışlardır³³². Seyhan “... bir gizli cemiyet en az iki kişiden kurulur. Neden seninle ben, bu cemiyeti teşkil eden iki kişi olmuyoruz”³³³ sözleri sonrasında yaptıkları yemini başlangıç noktası olarak kabul eder.

Bir başka gizli örgüt de Ankara'da Talat Aydemir tarafından kurulmuştur. İstanbul'da örgütlenmenin ciddi boyutlara geldiği sırada, Ankara'da da Talat Aydemir ve ekibi tarafından, DP iktidarına karşı cunta hareketlerinin kurulması ve DP iktidarına son verilmesi için örgütlenme modelleri tartışılmaktadır. Çevresinde bulunan subaylarla yaptığı tartışmalar sonucunda, 1956 yılında fikir birliğine ulaştığı arkadaşları Sezai Okan ve Osman Köksal ile birlikte ordu içinde yapılacak çalışmaları genişletmenin yollarını aramıştır. 1956 yılının Ekim ayında ortamın ve subayların

³³¹ Cem Eroğul, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yay., İst., 1990, s.125.

³³² BCA., 30.11.1.0 / 293.26.9.

³³³ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s.44.

karamsarlıklarından bahsederek, fikri anlamda yakınlık kurmakta zorlandığından yakındır.³³⁴

Ankara’da oluşan bir diğer ekipse Sadi Koçaş ve Kenan Esengil’in oluşturduğu ekiptir. Bu ekipte yer alan Sadi Koçaş 27 Mayıs öncesi ve sonrasında kilit noktalarda görülecektir.

*1957 yılında İstanbul’a gelen Sezai Okan ve Adnan Çelikoğlu ile çalışmalarını hızlandıran Aydemir ekibi kısa sürede Seyhan grubu ile bağlantı kurup ekiplerini birleştirme kararı aldı. Birleşme 1957 yazında Üsküdar’da tarihi birleşmelere uygun bir evde, Jön Türk Devrimi’nin 1909’da ki kurtarıcısı Mahmut Şevket Paşa’nın bir zamanlar işgal etmiş olduğu evde törenle kutlandı.*³³⁵ *Talat Aydemir, Sezai Okan, Rafet Aksoyoğlu, Fahrettin Ermutlu, Rauf Gökçe, Ahmet Yıldız, Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay katılmış ve silah üzerine yemin etmişlerdir.*³³⁶ *Yeni başkan Talat Aydemir toplantıya Osman Köksal ve Alparslan Türkeş’in vekâletini alarak gelmişti. Kendisi başkan, genel sekreter ise Ahmet Yıldız oluyordu.*³³⁷

Gizli örgütün yapılandırılması, üyelik yapısı, örgütlenme şekli ve genişlemesi, gibi konularda anlaşma sağlanmakla birlikte farklı düşüncelerin ortaya çıktığı anlaşıyor. Özellikle Talat Aydemir ve Dünder Seyhan gibi radikal görüş sahipleri derhal bir devrimden, daha ihtiyatlılar ise darbeyi son çare olarak görüp, öncelikle ordu içinde reformları öne çıkarma üzerine yoğunlaşılmasından yanaydılar. Bu ayrım Dünder Seyhan’ın kendi grubu içinde yaptığı konuşmada net biçimde ortaya çıkıyor. Seyhan, *“Ordu da ıslahat yapacağız diyoruz. Bunun için çalışıyoruz, hazırlanıyoruz. Ama dava ordudaki ıslahatla halledilemez. Memleketi ıslah etmek, kurtarmak lazım. Politikacıların tutumu ortada. Onların bir şey yapacağı yok. Bu bakımdan yakında hükümeti bertaraf etmemiz bahis konusu olabilir. Hazırlıklarımızı bir ihtilale göre geliştirmeliyiz. Bunun için gerekirse kan dökmekten çekinmemeliyiz. Kan dökülecekse dökülür, başka çare yoksa hem de çok dökülür...”* derken ilk defa ihtilal kelimesini telaffuz etmiştir.³³⁸

³³⁴ Talat Aydemir, **Talat Aydemir’in Hatıraları**, May yay., İst., 1968, s. 27.

³³⁵ **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, s.96.

³³⁶ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşkun, **İhtilalin İçyüzü**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1962, s. 44.

³³⁷ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986, s. 168.

³³⁸ **İhtilalin İçyüzü**, s. 40.

Bu örgütlerin amaçları başlangıçta “*orduyu ıslah etmektir.*”³³⁹ Ancak gizli örgütlenmelerle birlikte darbeden sonra ne yapılacağı konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Yıldız, bu konuda, *bir görev bölümü yaptıklarını yazmış ve o dönemde görüştükleri seçkin insanlar kendilerine iyi bir anayasa ile seçim yasasının hazırlanıp yürürlüğe konmasının sorunların çözümü için yeterli olacağını söylemiştir.*³⁴⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere ordudaki örgütlenmelerin her ne kadar seçimlerin dürüst yapılmasını sağlamak gibi meşru bir amaç için başladığı iddia edilse de iktidara yönelik hazırlıkların da ihmal edilmediğini görürüz.

Seçimlerden sonra kurulan Beşinci Menderes hükümeti, 1950–1960 Döneminin son hükümetidir. Bu hükümet göreve gelir gelmez yaşanan Dokuz Subay Olayı 1958 Türkiye’sinin önemli gündem konularından biri olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen komiteler yoğun bir örgütlenme içindeyken kendilerine başkanlık edebilecek kişilere ulaşmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede temasa geçilenlerden birisi de Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin’dir. Yaveri olan Birleşik Komite üyesi Adnan Çelikoğlu vasıtasıyla temasa geçen Faruk Güvertürk, Şemi Ergin’e darbenin lideri olmasını teklif etmesine rağmen Şemi Ergin “*Ben bir basit avukatım, bir ihtilale liderlik edecek adam değilim, böyle bir şeyle uğraşamam*” yanıtı vermiştir.³⁴¹

Milli Savunma Bakanı’nın kendine bağlı bir subayın teklifini soğukkanlılıkla dinlemesi ve herhangi bir işlemde bulunmaması Türkiye’de sivil otoritenin yapısı konusunda ciddi soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Milli Savunma Bakanı’nın harekete geçiremediği mekanizmayı hemen bir gün sonra komiteye girmeye çalışan Binbaşı Samet Kuşçu’nun ihbarı ile Menderes harekete geçirmiştir. Samet Kuşçu’nun adını verdiği isimlerin kendisine zarar verebileceklerini düşünmesi, yaptığı ihbarın güvenilirliğini zayıflatır da yine de soruşturma başlatılmıştır. *Haklarında soruşturma açılan subaylar şunlardır: Albay İlhami Barut, Binbaşı Ahmet Dalkılıç, Yüzbaşı Kazım Özfirat. Albay İlhami Barut’un başını çektiği bu grup Harp Akademisi grubundan ayrı bağımsız bir komitedir ve Samet Kuşçu ile tesadüfen*

³³⁹ **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, s.9-10.

³⁴⁰ Sadık Göksu, **Darbeler Demirkıratlar ve 27 Mayıs**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1999, s.30.

³⁴¹ **İhtilalin İçyüzü**, s. 65.

*ilişkiye geçmişlerdir. Binbaşı Asım Ural, Albay Naci Aşkın, Binbaşı Ata Tan ve Yüzbaşı Hasan Sabuncu ekibi ise Güventürk'e bağlı hücrelerinden biriydi. Dokuzuncu kişi ise olaylardan habersiz olan emekli Albay Cemal Yıldırım'dır.*³⁴²

Cumhurbaşkanı Bayar bu olay hakkında geniş bir soruşturma yapıp başka örgütlenmelere meydan vermeyecek şekilde her ne varsa açığa çıkartılmasını isteyerek, olaya adeta hükümetten daha fazla önem vermiştir. Ordu üst yönetimi bu dönemde sessiz kalmış, Şemi Ergin istifa etmek zorunda bırakılarak yerine Ethem Menderes atanmıştır. Soruşturmalar sürerken bakanlığa gönderilen bir ihbar mektubu ile Birleşik Komite üyesi Suphi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı ve Rıza Akaydın'da tutuklanmış, ama daha sonra serbest bırakılmışlardır.³⁴³ Askeri mahkemede ordu içinde gizli bir ihtilal hazırlamak suçlamasıyla yargılanan dokuz subay beraat etmiş, ihbarda bulunan Samet Kuşçu'nun ise Milli Müdafa Vekili olan Ethem Menderes'in imzaladığı yazı ile ordudan ihracı istenmiş ve sonrasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın imzasını taşıyan karar ile orduyu isyana teşvik etme suçundan yargılanarak 24 Aralık 1959 tarihinde iki yıl hapis cezasına mahkûm olmuştur³⁴⁴.

Dokuz Subay Olayı'nın orduya yansıması oldukça ilginçtir. Gizli örgütlenmeler bu olaydan güçlenerek çıkmışlardır. Harp Akademisi'nde kurulan Birleşik Komite ise faaliyetlerini 1959 yılına kadar asgari düzeye indirerek Güventürk'ün deşifre olması nedeniyle kendi içinde yapamadığı tasfiyeyi hükümete yaptırmıştır. Çünkü Güventürk aşırı davranışları ile komitenin emniyetini tehlikeye atmıştır.³⁴⁵

Sadi Koçaş grubu ise Dokuz Subay Olayı'ndan en az etkilenen grup olmuştur. *Koçaş'a göre ordu müdahalesinin resmi lideri gibi davranmaya razı olacak en azından bir tane üst rütbeli general bulmak zorunludur. Bu bir bakıma ordu içindeki hiyerarşiyi de ihtilal yönünde aktif hale getirebilecektir. Dolayısıyla ilk önce Üçüncü Ordu Komutanı Necati Tacan ile irtibata geçmiştir. Fakat Tacan'ın 1958 yazında kalp krizi geçirmesi nedeniyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanan Orgeneral Cemal Gürsel'e yaklaşmaya karar vermiştir.*³⁴⁶

³⁴² 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, s.46.

³⁴³ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.187-189.

³⁴⁴ BCA., 30.11.1.0 / 277.22.14.

³⁴⁵ **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, s.102.

³⁴⁶ **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, s.98.

Dokuz Subay Olayı sonrasında faaliyetlerini durdurma kararı alan Birleşik Komite 1959 yılında Koçuş grubu ile irtibata geçerek daha geniş bir yapılanma yanında fiilen daha geniş bir alanı kontrol etme şansını da yakalamıştır. Osman Köksal ve Sadi Koçuş'ın birlikteliğı ile gerçekleşen bu ittifak, ana komitenin çatısını çizerek hücre tipi örgütlenmeyi temel almıştır. Komite içinde "Faik Bey" parolası ile anılan Cemal Gürsel ise fiilen olmasa bile komitenin resmi lideri olmuştur. Cemal Gürsel'in *"Eğer müdahaleye mecbur kalırsak kesinlikle kan dökmemeliyiz. Askeri diktatoryada ben yokum. Sandalyeler bize tatlı gelmemeli, ihtilali yapar yapmaz profesörlere yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlatıp en geç üç ay içinde seçime gitmeliyiz"* diye özetlediğı darbe stratejisi darbeden sonra kabuk değıştirecektir.³⁴⁷

Osman Köksal'ın Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'na atanması ve Suphi Karaman'ın da Personel Atama Dairesi'nin başına gelmesi ile darbeci subayların atamaları İstanbul ve Ankara'daki kritik birliklere eşzamanlı olmuştur. 1959 yılının sonuna doğru komitenin önemli isimlerinden Sadi Koçuş Londra, Dünder Seyhan ise Washington Ataşeliğı görevine atanmıştır. Böylece Türkiye'de ihtilalci sıfatıyla anılan üç önemli isim 27 Mayıs yaklaşırken Türkiye'den uzakta kalmışlardır. Aydemir Kore'den, Koçuş Londra'dan, Seyhan ise Washington'dan gelişmeleri takip etmek zorunda kalmıştır. Osman Köksal'ın Muhafız Alay Komutanlığı'na geçmesi ve Koçuş'ın da Londra'ya atanması ile Komite toplantılarına başkanlık yapma işi Albay Alparslan Türkeş'e kalmıştır.³⁴⁸

Süreci destekleyen çeşitli olayları da şu şekilde özetlemek mümkündür:

DP'nin halk katmanlarını politikaya sokması, CHP'nin malvarlığını araştırmak amacıyla Tahkikat Komisyonu kurması ordu içinde de rahatsızlıklara neden olmuştur. DP giderek kendini daha güvensiz hissettiğı için muhalefet üzerindeki baskılarını genişletmiştir. 1960 yılına girerken toplumsal gerginlik belirgin olarak dışa vurmaya başlamıştır. Adana'da meydana gelen CHP ve DP üyelerinin kavgasında 10 kişinin yaralanması, 1959 sonlarında Uşak'ta İnönü'nün başına taş atılarak yaralanmasıyla başlayan süreci hızlandırmış, bu arada gazetecilerin hapsedilmesi de rahatsızlığı daha da artırmıştır.

³⁴⁷ 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, s.47.

³⁴⁸ İhtilalin İçyüzü, s.128.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi sürecini sekteye uğratması bakımından Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Çünkü bir vesayet geleneğinin 1923'ten beri ilk kez doğrudan askerin sokağa inmesi bakımından kitabi ve örfi demokrasi işleyişini kesmesinin somut örneklendirmesidir. Kendisinden sonraki dönemlerde gerçekleşen 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi de birlikte değerlendirildiğinde, Ülkedeki askeri müdahale yolunu açan bir oluşum olarak kendini göstermiştir. Askeri müdahaleye giden süreçte, Üniversitelerde öğrencilerin iktidara karşı başlattıkları eylemlere, iktidarın tepkisi çok sert olmuş, Şubat ayında İnönü'nün Konya mitinginde çıkan olaylarda çok sayıda kişi yaralanmıştır. Kayseri'de yaşanan DP-CHP çatışmasının nedenlerini yerinde görmek isteyen İnönü Kayseri'ye sokulmayıp Kayseri'de sıkıyönetim ilan edilerek engellenmeye çalışılmasına rağmen İnönü Kayseri'ye girmiştir. Önünü kesen birlik komutanları İnönü'nün Kayseri'ye girebilmesi için izin verdikten sonra istifa ederlerken aslında DP iktidarının orduya yönelik güvensizliğini de kanıtlamışlardır. *Menderes yönetimi İnönü'nün Kayseri'ye girmesinden Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'i sorumlu tutarak emekliliğine altı ay kala izinli olarak Gürsel'i İzmir'e göndermiştir. Tüm bunların yaşandığı sırada İnönü Meclis'te ünlü sözlerini söylemiştir. "Şartlar mecbur ettiğinde ihtilal milletlerin meşru hakkıdır." 27 Nisan'da ki öğrenci gösterileri ve polisin öğrencilerin üzerine şiddetle gitmesi sonucunda İnönü Meclis'te DP iktidarını uyaran son noktayı koymuştur: -Böyle giderse sizi ben bile kurtaramam.*"³⁴⁹

Genelkurmay Başkanı, Başbakan'a orduyu elinde tuttuğunu söylediği sıralarda Birleşik Komite 23 Mayıs'ta bir toplantı yaparak 25-26 Mayıs gecesi müdahalenin yapılmasını kararlaştırmış olup, toplantıda Cemal Madanoğlu müdahalenin hiyerarşik düzen içinde yapılmasını teklif etmiş ama bu teklif kabul görmemiştir.³⁵⁰ Toplantıda 1. ve 2. Ordudan müdahaleye itiraz gelmeyeceği fakat Ragıp Gümüşpala'nın komutasındaki 3.Ordu'dan itiraz geleceği düşünülerek Cemal Madanoğlu'nun Ragıp Gümüşpala'yla müdahale sonrası kuracağı irtibatla Gümüşpala'yı kendi taraflarına çekeceği düşünülerek İstanbul ve Ankara içinde birlik tasnifine geçilmiştir.³⁵¹

³⁴⁹ 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, s.48.

³⁵⁰ Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, s.129.

³⁵¹ İhtilalin İçyüzü, s.179.

Ankara içindeki bazı birlik komutanlarının harekete geçmek için bir generalin emrini talep etmeleri ve Menderes'in Eskişehir'e gitmesi nedeniyle müdahale 27 Mayıs'a ertelendi. Fakat Eskişehir'de komite ile bağlantısı olan herhangi bir kişinin olmaması nedeniyle Menderes'in ele geçirilmesi sorun olmaktadır. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 03.00'da İstanbul'da başlayan ihtilal bir saat içinde önemli ve kilit mevkilerin ele geçirilmesi ile tamamlanarak saat 4.36'da Binbaşı Kenan Ersoy'un sesinden darbe duyurulmuştur.³⁵²

Adnan Menderes Kütahya'da Silahlı Kuvvetler tarafından tutuklanırken, İzmir'den kalkan bir uçakla da Cemal Gürsel Ankara'ya gelmiştir. Rıfık Salim Burçak anılarında Menderes'in tutuklanmasını şu şekilde anlatmaktadır:

"27 Mayıs günü saat 06:30 sularında küçük bir kafile ile beraber Kütahya'ya varan kafilemiz doğrudan hükümet konağına geçti. Burada, vali muavini ile Kütahya Hava Eğitim Tugay Komutanı olduğunu öğrendiğimiz bir albayla birlikte birkaç vilayetle telefon görüşmesi yaparak durumu öğrenmeye çalıştık. Derken hükümet konağı önünde yer yer halk toplulukları gözükmeğe başladı. Halk Partililerin uygunsuz hareketlerine maruz kalmak ihtimalinden dolayı Hava Garnizonuna gitmeyi uygun bulduk. Bu husus komutana bildirilince komutan teklifi memnuniyetle karşıladı ve Başbakanla beraber Hava Garnizonuna gittik. Burada da bazı vilayetlerle telefon görüşmeleri yapıldı.

Bu sırada Kütahya Havaalanına inen bir uçak, komutanlık binasına yaklaşarak durdu ve içinden 4-5 subay çıktı. Gelenler, orada bulunan Kütahya Hava Komutanına bir zarf uzattılar. Komutan zarfı açıp içindeki kâğıdı okuyunca, Başbakan'ın bulunduğu yeri eliyle işaret etti. Ardından uçaktan inenler bulunduğumuz odaya geldiler. Bu sırada odada Başbakan'la benden başka kimse yoktu. Polatkan lavaboda, Zihni Üner Paşa da aşağıdaydı. Odaya giren havacı subaylar, birisi albaydı, bir saf teşkil ederek Başbakan'ı askerce selamladıktan sonra başlarındaki albay, Silahlı Kuvvetlerin hükümet idaresini ele aldığını ve kendisini salimen Eskişehir'e götürmeye memur edildiklerini söyledi. Başbakan, arkadaşlarıyla birkaç dakika görüşmek için müsaade edilmesini istedi. Subaylar, görüşme serbestliğini sağlayacak en ufak bir davranışta bulunmaksızın: "buyurun, görüşün" dediler. Bu hareket tarzı "ne konuşacaksanız bizim yanımızda konuşun" anlamına geliyordu. Adnan Bey benim yüzüme baktı, ben de kendisine "yapılacak bir şey kalmamış" olduğunu söyledim. Bunun üzerine Başbakan albaya doğru dönerek: "buyurun, gidelim" dedi. Subaylarla beraber hazır olan uçağa bindik. Eskişehir Bölge Komutanı ve Kurmay Başkanı da bizimle beraber uçağa bindiler. Uçak Eskişehir Havaalanına indi. Uçak durur durmaz etrafını silahlı erler sardı. Meydanda bir general ve 10-15 kadar da subay vardı. Bizi getiren askerler yeniden uçağa dönerken, biz başka bir uçağa bindik ve saat 11:00 sularında Etimesgut Havaalanına indik."³⁵³

³⁵² A. g.e., s.215.

³⁵³ Rıfık Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, 1998, Nurol Matbaa., Ank., s.757-758.

Böyle bir ortamda yapılan 27 Mayıs 1960 darbesinin, ordunun DP'nin 1950 seçimleri ile gerçekleştirmiş olduğu siyasi devrimine karşı yapılmış bir karşı-darbe niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de sosyo-ekonomik koşulların düzeldiği 1950-1957 döneminden sonra, siyaset gerilimlere sahne olmuş ve sonucu itibarıyla da Türkiye'de yaklaşık her on senede bir yapılacak darbeler dönemi başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri, zor dönemlerde bile korunmaya çalışılan sivil yönetimin etkinliği kuralı, ağır bir yara almıştır. Bundan böyle, Türkiye'de askeri yönetim, daima göz önünde tutulması gereken bir ihtimal olarak ortaya çıkmış, ülke yönetiminde bir müdahale aracı olarak gözlerin orduya çevrilmesi bir alışkanlık haline gelmiş, kendisini rejimin bekçisi kabul eden ordu, artık sivil yönetime müdahaleden geri kalmamıştır.

Darbe sonrası Türk siyasi hayatının en önemli organlardan birisi olacak olan Adalet Partisi ise 27 Mayıs darbesinden sonra yapılan 1961 seçimlerinde ikinci olacak ve yeni muhalefet görevini üstlenecektir. Ragıp Gümüşpala öncülüğünde kurulan parti, onun vefatı sonrasında Süleyman Demirel'in parti liderliğini üstlenmesiyle 1960 sonrası Türk siyasi hayatında hem iktidar hem de muhalefet cephesinde yer almıştır. Adalet Partisi 1960-63 arası dönemde biraz daha düşük tonda olsa da din ve demokrasi temalı propaganda ile Demokrat Parti'nin devamı olarak kabul edilir. Nitekim AP, halk tarafından DP'nin mirası olarak görülmüştür.³⁵⁴

Türk halkı, 27 Mayıs 1960 sabahı saat üçte askeri bir darbe olduğunu radyodan Albay Alparslan Türkeş tarafından okunan bildiri ile öğrenmiştir. Bildiri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, kardeş kavgasına meydan vermemek ve demokrasiyi içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak maksadıyla Ülke yönetimine el koyduğunu duyuruyordu. Bildiride darbenin tarafsızlığı özellikle vurgulanıyordu. Askerlerin yönetime el koymaları Ankara ve İstanbul'da bilhassa öğrenciler ve dönemin aydınları arasında, büyük bir sevinçle karşılandı. Sessiz kalan kırsal kesim ise tepkisini sandıkta gösterecekti.

1960'ların siyasal gelişmeleri DP hükümetinin siyasetine bir tepki olarak başlamıştı ve bunda amacın 1960 darbesi öncesi yaşananların tekrar etmemesi olduğu sıklıkla ifade ediliyordu. Bu nedenle 1961 Anayasası, Parlamentoyu Millet Meclisi ve Senato olmak üzere ikiye ayırmış, bunların yaptıkları yasaların Anayasaya uygunluğunu denetlemek

³⁵⁴ M. Serhan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, 2006, AlfaYay., İst., s.38.

için de Anayasa Mahkemesi'ni kurmuştu. Sivillere güvensizlik karşısında oluşturulan vesayet organları artık Türk siyasetinde yerini almıştı.

Darbe sonrası, Türk halkının siyasal açıdan kendini ifade etmesi için ilk fırsat da 9 Temmuz 1961'de yeni anayasa için yapılan halkoylaması oldu. Halkoylamasında 27 Mayıs güçleri beklenmedik ciddi bir darbe yedi. Anayasa yüzde 38.3'e karşı yüzde 61.7 oyla kabul edilmişti. Ama hükümetin anayasa lehindeki propaganda çabaları göz önüne alındığında, yüzde 38.3 oranı son derece yüksekti. Bu, hiçbir örgütlenmesi olmadığı halde Menderes taraftarı seçmenin büyük ölçüde aleyhte oy verdiğini gösteriyordu. DP'nin 1960 öncesinde çok güçlü olduğu 11 vilayette anayasaya çoğunlukla ret oyu verilmesi de bunu doğruluyordu. Bu eğilim 15 Ekim 1961'de yapılan parlamento seçimlerine de aynen yansdı. Genel kanı seçimlerin serbest ve dürüst olduğuydu. Partiler üzerindeki tek kısıtlama Eylül'de MBK'nin imzalamayı zorunlu kıldığı bir protokoldü. Partiler bu protokolle, 27 Mayıs darbesini ya da sabık Demokrat Partili siyasetçilerin mahkeme davalarını seçim malzemesi yapmamaya söz vermişlerdi. İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi, yüzde 34.7 oy (158 sandalye) alan Adalet Partisi'nin biraz üzerinde, oyların yüzde 36.7'sini (173 sandalye) alabildiği için büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı.³⁵⁵

Nihayetinde AP, Ekim 1965 seçimlerinde ise oyların (yüzde 52.9) ve meclisteki sandalyelerin salt çoğunluğunu elde ederek beklenmedik bir zafer kazandı. CHP'nin oyları ise yüzde 28.7'ye düşmüştü. Oy dağılımından, AP'nin eski DP taraftarlarını kendine çekmiş olduğu belli oluyordu.³⁵⁶

27 Mayıs darbesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası da DP iktidarında yaşananlara bir tepki niteliğindedir. 1961 Anayasası'nın hazırlanma aşamasında 1924 Anayasası'ndaki eksikliklerden daha çok, DP iktidarında yaşananlara tepki etkili olmuştur. Soysal'ın ifade ettiği gibi anayasanın hazırlanış sürecinde hâkim olan görüş *“1924 Anayasasını o dönemdeki olayların tek sorumlusu olarak görmeyen ancak demokrasi dışına çıkacak iktidarlara frenlemek bakımından o anayasadaki eksiklikleri gidermek amacını güden bir düşüncedydi.”*³⁵⁷ 1961 Anayasası'nın yapım sürecinde

³⁵⁵ Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s.358-359.

³⁵⁶ <https://www.yenisafak.com/secim-1965>.

³⁵⁷ Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 1997, Gerçek Yay., İst., s.60-61.

*“çoğunluk korkusunun ve çoğunluğun mutlak iktidarını sınırlama isteğinin temel rol oynadığı”*³⁵⁸ egemenlik tanımındaki değişimden anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası *“Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır”*³⁵⁹ diyerek; 1924 Anayasası’nın egemenliğin kullanımını sadece TBMM’ye veren anlayışını tamamen değiştirmiştir. Soysal’a göre, *egemenliğin TBMM ve yetkili organlar arasında paylaştırılmasıyla TBMM’nin sistem içindeki ağırlığı azaltılarak doğrudan doğruya seçimden çıkmayan ve bir kısmı genel oydan çıkmış organlarca dolaylı olarak seçilen, bir kısmı ise genel oyla hiç bağlantılı olmayan birtakım organlar Meclis ile birlikte ulusal egemenliği kullanır duruma getirilmişlerdir.*³⁶⁰ 1961 Anayasası’nın egemenlik anlayışında getirdiği bu değişiklik ile *“genel oya ve genel oydan çıkan TBMM’ne duyulan güvensizlik açıkça belli olmaktadır”*³⁶¹ Bu güvensizlikten hareketle egemenliğe ortak edilen kurumlara; MBK üyelerinin doğal senatör olarak yer aldıkları Cumhuriyet Senatosu’nu; kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek amacıyla kurulan ancak uygulamada verdiği kararlar ile *“anayasayı yapan ‘devlet seçkinleri’nin dünya görüşü ve siyasal tercihleriyle uyuşmayan... Partilerin iktidarlarını denetim altına almak”*³⁶² ile görevli Anayasa Mahkemesi’ni; MGK’yı ve özerk üniversiteler, TRT ve DPT gibi bürokratik kurumları örnek gösterebiliriz.

27 Mayıs darbesini gerçekleştirenler yeni Anayasa ve dolayısıyla yeni bir düzen öngörürken, sivil idareye de sistemi işletme görevini tevdi etmişlerdir. Ancak darbe sonrası yapılan ilk genel seçimlerde beklenilenin aksine dört partili bir Meclis aritmetiği ortaya çıkmıştır. Bu partilerin ikisinin, yani Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi’nin Demokrat Parti’nin devamı olarak konumlanmaları ise askeri rahatsız etmiş ve zaten birlik içinde olmayan ordu bünyesinde farklı grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 27 Mayıs darbesi 10 yıllık Demokrat Parti iktidarına son verirken, Türkiye’de koalisyonlar döneminin de kapılarını aralamıştır. Bu süreçte İsmet İnönü üç ayrı hükümete başkanlık etmiş ve askerin devam eden baskısı altında ülke sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. İlk olarak eski Demokrat Partililerin affedilmesi meselesi

³⁵⁸ Ergun Özbudun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, 2015, Bilgi Üniversitesi Yay. İst., s.106.

³⁵⁹ 1961 Anayasası madde4.

³⁶⁰ **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, s.61.

³⁶¹ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, 1969, Sevinç Matb., Ank., s.208.

³⁶² Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 2016, Hukuk Yay., Ank., s.147.

gündeme gelirken, bunu Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) olayı izlemiştir. Üniversitelerde başlayan ve 147 öğretim üyesinin tasfiyesiyle sonuçlanan girişimle birlikte, Albay Talat Aydemir'in iki başarısız darbe girişi İsmet İnönü hükümetlerini uğraştıran iç meseleler olmuştur.³⁶³

Karatepe'ye göre, *yeni anayasanın kabul edilmesi, genel seçimlerin yapılması ve parlamentonun açılmasıyla MBK'nin görevi hukuken sona ermişti. Fakat seçimlerden istedikleri sonucu almadığı kanısında olan ordu içinde kimi subaylar siyasî faaliyetlerine devam etmiştir. Bu askerler, hükümetin mutlaka CHP tarafından kurulmasını istiyorlardı. Aksi takdirde yönetimi sivillere bırakmayacakları aşikârdı. 21 Ekim 1961'de İstanbul'da Harp Akademisi'nde toplantı yapan 10 general ve 28 albay, kendi aralarında bir protokol imzalayarak "iktidar milletin hakiki temsilcilerine verilmediği takdirde, siyasî partileri feshederek iktidarı fiilen ele alacaklarını" bildirdiler. Bu askerlerin "milletin hakiki temsilcisi" ile kastettikleri CHP idi.*³⁶⁴

1961 Anayasası ile Ülkenin, çeşitli siyasi akımların kendilerini daha özgür bir şekilde ifade edebildikleri bir döneme girdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. 1950–1960 DP'li yıllarda hâkim olan güçlü yürütme olgusuna verilmiş sert tepkinin eseri olarak anayasada; yürütmenin yalnızca yasama organı tarafından kontrolünün yetersizliğine tedbir olarak, kimi organlar anayasal kuruluşlar haline getirilmiş, bu organların yürütmenin elini zayıflatan yetkilerle donatılmıştır.³⁶⁵

Anayasa Mahkemesi kurularak, yasamanın kabul edeceği anayasaya aykırılık arz edebilecek kanunların hem esastan hem de usulden denetlenmesi yetkisi bu mahkemeye verilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu ilk kez anayasal bir kuruluş olarak, askerin sivil otoriteyi kontrol edecek bir yapı olarak sistem içinde yerini almıştır. Yine, Yasama organının iki meclisli olması sağlanarak Cumhuriyet Senatosu kurulmuştur. Sonuç olarak, idarenin yasamadaki etkinliği karşısında, yasama yetkilerinin çift meclis, Anayasa Mahkemesi ve MGK gibi vesayet organları tarafından sınırlandırılması amaçlanırken, yürütmenin her türlü eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olması da hüküm altına alınmıştır.

³⁶³ Tekin Önal, **27 Mayıs İhtilali'nin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (1961-1965)**, Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, say.1, s.14.

³⁶⁴ Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 1997, İz Yay., İst., s.232-233.

³⁶⁵ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, s.356.

3.3.1. Demokrat Parti'nin Orduya Bakışı

CHP zamanında, devlet aygıtı ve parti örgütü o derece iç içe idi ki, partinin, devletin toplumu denetlemek ve yönetmek için kullandığı araçlardan sadece biri olduğu pekâlâ söylenebilirdi. DP'nin iktidara gelmesiyle bu ilişki kesildi. Demokratlar eski yönetimden devrıldıkları bürokrasi ve orduya güvenmiyor ve bunları kendi denetimleri altına almak için gayret sarf ediyorlardı. Bu nedenle yıllar boyunca devlet ve parti, özellikle de üst düzeylerde yeniden bütünleşme eğiliminde oldu. Bununla birlikte Kemalist dönemden olan farklılık partinin bürokrasiye egemen olması idi.³⁶⁶

Ordunun 1950 yılındaki ikili tavrı anlaşılmadıkça demokrasi sorunu hakkıyla analiz edilemeyecektir. Çok partili döneme geçilmeden önce 1944 yılında ırkçı-Turancılar baskıya maruz bırakılarak politik örgüt kurmaları olanaksızlaştırılmış, 1946 yılı Aralık ayında iki sosyalist parti kapatılmıştır. 1949 yılı Kasım ayında da 1948'de kurulan Millet Partisi'nin önde gelen üç lideri tutuklanmıştır. Ordu bunlara karşı tepki göstermemiş, bir kesimi ile DP'nin varlığını korur ve iktidar olmasını amaçlarken, diğer kesimiyle DP iktidarına tahammülsüz olmuştur. İktidardan Millet Partisi'nin varlığına karşı yönelen hareketler de Fevzi Çakmak ve Sadık Aldoğan'ın parti kurucularından olmasından, CHP ve DP'nin laiklik konusunda yumuşamalarından ve Millet Partisi'nin yöneliminin belirginlik kazanmasından dolayı, sonuç alıcı nitelikte olmamış ve bunun sonucunda, Millet Partisi 1953 yılında kapatılmıştır. Türkiye'de darbe amaçlı teşekküllerin 1954'ten itibaren kurulmaya başlaması, Millet Partisi'nin kapatılması olgusuyla birlikte düşünüldüğünde karşıt yapılanmalara karşı gösterilen hoşgörünün derecesi anlaşılır.³⁶⁷

*Halk kitlelerine ve mahalli aydınlara daha fazla açık olan DP, zaten başından beri asker aydınlara daha az ilgiliydi. Demokratik gelişme halka kitlelerine belli ölçüde yakınlık gerektirdiğinden, her iki partinin de asker aydınlara ilişkisi azalmış, temelde sivil aydına dayanan hareketler ön plana çıkmıştır. Bu eğilimi 1954'ten sonra giderek artan biçimde görmek mümkündür.*³⁶⁸

Nitekim Adnan Menderes, 27 Haziran 1950 tarihinde Zafer Gazetesine verdiği mülakatta, hükümetin alacağı tasarruf tedbirlerini anlatırken ilk kalem olarak ordunun

³⁶⁶ Modernleşen Türkiye'nin tarihi, s.322.

³⁶⁷ Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart), s.63.

³⁶⁸ Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart), s.63.

masraflarının kısılacağını belirtmiştir. Menderes, “*Meselâ, ordumuzun muharip bünyesinde hiçbir şey kaybetmeden ve hatta onu derli toplu ve binaenaleyh onu daha dinamik surette takviye edecek mahiyette tedbir alarak esaslı tasarruflar sağlanabilmektedir*” cümlesi ile orduyu önemli bir masraf kalemi olarak gördüğü ve ordu mensuplarının beklentilerinin tersine tasarrufa ordunun masraflarından başlayacağını sinyali vermiştir.³⁶⁹

DP üst yönetimi, seçimlerde büyük bir başarı kazanıp iktidarı resmen devralmasına rağmen, 27 yıllık CHP iktidarının şekillendirdiği devlet mekanizmasından, özellikle askerî ve sivil bürokrasiden tedirgindi ve ordudan gelebilecek bir müdahaleden çekinmekteydi.³⁷⁰ Bu endişeli hava içerisinde Menderes hükümeti, 6 Haziran 1950’de ordu üst kademesinde kapsamlı bir değişiklik yaparak ordu üzerinde otorite sağlamaya çalıştı.³⁷¹ Demokrat Parti, iktidarının ilk günleri denilebilecek bir zamanlamayla ordu komuta kademesinde önemli görev değişiklikleri yapmıştır. Mutat terfi dönemi olan Ağustos ayına kısa bir süre kalmasına rağmen, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral İzzet Aksalur, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Mehmet Ali Ülgen, Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Nuri Berköz ve Ordu Komutanları 1 nci Ordu Komutanı Orgeneral Asım Tınaztepe, 2 nci Ordu Komutanı Orgeneral Muzaffer Tuğsavul ve 3 ncü Ordu Komutanı Orgeneral Mahmut Berköz ile Yüksek Askeri Şura Üyeleri Orgeneral Kazım Orbay ve Orgeneral Salih Omurtak görevlerinden alınmış ve Orgeneral Mahmut Berköz hariç diğerleri, toplam 15 general Ağustos ayında emekliye sevk edilmişlerdir.³⁷²

7 Haziran tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Orgeneral A. Nafiz Gürman ve eski 1 inci Ordu Müfettişi Orgeneral Asım Tınaztepe Askeri Şura Üyeliklerine, Milli Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Kurtcebe Noyan, Orgeneral Nuri Yamut’tan boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na, 3 üncü Ordu Müfettişi Orgeneral Mahmut Berköz ise Milli Savunma Yüksek Kurulu Genel Sekreterliği’ne atanmışlardır.³⁷³

³⁶⁹ **Zafer Gazetesi**, 27 Haziran 1950.

³⁷⁰ **Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971, Geçiş Sürecinde Türkiye** s.55-56.

³⁷¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7-8 Haziran 1950.

³⁷² **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1950, No.7527.

³⁷³ **Zafer Gazetesi**, 7 Haziran 1950.

Genelkurmay Başkanlığı'na Orgeneral Nuri Yamut, Genelkurmay Başkan II. Başkanlığı'na Korg. Zekai Okan görevlendirilmiştir.³⁷⁴

12 Haziran 1950 tarihinde Genelkurmay ve Ordu üst kademelerinde yapılan atamalar ve 14 Haziran 1950 tarihinde siyasi durumun gerginleşmesi üzerine, Ordu mensuplarının izinleri için 1939 yılında konulmuş olan tahditlerin kaldırıldığı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanmıştır.³⁷⁵

Seçimlerden kısa bir süre sonra, dört generalin İnönü'yü ziyaret ettiği ve bunların seçimleri iptal edip iktidarı DP'ye teslim etmemek için İnönü'ye teklifte bulundukları söylentileri de ortalığı bulandırmıştır.³⁷⁶ Konu ile ilgili tartışmaların sürdüğü günlerde, 13 Haziran tarihinde Menderes DP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmada, *CHP'nin orduyu DP'nin aleyhine tahrik etmek yoluna saptığını söylemiş*, konuşmasının devamında, “...Eğer CHP mecliste çalışmak istiyorsa, başındaki iktidar hastalarını atmalıdır”³⁷⁷ ifadesinde bulunmuştur.

Devraldığı bürokrasi ve orduya güvenmeyen³⁷⁸ DP hükümeti, yukarıda detaylı açıklandığı üzere, 6 Haziran 1950 tarihinde Genelkurmay başkanı, kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanları ve diğer birçok generali görevlerinden almak suretiyle, silahlı kuvvetlerin üst kademesinin uzunca bir süre seçimle gelmiş bir hükümete sadık kalmasını sağlamıştır.³⁷⁹

Ayrıca 22 Mayıs 1953 tarihinde, ordu mensuplarının yabancı ordu mensupları ile görüşmelerinde uyması gereken kuralların yayımlanması yine hükümetin orduya karşı almış olduğu tedbirleri göstermesi bakımından önemlidir.³⁸⁰

Orduda genel bağlamda; DP iktidarını 1954 seçimlerinden sonra, devirmek için hareketlenmeler olduğu görülmektedir. 27 Mayıs darbesini yapan subaylardan Orhan Kabibay ile Dünder Seyhan, Harbiye'de Kasım 1954'te ihtilâl için yemin etmişlerdir. Darbenin önde gelen subaylarından Cemal Madanoğlu, Erzurum'da kurmay başkanlığı görevine başladığı esnada, çekmecesinde “*Ne duruyorsunuz? Atatürkçülük*

³⁷⁴ **Zafer Gazetesi**, 12 Haziran 1950.

³⁷⁵ BCA., 30.18.1.2 / 122.47.7, 30.18.1.2 / 123.59.7.

³⁷⁶ **İhtilalin İçyüzü**, s.13-14.

³⁷⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantiği**, 1999, Remzi Kit., İst., s.358-361; Şevket Süreyya Aydemir, **Menderesin Dramı**, 1993, Remzi Kit., İst., s.181-182.

³⁷⁸ **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.322.

³⁷⁹ **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.347.

³⁸⁰ ... Ordu mensupları ancak vazife ve memuriyetleri gerektiriyorsa yabancılarla temas edebilirler. Bunun dışındaki vesilelerle özel münasebetler tesisi yasaktır. BCA., 30.1.0.0 / 57.350.9.

ortadan kalkıyor, devlet elden gidiyor” Şeklinde ifadelerin yer aldığı bir dosya bulmuştur. Ordu için hâlâ ‘Paşa’ olarak itaat edilen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye karşı DP’nin uyguladığı baskı politikasının orduya karşı yapılmış olarak algılanması, askerleri ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Ayrıca; 1955 yılı Cumhuriyet Bayramı törenlerinde, Milli Savunma Bakanının Genelkurmay Başkanını parmağıyla işaret yaparak yanına çağırması üzerine, bazı subayların emir verildiği takdirde Cumhurbaşkanı Celal Bayar dâhil hepsini tutuklayacaklarını bildirmeleri, ordu ile DP arasındaki iplerin tamamen koptuğunun göstergesidir.³⁸¹

1958 yılına gelindiğinde ise, hükümet ile Silahlı Kuvvetler arasında bir şeyler olabileceğinin ilk somut işaretleri görüldü. 1957 yılı Aralık ayında dokuz subay hükümete karşı bir gizli tertip hazırlamak gerekçesiyle tutuklandı. Tutuklamalar 16 Ocak 1958’de halka açıklandı. 1957’de tutuklanmış olan dokuz subay hakkındaki suçlamalar askeri bir mahkeme tarafından soruşturuldu, ancak mahkeme soruşturmayı fazla derinleştirmede. Zira ordu kirli çamaşırlarının ortalığa dökülmesini istemedi ve subaylar temize çıkarıldı, sadece muhbir subay mahkûm edildi. Yine de hükümet kaygı içindeydi ve neler olabileceğinin bir başka uyarısı da dost ülke Irak’ta askerlerin Temmuz 1958’de iktidara el koymalarıydı.³⁸²

1950 yılı sonrası sivil-asker ilişkilerindeki bu durumu değerlendiren Karaosmanoğlu, farklılaşan dönemler için şu tespitlerde bulunmaktadır:

*“Demokrat Parti on yıl iktidarda kaldı ve on yıl sivil-asker ilişkisi oldukça demokratik bir zeminde yürüdü. Yani Silahlı Kuvvetlerin komuta kademesi siyasi otoriteye bağlı kaldı fakat ondan sonra 1960 darbesi oldu. Sivil-asker ilişkisi Özal döneminde de gene aşağı yukarı on yıllık bir süre demokratik bir zeminde yürüdü. Özal’dan sonra askeri vesayet geri geldi. Ancak, 2000’li yılların ilk yarısından itibaren sivil-asker ilişkisini demokratikleştirmek için özellikle AB’nin telkin ettiği ve denetlediği birtakım reformlar yapılmaya başlandı. Bu reformlar sonucunda sivil-asker ilişkisi gene demokratik bir zemine oturdu. İşte bugün hala bu demokratik zeminde yürüyor fakat bu demokratik zemin kurumsallaştırıldı mı diye soracak olursak, buna olumlu bir cevap vermek pek mümkün değil. Henüz kurumsallaştırılmadı ki bundan da kastımız Anayasa’da ve sivil-asker ilişkisiyle uzaktan yakından ilgili mevzuatta gerekli değişikliklerin henüz tamamlanmamış olmasıdır.”*³⁸³

³⁸¹ Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu, s.112-119.

³⁸² Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, s.348.

³⁸³ Salih Akyürek, Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu- Topum Mesafesi, s.139, akt. Ali L. Karaosmanoğlu mülakat, Bilsesam, 2013.

Dolayısıyla sivil-asker ilişkisinin süreç içindeki gelişimi takip edildiğinde, siyaset zemininin demokratik ve kurumsallaşmış temeller üzerinde görünmesine rağmen sonuç-etken odağında anti-demokratik askeri müdahalelere sahne olması, günümüze değin vesayet kültürünün giderek zayıflamasından çok giderek güçlenmesinde olumsuz bir tarihsel süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.2. Siyasal Kriz Söylemi ve Darbe

Karpat'a göre, 1960 yılında Ordunun müdahalesine sebep olan hayati unsur olan DP parti politikası, 1950-1957 arasında silahlı kuvvetlerin siyasal kontrolünü, kamu ve özel kesimde teşkilatların farklı şekillerinin yaşamasını ve hukukun üstünlüğünü gerçekleştirememiştir.³⁸⁴

Kaynaklarda, bu dönem tek parti döneminin devlet merkezli siyasetinin parti merkezli siyasete dönüştüğü bir dönem olarak görülür. 1950-1957 döneminde bürokrasinin gücüne ve prestijine darbeler indirilmiştir.³⁸⁵ Toplumda, devlette ve ekonomide rekabet ve açıklık yerine otoriterlik, devletçi-elitist aydınlar ve bürokrasi ile gücü büyük kasaba ve şehirlere ulaşmış girişimci ve serbest ekonomi odaklı gruplar³⁸⁶ arasında kutuplaşma hızla keskinleşmeye başlamıştır. 1957 seçimleri sonrasındaki gelişmelerle birlikte siyasi gerginlik daha da artmıştır. Seçim ittifakı yasakları sonucu Hürriyet Partisi CHP ile birleşmiş, muhalefetin kurduğu Güçbirliği Hareketi ile DP'nin görüş ayrılıkları ve kopmalar nedeniyle yaşadığı toplumsal destek kaybını telafi etmek için kurduğu Vatan Cephesi adeta iki düşman grup yaratmıştır. Hükümet ile ordunun çekişmesindeki artış 1957 seçimlerinden sonra daha da belirginleşmiştir. Hükümetin devamlı olarak ordunun içindeki subayları ülke içinde farklı şehirlere tayin etmesi, orduda yaşanan rütbe ve kademe ilerlemelerindeki sıkıntılar ordunun üst komutasının yanında alt komutasında da hükümete karşı bilenmeleri tetikleyen unsurlardan olmuştur³⁸⁷.

Esasında, DP ile CHP'nin ilişkileri daha çok siyasal bir kutuplaşma eksenine oturarak 1950'ler boyunca sürmüştür. 27 Mayıs darbesinin de gerekçesini oluşturan bu siyasal

³⁸⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 2010, Timaş Yay., İst., s.283.

³⁸⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1*, 2015, İletişim Yay., İst., s.72.

³⁸⁶ *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.290.

³⁸⁷ BCA., 30.11.1.0 / 268.2.6.

kutuplaşma özellikle 1957 seçimleri sonrası süreçte giderek tırmandı ve 1960'a gelindiğinde iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler neredeyse kopma noktasına ulaştı. İki parti arasında gittikçe artan bu kutuplaşmanın temelinde genel olarak iki faktörün rol oynadığı söylenebilir. Bunlardan biri din ve laiklik meselesiydi. Diğeri ise Menderes'in 27 Mayıs darbesiyle devrilmesine yol açan siyasal özgürlüklerin giderek kısıtlanmasıydı.³⁸⁸ 1956 yılında Hürriyet Partisi Meclis Grubunun yapmış olduğu *"Demokrat Partinin tatlı vaadlerle vatandaşı büyüleyen muhalefet yıllarında 1947 senesinin Temmuz ayında, Partinin o zamanki lideri bugünkü Cumhurreisi Sayın Celâl Bayar'ın insan hak ve hürriyetlerinin teminatını teşkil edecek kanunlar olabileceği gibi bir istibdadın mesnedi ve vasıtası olan kanunlarda vardır"* açıklamaları farklı görüşteki siyasi oluşumların yavaş yavaş demokrat partiye karşı şiddetli bir tavır takınmaya başladıklarını göstermektedir³⁸⁹. CHP'nin, Cumhuriyet rejimiyle tarihsel bağından faydalanarak kendisini Atatürk'ün mirasının savunucusu olarak iktidar partisinin faaliyetlerini laiklik ilkesi çerçevesinde değerlendiren bir muhalefet yürüterek DP'nin rejimin laik karakterine zarar verecek tavizler verdiği yönündeki söylemlere sıkça başvurduğunu görürüz. Buna karşılık DP hükümeti ise, 1953'ten itibaren, basın, üniversiteler ve muhalefet partileri üzerine çeşitli kısıtlamalar getiren yasal düzenlemeler yürürlüğe koymak suretiyle ileride yaşanacaklara çanak tutmuştur. Denilebilir ki, Cumhuriyet dönemi resmi tarih yazımı ve tezi ekseninde laiklik argümanı, siyaset-ordu perspektifinde sadece 27 Mayıs merkezli bir mesele değildir. Laiklik kurucu iradede beri tarihsel bir sonuç olarak askeri müdahalelerin resmi devlet tezi ile alakalı bir çatışma argümanına dönüşmüştür.

27 Mayıs darbesine giden olaylar zincirinde özellikle 1957 sonrası yaşanan gelişmeler önemli rol oynamıştır. 1950-1953 dönemi DP'nin ekonomi politikalarının en parlak yıllarıydı. Genel ekonomik iyileşme DP'nin 1954 seçimlerinde büyük bir çoğunluk elde ederek iktidarını sürdürmesinde etkili olmuştu. Ne var ki 1957 seçimlerine doğru giderken ekonomik göstergeler de bozulmaya başlamıştı.³⁹⁰

1939-1955 yıllarında muhtaç çiftçilere yapılan tohumluk yardımlarının bedellerini gösteren cetveli incelediğimizde de görülecek ki Atatürk sonrası hükümetin 11 yıllık

³⁸⁸ Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**. (Çev. M. Ergin), 1967, Cem Yay., İst., s.17.

³⁸⁹ BCA., 30.1.0.0 / 53.319.2.

³⁹⁰ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ank., s.61,62.

dönemde yaptığı para yardımı miktarı ile DP hükümetinin ilk 5 yıllık dönemde yaptığı para yardımını kıyasladığımızda tam 8 kat fazla yardımda bulunduğunu görmekteyiz³⁹¹. DP hükümeti, 1957'ye kadar tarım ürünlerinin fiyatlarını sübvans ederek çiftçiyi desteklemişti. Tüm bu izlediği ekonomi politikası sonucunda enflasyon yükselmiş, döviz kıtlığı ve kara borsa gündeme gelmiş, dış kredi arayışları başlamıştı.

Bu süreçte ekonomik bunalım ile hükümetin muhalif kesimler üzerindeki baskılarını arttırması arasında da sıkı bir ilişki vardı. Çünkü fiyatlar yükselip piyasada en önemli tüketim mallarının bir kısmı bulunamayınca, kamuoyu muhalefetin eleştirilerine daha çok duyarlı olmaya başlamıştı.³⁹² Ekonomik sıkıntıların doğurduğu toplumsal hoşnutsuzlukla birlikte muhalefet partileri eleştirilerini daha da şiddetlendirdiler. Seçimler normalde 1958'de yapılacaktı fakat ülkede bir seçim erken havası esince³⁹³ CHP, CMP ve Hürriyet Partisi yöneticileri, 1957 Ağustos ayında iş birliği yapmak için görüşmelerde bulundular.³⁹⁴ Bu arada DP, seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacağını resmen açıkladı ve ardından muhalefetin seçimlerde iş birliği yapmalarını engellemek için seçim kanununda bazı değişiklikler yaptı. 11 Eylül'de Milletvekili Seçim kanununda yapılan değişikliğe göre, partiler her seçim çevresinde ayrı aday göstermek zorundaydılar. Bir partinin başka bir partiden aday gösterilmesi yasaklanıyordu.³⁹⁵ Böylece muhalefet partilerinin iş birliği sonuçsuz kalmış oldu. Dikkat edilecek olursa ekonomik strüktür, söz konusu süreç bakımından askeri varlığı ve müdahaleyi sadece bir rejim sorunu olmaktan da çıkarmıştır. Başka bir deyişle orduyu kurtarıcı görmenin tek determinist boyutu laiklik argümanı değil; toplumsal bunalım ve kriz aşamalarında ideoloji dışı olguların da yürürlükte olduğunun bir kanıtı durumundadır. Yani vesayet, her türlü olumsuz sonucu kendi meşruluğu için müdahale bahanesi olarak rahatlıkla kullanmıştır.

Gergin bir atmosferde gerçekleşen 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde, muhalefetin seçim kampanyası rejimin muhafazası, siyasal özgürlükler ve ekonomik sorunlar etrafında şekillenirken, DP'nin seçim propagandası ise yedi yıllık iktidarı dönemindeki ekonomik gelişmelere yoğunlaşmıştı. Muhalefetin tüm çabalarına rağmen DP kullanılan geçerli oyların yüzde 47.70'ni alarak seçimi kazandı. Fakat bu

³⁹¹ BCA., 30.1.0.0 / 29.170.5.

³⁹² **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.83-84.

³⁹³ **A. g. e.**, s.85.

³⁹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ağustos 1957.

³⁹⁵ 11.09.1957 tarihli, 7053 sayılı Kanun

kez DP ilk kez yüzde ellinin altına düşerek muhalefetin aldığı toplam oyun gerisinde kaldı ve seçmen çoğunluğunu yitirmiş oldu. CHP yüzde 40.82 oyla neredeyse iktidar partisi kadar oy aldı. Geriye kalan oyların yüzde 7,19'unu CMP ve 3.85'ini ise Hürriyet Partisi aldı. DP, muhalefetten 287 bin daha az oy almasına rağmen yürürlükteki seçim sistemi kendisine Mecliste rahat bir çoğunluk sağladı.³⁹⁶ 610 milletvekilinin dağılımı şöyleydi: DP 424, CHP 178, CMP 4 ve Hür. P 4.³⁹⁷

Seçim kampanyaları, seçim sonrası muhalefet-iktidar arasındaki siyasal mücadelenin daha da gerginleşeceğine işaret etmekteydi. DP'nin 1946 seçimleri olarak adlandırılan 27 Ekim 1957 seçim sonuçlarının ilanından sonra, Ülkedeki siyasal gerginlik hiçbir şekilde hafiflemedi³⁹⁸ ve bu süreçte muhalefet partileri arasında birleşmeler gündeme geldi.³⁹⁹

İlk adımda 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti.⁴⁰⁰ Bunu 24 Kasım 1958'de CHP ile Hürriyet Partisinin birleşmesi takip etti.⁴⁰¹

Bu birleşme sonrası açıklama yapan İnönü, “*demokratik rejim memlekette yerleşecek. Çaresi yok*” açıklamasında bulunuyordu.⁴⁰²

DP ise muhalefet partilerinin iktidara karşı birleşmesine cevap olarak Vatan Cephesi adı altında bir karşı hareket başlattı. 12 Ekim 1958'de Başbakan Menderes Manisa'da yaptığı konuşmada, muhalefet partilerinin üst yönetimini sert bir şekilde eleştirdikten sonra, “*politika ve ihtirastan verasete vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir*” açıklamasında bulunmuştu.⁴⁰³ 1960 Darbesi sonrasında “Vatan Cephesi Ocakları” kurmaktan dolayı Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından Adnan Menderes ve arkadaşları sorgulanmıştır⁴⁰⁴.

³⁹⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ekim 1957.

³⁹⁷ Cemal Aygen, **Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri**, Ankara Üniv. SBFD, XVII(I), 1962, s.9.

³⁹⁸ Metin Tokar, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, 1991, Bilgi Yay., Ank., s.12-13.

³⁹⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1958.

⁴⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ekim 1958.

⁴⁰¹ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 1990, İmge Kitabevi, Ank., s.145.

⁴⁰² **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Kasım 1958.

⁴⁰³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1958.

⁴⁰⁴ BCA., 10.9.0.0 / 212.656.1.

DP iktidarı döneminde iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerginliğin toplumsal tabana yayılması ve belirginleşmesinin de 1957 seçimleriyle başladığını görürüz. Bu seçimlerde güçlenen muhalefet, iktidarın attığı her adıma yönelik yoğun eleştiri kampanyaları yürüttü. DP ise muhalefetin eleştirilerine kulak vermek yerine, bir taraftan üstü kapalı bir şekilde muhalefete karşı baskıcı bir politikaya başvururken diğer taraftan da DP tabanını genişletme ve halk kitlelerini seferber etmek için daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Vatan Cephesini⁴⁰⁵ kurmuştur.⁴⁰⁶ İktidarın tavrını sertleştirmesine karşılık olarak da muhalefet, basın, aydınlar, üniversite hocaları ve ordu içerisinde huzursuzluklar artacaktır. 22 Mayıs 1960 tarihinde çıkarılan kararnamede üniversitelerin (Öğretmen yetiştiren okullar hariç) kapalı kalması ve Ekim devresinde talebelerin iki kez sınav hakkı olacağı kararlaştırılmıştır⁴⁰⁷. Ayrıca biriken dış borçlarımız ile vadesi gelmiş veya gelecek ödeme taksitlerinin yeniden düzenlenmesi konusunda OECD Teşkilatı'nın düzenlediği görüşmelere Oğuz Gökmen'in başkanlığında bir heyetin katılarak görüşmeler yapılması hususunda Bakanlar Kurulu Kararnamesi imzalanmıştır⁴⁰⁸. Diğer taraftan, *IMF istikrar programı neticesinde 359 milyon dolar Amerikan yardımı ile kırsal kesimde çiftçinin durumu iyileşirken, IMF programın fiyatları artırması şehirlerde iktidara karşı tepkilere neden olmuştur. 27 Mayıs'a giden süreçte DP'nin toplumun çeşitli kesimlerinde rahatsızlık yaratan ve iktidar-muhalefet ilişkilerinde gerginliklerin iyice artmasını sağlayan diğer gelişmeler; Uşak Olayı, Geyikli Olayı, Yeşilhisar Olayı, Tahkikat Komisyonu'nun Kurulması, Ankara ve İstanbul'da meydana gelen öğrenci olaylarıydı.*⁴⁰⁹

27 Mayıs darbecilerinin öne çıkardığı ve hareketlerine meşruiyet katmaya yönelik temel adımlarından en çok vurgulananı, mevcut iktidarın meşruiyetini kaybettiği iddiasıdır. Bu bakımdan askerî müdahale sonrasında iktidarın yanlış uygulamalarına sıkça vurgu yapılmış ve Cumhuriyet için tehditler içerdiğine dair propaganda faaliyetleri ön plana çıkarılmıştır. Darbecilere göre ihtilalin hukuki dayanağı, Ordu

⁴⁰⁵ DP, 1957 seçimleri süreci ve sonrasında muhalefetin kendisine karşı iş birliğine gitmesi üzerine Vatan Cephesi ismi verilen bir oluşum kurmaya karar vermiştir. Vatan Cephesi sadece DP'li olanlardan değil, zararlı "politika ve ihtirastan" uzak kalan vatandaşları partili olmadan muhalefet karşıtı cepheye çekmeyi amaçlamıştır (Taner Timur, Türkiye'nin Uzun On Yılı, Bilgi Üniversitesi Yay., İst., s.290-291).

⁴⁰⁶ Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s.348.

⁴⁰⁷ BCA., 10.9.0.0 / 120.377.2-1.

⁴⁰⁸ BCA., 30.18.1.2 / 150.49.13.

⁴⁰⁹ Erol Yüksel, 27 Mayıs Askerî Müdahalesinin Meşruiyeti ve Meşruluk Kazandırma Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, Ulakbilge, 2021, s.4.

Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesinde yer alan, “*Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır*” hükmüdür.

18 Nisan 1960'da, Meclisteki DP'liler muhalefetin faaliyetlerini soruşturmak için geniş yetkileri olan bir komisyon kurmaya karar verdiler. Tamamen sertlik yanlısı DP üyelerinden oluşan bu komisyon, vardığı sonuçları üç ay içerisinde rapor edecek ve bu süre zarfında meclis dışındaki bütün siyasi faaliyetler yasaklanacaktır. Meclis çalışmalarının gazetelerde yayımlanması da yasaklanmıştır. Darbeye giden süreç öncesinde hükümet tarafından Nisan 1960 tarihinde birçok konuda kararname çıkarılmıştır⁴¹⁰.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, İstanbul ve Ankara üniversitelerindeki hukuk profesörleri tarafından anayasaya aykırı olmakla suçlandı. Profesörlere siyasetle uğraştıkları için disiplin cezaları verilince, öğrenci gösterileri oldu. Hükümet öğrenci gösterilerini bastırmak için asker kullanmaya karar vererek üniversiteleri kapattı. Gösterilerin bastırılmasında askerlerin kullanılması, Harp Okulu öğrencilerinin Ankara'da 21 Mayıs'ta büyük bir sessiz yürüyüş yapmalarına yol açtı.⁴¹¹

25 Mayıs'ta ise Menderes, meclis Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını daha önce 3 ay içinde tamamlayacağı öngörülmesine rağmen, üç ay yerine bir ayda tamamlamış olduğunu ve vardığı sonuçları kısa sürede rapor edeceğini açıkladı. Bu komisyonun CHP ile ordu arasındaki olası ilişkileri soruşturmakta olduğu bilinmekteydi ve Menderes'in bu açıklaması, ordu içerisindeki gizli tertipçileri hızlı harekete sevk etmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir ki 27 Mayıs 1960 sabahı erken saatlerde ordu birlikleri Ankara ve İstanbul'daki bütün hükümet binalarına el koydu, Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar dâhil DP'li bütün bakan ve milletvekilleri tutuklandılar.⁴¹² 27 Mayıs Sabah saat 05.15'te Ankara Radyosundan darbe tebliğ edilmiştir⁴¹³.

⁴¹⁰ BCA., 10.9.0.0 / 120.377.1.

⁴¹¹ **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.349-350.

⁴¹² **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.350.

⁴¹³ ... *Bugün Demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır.* BCA., 30.1.0.0 / 16.86.4.

Albay Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs 1960 günü saat 15.00'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan basın toplantısında ihtilalin gerekçesini açıklamıştır. Bir gazetecinin *"Bu sabahki harekâtı nasıl tavsif edebilirsiniz? Bir darbe-i hükümet mi olmuştur, yoksa Anayasa'ya dönüş mü bahis konusudur?"* sorusu üzerine, Alparslan Türkeş: *"Yürürlükteki Anayasa idare tarafından çiğnenirse o idarenin meşruiyeti şüpheye düşer. Onun için biz birkaç seneden beri memlekette Anayasa'nın ihlal edildiğine şahit olduk. Fakat sabırla bekledik ve içten temenni ettik ki bu yol parlamenter nizam içinde mecliste halledilsin. Son bir aylık hadiseler memlekette büyük üzüntüye sebep oldu ve demokrasi hayatımız bir çıkmaza girdi. Fakat bütün ümit ve beklememize rağmen parlamentoda bunun düzelmesine gidilmedi. Diktatörlüğe gidileceğinden bütün memleket endişeye düştü ve bu hal ayrı partilere mensup vatandaşların münasebetlerini de güç hale soktu. Bu durum karşısında memleketin ve milletin iç ve dış tehlikelerden korunması sorumluluğunu üzerinde taşıyan Türk Silahlı Kuvvetleri, kötü şekilde yürütülen bu iç mücadelenin memleketin dış emniyetini de tehlikeye soktuğunu gördü. Bunun hem Ortadoğu bölgesinde sulh ve sükunu temin, hem de Anayasa'nın her türlü tesirden azade bir hale getirilmesi maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri kendi sorumluluğu dâhilinde düzeltmeye karar verdi"* diyerek cevap vermiştir.⁴¹⁴ Alparslan Türkeş darbe sonrasında 30 Mayıs 1960 tarihinde Devlet Başkanı ve Başvekil olan Cemal Gürsel tarafından Başvekâlet Müsteşarlığına atanmıştır⁴¹⁵.

Darbeden bir gün sonra düzenlediği bir basın toplantısında Cemal Gürsel, idareye el koymanın amacının, Türkiye'de demokrasinin tekrar ortaya çıkarılması olduğunu söylemiştir.⁴¹⁶ Gerçekleşen darbe sonrasında halkın her kesiminden Orgeneral Cemal Gürsel'e ihtilali gerçekleştirmesinden dolayı tebrik mesajları da gelmiştir⁴¹⁷.

31 Mayıs 1960 günü Cemal Gürsel'in açıklamalarında eski hükümet mensuplarının seçimden önce yargılanacağını, aklanmadıkları sürece de seçimlere giremeyeceklerini, seçimlere Demokrat Partinin girebileceğini ifade etmiş, kendisinin ise seçimlere girmeyeceğini dile getirmiştir⁴¹⁸.

⁴¹⁴ Nurşen Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s.13.

⁴¹⁵ BCA., 30.11.1.0 / 283.16.1.

⁴¹⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960.

⁴¹⁷ BCA., 30.1.0.0 / 21.123.9.

⁴¹⁸ BCA., 30.1.0.0 / 1.10.1.

1950 yılında Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesi ile başlayan ve 10 yıl süren çok partili siyasal yaşam, 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri bir darbe ile sona ermiş, 38 subaydan oluşan Millî Birlik Komitesi (MBK) Ülkenin idaresini eline almıştır. Komite'nin ilk açıklamaları darbenin neden yapıldığı konusunda olmuştur. Askerlerin gözünde DP iktidarı meşruiyetini kaybetmişti ve kardeş kavgası alabildiğine yaygınlaşmıştı. Darbe bildirisinde⁴¹⁹ “*demokrasimizin içine düştüğü buhran*” sözüyle ifade edilen aslında darbenin, meşruiyetini yitirmiş siyasal iktidara karşı girişilmiş bir müdahale olduğudur. Buradaki tenakuz ve anakronizm ise demokrasiyi buhrandan çıkarmak için demokratik olmayan bir yöntemin tercih edilmiş olmasıdır. Milli Birlik Komitesi tarafından birtakım tebliğler yayınlamıştır. Tebliğin ilk maddesi halkın sokağa çıkma yasağına riayet etmelerinin istenmesidir. Bir başka maddede zorunlu bir durum olması dışında şahısların şehir içi ve şehirlerarası telefon görüşmesi yapmaması istenmiştir. Kapatılan bütün üniversitelerin de en kısa sürede açılacağı bildirilmiştir.⁴²⁰

Daha önce de ifade ettiğimiz DP dönemini ve darbeye giden süreci konu alan en kapsamlı akademik metin Cem Eroğul tarafından yazılmıştır. Eroğul, *27 Mayıs'ı parlamenter rejimi ortadan kaldıran, demokrasiyi yıkan, meşruluğunu yitirmiş DP iktidarına yönelik bir “karşı darbe”* olarak nitelendirmiştir.⁴²¹

Özetle, 27 Mayıs'ın mimarları tarafından iktidarın meşruiyetinin kalmadığı iddiası, halk desteğini kazanmanın bir yolu olarak dillendirilmiştir. Darbe'nin toplumsal tabanını oluşturmak ve 27 Mayıs'ın neden yapıldığı sorusunun zihinleri meşgul etmesinin önüne geçmek için önceki bölümlerde ifade edilen çeşitli faaliyetler tertip edilmiştir. Darbenin başladığını ilan eden radyo bildirisi ise darbenin meşruiyetini yasal bir zemine oturtmanın çerçevesini çizmiştir. 27 Mayıs darbesini yapanlar müdahalenin meşruluğu tezini, Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesinde ifadesini bulan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevine dayandırmıştır.

Darbeci askerler tarafından yeni bir anayasa hazırlamaları için oluşturulan ve başkanlığını Sıddık Sami Onar'ın yaptığı İlim ve Hukuk Heyeti yayımladığı Anayasa Komisyonu Raporu'nda⁴²² 27 Mayıs'ın adi ve siyasi bir hükümet darbesi olarak

⁴¹⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-cumhuriyetinin-ilk-darbesi-27-mayis/578371>.

⁴²⁰ BCA., 30.1.0.0 / 1.10.1.

⁴²¹ Cem Eroğul, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971**, Geçiş Süresinde Türkiye.

⁴²² https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c002/tm__00002034.pdf.

görülemeyeceğine vurgu yaparak darbeyi hukuken meşrulaştırma hedefine yönelmiştir. Rapor, *DP iktidarının meşruluğunu kaybetmiş olduğu iddiası üzerine kurulmuştur ve kimilerince ihtilalin beratı olarak adlandırılmış, 27 Mayıs'ı yapanların kendilerine yarattığı bu hukuki dayanak ile darbenin ihtilale dönüştüğü iddia edilmiştir.*⁴²³

Prof. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında toplanan profesörler heyeti, daha ilk cümlede, kendilerinin Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Başkumandanlığı tarafından yeni bir anayasa ön projesi hazırlamakla görevlendirildiklerini kaydederler. Bu heyet artık, bir Anayasa Komisyonudur ve 1924 tarihli anayasası değişecektir. Raporunda ikinci cümle, müdahaleyi nitelendirir:⁴²⁴

“Bugün içinde bulunduğumuz durumu, adi ve siyasi bir hükümet darbesi saymak doğru değildir. Devlet, hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret, maatessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla, zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmiştir. Her şeyden evvel, hukuka bağlı sosyal bir kudret olması lazım gelen devlet kudreti, bu ihtiras ve nüfuzun tahakkuku vasıtası haline getirilmiştir. Bunun içindir ki siyasi kuvvet, asıl devlet kuvveti olan ordusuyla adliyesi ve barolarıyla, vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurlarıyla, üniversiteleriyle, umumi efkârın mümessili olan basını ve öteki sosyal müessese ve kuvvetleriyle her türlü manevi bağlantısını kaybederek, devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı yapılan tazyik, üniversite gençliğine, gençlerine ve üniversitenin, 30 ve hatta 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş eski hoca/arına ve büyük bir istikbal vaat ederek yetişmiş ve yetişmekte olan yeni öğretim üyelerine ve yardımcı/arına ve talebelerine karşı harekete geçmiştir. Öyle ki, kendi menfaat ve ihtirasına bağlanmayı kabul ederek, meslek ve vazife şuurunu ve bunun kutsiyetini kaybeden birtakım idare amirlerini ve polislerini veya polis kıyafetine sokulmuş meçhul kimseleri üniversiteye saldırtmıştır.”

⁴²³ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, 1999, Remzi Kit., İst., s.358-361; Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, 1993, Remzi Kit., İst., s.432.

⁴²⁴ **Menderes'in Dramı**, s.449.

Profesörlerin raporunda bundan sonra, olaylar ele alınmakta ve hükümler, eski iktidarın meşruluk dışı durumu üzerinde toplanmaktadır. Mesela şu cümleleri alalım:⁴²⁵

“Bir hükümetin meşruluğu, sadece menşesinde, yani iktidara gelişinde değildir. İktidar da kendisini bu mevkie getiren anayasaya riayeti ve millet eskârı, ordu, kaza, ilim müesseseleri gibi müesseselerle iş birliği yaparak, hukuk nizamı içinde yaşamasıyla ve devamıyla mümkündür. Hâlbuki hükümet ve siyasi iktidar, bir taraftan anayasayı ihlal etmiştir, kanunsuz icraatta bulunmuştur. Diğer taraftan hükümetin bir muvazene, sükûn ve huzur amili olması gerekli olduğu halde hükümet, devlet müesseselerini, politik ve sosyal müesseseleri ve hatta bunların içinde yaşayan insanları birbirine düşürmek, bir anarşi amili yapmak suretiyle meşruiyetini kaybetmiştir. Milleti temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi de siyasi iktidar tarafından, hakiki bir teşri organı olmaktan çıkarılarak, şahıs ve zümre olmak suretiyle, fiilen münfesi hale gelmiştir.”

Raporun daha sonraki kısmı, bu meşruluğu kaybetmek halinin izah ve delillerini vermektedir. Ondan sonra da, müstakbel anayasanın yapısı ve içeriğine geçilir. Komisyonun, bütün bu görüş ve teşebbüslerde silahlı kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesiyle olan görüş birliğini belirterek sona erer. O halde şimdi, meşruluğunu kaybetmiş ve anayasayı da ihlal etmiş denilen bu eski iktidar, artık sanık mevkiindedir. Bu böyle olunca ve ihtilal komitesi de bunlar hakkında kendi karar ve takdirine göre hareket etmek istemeyince, iş mahkemeye kalıyordu. İşte eski iktidarın kaderi, o gün, orada ve bu şartlar altında bir yargılama yoluna yönelmiştir.⁴²⁶

27 Mayıs müdahalesi sonrası Başbakanlık Devlet Basımevi tarafından yayımlanan Ak Devrim isimli kitapta da müdahalenin meşruluğuna yönelik 27 Mayıs öncesi olay ve gelişmelerin kaygı verici düzeye ulaştığı, bir anlamda ispat etme gayretiyle hem iç hem de dış basın yayın organlarında çıkan haberlere genişçe yer verilerek, müdahalenin kesinlikle bir hükümet darbesi olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre müdahale, *“Türk milletinin müşterek arzu ve idealinin tahakkuk ettiricisi olan Türk ordusu”* tarafından yapılmıştır ve bu Milli Birlik Harekâtı, 27 Mayıs Türk Millî İhtilâlidir. Bunun yanında müdahalenin temeli hak ve hürriyet arayışı olup, bu durum şöyle belirtilir:

⁴²⁵ A. g. e., s.450.

⁴²⁶ A. g. e., s.450.

“İhtilâl, zulüm ve istibdat idarelerine karşı ‘hak ve hürriyet’ davası olan milletin ayaklanması, yuvarlandıkça büyüyen bir çığ hâlinde tuttuğunu ezmesidir. Milli Birlik Harekâtı ise, İstanbul, Ankara, İzmir Yüksek Tahsil Gençliğinin ‘hak ve hürriyet’ isteyen asil fevranını, Türk Ordusunun bir gece baskını ile arzulanan neticeye ulaştırmasıdır. Yapılan işin, yaratıcıları tarafından sadece ‘inkılâp’ tabiri ile isimlendirilmesi kahramanlara has bir tevazuun ifadesi olarak güzel, fakat gerçeğin beyanı bakımından eksiktir.”⁴²⁷

Halkın büyük çoğunluğunun oyları ile başa gelen bir hükümetin bu şekilde yönetimden indirilmesi, şüphesiz halkta büyük bir hoşnutsuzluğa da sebebiyet vermiştir. Bu hoşnutsuzluğu Balıkesir ahalisinden Ramazan Tavşanlı 15 Temmuz 1960 tarihinde Orgeneral Cemal Gürsel’e çektiği telgrafta açıkça iletmiştir⁴²⁸.

Ülkenin gitgide anti-demokratik baskı rejimine götürüldüğü iddiasıyla Milli Birlik Komitesi tarafından gerçekleştirilen darbe sonrasında, bütün antidemokratik yöntemler devreye sokulmuştur. Milli Birlik Komitesi, Anayasa ve TBMM’yi feshetti, siyasi faaliyetleri askıya aldı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, hükümet üyeleri, DP’li milletvekilleri, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun ile asker ve bazı üst düzey kamu görevlileri gözaltına alındı. Adnan Menderes, aynı gün yurt gezisi kapsamında bulunduğu Kütahya’da Albay Muhsin Batur tarafından gözaltına alınarak Ankara’ya götürüldü ve daha sonra diğer tutuklu DP üyeleriyle Yassıada’da hapsedildi.

Yassıada’daki yargılamalar, 14 Ekim 1960’ta başlayıp 15 Eylül 1961’de karara bağlandı.⁴²⁹ Toplam 19 dosyada toplanan davalar, anayasayı ihlal davasıyla birleştirildi. 592 sanıktan 288’i için idam istendi. Kararı açıklayan Yüksek Adalet Divanı, 15 sanığı idam cezasına çarptırdı. Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, eski Başbakan Adnan Menderes, eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın idam kararları oy birliğiyle alındı. Celal Bayar hakkındaki karar, yaş haddi nedeniyle müebbet hapis cezasına çevrildi.

⁴²⁷ Ak Devrim, 1960, Başbakanlık Devlet Basımevi, s.4.

⁴²⁸ ... Bugünkü durum Türk milleti nazarında hiçbir suretle hoş karşılanmadığı, gazetelerde okuduğumuz birbirini tutmayan şişirme, yalan ve tahrik haberleri efkârı umumiyeyi inkılabınıza karşı daha hasmane ve D.P. lehinde, sizin aleyhinizde ki çünkü vaziyetiniz tamamen C.H.P. tarafı tuttuğunuzu ve yapılan inkılap tertibi de İsmet İnönü’nün tertibi ve onun erkânı ile yapıldığı zehabı mevcuttur.

Sayın Başkan ben çok yerleri gezdim dolaştım yapılan şu inkılap halk arasında hiçbir suretle iyi karşılanmamaktadır, yalnız yapılan büyük iş kendi evlatlarımız tarafından deruhte edildiğinden millet karşı koymadığını. Çünkü kardeş kavgasını dökmek istemedikleri için yapılmadığını söylüyorlar. Hatta bazı ordu subayları da aynı kanaattedirler, bunlar dahi bu işin iyiye varmayacağını ifade ediyorlar malumunuz olsun paşam. BCA., 30.1.0.0 / 21. 123.14.

⁴²⁹ <https://www.star.com.tr/tarih/tarihte-kara-leke-yassiada-yargilamalari-haber-1425154/>.

Eski TBMM Başkanı Refik Koraltan, eski TBMM Başkanvekilleri Agah Erozsan, İbrahim Kirazoğlu, eski Tahkikat Komisyonu Başkanı Ahmet Hamdi Sancar, eski Tahkikat Komisyonu üyeleri Nusret Kirişcioğlu, Bahadır Dülger, eski bakan Emin Kalafat, eski milletvekilleri Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman ile eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun hakkındaki idam kararları ise oy çokluğuyla alındı.

27 Mayıs Darbesi'nin arkasında yatan sebepler, kasıtlı olarak, genellikle laiklik ve demokrasi dışı yönelim, belli ölçüde de ekonomik politika çerçevesinde formüle edilmiştir. Ancak laikliğe aykırı olarak nitelenen bazı eğilimleri CHP de desteklemiştir. İhtilâl amaçlı örgütler kurulduğunda, sonraları bunların meşruluğunun temel dayanağı olarak kabul edilen Tahkikat Komisyonu kurulmuş değildi. Darbenin demokrasiyi değil, sınırlı özgürlüğü amaçladığı ortadadır. Çünkü CHP içindeki sol eğilimliler de İslâmcı ve Türkçüler'e özgürlük amaçlamamışlardı. Yani temelde CHP ile DP'nin özgürlük anlayışları özdeşti. Ancak özgürlüğü savunulacak grup konusunda tavırları değişti. CHP mevcut aydın muhalefetine özgürlüğünü korumayı amaçlarken, iktidardaki partiyi aynı zamanda başka gruplara, örneğin İslâmcılar'a özgürlük tanıdığı için suçluyordu. Aslında DP de İslâmcıların özgürlüklerine karşı idi. Kaldı ki, demokratik olmama eleştirisi ile belli bazı gruplara özgürlük tanıma eleştirisi birbirleriyle çelişiyordu.⁴³⁰

Özetle, darbeyi yapan askeri rejim, geniş kitlelere ulaşabilecek her türlü propagandaya başvurmuş olup, yürütülen bu propaganda faaliyetleriyle DP yönetimi itibarsızlaştırılmaya çalışılmış, demokratik kurum ve değerlerin DP tarafından zayıflatıldığı, hatta yok edilmeye çalışıldığı, Menderes'in anti-demokratik bir yönetim rejimi kurmak istediği gibi argümanlar bu propagandaların temelini oluşturmuştur. Darbeci rejim ise, siyasal-toplumsal bir meşruiyet için ise Atatürkçülüğe ve Atatürk devrimlerinin/mirasının kurtarıldığına yoğun bir vurgu yapmıştır.

Fakat daha önce de ifade ettiğimiz üzere, bu meşrulaştırma çabalarının, halk nezdinde pek de karşılık bulmadığı gerek anayasa halkoylaması, gerekse 1961 genel seçim sonuçlarından anlaşılmaktadır. Nitekim 1961 genel seçimlerinde DP'nin devamı niteliğinde olan partiler %50'ye yakın oy alarak DP, yeni isimlerle de olsa Türkiye'nin

⁴³⁰ Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart), s.66.

en büyük partisi olarak tekrar Türk siyasi hayatında yerini almıştır. Bir başka ifade ile, 27 Mayıs darbesi toplumun önemli çoğunluğu tarafından tasvip görmemiştir.

Türkiye’de darbeler ve sonrasında sivil yönetime geçişte toplumun rolüne değinen Vergin’e göre:

“Siyasetçi-asker-bürokrat mücadelesi bağlamında darbeler döneminde suskun kalan toplumun büyük bir çoğunluğu yeniden seçimler olduğunda darbenin hedef aldığı partilere ya da başka isim altında bu partileri temsil edenlere oy vermesiyle ülkeyi zora sokmadan, meşru sınırlar içinde tavrını her seferinde göstermiş, ülke yönetiminin askerlerin güdümünde olmayan sivillere ait olmasını istediğini ifade etmiştir.”⁴³¹

3.3.3. Milli Birlik Komitesi’nin İktidarı

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile on yıllık DP iktidarının devrilmesinden sonra ilk etapta darbe oluşumunun lideri kabul edilen Orgeneral Cemal Gürsel’in Ankara’ya davet edilmesi, müdahalenin hukuksal bir zemine oturtulması, devrik iktidar mensuplarının yargılanması ve ülke yönetiminin yeniden seçimler vasıtasıyla sivil siyaset mekanizmalarına devredilmesine kadar geçecek süre içerisinde bir ara rejim idaresi kurulması çalışmaları siyasetin gündeminin başlıca uğraş alanı olmuştur. Bu doğrultuda darbeyi gerçekleştiren subay grubu öncelikle İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi hukuk fakültelerindeki öğretim üyelerinden 27 Mayıs’ı meşru bir zemine oturtma amacından hareketle bir anayasa hazırlamalarını talep etmişlerdir.

Bununla birlikte müdahalenin planlayıcısı ve uygulayıcısı olarak 38 subaydan oluşan bir komite oluşturulmuş ve Milli Birlik Komitesi ismini almıştır. Üyeler bakanların üstünde bir statüye sahiptirler. Bu da onları o günün protokol anlayışında Genelkurmay Başkanı’nın da önüne geçirmektedir. 27 Mayıs darbesi sonrasında idareyi ele alan bu Milli Birlik Komitesi cuntasının genel eğilimi kendilerince darbeye yol açan şartların ortadan kaldırılmasından sonra iktidarın sivil siyaset mekanizmasına devredilmesi yönünde şekillenmiştir. Ordu tehlikeye düştüğünü düşündüğü rejimin bir müddet muhafızlığını üstlendikten sonra genel seçimler yoluyla iktidarı elde edecek siyasi parti veya partilere ülke idaresini devretme düşüncesinde olmuştur. Bu ara

⁴³¹ Salih Akyürek, **Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu- Topum Mesafesi**, s.139, akt. Nur Vergin mülakat, Bilsesam, 2013.

dönem boyunca, darbenin temel felsefesi ile uyum sağlayamayacak olan askeri ve sivil bürokrasidekilerin sistemin dışına çıkarılmasının da benimsendiğini görüyoruz.⁴³² Milli Birlik Komitesi, bir cunta olma özelliğini, yeni anayasa yazım sürecine taşırken; demokrasinin üstünde bir baskı grubu olma durumunu, meşru kanun gücüne taşımaya çalışırken, demokrasinin ölümüne de doğal bir yasallık kazandırmaya çalışmıştır.

Yeni anayasa yürürlüğe girene kadar komite ülkeyi yönetebilmek adına, hukuk profesörlerince hazırlanan 27 maddelik bir geçici anayasaya başvurmuştur.⁴³³ Buna göre; *yeni anayasa hazırlanıp, iktidar seçimlerle parlamentonun takdirine bırakılana kadar meclisin 1921 Anayasasına göre sahip olduğu tüm yetkiler Milli Birlik Komitesine geçmiştir. Yasama yetkisi doğrudan komiteye ait olup, yürütme yetkisini ise devlet başkanınca atanıp kendisinin onaylayacağı hükümet vasıtasıyla kullanacaktır. Bakanlar kurulu ve komitenin ayrı ayrı her üyesi kanun teklif etme yetkisine sahiptir. Komitenin hukuki varlığı ise TBMM'nin genel seçimlerle yeniden kurulmasıyla sona erecektir.*

27 Mayıs sonrasında komitenin en kritik icraatı silahlı kuvvetler bünyesinde girişilen geniş çaplı tasfiye hamlesidir. Bu tasfiyelerde ilk etapta üst rütbeli komutanlar öncelenmiştir. Darbeyi hazırlayan, gerçekleştiren ve komiteyi oluşturan subaylar, yüzbaşidan başlamak üzere ağırlıklı alt ve orta rütbeliler olup, general ve amiraller ilk anda fiili durumu kabullenmekle birlikte kısa bir süre sonra kızgınlığa kapılmış ve komite ile ordunun bu en üst kademedeki komutanları arasında ister istemez gizli sürtüşme belirtileri başlamıştır.⁴³⁴

Cemal Gürsel'in generallerin emekliye ayrılmasını sağlayacak kararnameyi imzalamaya direnmesine karşın, sert tartışmalar neticesinde komitenin diğer üyelerinin istediği olmuş ve emekliye sevk edilen generallerin yerlerine genç subaylar getirilmiştir. Ordu komutanlıklarına korgeneral veya tümgeneraller, kolordu komutanlıklarına tümgeneral veya tuğgeneraller, tümen komutanlıklarına da albaylar getirilmiştir.⁴³⁵ *Neticede 3 Ağustos 1960 tarihi itibarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin*

⁴³² Levent Börklüoğlu, **27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği**, Osmaniye Korkut Ata Ün., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, Cilt:1, Sayı:2, s.5-6.

⁴³³ 12.06.1960 tarihli, 1 no.lu Kanun.(<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10525.pdf>)

⁴³⁴ Börklüoğlu akt., **Gölgedeki Adam**, s.101.

⁴³⁵ **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, s.42.

*üst komuta kademesi tamamen değiştirilmiş, sayısı 235'i bulan general ve amiral emekliye sevk edilmiştir. Operasyon sonunda orduda 20 general kalmıştır. Bu gelişmeyi takiben 20 Ağustos–2 Eylül tarihleri arasında 3672'si Kara Kuvvetlerinden olmak üzere 4000 civarında subay emekliye ayrılmıştır.*⁴³⁶

Milli Birlik Komitesi'nin ikinci büyük tasfiye girişimi ise üniversitelerde yaşanmıştır. Komite tarafından “tembel, yeteneksiz, reform düşmanı” olarak nitelenen 147 öğretim üyesi ve elemanı üniversitelerden atılmıştır. Bu karar üzerine üniversitelerden rektörlük düzeyinde tepkiler yükselmiş, İstanbul, Ankara ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi rektörleri görevlerinden istifa etmişlerdir. 27 Mayıs askeri darbesinin en kritik bileşenlerinden ve destekçilerinden olan, 27 Mayıs'ı bir nevi “demokrasinin zaferi” olarak nitelendiren üniversitelerin, darbe sonrasında askeri otorite tarafından bu tip davranışa maruz kalması iktidarı elinde bulunduran güç merkezlerinin keyfi hareket edişini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴³⁷

Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs'ın siyasal ve hukuksal meşruluğu üzerinden faaliyetlerini yürürlüğe koymaya çalışmış, 27 Mayıs'ın temel felsefesiyle çelişen tüm kişi ve kurumlara yönelik olumsuz bir tutum takınmıştır. Komite içinde Ülkenin geleceğinin hangi doğrultuda olması gerektiği konusunda uzlaşma sağlanmış bir fikri birliktelikten bahsetmek mümkün değildir. Zira çeşitli ideolojik kaynaklardan beslenen komite üyelerini 27 Mayıs darbesi için bir araya getiren ortak zemin cumhuriyetin temel niteliklerine bağlılık ve söz konusu niteliklerle çelişen çalışmalar yürüttüğünü düşündükleri DP iktidarına karşı takındıkları muhalif tutum olmuştur. 27 Mayıs darbesi üzerinden daha bir yıl geçmişken geleceğe dair nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiği hususunda yaşanan düşünce farklılıkları komiteyi siyaseten zora sokmuştur.⁴³⁸

Genel olarak bakıldığında, Milli Birlik Komitesi içinde karşımıza çıkan; iktidarı sivillere hemen devretmek konusunda olumsuz düşünen, hızla seçimlere gidilerek iktidarın sivillere devredilmesini savunan ve geçiş sürecinin aşılması adına yetkilerin

⁴³⁶ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 1997, Boyut Yay., İst., s.307-311.

⁴³⁷ **27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği**, s.6-7.

⁴³⁸ **A. g. e.**, s.7.

doğrudan CHP'ye aktarılmasını savunan üç ayrı fikre sahip grubun çatışması ilerleyen süreçte bölünmeyle sonuçlanacaktır.

Komite içinde Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ gibi isimlerin başını çektiği grup, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kadroların belli bir süre daha Ülke yönetiminde söz sahibi olması gerektiğini, Ülkenin ihtiyaç duyduğu reformların asker yöneticiler eliyle hayata geçirilebileceğini savunmuşlardır. Onlara göre, gerçek demokrasi sosyal reformların hayata geçirilmesine bağlıdır. Bu da, Atatürk devrimlerinin ve 27 Mayıs'ı gerekli kılan şartları anlayamayanların bertaraf edilmesine bağlıdır. Siyasi partiler temsil ettikleri grupların fikirlerini temsil eder. Dolayısıyla statükocudurlar.⁴³⁹ Ülkenin kurtulabilmesi için Milli Birlik Komitesinin bir süre daha iş başında kalması gerektiğine inanmışlardır.⁴⁴⁰

Komite içerisinde etkili olup çok partili hayata geçilmesini savunan, başta devlet başkanı Cemal Gürsel olmak üzere, Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Sami Küçük gibi isimler, 27 Mayıs sürecinin kansız sonuçlandırılıp, yeni bir anayasa ile Atatürk devrimlerine dönülmesini, silahlı kuvvetlerde yeni bir yapılanma ve seçimlere gidilmesini savunmuşlardır.⁴⁴¹ Böylelikle ordu asli görevine dönecektir.

Fikret Kuytak, Refet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner gibi isimlerin bulunduğu üçüncü grup ise herhangi bir seçime başvurulmaksızın iktidarın CHP'ye devredilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁴²

27 Mayıs darbesinin önde gelen isimlerinden Korgeneral Cemal Madanoğlu 1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra, kendisinin şahsi ısrarları sonucunda 20 Temmuz 1961 tarihinde görevde olduğu Milli Birlik Komitesinden istifa etmiştir.⁴⁴³

Gücü ele geçirme mücadelesinin bu derece yoğun cereyan ettiği bu dönemde Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu'nun içinde yer aldığı grup, Türkeş ve ekibini komitenin dışına çıkartmaya karar vermişlerdir. Bu doğrultuda Alparslan Türkeş de dâhil olmak üzere toplam 14 üyenin komitedeki görevlerine son verilerek o gruba dâhil subaylar dünyanın çeşitli ülkelere askeri ateşe olarak görevlendirilmişlerdir. 1962 yılına kadar

⁴³⁹ **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.281-282.

⁴⁴⁰ Avni Elevli, **1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi Türkiye**, 1967, Balkanoğlu Matb., Ank., s.381.

⁴⁴¹ **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.283.

⁴⁴² Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**. 1991, Yılmaz Yay., Ank., s.37.

⁴⁴³ BCA., 30.1.0.0 / 1.10.3.

Türkiye'ye dönemedikleri için de sivil bir hükümet kuruluncaya kadar olayların gelişimi üzerinde herhangi bir etkileri olmamıştır.⁴⁴⁴ Bu konu ile ilgili olarak Yeni Delhi Büyükelçiliğinde Müşavir olarak görev yürüten Alparslan Türkeş 7 Aralık 1962 tarihindeki Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile yurda dönüş yapmıştır⁴⁴⁵.

Öte yandan bu tasfiye hareketi Milli Birlik Komitesi'nin zayıflamasına neden olmuş, Türkiye'nin hızla sivil siyasetin yönetimine döneceği anlaşıncı, komite bünyesinde yer alan subaylar siyasi geleceklerini güvence altına alma gayesiyle çeşitli ilişkilere kanallize olmuşlardır.⁴⁴⁶

Milli Birlik Komitesi üyelerinin bölünmesine neden olan bu olaylar zinciri, ordu içerisindeki bazı komutanları endişeye sevk etmiştir. Komite üyelerinin bazılarının siyasi gelecek amaçlarına orduyu da ortak etmeye çalışmaları, orta-alt kademedeki bazı subayların tepkilerine yol açmıştır. Bu çerçevede bazı subayların; ordunun siyasete karıştığını, emir ve kumanda zincirinin zaafa uğratılmaya çalışıldığını iddia ederek bazı tedbirler alınmasını istediklerini görmekteyiz.⁴⁴⁷

Üst rütbeli bazı subaylar da bu durum karşısında tedbir almak gayesiyle, rahatsızlık duyan bu askerleri bir araya toplayıp örgütleyerek tepkilerin önüne geçmeye çalışmıştır.⁴⁴⁸ 1961 yılı Nisan ayında oluşturulan bu yapı Türk Silahlı Kuvvetler Birliği olarak belirlenmiştir.⁴⁴⁹ Bir süre sonra da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay bu yapılanmaya katılacaktır. Silahlı Kuvvetler Birliği, Milli Birlik Komitesi'ni doğruya yönlendirip ordunun saygınlığını korumak, orduda gerçekleşen tasfiyelerden sonra oluşan grupları birleştirip emir komuta zincirine bağlamak, ordunun politize olmasına mani olup süratle seçimlere giderek idareyi milli iradeye teslim etmek amacıyla oluşturulmuştur.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ **27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği**, s.8-9.

⁴⁴⁵ BCA., 30.11.1.0 / 295.34.2.

⁴⁴⁶ William Hale, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset** (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yay., İst., s.97.

⁴⁴⁷ Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat-21 Mayıs**, 1964, Tan Matb., İst., s.15.

⁴⁴⁸ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, (Çev. Ahmet Fethi). 2010, Hil Yay., İst., s.217.

⁴⁴⁹ **Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat-21 Mayıs**, s.15.

⁴⁵⁰ Osman Deniz, **Parola: Harbiyeli Aldanmaz** (Der. Yasemin Bradley), 2003, Yapı Kredi Yay., İst., s.21.

Askerler darbe sonrası iktidarı sivillere yeniden vermiş olsalar da Üskül'ün de ifade ettiği gibi, “Böyle bir ülkede başta anayasa olmak üzere yasaların pek çoğu askeri ise, sıkıyönetimle yapılan yasalar yürürlükteyse, iktidarda bulunanlar sivil olsalar da o ülkede sıkıyönetim var demektir. Ne tam asker ne tam sivil olduğu için de böyle bir iktidara ancak sivil sıkıyönetim denir.”⁴⁵¹

Nitekim, AP'nin, Demokrat Parti'den doğan siyasi boşluğu doldurarak açıkta ve sahipsiz kalan merkez sağ seçmeninin oylarının toplanma merkezi hâline gelmesi, Milli Birlik Komitesi ve CHP tarafından temkinli ve endişeli şekilde takip edilmiştir. Olası endişelerin temel dayanak noktasını, Adalet Partisi'nin 'intikamcı' bir bakış açısıyla gündemi yorumlayıp, devrik DP üyelerinin yeniden siyasete dâhil olabilmesi için izledikleri gerilim stratejisi oluşturmuştur. Ancak üçüncü bir güç merkezi olarak ortaya çıkan Silahlı Kuvvetler Birliği, hem 27 Mayıs darbesinin doğrudan muhatabı olarak tanımladığı Demokrat Parti çizgisinin devamı olan AP'yi hedef almış, hem de 27 Mayıs'ın “ruhu” ile örtüşmeyecek faaliyetler içerisinde bulunduğunu ve bu hareketi hedeflerinden saptırdığını düşündükleri CHP ve Milli Birlik Komitesinin karşısında bir duruş sergilemiştir. Tüm bu süreç Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde yeniden bir askeri darbe yapılmasına ihtiyaç duyan düşüncelerin filizlenmesine öncülük etmiş, özellikle albay rütbesindeki subayların başını çektiği gruplar, tekrardan denenecek bir CHP hükümetinin veya yeniden siyaset sahnesine güçlü şekilde çıkacak bir Demokrat Parti zihniyetinin, 27 Mayıs'ı anlamsız kılacağı görüşünde birleşmişlerdir. Öncülüğünü Talat Aydemir'in üstlendiği albaylara göre DP-CHP çekişmesinin ülkeye verdiği hasarın tamiri 27 Mayıs kadrolarının hayata geçireceği reformlarla yapılacakken, bu kez de olası bir AP-CHP rekabetinin ülke gündemini meşgul etmesi ister istemez yeni bir müdahaleyi zaruri kılacaktır.⁴⁵²

Sonuç olarak; 27 Mayıs askeri darbesi ile yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, oluşturduğu Milli Birlik Komitesi aracılığıyla Ülkeyi yönetmiş ve demokratik düzene geçiş öncesinde yeni bir anayasa hazırlanması çalışmalarını öncelikli gündem yapmasına karşın, Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği arasındaki iktidar kavgası ise 27 Mayıs darbesi sonrasında önemli gündem olmuştur.

⁴⁵¹ Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*. Ankara: İmge Kitapevi, 1997, s.12,71.

⁴⁵² **27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği**, s.8-9.

Yönetimi güvenebileceği sivil odaklara bırakıp, politik alandan da bütünüyle el çekmeden sadece gözetim-denetim fonksiyonlarını ifa etmek isteyen komite ile 27 Mayıs'ın çizmiş olduğu hedefleri gerçekleştirmek adına askerin doğrudan yönetimi ele alması gerektiğini savunan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin mücadelesi, devrik DP iktidarının temsilcisi konumundaki AP'nin ilk seçimde hükümet ortağı olmasıyla iyice alevlenmiştir. Bu iktidar kavgası, 1962 ve 1963 yıllarında yaşanan iki darbe girişiminin de başarısızlığa uğraması sonucu ise fiilen son bulmuştur.

Milli Birlik Komitesi, seçimlere gidilip yeni parlamentonun ve hükümetin kurulması neticesinde kendisini feshetmiş olsa da zihniyet olarak Hükümet ve Cumhurbaşkanı nezdinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Silahlı Kuvvetler Birliği örgütü ise, Talat Aydemir'in girişimlerini engelleyen üst rütbeli komutanların oluşturduğu üyeleri eliyle 12 Mart 1971 muhtırasını vermek suretiyle çok geçmeden yeniden siyasetin merkezine yerleşeceklerdir.⁴⁵³

1960 darbesi sonrasında, Ülkenin demokratikleşmesi ve modernleşmesinin bizzat ordu marifetiyle olmasa da ordunun etkisi ve yönlendirmesiyle olabileceğine inanan tutumlar nedeniyle Ülke siyasetinde vesayetçi yapılar yerini almıştır. Bu yaklaşıma, Milli Güvenlik kavramı temel olmuştur. MGK'nın kurulması ile de orduya Anayasal rol verilmiş olmaktadır.

3.4. 12 Mart Rejimine Yol Açan Faktörler ve Muhtıranın Sonuçları

27 Mayıs 1960 darbesi, Ülkedeki çok partili siyasi hayatın daha neredeyse başında demokrasiyi rafa kaldırarak cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesini yaşatmış ve milletin temsilcilerinin idamı ile sonuçlanarak vicdanları yaralamıştır. Öte yandan ise, özgürlükçü olarak değerlendirilebilecek bir anayasa kabul edilerek sol ve sağ radikalizmin yükseldiği bir toplumsal ortama neden olmuştur. Kendinden sonraki süreçte de bu darbe, Türk demokrasi tarihinin rasyonel ve sivil siyaset ortamını etkileyen anti-demokratik bir miras olarak sürekli özgür siyasal yaşamın üzerinden gölgesini eksik etmemiştir. Cumhuriyet'in kurucu idealleri düşünüldüğünde gelenek

⁴⁵³ 27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği, s.15.

olarak demokrasinin ne kadar işlemez hale geleceğine ilişkin üzücü bir tarihsel süreci de işaret eder.

27 Mayıs darbesinden 1965 yılında gerçekleştirilen genel seçimlere kadar geçen süreçte darbeciler ülkede vesayet sistemi kurmaya çalışmışlar ve bu dönemde iktidarın askerlerden sivillere devri noktasında problemler yaşanmıştır. Doğrudan veya dolaylı olarak meşru sivil otoriteyi etkisiz kılmayı veya ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe veya muhtıralar demokrasiye yönelik en büyük tehdittir ve 27 Mayıs Darbesi sonrasındaki gelişmeler, Ülkede, askerin kışlasından çıktıktan sonra, yeniden kışlasına dönmesinin ne kadar zor olduğunun ispatı mahiyetindedir.

Bu dönem içinde, Milli Birlik Komitesi içindeki bölünme neticesinde 14 MBK üyesinin ihracı; 21 Ekim Protokolü ve 1961 seçimlerinin iptali ile yeniden müdahale tasarıları; Talat Aydemir tarafından girilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli darbe girişimleri, bu tespiti doğrulayan gelişmelerdendir. Aydemir ilkinde affedilmiştir. İkincisinde ise TBMM'nin kabul ettiği 480 Sayılı Yasa ile haklarında ölüm kararı onaylanan Binbaşı Fethi Gürcan 26 Haziran 1964 günü ve Kurmay Albay Talat Aydemir 5 Temmuz 1964 günü idam edilmişlerdir. Diğer tutukluların cezaları ise 1966'da çıkarılan Af Yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır.⁴⁵⁴

İstikrarlı bir ortamın inşa edilememesi nedeniyle siyasi hayatın bu dönemde dalgalı bir seyir izlediğini görürüz. İnönü'nün 13.12.1964'te Parti Meclisinde yaptığı konuşmada *"Sizin bildiğiniz iki darbe girişimi var ancak biz on beş darbe girişimini daha hazırlık aşamasında engelledik"*⁴⁵⁵ sözleri dönemin siyasi ortamını anlamak için önemlidir.

15 Ekim 1961 genel seçim sonuçları darbeciler ve CHP'nin beklentilerini karşılamamış, CHP yaklaşık % 36,7 oy almasına rağmen tek başına iktidar olamamıştır. AP, CKMP ile Yeni YTP'nin oyları toplamı ise % 60'ın üzerine çıkmıştır.⁴⁵⁶ Bu sonuçlar Ülkede 1965 seçimlerine kadar sürecek koalisyonlar dönemini başlatmıştır.

1961–1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri döneminde gündeme getirilen ve 1966'da nihayete erdirilen, eski DP'lilerin affedilip tahliyeleri, kısa bir süre sonra da

⁴⁵⁴ TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s.381.

⁴⁵⁵ Milliyet Gazetesi, 14.12.1964.

⁴⁵⁶ <https://www.yenisafak.com/secim-1961>

siyasi haklarının da iadesi tartışmaları, ileride gerçekleşecek olan yeni müdahale gerekçelerinin üretilmesine zemin hazırlamıştır.⁴⁵⁷

Yeni dönemde, çoğunluğu esas alan seçim sisteminin değiştirilerek, yönetimde istikrardan çok temsilde adalet ilkesini gözeten bir seçim sistemi benimsenmiş, temsilde adaleti azamî oranda sağlayan bu sistemin ise siyasette bölünmeye yol açtığını görüyoruz. Bu sistem sayesinde, Yetmişli yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokratik Parti gibi partilerin mecliste düşük temsillerine rağmen siyasette etkili olabilme imkânını bulmuşlardır. Örneğin MHP, birinci Milliyetçi Cephe hükümetinde, 3 sandalyesine karşılık iki bakanlıkla temsil edilmiştir.⁴⁵⁸

10 Ekim 1965 genel seçimleri öncesinde Siyasal Partiler Kanunu ve yeni Seçim Kanunu yasalaşarak Türkiye'de ilk kez nispi temsil sistemine eklenen milli bakiye sistemi uygulanmaya başlamıştır. Bu, küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kılan bir sistemdir. Böylece her bir oyun hesaba katılması amaçlanmış, seçim çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal bir seçim çevresinde birleştirilmesi öngörülmüştür.⁴⁵⁹

27 Mayıs darbesinden sonra, 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinden sadece 1965 ve 1969 seçimlerinden tek başına iktidar olacak meclis aritmetiği çıkmıştır. Nitekim 1965 seçimleriyle 450 kişilik TBMM'de, aldığı % 52,9 oy oranıyla AP'nin, salt çoğunluk olan 226 rakamını ancak 14 sandalyeyle geçerek 240 milletvekilliği kazanabildiği, seçim sonuçlarıyla, temsilde adaletin olabildiğince sağlanırken; yönetimde istikrarı sağlayacak güçlü hükümetlerin ortaya çıkmadığı görülmektedir.⁴⁶⁰

1965'te AP'nin tek başına iktidara gelmesini önlemek amacıyla CHP lideri İnönü tarafından kabul edilen milli bakiye sistemi 1969 seçimleri öncesi Demirel hükümetince kaldırılarak geçmişte kullanılan nispi temsil sistemine dönmüş ve bu barajsız d'Hondt sisteminin uygulanmasının etkisi ile 1969 seçimlerinde AP, oyları 1965 seçimlerine göre azalmasına rağmen sandalye sayısını artırmıştır.⁴⁶¹ Demirel

⁴⁵⁷ Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, Boğaziçi Yay., İst.,2002, ss.185–191.

⁴⁵⁸ **Milliyet Gazetesi**, 1 Nisan 1975.

⁴⁵⁹ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999**, 2002, TESAV, Ank., s.213-218.

⁴⁶⁰ <https://www.yenisafak.com/secim-1965>

⁴⁶¹ **Milliyet Gazetesi**, 13 Ekim 1969.

hükümetinin bu değişiklikteki amacı TİP başta olmak üzere, küçük partilerin mecliste temsil edilmesinin önüne geçmektir. Milli bakiye sistemi küçük partileri meclis sistemi içerisinde tutarken, nispi temsil sistemi onları meclis sisteminin dışına atmıştır.

Buradan hareketle, Kayalı, 12 Mart sürecinin 1969 genel seçim sonuçları ile doğrudan ilişkisi olduğunu söyler.⁴⁶² Kayalı'ya göre;

“Yapısal değişikliklerin toplumda daha önemli işlevleri olmasına karşılık, seçim sistemleri de sosyo-ekonomik yapı üzerinde, sınırlı da olsa etki yapar. Bu etki nedeniyle TİP, çoğunluk veya nisbi temsil sisteminin uygulanması halinde 1965 seçimi sonrasında Meclis'te bir grup kuramayacak durumda iken, milli bakiye sistemi sayesinde grup kurma olanağına kavuşmuştur. Aynı nedenle, 1965 seçiminde aldığı yakın oy almasına rağmen, 1969 seçimleri sonunda Meclis'te grup kuramamıştır. Bu değişik sonuçlar da Türkiye'de yeni bir takım hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş, dolayısıyla 12 Mart Muhtırası'na giden yolda bazı olaylara zemin teşkil etmiştir.”⁴⁶³

Bu seçimlerde sadece TİP'in değil, CHP'nin de oylarının düşmesi sosyalist sol gruplar arasında demokratik yöntemlere olan güveni sarsmıştır. Düzen değişikliğinin parlamento ve seçimle gerçekleştirilebileceğinden ümidini kesen bu çevreler “demokrasi dışı yolların denenebileceğini ve denenmesi gerektiğini savunmaya”⁴⁶⁴ başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da 1969 Seçimleri öncesi Dünyada görülen 1968 öğrenci olayları eş zamanlı olarak üniversitelerde başlayan boykotlar ve işgaller artık ABD ve NATO karşıtı eylemlere dönüşmüş durumdadır. Sosyalist gruplar ABD 6. Filo'sunun Türkiye ziyareti üzerinden ülkede kendilerine dönük bir kamuoyu oluşturmaktadır. Sağ kesim ise bunların ülkeyi SSCB'nin uydusu haline getireceğini söyleyerek, üniversitelerde ve sokaklardaki eylemlere müdahale ederek siyasal şiddetin tırmandığı bir ortam vuku bulmuştur. Bu eylemler sırasında yaşanan “Kanlı Pazar”⁴⁶⁵ olayı; sosyalist gruplarda, devrimin ancak silahlı mücadeleyle olabileceği görüşü hâkim olmuştur.

1969 Seçimlerinin hemen sonrasında, Süleyman Demirel'in başında bulunduğu AP Hükümeti, Johnson Mektubu sonucu toplumda yükselen ABD karşıtı tepkiler, TİP'in

⁴⁶² Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, 2018, İletişim Yay., İst., s.151-152.

⁴⁶³ **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, s.152-153.

⁴⁶⁴ Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, 1999, Doğan Kitap, İst., s. 158.

⁴⁶⁵ 16 Şubat 1969'da gerçekleşen ve tarihe “Kanlı Pazar” hadisesi olarak geçen olay gençlik hareketleri için büyük bir kırılma olup, devrimin ancak silahlı mücadele ile kazanılabileceğini savunan anarşist örgütlenmelerin kapısını açar. Bu tarihten itibaren öğrenci grupları arasında fikri tartışma ortamından ziyade, silahlı mücadeleler başlamıştır. (Sefa Salih Aydemir, **12 Mart 1971 Asker Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları**, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2014, s.45.

Meclise girmesi ve DİSK, Dev-Sol gibi yapıların güçlenmesi gibi nedenlerle artan sol faaliyetlerden ordunun duyduğu rahatsızlık, DP'lilerin siyasî haklarının iadesine ordu içerisinde gelen tepkiler, sokaklarda ve üniversitelerde cereyan eden şiddet olayları nedeniyle iç politika da büyük baskı altındadır. Dış politikada da işler yolunda gitmemekte, AP hükûmeti mali ve politik çalkantılara karşı tedbir alabilecek yetkinlikte gözükmemektedir.

Tüm bunlar, ordunun Demirel iktidarından ümitlerini kesmesine yol açmıştır.

Muhtıranın ortaya çıkmasında şiddet eylemlerinin yoğunlaşması önemli bir rol oynamakla birlikte, muhtıra sürecinin ortaya çıkmasında üç temel unsurun etkili olduğunu görürüz. Birincisi, ordunun üst komuta kademesinin, hükûmete olan güvenini kaybetmesi ve sokaklarda yaşanan şiddet eylemlerine çözüm üretebileceğine inanmamasıdır. İkincisi, sorunların çözümünde tek yol olarak görülen sosyo-ekonomik reformların, mevcut hükûmet tarafından hayata geçirilemeyeceğine yönelik kanaattir. Üçüncüsü ise, 1960'ların ikinci yarısıyla birlikte zinde kuvvetler olarak kabul edilen subayların, parlamenter sisteme yönelik olumsuz yaklaşımları ve çözümün sistemin dışında daha otoriter bir yapıyla olabileceğine olan inançlarıdır.⁴⁶⁶

Bununla birlikte, AP Hükûmeti'nin uyguladığı ekonomi politikalarının Türkiye'deki bazı çevrelerde yarattığı hoşnutsuzluk ve ABD ile olan ilişkilerde daha bağımsız bir dış politikanın hayata geçirilmesi de önemli etkenlerdendir. Geline nokta, bu ekonomik çevrelerin ve ABD'nin iktidara olan desteklerini çekmelerine sebep olmuştur.⁴⁶⁷ Öte yandan, 1960'ların ikinci yarısında iktidar beklentisi içerisine giren sol kesimin, 1969 seçimlerinde yaşadığı hayal kırıklığı ve merkez sağın demokratik yöntemlerle iktidardan uzaklaştırılmasının zor görünmesi, sol kesimlerin darbe beklentilerini beslemiştir.⁴⁶⁸

Ordunun komuta kademesinde de müdahale fikri ağırlık kazanmıştır. Yalnızca Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, müdahale fikrine soğuk bakmaktadır. 1960'ların başlarında çıkarttıkları Yön Dergisi'nden sonra, bir süredir çıkarttıkları Devrim Dergisi'ndeki yazılarıyla da ordunun yönetime müdahale etmesi gerektiği fikrini savunan Doğan Avcioğlu, İlhan Selçuk gibi bazı sol görüşlü aydınlardan da

⁴⁶⁶ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi** Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine.2002, İletişim Yay., İst., s.301, 302.

⁴⁶⁷ İsmail Cem, **Tarih açısından 12 Mart**, 1978, Cem Yay., İst., s.49.

⁴⁶⁸ Begüm Burak, **Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri**. History Studies. 2011,V.3, s.56.

*etkilenen komutanlar, 9 Mart 1971 tarihinde darbe kararını kesinleştirmek amacıyla toplanmışlardır. Ancak, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in son anda vazgeçmesi nedeniyle darbe gerçekleştirilememiştir. Faruk Gürler, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın da darbeyi desteklemesi gerektiğini düşünmektedir. Sonunda hem Memduh Tağmaç hem de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay darbeye ikna edilmiştir.*⁴⁶⁹

1961 Anayasası'nın özgürlük ortamı, Ülkeye 1961 ile 1971 arasında, fikirlerin serbestçe tartışabildiği ortam sağlamıştır. Özellikle genç subaylar, aydınlar ve öğrenciler arasında aşırı sol ideolojilerin benimsenmeye başlandığı görülmekte, özgürlük, eşitlik kavramları altında sosyalizm ve komünizm propagandaları yapılar olmuştur. Özellikle Yön dergisi önderliğinde sosyalizm ve komünizm iyice dillendirilmeye başlanmış, Ülkenin kurtuluşunu sol devrimde arayanların sayısı da her geçen gün artmaya başlamış ve 1965 ve 1969 seçim sonuçlarına bağlı olarak demokrasi dışı yöntemleri yüksek sesle tartışmaya başlamıştır. Doğan Avcıoğlu'nun çıkarmış olduğu Yön ve ardından onun devamı olan Devrim dergileri de bu 9 Mart 1971'de planlanan darbenin altyapısını oluşturma yolunda ilerlemektedir.

Ortaya çıkan bu askeri cuntalar, bir yandan ordu bünyesinde örgütlenirken bir yandan da yaşanan toplumsal hareketleri amaçları doğrultusunda yönlendirme gayreti içindedirler. 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'ne mensup askerlerin öncülük ettiği bazı gruplar, askeri bir darbe gerçekleştirmek için çalışırlar. Burada belli başlı üç gruptan söz edilebilir:

1. MBK üyesi Cemal Madanoğlu'nun liderliğini yaptığı ve aralarında daha çok Devrim Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi dönem aydınlarının olduğu sivil alanda örgütlenmeye çalışanlar,
2. Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un önderlik ettiği, ordu içinde örgütlenen ve asıl darbeyi yapacak olanlar,
3. MBK'nın tasfiye edilen Ondörtler kanadından olan Numan Esin, İrfan Solmazer ve Orhan Kabibay'ın öncülük ettiği, ordudaki eski bağlantılarını kullanarak hem sivil alanda hem de ordu içinde örgütlenen grup.

⁴⁶⁹ Barış ERTEM, **12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)**. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, c.8, sy.14. s.3, 4.

Muhsin Batur, daha Kara Kuvvetleri Komutanı olmadan, Lojistik Başkanı iken, üst rütbeli subayların ve 14'lerden bazılarının toplanıp ülkenin durumu hakkında görüşler bildirdiğini şöyle anlatmaktadır:

“Ben Lojistik Başkanı iken, Korg. Faruk Gürler önceleri Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı'ydı. Orgeneral olunca Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı'na atandı. Koramiral Kemal Kayacan ise Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı'ydı, sonrasında Donanma Komutanlığı'na atanınca Ankara'dan ayrıldı. Arada sırada birbirimizin evlerinde toplanır, görüşürdük. Ne mi görüşürdük?... öncelikle konular ve sırasında Türkiye'nin genel durumu. Bazen 14'lerden Orhan Kabibay (o dönemde CHP Milletvekili) ve Milli Birlikçilerden Ekrem Acuner, Mucip Ataklı bizlerle görüşme isteğinde bulunurlar, biz de toplanıp konuşurduk. O dönemlerde sola dönük düşünce akımları, düzen değişiklikleri istekleri ve önerileri basın ve kitaplarda yer almağa ve taraftar da toplamaya başlamıştı. Meclis'te bu düşünceleri Türkiye İşçi Partisi, dışarıda Doğan Avcioğlu ve arkadaşları temsil ediyordu. Doğan Avcioğlu'nun 'Türkiye'nin Düzeni' adlı kitabı subaylar tarafından çok okunur hale gelmişti. Kabibay ve Acuner arkadaşlarımız, 27 Mayıs'ta tamamlayamadıkları misyonu yerine getirmek ister bir hava içindeydiler. Genelde ileri sürdükleri düşünce, bu sistem ve düzenle Türkiye'nin problemlerinin çözülemeyeceği noktasında toplanıyordu. Hissettiğime göre her ikisinin de Silahlı Kuvvetler mensupları ile, Acuner'in ise Doğan Avcioğlu, Cemal Madanoğlu ve çevresi ile irtibatları vardı.”⁴⁷⁰

Hasan Cemal, 9 Mart'ı şöyle değerlendirmektedir:

“... 9 Mart 12 Mart'ı hızlandırdı ve bir yerde getirdi. Yani 9 Mart, o dönemde, hakikaten o dönemdeki siyasi düzene ya da anayasal düzene karşı bir hareketti. Başarılı olsaydı, hakikaten Parlamento yıkılıp, yeni bir düzen kurulmak istenecekti.”⁴⁷¹ Süleyman Demirel ise 9 Mart'ı şöyle değerlendirmektedir: “1971 Buhranı'nın özünde bir anlamda, Parlamenter Demokrasi Rejimi'ni beğenmemek yatar! Yeni bir sosyal ve ekonomik düzen arayışı vardır.”⁴⁷²

9 Mart günü darbe yapılmasını isteyen tüm potansiyel güçlerin hemen hepsi, üç gün sonra yaşanacak olan 12 Mart 1971 Muhtırası ile etkisiz hale getirilecektir.

Genişletilmiş Komuta Konseyi'nde Gen. Kur. Baş. Memduh Tağmaç, üç kuvvet komutanı ve yirmi yedi generalle bir araya gelmiştir.⁴⁷³ Tağmaç, toplantıya 'Durum tehlikeli' diye başlamıştır. Sözlerine ise 'görevimiz rejimin devamını sağlamaktır' diye devam etmiştir. Konsey'in yaklaşık altı saat süren toplantısında, komutanlar artık

⁴⁷⁰ Muhsin Batur; *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, 1985, Milliyet Yay., İst., s.139-140.

⁴⁷¹ Hulki Cevizoğlu, *Kod Adı: 68 68'lilerin Dünyu Bugünü*, 2009, Ceviz Kabuğu Yay., Ank., s.429.

⁴⁷² Ertuğrul Alatlı, *Belgeleriyle 09 Mart 1971, “Antiparlamenterist-Baasçı” Darbe Girişimi*, 2002, Alfa Yay., İst., s.36.

⁴⁷³ *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, s.277-278.

tavırlarını belirlemişlerdir. Müdahale yapılacaktı. Müdahalenin nasıl yapılacağını ise dört komutan, kendi aralarında yapacakları toplantıda Demirel'i nasıl devireceklerini kararlaştıracaklardı.⁴⁷⁴

11 Mart günü saat 17:30'da dört komutan arasında başlayan toplantının konusunu işte bu müdahale şekli oluşturmuştur. Muhsin Batur, o günü şöyle anlatmaktadır:

*"11 Mart günü Memduh Paşa'nın çağrısı üzerine saat 17:30'da üç Komutan Genelkurmay'a gittik.... Başbakanın görevden çekilmesinin temini şekli üzerinde tartışıldı. Ben muhalefet ettim ve bütün Meclisi karşıya almanın daha doğru olacağını belirttim. Hemen planlamaya başlamanın elzem olduğu kararlaştırıldı. Meclise gönderilecek mektubun içeriği üzerinde tartışıldı. Genelkurmay Harekat Başkanı Korg. Kemal Taran'a bir müsvedde hazırlaması görevi verildi ve dağıldık."*⁴⁷⁵

Tağmaç daha fazla direnmenin yersiz olduğunu, yoksa kendisini de çiğneyip geçeceklerini düşünerek hareket ederek son olarak Cevdet Sunay'ın da fikrini almak istemiş ve MİT Müsteşarı Fuat Doğu'yu Cevdet Sunay'a göndererek haber vermiştir. Fuat Doğu olayı şöyle anlatır:

*"Anlattı. "Siz şimdi gidin. Cumhurbaşkanı'na bunu söyleyin" dedi ve Cumhurbaşkanı Sunay, Paşa'ya telefon etti. Ben Sunay Paşa'ya gittim dedim ki, "Sayın Cumhurbaşkanım, beni Genelkurmay Başkanı gönderdi. Şimdi toplantıdalar. Yarın bir darbe yapacaklar. Size bildirmemi emrettiler" dedim. Sunay Paşa tabii "Pek iyi oldu" veyahut da "Kötü oldu" şeklinde bir şey söylemedi. Fakat simasında bir üzüntü hissettim. "Peki Fuat Paşa" dedi ve ayrıldım."*⁴⁷⁶

Nihayetinde 12 Mart 1971 günü Türk Silahlı Kuvvetleri 11 yıl sonra tekrar sivil yönetime müdahale etmiştir. 12 Mart 1971 günü, saat 13.00'de, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının imzasını taşıyan muhtıra Türkiye Radyolarında okunarak Süleyman Demirel Hükümeti istifaya davet edilmiştir.

3 maddelik muhtıranın tam metni şöyledir:

1. "Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk

⁴⁷⁴ Mehmet Ali Birand, vd., **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 2008, İmge Kitabevi, Ank., s.244.

⁴⁷⁵ **Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"**, s.294-295.

⁴⁷⁶ **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, s.245-246.

ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. *Türk Milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çevrelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilecek, mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.*
3. *Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize.*"⁴⁷⁷

Koçaş'a göre, 12 Muhtırasının verilişinde üç amaç vardı. Bunlar; anarşiyi önlemek, milli çıkarlara uygun bir dış politika izlemek, 1961 Anayasasının öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele almak ve devrim kanunlarını uygulamaktır.⁴⁷⁸

"12 Mart muhtırasının yanlış değerlendirilmesinin temelinde, Türk aydınının meseleye yaklaşımındaki kalıpcılık vardır. Muhtıradaki partiler üstü hükümet önerisi ve ordunun arzuladığı ortam gerçekleşmezse yönetime el koyacağı tehdidi, kalıpcı bir biçimde düşünen kafanın, Muhtıranın ikili niteliğini görmesini engellemiştir. Muhtırayı tahlil edenler bu iki unsurdan birine öncelik vermişler, güdümlü demokrasi veya doğrudan askeri yönetim arasındaki farka yeterince dikkat etmemişlerdir. Sol esas itibarıyla, kendine özgür örgütlenme olanağı sağlayacağını düşündüğü bir müdahaleye karşı çıkmamıştır... Muhtıra'yı anayasa ve hukuk dışı olarak niteleyen Demirel hükümeti de Meclis'i kapattırmamak için tümüyle menfi bir tavır takınmamıştır. Bu davranışı ile de her ne kadar millet iradesini savunursa savunsun, orduyu manipüle etme arzusunu dışa vurmuştur. CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'nün ilk önce Muhtıra'yı demokratik rejimle bağdaştıramadığını belirtmesine rağmen, çok önemli bir yirmi dört saat geçirildikten sonra anlayışlı bir tavır takınması, daha sonra da hükümetin kurulmasına yardımcı olması, partinin konumunun AP'ninkinden farklı olmadığını göstermektedir... Muhtıra metnindeki ikili karakter,

⁴⁷⁷ **Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri**, 13 Mart 1971.

⁴⁷⁸ Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, 1978, Cem-May Dağıtım, İst., s. 680.

sadece iki ayrı grubun ortak tepkisini ifadelendirmesinin sonucu değildir. Gerçi genel olarak “9 Martçılar” diye bilinenlerle, bunların tepkilerini yumuşatarak sunanlar arasında bir ayrılık vardır. 9 Mart’taki radikal bir girişim daha sonra üst makamların yönlendirmesiyle yumuşamıştır. Bu yumuşamış şekliyle mevcut hükümete müdahale, ordu içindeki grupların ortak iradelerinin tezahürüdür. Her ne kadar daha temelli değişiklikler önerse de radikal grup ordu hiyerarşisi hilafına bir müdahalede bulunmak istememiştir.”⁴⁷⁹

Muhtıranın bildirilmesinden hemen sonra, Bakanlar Kurulu olağanüstü toplanmış ve alınacak karar görüşülmüştür. Toplantı sonucunda hükümetin istifasına karar verilmiş ve Başbakan Süleyman Demirel, Cevdet Sunay’a gönderdiği şu mektupla görevinden istifa etmiştir: “Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları tarafından zatı devletinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip bugün saat 13.00’te Türkiye Radyolarından Türk Kamuoyuna duyurulan muhtırayla anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde hükümetin istifasını saygıyla arz ederim. Süleyman Demirel, Başbakan.”⁴⁸⁰

12 Mart günü Ülke tarihinde ilk defa bir askeri muhtıra bildirisi Meclis kürsüsünden okunmasına tanıklık etmiştir. Bildiri okunduktan sonra ara verilen oturum saat 15.00’de tekrar açılmış ve sadece DP grup başkanvekili Hasan Korkmazcan duruma itiraz etmiş ve Korkmazcan kalkarak Meclis Başkanına, ‘Sayın başkan, Meclis böyle bir yazıya muhatap değil efendim’⁴⁸¹ demiştir. Fakat bu tepki zayıf kalmış ve Meclis, gündemindeki diğer konuları görüşmeye devam etmiştir.

Cumhuriyet Senatosunda ise Başkan Tekin Arıburun, Senatonun anayasaya uygun çalıştığını belirterek bildiriye tepki göstermiş ve Meclis kürsüsünden, “...Yüce senatomuzun başka rejimlere benzer bir usulle sevk ve idare edilemeyeceği de açık bulunmaktadır”⁴⁸² açıklamasında bulunmuştur.

⁴⁷⁹ Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart), s.183-185.

⁴⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971.

⁴⁸¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 12.03.1971, Dönem 3, C.12, Birleşim 70, s.236.

⁴⁸² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 13.03.1971, C.64, Birleşim 51, s.373.

Muhtıra, Türk siyaseti üzerinde önemli bir değişim sürecine yol açmıştır. Bu süreçte meclis açık kalmış ve yönetim sivil siyasetçilerin elinde gözüke de, asıl belirleyici güç ordu olmaya devam etmiş, çok partili siyaset fiilen iki yıl askıya alınmıştır.⁴⁸³

12 Mart Muhtırası, Demirel'in siyasi iktidarına son verirken Türkiye'ye partiler üstü hükümet modeli olarak ifade edilen yeni bir hükümet şekli getirmiştir. Muhtıracılar tarafından belirli bir parti siyasetini yansıtmaması istenen partiler üstü hükümet, aslında Türkiye'de bir geçiş dönemine özgü yeni bir rejimin de habercisi olarak düşünülmüştür.⁴⁸⁴ Yaklaşık otuz ay sürecek bu dönemde dört üstü hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin en temel özelliği Cumhurbaşkanı Sunay ve muhtıracıların desteklediği, ancak kısa ömürlü olmalarıdır. Bu hükümetlerin amacı Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele almak ve gerekli değişiklikleri hayata geçirmektir. Ancak tüm çabalara rağmen bu mümkün olmamış ve hükümetler statükoya teslim olarak kendilerinden bekleneni yerine getirememişlerdir. Bu dönemde kurulan hükümetler: Birinci Erim Hükümeti (26 Mart 1971- 7 Aralık 1971), İkinci Erim Hükümeti (11 Aralık 1971- 17 Nisan 1972), Ferit Melen Hükümeti (22 Mayıs 1972- 10 Nisan 1973) ve Naim Talu Hükümeti (15 Nisan 1973- 16 Aralık 1973).⁴⁸⁵ Ahmad'a göre bu süreçte Erim ismini öne çıkaran şey onun hem AP hem de CHP tarafından kabul edilebilir bir isim olması, ek olarak da askerlerle iş birliği yapmaya açık olmasıydı.⁴⁸⁶

Erim'in gazetelere yaptığı, yanımda beğeneceğiniz gençlerden kurulu bir beyin takımı göreceksiniz açıklamasındaki beyin takımı nitelemesi, Erim kabinesinin etiketi haline gelmiştir.⁴⁸⁷ Oy kaygısı taşımayan bu hükümet döneminde reformlar yapılacağına yönelik önemli beklentiler oluşmuştur. Bu süreçte ordunun gerektiğinde gelişmeler üzerinde etkin bir güç olarak devreye girecek olması, hükümeti güçlendiren bir faktör olarak görülmüştür.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Hikmet Özdemir, *Siyasal tarih (1960–1980), Çağdaş Türkiye 1908–1980 Türkiye tarihi:4*, (Ed. Sina Akşin), 2008, Cem Yay., İst., s.261.

⁴⁸⁴ Ali Gevgili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, 1973, Milliyet Yay., İst., s. 236.

⁴⁸⁵ Murat Karataş, *Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme*, 2019, Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 2(3), s.20.

⁴⁸⁶ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), 2021, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İst.s. 177.

⁴⁸⁷ Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim olayı*, 1973, Yedi Gün Yay., Ank., s.35.

⁴⁸⁸ Ali Haydar Soysüren, *12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri*, 2006, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İst., s.150-151.

Nihayetinde, kurulan bu teknokrat hükümetlerinin meclis iradesine dayanmadığı, askerin taleplerini karşılamaktan öte gitmeyen hükümetler görünümü arz etmiştir.

Muhtıranın ardından Cumhurbaşkanı Sunay tarafından hükûmeti kurma görevi kendisine tevdi edilen Nihat Erim'in siyasi kariyeri 1943 yılında yapılan ara seçimlerde bağımsız Kocaeli milletvekili olması ile başlamıştır. Erim hükûmeti dönemlerinde siyasi partiler ile hükûmet arasında demokratik ilişkilerin kurulmasıyla ilgili problemler yaşanmıştır. Erim'in muhtıracılara olan yakınlığı, tepkilerin kurduğu hükûmetlere yönelmesine sebep olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, 12 Mart 1971'den 1973 yılı seçimlerine kadar yaklaşık iki buçuk yıl süren sürecin yarısı civarında bir sürede Erim hükûmetleri tarafından idare olunmuştur. Bu süreç genel olarak sıkıyönetim komutanları inisiyatifinde yürütülmüştür. Erim hükûmetlerinin bu süreçte en çok sıkıntı yaşadıkları konuların başında sıkıyönetim uygulamaları gelmiştir. Erim hükûmetlerinin ardından gelen Melen ve Talu hükûmetleri döneminde de Türkiye'de siyasi istikrar sağlanamamıştır.⁴⁸⁹

Siyasi istikrar sağlanamadığı gibi toplumsal kargaşa ortamı da devam etmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı İsmail Arar, 26 Nisan-25 Mayıs 1971 tarihleri arasında Ankara'da 8 ayrı patlamanın meydana geldiğini, İstanbul Ziraat Bankası Unkapanı şubesinin soyulduğunu, İsrail İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom'un kaçırılarak öldürüldüğünü, İzmir'de çıkan olaylar neticesinde de dört polisin yaralandığını ifade etmiştir.⁴⁹⁰

Muhtıra öncesi süreçte ülkede yaşanan kargaşa ortamına neden olan en büyük etkenlerden biri 1961 Anayasası olarak değerlendirildiği için 12 Mart Muhtırası sonrasında anayasal birçok değişikliğe gidilmiştir. 1971 ve 1973'te yapılan değişiklikler ile birlikte Anayasa'nın neredeyse dörtte biri değiştirilmiştir. Bunun yanında 11 geçici madde getirilerek anayasanın hak ve bireysel özgürlükleri geniş yorumlayan bakış açısı daraltılmıştır.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Önder Bozkurt, **Anılarda 12 Mart Muhtırası: "Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2018, C.20, Sayı.1, s.239-240.

⁴⁹⁰ Mustafa Salep, **Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017, C.10, Sayı.52, s.425.

⁴⁹¹ **TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu**, s.476.

Dönem içinde 1961 Anayasası'na yöneltilen eleştirileri Soysal şu şekilde özetler:

- *Batı toplumlarının uygulamaları kopya edilerek hazırlanan Anayasa'nın özgürlükler düzeni Türk toplumunun hazmedebileceği bir düzeyde değildir.*
- *Özgürlüklerin kötüye kullanılması Anayasal düzeni bile ortadan kaldırarak boyutlara varmaktadır.*
- *Yürütme organının daha çabuk ve etkili iş görme olanaklarına sahip olması gerekmektedir.*
- *Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın yasama ve yürütme üzerindeki baskısı denetim mekanizmasını işlemez hale getirmektedir.*
- *Özerk kuruluşlar devlet içinde devlet gibi hareket etmeye başlamışlar ve devletin temeline dinamit koyacak fikirlerin beslendiği yerler haline gelmişlerdir.⁴⁹²*

12 Mart Muhtırası'ndan sonra da toplumsal çatışmaların devam etmesi üzerine 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu kabul edilerek Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Adana, Hatay, Siirt ve Diyarbakır illerinden oluşan toplam 11 ilde sıkıyönetim uygulamasına başlanmıştır.⁴⁹³

12 Mart Muhtırası'nın önemli etkilerinden biri, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulmasıdır. 1961 Anayasası'na 15 Mart 1973 tarihinde uygulamaya giren 1699 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Buna göre, Anayasanın 136. maddesine, “Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak sıkıyönetim ve savaş hâline ilişkin hükümler saklıdır”⁴⁹⁴ hükmü eklenmiştir.

Bu dönem gerçekleştirilen önemli düzenlemelerden biri de, Anayasa'nın 140. Maddesine 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla eklenen, “Askeri kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Askerî Yüksek İdare Mahkemesince yapılır. Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usûlleri, başkan ve üyelerinin nitelikleri ile atanmaları, disiplin ve özlük işleri; hâkimlik teminatı ve

⁴⁹² Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 1997, Gerçek Yay., İst., s. 77.

⁴⁹³ **Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler**, s.425-427.

⁴⁹⁴ **TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu**, s.504.

askerlik hizmetlerinin gereklerine göre, kanunla düzenlenir” hükmü ile, daha önce Danıştay’a ait olan asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, yeni kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesine verilmiştir.

Millî Güvenlik Kurulunun devlet içerisindeki etkinliğini arttırmaya yönelik de değişiklikler yapılmıştır. Anayasa’nın ilk halinde, MGK’nın kanunun gösterdiği bakanlar ile Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kurulu olduğu ve MGK’nın sadece bir danışma kurulu olduğunu belirtmek için ‘yardımcılık etmek üzere’ ibaresi kullanılmışken, 1971’de yapılan yeni düzenleme ile Kuvvet Komutanlarının kurula katılımı esas alınmış, maddede yer alan ‘yardımcılık etmek üzere’ ibaresi ‘tavsiye eder’ olarak değiştirilmiştir.⁴⁹⁵ Bu düzenleme ile MGK’nın politika belirlemedeki etkinliği artmıştır.

Yine 12 Mart sonrası, 1972 yılında çıkarılan 1612 sayılı Kanunla, askerler ile sivil otorite arasındaki ilişkileri düzenleyen Yüksek Askerî Şura kurulmuştur. Genelkurmay Başkanlığına yardımcı yan bir kuruluş olarak oluşturulan kurulun görevi, barış zamanı ile sınırlıdır. Başbakanın başkanlık ettiği şuranın diğer katılımcıları; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı, Kuvvet Komutanları, Ordu Komutanları (Deniz ve Hava Kuvvetlerinde eşiti komutanlar), Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Donanma Komutanı ile Yüksek Askerî Şûra üyeliğine atanan orgeneral ve oramirallerdir.⁴⁹⁶ Ancak 2010 Anayasa değişikliğine kadar, 1982 Anayasası düzenlemesi ile kararları yargı denetimi dışında tutulan Kurul⁴⁹⁷, bu yönüyle hukuk devleti ilkelerini zedeleyen bir statüye kavuşmuştur.

Muhtıra sonrası, TRT ve Üniversite Özerkliğinin Sınırlandırıldığını görüyoruz. 1961 Anayasası ile özerk statü kazanan TRT’nin bu yapısı, ilerleyen dönemde en fazla tartışılan konulardan biri olmuştur. 20 Eylül 1971 tarih, 1488 Sayılı Kanunla 121. Maddede gerçekleştirilen 1971 Anayasa değişikliği sonrasında, DP dönemindeki uygulamaların etkisiyle kurulup, siyasi etkilerin mümkün olduğunca uzağında kalan özerk yapısını kaybetmiştir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ **20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla** değişik, 111. Madde.

⁴⁹⁶ **17.7.1972 tarih, 1612 sayılı Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.**

⁴⁹⁷ 1982 Anayasası 125. Madde.

⁴⁹⁸ “*Radio ve televizyon istasyonları, ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde yasa ile düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşundan tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz. Her türlü radyo ve televizyon yayınları tarafsızlık*

Muhtıraya giden sürecin önemli kilometre taşlarından biri olan üniversite olayları da, yeni hükümetin öncelikli olarak ele aldığı konulardan biri olmuştur. 20 Eylül 1971 tarih, 1488 Sayılı Kanun’la gerçekleştirilen 1971 Anayasa değişikliği üniversitelerle ilgili hükümleri içeren 120. Maddede önemli değişiklikler getirmiştir. Madde metnindeki idari özerklik kavramı çıkarılarak, üniversitelere uygulanan özerklik esasının, devletin gözetim ve denetimini kaldırmadığını vurgulamak üzere yeni hükümler konulmuştur.⁴⁹⁹

Daha önce de ifade edildiği üzere, 12 Mart rejimi ile iki istisna ile parlamentonun çalışmalarına devam etmesi prensibi benimsenmiştir. Ülkenin bölünmez bütünlüğünü ve laik düzeni tehdit ettikleri gerekçesiyle Türkiye İşçi Partisi⁵⁰⁰ ile Millî Nizam Partisi kapatılmıştır.

12 Mart Muhtırasına giden süreçte yaşanan işçi olayları ve sendikal faaliyetler dolayısıyla, anayasa değişikliği sürecinde yapılan düzenlemelerden biri de sendikal haklarla ilgili olmuştur. Anayasanın 46. maddesinde yapılan değişiklikle, sendika kurma ve sendikalaşma hakkı tüm çalışanlara değil, sadece işçilere tanınmıştır.

Bu dönemde yapılan bir diğer önemli düzenleme de Bakanlar Kuruluna Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin verilmesidir.⁵⁰¹

Muhtıra sonrasında Nihat Erim hükümetleri ile birlikte Sıkıyönetim Komutanlığı’nın 27 Nisan 1971 tarihli bildirisi ile DDKO, Dev-Genç ve Ülkü Ocakları Derneği⁵⁰² 22 Kasım 1972 tarihinde kabul edilen 1630 sayılı Dernekler Kanunu⁵⁰³ ile Millî Türk

esaslarına göre yapılır. Haber programlarının seçilmesinde, işleminde, sunulmasında, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerinin doğruluğunun sağlanması ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları yasa ile düzenlenir. Devlet tarafından kurulan veya devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklennesi Hakkında Anayasa değişikliği, Resmi Gazete, 22.09.1971, No:13964.)

⁴⁹⁹ “Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz...” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklennesi Hakkında Anayasa değişikliği, Resmi Gazete, 22.09.1971, No:13964.)

⁵⁰⁰ **TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu**, s.514.

⁵⁰¹ Bu düzenleme, 1961 Anayasasının 64. Maddesinde 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle getirilmiştir. Kanun Hükmünde Kararname (KHK), meclisin konu, süre ve amacı belirlediği bir yetki kanunudur. Bu yeni düzenleme ile kanun gibi etkili, ama kanunların tabi olduğu usulden farklı olarak yürürlüğe giren KHK ile yürütmenin önünü açmak amacı güdülmüştür.

⁵⁰² **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1971.

⁵⁰³ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14379.pdf>

Talebe Birliği ve fakültelerdeki dernekler kapatılmıştır. Bu süreçten sonra 1974 yılında çıkartılan Af Kanunu'na kadar Türkiye'de ğrenci hareketleri açısından sakin bir döneme girildiđi⁵⁰⁴ söylenebilir.

Türk seçmeni 12 Mart muhtıra dönemini bitirecek oylarını kullanmak için 14 Ekim 1973'te sandık başına gitmiştir. AP ve CHP'nin mücadelesi gibi geçen seçimlere AP, CHP, DP, MP, MHP, MSP ve TBP ve olmak üzere sekiz parti katılmıř⁵⁰⁵ ve sürpriz bir şekilde CHP seçimden zaferle çıkmıştır. CHP % 33,3 oy alarak 185 milletvekilliği kazanırken, 1969 seçimlerinin galibi AP ise % 29,8 oy alarak 149 milletvekilliği kazanmıştır.⁵⁰⁶

Bu sonuçlarla hiçbir parti tek başına hkmet kuramayacak ve koalisyon hkmetleri dönemi başlamış olacaktır. Ancak CHP-AP ile AP-Demokratik Parti ile hkmet kuramayacak ve ülke seçimlerden sonra yüz gün kadar hkmet krizi ile karşı karşıya kalacaktır. Hkmet krizinin sürdüğü ortamda 9 Aralık 1973 tarihinde mahalli seçimler yapılmış ve CHP bu seçimlerden de zaferle çıkmıştır.⁵⁰⁷ CHP'ye Adana, Ankara, İstanbul, İzmir başta olmak üzere belediye seçimlerinde elde ettiği Ecevit'e başbakanlık yolunu da açacak ve Ecevit'in girişimiyle başlayan MSP ile koalisyon kurma alışmaları 37. Cumhuriyet hükümetinin kurulmasıyla neticelenecektir.⁵⁰⁸

Sonuç olarak, emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşen 12 Mart müdahalesi ile askerler ülkenin içinde bulunduğu krizden sorumlu tuttukları hkmeti istifa ettirmişlerdir. Askerler doğrudan iktidara el koymamış ve parlamentoyu kapatmamış fakat ülkeyi partiler üstü hükümetlerle yönetmeye çalışmışlardır. Darbe sonrası yaşanan tüm gelişmeler dikkate alındığında, her askerî müdahalenin ardından silahlı kuvvetlerin kazanımlar elde ederek kendine geniş bir hareket alanı sağladığı görülmektedir. 1961 Anayasasında yapılan değişikliklerle de askerlerin sivil hayatın içindeki ağırlıkları önemli ölçüde artırılmıştır. 12 Mart muhtırasının, asker-sivil ilişkileri boyutunda siyasi yaşamı askeri vesayet altına alan 28 şubat 1977'de gerçekleşen post-modern darbeye de örnek oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu yönüyle döneme ait herhangi bir askeri darbenin gerek siyasi atmosfer ve siyaset zerindeki

⁵⁰⁴ Sefa Salih Aydemir, **12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte niversite Olayları**. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 2014, C.3, Sayı.5, s.50.

⁵⁰⁵ **Milliyet Gazetesi**, 15 Ekim 1973.

⁵⁰⁶ <https://www.yenisafak.com/secim-1973>

⁵⁰⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Aralık 1973.

⁵⁰⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ocak 1974.

baskısı gerekse darbe sonrası anayasa üzerindeki teknik ve içerik değişiklikleri bir sonraki darbenin hazırlayıcısı olması bakımından tesadüfe yer bırakmamıştır.

3.5. 12 Eylül 1980 Darbesine Giden Yolda Asker-Siyaset İlişkisi

Türk demokrasi tarihi için asker sivil ilişkilerinin 1960 darbesi, 1971 muhtırası, 1980 darbesi ve 28 Şubat muhtırası bağlamında askeri vesayet ve sivil denetim eksikliğinin örnek hadiseleri bakımından Üzümcü'nün Örs'ten aktardığı çıkarımlar “askerin mantalitenin” anlaşılması bakımından önemlidir. Celal Bayar, Atatürk döneminde başbakan, DP döneminde Cumhurbaşkanı olmuştur. 27 Mayıs darbesinden bir ay önce emekli olan Orgeneral Cemal Gürsel darbe cuntasının başına geçtikten sonra 1961 Anayasası ile Cumhurbaşkanı olmuştur. Ardından gelen iki Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk asker kökenli orgeneral ve oramiraldir. Yine 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren 1982 anayasası ile birlikte Cumhurbaşkanı olmuştur. Turgut Özal bir sivil olarak 1989'da cumhurbaşkanı oluncaya kadar Genelkurmay Başkanları ve yüksek komutanlar Cumhurbaşkanlığı makamını kendilerinin geçecekleri üst makam gibi görme eğiliminde olmuşlardır.⁵⁰⁹

Meseleye yine olgusal baktığımızda cumhuriyet temsili, günümüzde küreselleşen yenedünya düzeninde çoğunluğun görüşünü yansıtmadığına dair birçok eleştiri alır. “Cumhuriyet Demokrasisi” çağdaş siyaset felsefesinin başlıca ilgi alanlarından birini oluşturur. Özellikle Fransız Devrimi sonrasında ulus-devletçilik ve milliyetçilikle kurduğu yakın ilişkiler, cumhuriyetçiliği, çağdaş dünyanın çoğulculuğu karşısında giderek gözden düşen ideolojik yapı haline dönüştürürken demokrasiyle de arasına kapatılması güç bir mesafe koyar⁵¹⁰ şeklinde yönsemelerle eleştirilir. Cumhuriyet rejiminin çoğulculuğu kısıtladığı iddiasının yanı sıra Tunçel, ayrıca Cumhuriyet düşünce geleneğinin belirli bir yaşam biçimi olarak kendisini ulus-devlet ideolojisi üzerinden dayatması ve kişisel çıkarlardan fedakârlık bekleyen yapısı, giderek demokrasi düşüncesinin çağdaş dünyanın tek ideal yöntem biçimi olarak

⁵⁰⁹ Âdem Üzümcü “28 Şubat Süreci, e-Muhtıra ve 15 Temmuz Fetö Darbe Girişiminin Ekonomik-Politik Analizi”, *Esam Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1, Yıl: 2022, ss. 74-121. s.82

⁵¹⁰ Ahu Tunçel, *Charles-Louis De Secondat Baron De Montesquieu, Siyaset Felsefesi Tarihi*, Doğu Batı Yay, 2. Bs.,2014, Ank, Cilt.I, s.270

değerlendirilmesine neden olduğunu⁵¹¹ belirtir. Cumhuriyetin bireyi dışlayan, nesneleştiren aktif özne olmaktan alıkoyan yapısına sahip olduğu kanısını gündemde tutar. Tunçel'in bu tutumu çok iddialı olsa dahi küreselleşen günümüz siyasal düzenine bir dayatma olduğunu hatırlatır. Bu çapta bir temsil sorunu, Türkiye'de cumhuriyetin ilanının hemen sonrasında 1950'li yıllarda çok partili hayata geçme sürecinde yaşanan sancılarla benzer niteliktedir. Feroz Ahmad *"Demokrasi Sürecinde Türkiye"*(2020) adlı kitabında Cumhuriyet Halk Partisi kadrolarının bir kesimi ve lideri İsmet İnönü'nün 1946 seçimlerinde takındıkları tutuma benzer bir söyleme değinir. Ahmad, 1946 seçimlerini kastederek; *"bu olumsuz politikanın ilk belirtisi, DP'lilerin hem belediye seçimlerine hem de 1946'da yapılsa genel seçimlere katılmayı reddetmeleri oldu. Seçimlerin boykotu, İsmet İnönü'nün CHP içindeki ılımlı gurubunu kızdırdı. Çok partili siyaset denemesinin tehlikeli olacağını ve istikrarsızlığa yol açacağını iddia eden aşırılara karşı bu gurup, çok partili siyaset yaşamını desteklemişti"* ⁵¹² diye aktarır. Cumhuriyetin içselleştirdiği demokrasinin bir unsuru olan "muhalefet partisi" düşüncesinin CHP kadrolarınca engellenmeye çalışılmasını ülkenin demokratikleşme çabalarının baskı altına alınması olarak yorumlanır. Ayrıca, 1950 yılındaki seçimlerde DP'nin seçimlerde halk tabanına inilmesi yönünde CHP'den farklı bir yol izlediği belirtilir. CHP için halktan kaçan bir "Halk Partisi" söylemi gelişir. Zira DP, adayların yüzde 80'ini yerel örgütlerin belirlemesine izin vermiş, geriye kalanı merkez yoklamasıyla belirlemişti. Bu durum, adayları parti içindeki küçük bir çevrenin belirlediği daha önceki uygulamadan bir uzaklaşmaydı. Bu vesileyle adaylar yerel mütegalibenin mensubu ve yerel desteğe sahip insanlar arasından seçildi. Bu insanların politikaya yaklaşımı ulusal olmaktan çok yöreseldi.⁵¹³ Bu tutum, "köylü" diye hiçleştirdiği halk tarafından sürklase edilen CHP'yi uzun bir süre iktidardan uzak tutmaya yetmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren CHP tarafından halka dayatılan zihin bulanıklaştırma yöntemleri nispeten "iktidara gelme oyunları" "Laik" kavramıyla iyiden iyiye içinden çıkılmaz bir hal alır. İbrahim Ö. Kaboğlu, "Cumhuriyetçi Laik Proje"'nin temsil gücü sınırlı, nispeten bireyi dışlayan ve Türkiye'de yenilerde

⁵¹¹ Ahu Tunçel, **Charles-Louis De Secondat Baron De Montesquieu, Siyaset Felsefesi Tarihi**, Doğu Batı Yay, 2. Bs.,2014, Ank, Cilt.I, s.270

⁵¹² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye. (1945-1980)** (Çev. Ahmet Fethi) Hil Yay., 6. Bs., 2020, İst., s.35

⁵¹³ A. g. e., s.35

filizlenmiş bir siyasal sitem olduğunu belirtir. Bu proje Türkiye’de ve Fransa’da bilinmektedir. Bu, devletin dini meşruiyet temeli olarak kullanmaktan vazgeçip kendini cumhuriyetçi ilan etmeye başladığı zaman dile getirilmiştir. Bu Fransa’da 19. Yüzyılın sonunda 1880’lerden itibaren, Türkiye’de 1920’li yıllardan itibaren olmuştur. Yani o zaman dinsel doğmalardan bağımsız laikliğe dayanan anayasal bir kamu düzeni kurma ihtiyacı hissedilmiştir.⁵¹⁴ Türkiye, 1920’li yıllarda Osmanlı Devleti’nden “saltanat” ve “halifelik” kurumlarını devralmış ve bu kurumlardan kurtulma çabası içine girmiş bu görev Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP’ye düşmüştür. Dönemin şartları içinde değerlendirildiğinde, “Ulus Devlet”in inşası için bu tutum yeni bir kamu yönetim sistemini gerekli kılıyordu. “Laik Cumhuriyet”in fikri temelleri o dönemde atılmıştır. Fakat din ile devlet işlerinin ayrılması hususu II. Mahmut döneminde problemleştirilmiş fakat Osmanlı’da Batı tesirinin en yoğun hissedildiği zamanlarda dahi din tamamen yok sayılmamıştır. II. Mahmut devrinde ulema sınıfının yetkilerinin kısıtlanması bu amaca yönelik yapılan çalışmalardan biridir. Ulemaya yalnız din işleriyle uğraşmalarını, hükümet işlerinin yalnız mutlak yetkisine ait olduğunu bu eylemleriyle belli etmiştir. Örneğin, düşünülen vergiler, medrese softalarının askere alınması, din kurumunun iznini almadan haciz ve müsaderelere girişilmesi, vakıf işlerini ele alması, Frank adetlerine karşı aşırı ilgi göstermesi gibi konularda şeyhülislâmın verdiği bir muhtırayı yırtarak bu gibi işlerin yalnız hükümdar yetkilerine ait olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁵ II. Mahmut’un bu tutumu, Osmanlı’da padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını reddettiği gibi laik düşünce yapısının filizlenmesine yönelik reformun ilk işareti şeklinde düşünülebilir.

Osmanlı Devleti 19.yüzyılın başlarından itibaren yoğun bir şekilde padişah üzerinde etkili olmak isteyen saray ve çevresiyle karşı karşıya kalır. Söz konusu olan bu kesim tarafından, Osmanlı’nın parçalanmasını önlemeye yönelik geçici birtakım nizamnameler hazırlanırken, düzenlemelerle ya padişah tesir altına alınmak isteniyordu yahut padişahın yetkilerini sınırlamaya yönelik geçici çareler üretiliyordu. Bu düzenlemelerin gölgesinde 20.yüzyıla girilirken Batı’da “ulusçuluk” akımı hız kazanmış, Balkanlar’daki azınlıklar, Rus, İngiliz ve Fransızların kışkırtmalarıyla bağımsızlık yoluna evrilmişti. Özellikle gücü elinde tutan paşa kadrosu okumaya giden Osmanlı elitlerini Kahire, Paris, Londra gibi ülke dışında örgütlenmiş bu yeni

⁵¹⁴ Alain Bockel (Haz.İbrahim Ö. Kaboğlu) **Laiklik veAnayasa**, İmge Yay., 1.Bs., 2001., Ank., s.51.

⁵¹⁵ Niyazi Berkes, Türkiye’de **Çağdaşlaşma**. Yapı Kredi Yay., 4. Bs., 2003., İst., s.177.

nesil genç kuşağı desteklemiş ve padişaha yönelik birtakım fikirsel hareketlerin önünü açmıştı. Osmanlı'daki okumuş sınıfının düşünce özgürlüğünü yayma çabaları bir zaman sonra mevcut iktidara yönelik (II. Abdülhamit'e) bir isyan hareketine dönüşmüş, Osmanlı'daki bu siyasal ve sosyal dönüşüm süreci 31 Mart Ayaklanması'na giden dinamik hareketin mihenk taşını oluşturmuştur.

3.5.1. 12 Eylül'e Giden Yolda Tarihi, Toplumsal ve Siyasi Süreçler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ülkedeki yönetici erk, siyasal, ekonomik ve sosyal bir dizi yeniliğe imza atmıştır. Mustafa Kemal Atatürk öldükten kısa bir süre sonra CHP'nin başına İsmet İnönü geçmiştir. İsmet İnönü, çok partili yaşama geçme konusunda bazı tereddütler yaşamasına rağmen parti içerisindeki muhalif gurubun baskısına daha fazla direnemeyerek ülkede çok partili yaşama geçme konusunda ikna edilmiştir. 7 Ocak 1946 yılında CHP'nin içindeki muhalif kanadın ayrılmasıyla kurulan Demokrat Parti, kurulduktan dört yıl sonra yapılan seçimlere katılmış ve meclisteki sandalye sayısının büyük çoğunluğunu alarak iktidara gelmiştir. 1950 yılından itibaren çok partili, demokratik yaşama geçen ülke, Osmanlı'yı yıkan aynı güç odakları, klikler, vesayet sistemini devreye sokarak kendilerini göstermiş ve müstemleke zihinler tarafından ülke sonu gelmeyecek darbe eksenli alan kapma mücadelesine sahne olmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi'yle birlikte son olarak 28 Şubat 1997 Doğu ve Batı menşeli iki zıt kavram olan 'irtica' ve 'laiklik' odak noktası alınarak, aynı vesayetçi yapının tekrar oyun kurma faaliyeti olarak tarihteki yerini almıştır.

Bir nevi 1960 darbesiyle başlayıp 1971 muhtırasıyla devam eden siyasal ve sosyal eksenli parabolünün 1980 darbesi ve akabinde 28 Şubat süreci üzerinden sosyal yapının ayrıştırılıp yeniden kurgulanması amaçlanmıştır. 1960 darbesinden sonra kurulan yeni hükümet bir nevi vesayet sisteminin güdümünde ülke yönetiminde kritik, bazı kararlar almıştır. 1960 darbesi, istemeden de olsa eski düzenden kalma toplumsal yapıları ortadan kaldırdı. Böylece Darbe yeni anayasal sistem içerisinde yeni orta sınıfın daha fazla politik ve sosyal güç kazanmasına izin verdi.⁵¹⁶ Bu ekonomik, toplumsal değişimin liberal orta sınıfın belirginleşmesi olarak algılayan Karpas, ülke

⁵¹⁶ Kemal H. Karpas, **Türk Siyasal Tarihi**, (Siyasal Sistem Evrimi) Timaş Yay.,2. Bs. 2011, İst., s.154.

içinde yeni denge unsurlarının oluşmaya başladığını işaret eder. Değişen güç dengeleri içerisinde rol alan vesayetçi yapı 1960 darbesiyle kendini iyice belirginleştirir. 1946-1950’li yıllar arasında CHP’nin kendi içerisindeki muhalif gurupla özellikle din, ekonomik ve dış siyaset bazlı farklılaşma eşiği bir bütün halinde muhalefet bloğu oluşturmaya yetmiştir. Atatürk’ten sonra CHP’nin başına geçen ‘Milli Şef’ unvanlı İsmet İnönü asker kökenli olması ve yukarıda bahsi geçen temel üç konuda (din, ekonomi, dış siyaset) kıyaslanamayacak bir fikir ayrılığının olması neredeyse Türk siyasetini 28 Şubat süreci dâhil kapısı kapanmayacak bir ideolojik ayrışmaya itmiştir. İsmet İnönü, iktidarda yahut muhalefette olduğu sürelerde, Menderes ve sonrasında gelecek tüm siyasal partilere ülkenin kurucu erkin “asker” olduğunu hissettirerek halk tabanını nesneleştirmiştir. İnönü’nün muhalefet olmayı içselleştirememesi, eski bir asker olmanın verdiği vesayetçi anlayışla gelişen güç erkini siyaset sahnesinde olduğu sürece hızlandırarak devam ettirir. İnönü ve 1960’tan sonra da CHP’nin başına geçen lider kadrolar 12 Eylül 1980 darbesi öncesi düşünüldüğünde başta Bülent Ecevit’in takınmış olduğu uzlaşmaz tutum bu bölünmüşlüğü körükler. Adnan Menderes dönemi başta olmak üzere Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Turgut Özal, Tansu Çiller, Recep Tayip Erdoğan vb. merkez sağ yapı; İslâm muhafazakârlığı, liberal ekonomi ve daha çok bağımsız dış politika tutumu ile sol partilerden ayrılmıştır. Bu iki bloklu yapı zıt düşünceler bağlamında her platformda fiziksel ve fikirselsel karşı karşıya gelmiştir. Bu çift kutuplu ideolojik sarmal, partilerin siyasal tabanlarını da zihinsel olarak diri tutmuştur. Fakat 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile Demokrat Parti hükümetten düşürülmüş ve partinin en önemli isimlerinden Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilmiştir. Bu idamlar aslında Türkiye’nin 1950-1960 yılları arasında uygulamış olduğu siyasal, ekonomik ve sosyal odaklı bağımsızlık mücadelesi, dış güçler ve onlarla eşgüdümlü hareket eden vesayetçi yapının cevabı olarak düşünülmelidir. İdam edilen siyasi kadronun uygulamaya çalıştığı politik yönelimler arasında dış siyasette bağımsız bir Türkiye, ekonomide dış bağımlılığı azalan, hızla gelişen bir ülke modeline uygun atılan adımlar olarak sıralanabilir. 1960 Darbesi’yle hükümetten düşürülen Demokrat Parti darbe sonunda kapatılmamış ancak; Demokrat Parti 29 Eylül 1960 günü “kongresini zamanında yapamadığı” gibi biçimsel bir gerekçeyle mahkeme tarafından kapatılmıştır.⁵¹⁷ Demokrat Parti

⁵¹⁷ Hüseyin Aykol, **Türkiye’de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**. İmge Yay., 1. Bs., 2009., Ank., s.64

kapatıldıktan sonra sağ-muhafazakâr kesimin oylarına Adalet Parti'si talip olmuş, Süleyman Demirel bu partinin lideri olarak siyaset sahnesinde yerini almıştır. O dönemde yeni bir anayasa yapmaya yönelik adımlar atılmıştır. Bu anayasada ekonomik, siyasal ve sosyal politikalarla ilgili olumlu bazı kararlar alınmasına rağmen aslen temel yaşam ve özgürlük odaklı kararlarda askeri nitelikte ve cunta güdümlü 1961 Anayasa'sıyla vesayetçi bir anayasa hazırlanmıştır.

Bu anayasayla ordu hem yasal bir güce hem de fildişi kulesine dokunulmazlık zırhıyla hapsedilmiştir. Hazırlanan anayasanın ilkesel maddeleriyle, korumacı ve reaksiyonel bir ordu unsuru oluşturulmuş, vesayetçi yapıya sınırları belli olmayan, ulaşılmaz güç çeperleri hazırlanmıştır. Vesayetçi yapının kontrolünde “1961 Anayasasının akabinde Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. 1961 Anayasa'sıyla daha sonraki yıllarda ordunun siyasete müdahale etmesinin mihenk taşları döşenmiştir. Demokrat Parti kapatıldıktan sonra ülkede farklı ideolojik unsurları barındıran birçok partinin kapatılması yönündeki kararlar yine Anayasa Mahkemesi tarafından verilmiştir. Anayasa Mahkemesi, bu dönemde önüne gelen beş davayı kapatma kararı ile sonuçlandırmıştır. Türkiye İşçi Partisi, İşçi-Çiftçi Partisi, Büyük Anadolu Partisi, Türkiye İleri Ülkü Partisi ve Milli Nizam Partisi bu dönemin sonuna doğru kapatılmıştır.⁵¹⁸ 1960 darbesinin cunta yönetimi tarafından geçici bir yönetim oluşturulmuş, darbenin ardından birçok kişi gözaltına alınmış, tutuklanmış ve siyasi yasaklı ilan edilmiştir.

1960 Darbesi'nden sonra ülkede normalleşme adımları atılmışsa da bu normalleşme çok kısa süreli olmuştur. 12 Mart 1971 Muhtırası incelendiğinde Demirel'in hükümet olduğu 1965-1969 yılları arasını kapsayan dönemde, merkezi yönetimin güçlü tutulması, iktidara tümenden sahip olma ve toplumsal yaşamı kolaylaştırmaya yönelik atılan adımların olduğu görülecektir. Bir nevi serbest piyasa modeli, liberalleşme ve sivilleşmeye yönelik bu adımlar beraberinde birçok problemi ülke gündemine sokacaktır. Bu duruma bir reaksiyon geliştiren sınıfsal guruplar (dernekler, işçi gurupları, küçük azınlık partileri vb.) liberalizm karşıtı gösteriler düzenlemiş, marjinal gurupların bu tutumları bireysel anarşizmin kolektif hale getirilmesinin zeminini hazırlamıştır. Ülkede, büyük devletlerin desteğiyle liberalizme

⁵¹⁸ A.g.e., s.65.

yönelik birçok adım atılmış fakat çok kısa sürede ülke terörizmin kesifleştiği guruplara teslim olmuştur.

Bu bağlamda 1971 Muhtıra sürecine götüren asıl sebebin ise, dış destekli vesayet odaklarının sermaye yönetimini ve güdümlü bir yönetsel rejimin elden kaçmaması amacını kendilerine dayanak yapması, ayrıca legal-siyasi ana-kısmın yaşanan kaos ortamından ötürü tekrardan koordine edilmesi lüzumunu doğurmaktaydı. Ancak bahsedildiği noktada, egemen hükümet yapısının kendi içerisinde fikirsel ayrışımı ve güdümlü ideolojik örgütlenmelerin gittikçe hızlanan devinimi içerisinde, demokratik parlamento düzeninde yeni yapılanmanın da irade koyması önünde büyük bir engel teşkil etmişti. Belen, politik döneme ilişkin bazı ilginç tespitlerde bulunur. Bahsi geçen siyasi çekişmelere yönelik; öncelikle siyasi yaşama bakmak gerekirse, Türkiye Menderes döneminden sonra-1965-1969 Seçimlerinde Adalet Parti iktidarı olsa da-güçlü bir tek parti iktidarına sahip olamamıştı. Seçim sistemi koalisyon hükümetlerini gerekli kılıyor, siyasetçiler arasındaki derin görüş ayrılıkları istikrarlı hükümetlerin kurulmasına engel oluyordu.⁵¹⁹ Ayrıca yaşanan politik kaosun getirdiği bir sorun ise yurt içinde ve meclis çatısı altında kayda değer bir hükümet sorunsalı yaşanmakta, politize olmuş yönetici kadrolarla onlara oy veren kesim bağlamında fikirsel ayrım yoğunlaşmış, bu içinden çıkılmaz gibi görülen ortam sermaye birikimi sahiplerini önemli bir kertede bunalıma ve kargaşaya sürüklemekteydi. Taburoğlu, ülkenin yönetsel araçları içerisinde politize olmuş, terörize olmuş ve siyasallaşmış marjinal yapıları hakkında sonuç odaklı çok güzel tespitlerde bulunur. İdeolojik kavgaların sonucu “Türkiye toplumunun yamalı, yırtık ve ikileşmiş hali” aynı zamanda “emperyalizme açık” hale de gelir.⁵²⁰ Bu, tüm bu darbelerin ve yönetsel düzensizliklerin de ters yüz olmuş olma nedenini açıklar. 1960-1970’li yıllar arasında dünya ölçeğinde istikrarsız bir ekonomiye gidiş ve akabinde yaşanan bir ekonomik bunalımın varlığından söz edilir. Bu ekonomik bunalım için küresel ölçekte adından söz ettiren büyük devletler bazı tedbirler alırlar.

Bu tedbirleri alanların başında “Leviathan” devlet olarak adlandırılan Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gelmektedir. O dönemde 24 Ocak kararları denilen bu

⁵¹⁹ Nezahat Belen, “12 Eylül 1980 Darbesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin Yakın Siyasi Tarihinde Yeri ve Önemi,” **Yeni Fikir** S:44-57,2020, s.47

⁵²⁰ Özgür Taburoğlu, **Türkiye’de Toplumsal ve Siyasal Boşlukların Kurucu İşlevleri**, Doğu Batı Yay., 1.Bs., 2011., Ank., s.47.

tedbirler, zayıf-orta ölçekteki devletleri ekonomik iyileştirme adı altında nispeten sömürgeleştiren, üstü örtük biçimde siyaset sultası altında dizayn eden yapısal reformlardır. Bu reformları bir dizi tedbir gibi gören Kazgan, 24 Ocak kararlarının, küresel ölçekte baş gösteren ‘dünya borç krizini çözmeye yönelik olarak A.B.D’nin (Reaganomics) ve İngiltere’nin (Thatcherism) öncülüğünde başlatılan ve serbestleşme hareketiyle karakterize olan ‘yeni dünya düzeni’ne bir uyum programı⁵²¹ (nın) içeriği olduğuna kanaat getirir. Tüm bu çözüm odaklı ekonomik programlar -24 Ocak kararları dâhil olmak üzere- Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu küçük ve orta ölçekli devletlere politik ve ekonomik bağlamlı büyük devletler tarafından verilen siyasi bir politika olarak okunmalıdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren “devletçilik” ilkesinin odak alındığı ekonomik büyüme, DP’nin yönetsel gücü seçimlerle ele geçirmesiyle başlayan ekonomik değişim modeli liberal ekonomi adıyla sunulur. Liberalleşmeyle birlikte değişen nüfus yapısı 1980’li yıllara gelindiğinde ise had safhaya ulaşmış, ülke içerisinde adeta demografi ters yüz olmuştur. Kırsal bölgelerden göç edenlerin oluşturduğu, kasaba ve şehir nüfusunda belirgin oranda değişim ve artış olduğu ifade edilir. Bu demografik yapının değişimine önyak olan ‘Leviathan’ devletler, şehirleşme kültürünün aşamalı olarak değiştirilme, dönüştürülme bunun sonucunda ise modernleşme odaklı kentli bir liberal yapısal üst sınıf ortaya çıkarılmasını hedeflemiştir. Bu yapısal ekonomik dönüşüm süreci sancılı olsa da Batılı devletlerin bu tip bir dönüşümü yeni bir sınıfsal yapının doğması için temel dinamik görüyor oldukları aşikârdır. Buna göre aktif modernleşme, yani ekonomik alt-yapı temelinde modernleşme, sadece Batı’da öncelikli bir tercih olmakla kalmamış, aynı zamanda kasabalılıkla bütünleşerek yeni bir sınıfsal dönüşümün odağı haline de gelmiştir.⁵²² Büyük devletlerin Türkiye’de de yaratmak istediği burjuva ve proleter sınıfın olgunlaşması isteği belirginleşirken, bu aynı zamanda küreselleşmenin diğer bir adı olan “liberalleşme”nin de mihenk taşıdır. Bu uzun vadeli yapısal uyum programının önderliğinde yeni birikim rejimine geçişin koşullarını hazırlamak, bu yönde gerekli yasal politik düzenlemeleri gerçekleştirmek ve 24 Ocak Kararlarını derinleştirerek uygulamak, 12 Eylül 1980 Darbesi ile siyasal

⁵²¹ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001**, Bilgi Üni. Yay., İst., 2005., s.196.

⁵²² Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II.1920-1960**. Agora Yay., 2.Bs., İst., 2012., s.362

iktidara el koyan askeri yönetime⁵²³(e)düşmüştür. Kararların onayı, bir nevi vesayet sistemini üstlenmiş olan askeri cuntacılara niçin darbe yapmalarına müsaade edildiğinin, Türk demokrasi sisteminin hangi koşullarda kırıma uğratıldığının anlaşılması noktasında önemlidir. 1960 ve 1970’li yıllar arası ekonomik, siyasi ve sosyal değişimler alanında uzman kişiler tarafından irdelendiğinde bu dönemin 12 Mart 1971 muhtırasının ve 12 Eylül 1980 Darbesini hazırlayıcı etkenlerin başında geldiği söylenebilir. Askeri cuntanın yaptığı 12 Eylül 1980 Darbesi, aslen 1965-1970’li senelerde olgunlaşmaya başlayan sermayenin yönetsel olarak idare edilemeyişi ve sağ- sol sınıf çatışmalarının bir neticesi olarak düşünülebilir. 1980 Darbesi’nin sinirsel uçlarını, 1960 Darbesi sonrasında hazırlanan vesayet odaklı 1961 Anayasa’sı ile ilişkilendirmek spekülâtif bir düşünce olmasa gerek. 1960 Darbesi sonrası kabul ettirilen 1961 Anayasası ile ordu yeniden 1924 yılındaki kanunun verdiği haklara kısmen geri dönüyordu⁵²⁴ Bu çıkarımı güçlendiren emarelerin başında 1961 Anayasa’sında sivil yargı sistemine ek olarak kendi içerisinde hiyerarşisi oluşturulmuş askeri yargının yapılandırılması gelmektedir.

1960 Darbesinden sonraki bu süreç içerisinde özel teşebbüs yatırımlarının teşviki ve paranın bol miktarda, özel sektöre kredi şeklinde aktarılması için kanuni düzenlemeler yapılmıştır. İktidar, yapmış olduğu bu ekonomik reformlarla sıkıntı içine girmiş burjuva kesiminin de desteğini sağlamış olur. O dönem ülke büyüme oranlarında nispeten iyimser bir tablo sergiler. 1965-1969 yılları arasında yürütülen AP politikaları, -özellikle ekonomide yüzde 7’lik bir büyüme- sağ ve sol kesimlerce eleştirilmiştir. Yaklaşık yüzde 7’lik bir kalkınma oranı ile sonuçlanan ekonomik kalkınma hem sosyalistler hem de liberaller tarafından eleştiriliyordu. Sosyalistlere göre ekonomik kalkınmada iş adamları ve girişimciler kayırılıyordu. Sosyalizm, iş adamlarını ve girişimcileri “Batı kapitalizminin ve emperyalizminin yordakçıları” olarak etiketlemişti. Liberaller ise, AP’nin ekonomi politikasının faydasız ağır işleyen devlet denetimleriyle dolu olmasından şikâyetçiydiler.⁵²⁵ Her iki kesimin de hoşuna gitmeyen bu ekonomik tablonun hükümeti yapacakları noktasında çaresiz bırakmaya yönelik olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Hükümetin çaresizliği sadece ekonomik

⁵²³ Pınar Kaya Özçelik, “12 Eylül’ü Anlamak,” *Ankara Üniversitesi SBF Der*, S:01., 2011, s.73-93.

⁵²⁴ Nezahat Belen, “12 Eylül 1980 Darbesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin Yakın Siyasi Tarihinde Yeri ve Önemi,” *Yeni Fikir* S:44-57, 2020, s.47.

⁵²⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, (Siyasal Sistem Evrimi) Timaş Yay., 2. Bs, 2011 İst., s.163

anlamda değil siyasi anlamda da baş göstermeye başlamıştı. Meclis salonlarından sokaklara taşan fiili başıbozukluklar yerini tanınmış kişilere karşı işlenen sansasyonel terör eylemlerine bırakmış, ülke her taraftan kuşatılan bir şiddet sarmalına teslim olmuştur. Türkiye'ye biçilen kürsel anlamdaki rolüne uygun davranmaya zorlayıcı niteliklerle 12 Mart Muhtırası hazır hale getirilmişti. Dönemin kritiğini yapan Özçelik, özellikle 1965 yılında Adalet Partisi etrafında bütünleşen burjuvazi, kapsayıcı/tek uluslu bir hegemonya stratejisini yaşama geçirmeye çalışmıştır. Fakat 1960'ların sonlarından itibaren, iktidar bloku içi fraksiyonlar arası çelişkiler şiddetlenerek derinleşmiş, yeniden bir siyasal bunalım patlak vererek, siyasal istikrarsızlık dönemi yaşanılmıştır⁵²⁶ şeklinde dönemi özetlemiştir. Bu şiddetli siyasi çekişmeler sokağa taşan şiddet sarmalı, aşırı solun özellikle sosyalist fraksiyon ekseninde çatışma alanları oluşturmaları nispeten CHP'nin içerisinde odaklanan bir yapıyla birlikte hareket ettiği hep söylenegelmiştir. 1960 İhtilali'nin çeşitli destekçileri birleştiler. Bu birleşmenin başlıca amacı, AP'nin tek başına bir hükümet kurmak için yeterli oy almasını engellemekti. Koalisyon hükümetinin lideri olduğu dönemde CHP, TİP'e ve çeşitli sol örgütlere geniş özgürlükler tanıdı. Bunun nedeni bir ölçüde anayasaya göre bu özgürlükleri tanımak zorunda olmasıydı. Fakat asıl sebep, solcuların AP'nin kırsal kesimden aldığı desteği kendilerine çekme ümitleriydi.⁵²⁷ CHP'nin sağlamış olduğu olanaklar bu marjinal guruplar nezdinde bir tür yetkilendirme olarak algılanıyordu, CHP'nin takınmış olduğu bu tutum sol fraksiyonlarda güç zehirlenmesine evrilmişti. Yine CHP'nin bu siyasi tarafgirliği İslâmi yönü ağır basan unsurların tepkisini çekmiş ve İslâmi unsurların Türk toplumunda zemin bulup, aktif hale gelmesini hızlandırmıştı. Muhafazakâr-İslâmcı Erbakan tabanının anti-emperyalist sloganlarla Amerikan karşıtı eylemleri, bir yandan halk nezdinde değerli bulunuyordu. Sol görüşlü sosyalist guruplar ise, "68 kuşağı" kavramını Türk siyasal hayatına sokup bağımsız Türkiye sloganları eşliğinde Türkiye karasularında bulunan Amerikan'ın 6. Filo gemisine yönelik eylemlerini yoğunlaştırmıştı. Deniz Gezmiş, Mahir Çayan gibi dinamik yapılar ortaya çıkmış, terörize olmuş bu paramiliter güçler arasında silahlı şiddetin kullanılmasına yönelik bir konsensüs oluşmuştu.

⁵²⁶ Pınar Kaya Özçelik, "12 Eylül'ü Anlamak," **Ankara Üniversitesi SBF Der**, S:01., 2011, ss.,73-93 s.75.

⁵²⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, (Siyasal Sitem Evrimi) Timaş Yay.,2. Bs. 2011, İst., s.162.

Türkiye’de gelişen siyasal ve sosyal devrim Kapitalizm odaklı küresel güçlerin dikkatini çekmiş ve bu güçlerin yönlendirdiği vesayetçi yapı devreye girmiş, 12 Mart 1971 Muhtırası tüm bu siyasal kaosun sonunda gelmiştir. Muhtıra akabinde Aykol, işleyen siyasal süreçle ilgili şu saptamalarda bulunur: Askeri cuntanın dönemin AP iktidarına verdiği muhtıra sonucu, iktidar ordunun denetimindeki kimi ara rejim hükümetlerine geçtiği için olsa gerek, bu dönemde meclis fes edilmedi; partiler kapatılmadı.⁵²⁸ Akabinde sağ partilerin dönem içindeki değişimiyle ilgili olarak; mevcut partilerin yanına bu dönemde 24 parti daha eklendi. Bunlardan biri Milli Selamet Partisi, Anayasa Mahkemesinin kapattığı Milli Nizam Partisi’nin yerine kurulmuş; diğeri daha önceki dönemin Güven Partisi’nin yeniden kurulmuş hali olan Cumhuriyetçi Güven Partisi idi.⁵²⁹ Sol partilere yönelik de bazı gelişmeler yaşanır. Kapatılan TİP, 1975 yılında yeniden kurulurken; bu dönemde kurulan diğer sol partiler şunlardı: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Vatan Partisi, Türkiye Emekçi Partisi, Sosyalist Devrim Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi ve Sosyalist Vatan Partisi⁵³⁰ gibi sol partilerin aktif siyasal hayata döndüğü belirtilir. Tüm bu siyasal gelişmelerin sonuçları, ülke içerisindeki yeni oluşacak politik gelişmelerin habercisi olmuştur. 12 Mart 1971’de başlayıp 14 Ekim 1973 yılına kadar süren ara rejimden sonra ülke yeniden seçimlere gitmiş ve askerin kontrolündeki siyasal yaşam sona ermişti. 1973 yılından müdahalenin yapıldığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar “7 yılda 7 hükümet” kurulmuştur.⁵³¹ 1980 yılına gelindiğinde tüm bu kaos hali düşünüldüğünde ülke çoktan yeni bir darbeye hazır hale getirilmişti.

3.5.2. 12 Eylül 1980 Darbesi: Vesayetin Aksiyonu

12 Eylül 1980 darbesinin kodlarını çözebilmek için darbe öncesinde yurt genelinde meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere bakmak gerekir. 1971 Muhtırası sonrasında ülke seçime gitmiş, 450 koltuklu meclisin 158 üyesini Adalet Partisi alırken, her iki partinin toplamı 223 olmak üzere meclis sandalyesinin 65

⁵²⁸ Hüseyin Aykol, **Türkiye’de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**. İmge Yay., 1. Bs., 2009., Ank., s. 65.

⁵²⁹ A.g.e, s.65.

⁵³⁰ A. g. e., ss.65-66.

⁵³¹ Nezahat Belen, “12 Eylül 1980 Darbesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin Yakın Siyasi Tarihinde Yeri ve Önemi,” **Yeni Fikir** S:44-57,2020, s.47.

üyesini Yeni Türkiye Partisi almıştır. Fakat ordu bu tercihe saygı duymamış, hükümeti kurması noktasında en çok oy alan parti veya partilere yetki vermemiştir. Bu hususta ordunun siyasal tercih noktasında adil olmadığına kanaat oluşmuştur. Ordu, karşı devrimci olduğunu ileri sürerek buna direndi⁵³² şeklinde bir tutum benimsenerek hükümet kurma noktasında üye çoğunluğunu sağlayanlara yönelik ordunun takındığı tavır dile getirilmiştir. Bireyin özneleştiği, liberal ekonomiyi benimseyen ülkelerin kuruluş özüne aykırı bu tutum Batı düşüncesinde aynı yansıyı bulur. Liberal bireycilik temsiline dayalı olarak inşa edilen demokrasi modelleri, genellikle dar bir biçimde tanımlayarak, demokrasinin siyasi hayatla sınırlandırılmasını önerirler. Bu yaklaşımdan hareketle demokrasinin amacı, bazı kamusal katılım süreçleri aracılığıyla, bireylerin kendi faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri ve kendi özel çıkarlarını izleyebilecekleri bir hukuk çerçevesinin tesis edilmesidir.⁵³³ Vesayetçi yapı kamusal katılım hakkını sekteye uğratmamış olsa dahi yönetime el koyarak farklı bir yoldan bireyi nesneleştirir. Fakat ordunun bu vesayetçi tavrı temsil çoğunluğuna hak kazanmış sağ bloğun, muhafazakâr halk kesiminin -AP ve Yeni Türkiye Partisi’ni- ülkenin ve Atatürkçülüğün geleceğine tehdit olarak algılaması neticesinde vesayetçi yapı farklı bir duruş sergiler. Yalnızca 173 milletvekili çıkarmayı başaran CHP, hükümeti kurmakla görevlendirilir⁵³⁴. Vesayetçi odaklar, ayrıca CHP’yi her şart altında “laiklik” başta olmak üzere, ülkenin kuruluş felsefesine uygun hareket edeceği noktasında ön kabule sahiptir.

Türkiye’de, 1960 Darbesini yapan, 1971 Muhtırasını veren odaklarla 12 Eylül 1980 Darbesini yapan ve ülkeyi 28 Şubat sürecine götürenlerin aynı unsurlar olduğu düşünülür. İç bağlamlı bu anti demokrasi eylemi vesayet odaklarının yarım kalmış siyasal, yönetsel ve ekonomik güç devşirmesi olarak zikredilebilir. Ayrıca, dış dünyadan bağımsız, yalnızlaşan, izole edilen bir Türkiye istemeyen liberal sistem için ülkenin kendi yörüngesinde gitmesine izin vermeyecektir. 12 Eylül 1980 Darbesi, birçok faktörün bir bileşkesinin ürünüdür. İthal ikameci sermaye birikim rejiminin gerek içsel gerekse de dışsal birtakım dinamikler nedeniyle tıkanması, iktisadi kriz, iktidar bloku içerisinde fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin artması ile iktidar blokunun

⁵³² Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, (Siyasal Sistem Evrimi) Timaş Yay.,2. Bs, 2011, İst., s.229.

⁵³³ Andrew Heywood, **Siyaset**, 9. Bs., Liberte Yay, (Adres Yay) (Çev.Bekir berat, Bircan Şahin, Mete Yıldız,

Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla) (2013), Ankara, 2013, s.105

⁵³⁴ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, (Siyasal Sistem Evrimi) Timaş Yay.,2. Bs, 2011, İst., s.229.

dağılması, işçi sınıfının politizasyonu ve artan eylemliliği, ülkede baş gösteren siyasi bunalımın derinleşmesi ile birlikte bir hegemonya ve temsil bunalımının da ivme kazanması ve küresel kapitalizmin yaşadığı yapısal kriz neticesinde, neoliberal yeniden yapılanma sürecine Türkiye'nin entegrasyonu söz konusu faktörler arasında yer almaktadır⁵³⁵. Özçelik'in belirttiği bu sebeplere pek çok siyaset uzmanı katılmakla birlikte, darbenin görünen yapısal sorunlarının çok yönlü düşünülüp saydam olmayan, karanlık kalan yönlerinin aydınlatılması bakımından sürecin daha dikkatli okunmasını gerekir.

Darbe konjonktürünün oluşturulması ve darbeye halkın görece ikna edilmesi için dış kaynaklı istihbarat birimleri yurt içerisindeki işbirlikçileri sürecin olgunlaşması adına ülkede işbaşındaydı. Ülke genelinde gerek sosyo-psikolojik dengenin siyasi cinayetlerle bozulup, büyük katılımlı toplu yürüyüşler düzenlenmesi, akabinde polis-halk arasında çatışma alanı oluşturularak toplumun ani reaksiyon göstermesi amaçlanmış, bunun yanı sıra meclis içerisinde hükümet kanadındaki milletvekillerinin meclisteki CHP'li milletvekilleriyle siyasi uyuşmazlıklarla aralarındaki çatışmaların desteklenmesi, 1980 Darbesi için görünür sebepler olarak değerlendirilebilir. Önceki bölümde değerlendirilen (27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart Muhtırası) ülke içindeki siyasi, ekonomik ve sosyal bunalımın 1980 yılına girilirken katbekat, içinden çıkılmaz bir hal aldığı noktasında birçok araştırmacı ve siyaset uzmanı aynı bağlama odaklanırlar. 12 Eylül 1980 Darbesi ise, siyasi partiler arasındaki ilişkilerin çıkmaza girmesi, denetimden çıkan terörizmin yurttaşların can güvenliğini ortadan kaldırması, devlet otoritesinin parçalanması ve destek arayan küçük partilerin dinsel, etnik ve sosyal çatışmayı pompalaması gibi nedenlerle gerçekleştiğini⁵³⁶ ifade eden Karpaz, sürecin hızla darbe konjonktürüne dönüştüğünü belirtir.

Bu kaos ortamı, sıradan bir Afrika ülkesinde yaşanıyor olsa bile o ülkeye müdahale edilmesinin yeter gerekçesi olabilir. Ancak ülke Türkiye bağlamı düşünüldüğünde olup biten hadiseler daha özel bir anlam yükleniyordu. Karpaz, bu açıklamasıyla sadece görünen mücbir durumları ifade eder. Fakat 12 Eylül 1980 Darbesinin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarının özel olarak hazırlanmış olduğunu, bu durumun ispatı noktasında ise 1977, 1978, 1979 ve 1980'li yıllar içerisinde zuhur etmiş dünya ölçekli

⁵³⁵ Pınar Kaya Özçelik, "12 Eylül'ü Anlamak," *Ankara Üniversitesi SBF Der.*, S:01., 2011, ss.,73-93, s.1

⁵³⁶ Kemal H. Karpaz, *Türk Siyasi Tarihi*, (Siyasal Sistem Evrimi) Timaş Yay.,2. Bs., 2011, İst, s.234.

ekonomik kriz ve sermaye odaklı kapitalist blokların tarihsel hesaplaşmasını dünya genelinde birçok coğrafyada görmek mümkündür. Dönemsel bakıldığında Türkiye'nin içinde bulunduğu bu kaos halinin yeni dünya düzeni bağlamında algılamak zorunludur. Vesayet odakları, araçsallaştırılıp, özneleştirilmiştir. Ülke, kontrol altında tutulmuş, leviathan devletlerin hedefleri doğrultusunda tahakküm altına alınmıştır. 1980 Darbesini hazırlayan diğer bir neden -Türkiye, 1955-1959 yılları arasında Menderes'in başarılı dış politikası ile elde ettiği garantörlük hakkına dayanarak- Ecevit'in 1974 "Kıbrıs Barış Harekâtı" nı icra etmesinde aranmalıdır. 1978-1979 yıllarında Ecevit'in hükümetten düşürülmesi Amerika ve İngiltere gibi küresel devletlerin rövanşist tutumu olarak değerlendirilebilir. Türkiye, belirlenen sınırlar çerçevesinde hareket eden, sınırların dışına taşmasına müsaade edilmeyen bir ülke olmuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde iki kutuplu dünya düzeni oluşmuştur. Sahadaki küresel oyun kurucular, neo-liberal küresel güçlerin içerisinde yapılanarak yenedünya düzenini kurup, yönetme rolüne soyunmuşlardır. O dönemin karşı ucunda ise "Sovyetler Birliği" ve nispeten "Kızıl Çin" vardır. Kapitalist devletlerin dünyaya ihraç ettikleri liberalizm ve vaat edilen özgürlükleri yer alırken "Sovyet Rusya"nın ve "Kızıl Çin" in dünyaya ihraç ettiği tek ideoloji vardı Komünizm. Bu minvalde değerlendirildiğinde Türkiye'nin komünizme sürüklendiği endişelerini haklı çıkaracak birtakım emareler yok değildi. Özellikle ordu ve CHP'nin tutumu bu yönde eğilim göstermekteydi.

Şiddetin üniversitelerden, liselere kadar inmesi ve yaygınlaşması; ürpertici, ses getiren siyasi cinayetler, Kürt ve Kürt olmayan, Alevi ve Sünni çatışmaları körüklenerek 1978'de özellikle Kahramanmaraş, Çorum ve Hatay'da siyasi kışkırtmalarla çok sayıda vatandaşın ölümüne sebep olduğu ileri sürülen olaylar çatışmalara dönüşmüştür. Hem sağ hem sol kesimden grupların gerek NATO'ya karşı gerek küresel sermayeye karşı aktif olduğu zamansal bir kesit söz konusuydu. Aşırı sol ideolojilerin yani çeşitli sosyalist grupların ve esas olarak MSP tarafından temsil edilen sağ ideolojilerin Türkiye'nin Batı'ya yönelişlerini sorguladıkları açıktır. Bu aşırı ideolojiler, Türkiye'nin NATO'ya ve Batı Avrupa'ya olan bağımlılığının artık ülkenin çıkarına olmadığını savunmaktadırlar. Hatta bu bağımlılığın ülkenin ekonomik ve toplumsal geleceğine zarar verdiğini düşünmektedirler.⁵³⁷ Küresel güçlerin ve onun

⁵³⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, (Siyasal Sistem Evrimi) Timaş Yay.,2. Bs, 2011, İst., s.252.

silahlı gücü NATO'nun sömürge sisteminin yeni şekli olan liberalleşmenin yeni pazar arayışları içinde Türkiye'nin de var oluşu, küresel güçlerin ülkeye girip, hâkim olabilmeleri için gerekli şartların oluşturulmasını gerekli kılıyordu. Bu şartların başında Türkiye bağlamında düşünüldüğünde “irtica” ve “laiklik” odaklı söylemdi. “İslâm Dini” geri kalmışlıkla suçlanıyordu. Pozitif düşüncenin önünde “aşılmaz” bir engeldi. Liberaller, bu bağlamda istediklerini alabilmek için birçok reçete hazırlamışlardı. Ülkede bir karabasan gibi “irtica” söylemi geliştiriliyordu. Genel bir şekilde Türkiye’de dinsel soruna, dinin dogmatik, karanlık ve açıklıkla uzlaşmaz görüldüğü karşıtlık terimleriyle ifade edilen bir yaklaşım söz konusudur. Onun varlığı, irtica ve potansiyel olarak vatan hainliği taşıyıcılığı anlamına gelmektedir.⁵³⁸ Bu kanıksama MSP’nin savunduğu, “davaştırdığı” düşünce sistemine bir başka deyişle İslâm’a yönelik bir saldırıydı. Çünkü MSP kadrolarının savunduğu düşünce sisteminin her dönemdeki adı İslâm’dı. Bu düşünüşün kaynağı ise Kur’an’dır. Dogmatik kavramıyla yaftalanan İslâm düşünüşü ve Kur’an asırlardır bilime ve gelişmeye önderlik etmiş değişmez son inanç sistemidir. MSP kadroları uzun erimli olarak bu minvalde düşünüyordu.

Ülke, hazırlanan şiddet sarmalına teslim olmuş, içinden çıkılmaz bir mecraya sürüklenmiştir. Bu gerçekler ışığında 12 Eylül 1980’de ordu yönetime el koymuş, vesayetçi yapı yönetime gelmiştir. Ordunun siyasete müdahalesinin en gösterişli biçimi darbedir. Her darbe beraberinde şiddet getirmeyebilir ancak mevcut iktidar sahiplerini yerinden edebilmek için en azından şiddet tehdidini içinde barındırır.⁵³⁹ Askeri vesayetin emrindeki Milli Güvenlik Kurul’u ülke genelinde topyekûn bir sıkıyönetim ilan etmiştir. Darbenin hemen ardından Bülent Ulusu, “Deniz Ateşe” görevi bıraktırılarak ülkenin başbakanı olarak atanır. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve bir müddet sonra da Alparslan Türkeş tutuklanmıştır. Bunun yanı sıra 60’ı aşkın milletvekili gözaltına alınmış akabinde tutuklanmıştır. Birçok kaynağın belirttiği gibi günde en az on kişinin yaşamını yitirdiği cinayetlerin, gösterilerin neredeyse toplumsal bir infiale dönüştüğü bu çetrefilli ülke, birden tüm çatışmaların son bulduğu Foucault’un da belirttiği gibi “büyük kapatılmış alanlara”

⁵³⁸ Gerard Groc, **Laik ve Demokrasi, Yeni Bir Orta Yol mu?** (Haz. İbrahim Ö. Kaboğlu) İmge Yay., 1.Bs., Ank., 2001, s.222.

⁵³⁹ Xavier Marquez, **Demokrasi Dışı Siyaset (Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme)**, (Çev. İsmail Çekem) İletişim Yay, 2. Bs, 2020, İst, s.180.

dönüştür. Ülkede darbe sonrasında ortaya çıkan sonuç, hem ülke genelindeki siyasi cinayetlerle oluşturulan kaos ortamı hem darbenin sonrasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik gelişmeler tüm bu çatışma alanlarının tek bir elden kontrol edildiği kanısını güçlendirmiştir.

Demokratik devlet hiyerarşisinde ordunun görev sınırlarının belirli kıstaslarla belirlendiği bilinir. O sınırların dışına çıkan herhangi bir güç, hukuksuz olarak tanımlanır ve işlenen suçun karşılığında anayasada gösterilen yaptırım maddesine göre o unsura cezai müeyyide uygulanır. Ordunun ülke içerisinde kendi unsurlarını baskı aracı olarak kullanması “devlet benim” diye adlandırması ibret vericidir. Bireysel hakların hiçe sayıldığı olağanüstü darbe yönetimlerinde sistem kendisini kilitler. Hukuk işlemez duruma düşer. Görünmeyen bir odak tüm bu gelişmeleri yönetir. Öyle ki ordunun çok eski tarihlerden gelen işlevsel anlamı dış tehditlere karşı halkını korumaktır. Ordu, herhangi bir çıkar grubu değil, “milletin bekçisi” olarak görülür. Örneğin, Roma İmparatorluğu’nun geç dönemlerinde, imparatorluğu en yüksek fiyata veren alıcıya satan imparatorun Muhafız kıtasının aksine, modern orduların özelliği, siyasete kendi küçük çıkarları için değil millet adına müdahale ettiklerini iddia etmeleridir.⁵⁴⁰ Oysa ülkenin bu çetrefilli pozisyona getirilmesinde vesayet odaklarının işlevi sorgulanması gereken önemli bir durumdur. 12 Eylül 1980 Darbesini yapan Türk ordusundaki vesayetçi unsurlar, “millet adına müdahale ettiklerini ve başka çarelerinin kalmadığını” belirtir ve bu hususta bir bildiri yayımlarlar. Bildiri: *“ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak bize emanet edilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, iç ve dış düşmanların tahrik ile varlığına, rejime ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler... birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır... Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilmiştir.”* şeklindedir. Fakat bu durumun ordu kademesinin yönetimi ele geçirmesinden sonra ortaya koymuş olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal yapılandırmalara bakıldığında halk adına halka rağmen düşünüşüne hizmet ettiği görülür.

Modern orduların işlevi sürekli tartışılmış, özellikle savaşın olmadığı barış zamanlarında ordunun işleyiş mantalitesi sorgulanmıştır. Marquez, Batılı modern ordu

⁵⁴⁰ A. g. e., s.181.

yapısıyla ilgili dikkat çekici bilgiler verir. Modern ordular siyasete küçük hesaplarla veya ordunun çıkarları için müdahale etmeyecek kadar yüksek karakterli olmadığından bu iddia her zaman doğru değildir, yine de bu halka sıklıkla inandırıcı gelir ve darbeyi yapanlar kendi iddialarına her halükarda sonuna kadar inanır.⁵⁴¹

Türk halkının orduya bakışının tarihsel süreç içerisinde ne derecede önemli olduğu hiç kuşkusuz sürekli dile getirilmiştir. Ordu-millet kavramlaştırılmasıyla ordunun halkla bütünleşmesi anlatılırken, “peygamber ocağı” imgesi ise, İslâm’la özdeşim kurulması ordunun kutsallığına atıf olarak düşünülmelidir. Cuntacı vesayet klikleri, 12 Eylül 1980 darbesini yaparak son kertede ordu, “irticai faaliyet” adı altında İslâm düşüncesini ülkeye ve laikliğe tehdit olarak görmüş ve halk nazarında kısmi olarak ordunun darbeci tavrıyla ve İslâm’a bakış açısıyla “PEYGAMBER OCAĞI” imajının zedelendiği kanısı gelişmiştir.

Oysa ülkede 1980 darbesinin ardından ordu ne tür bir tutum sergilemiş, bu sorgulanmalıdır. Vesayetçi yapının attığı her adım ülkenin demokrasisini baltalamak olmuştur. Askeri diktatörlük devlet biçimi altında ordu, siyasal iktidara gelir gelmez, parlamento ve hükümetin varlıklarına son vermiş, siyasal partilerin faaliyetlerini durdurmuş sonra resmen kapatmış, liderlerine siyasal faaliyet yasakları getirmiş ve çeşitli sendikaları kapatmıştır. Daha da önemlisi, yasal-politik üst yapıda da köklü değişiklikleri gerçekleştirmek için yeni bir anayasa hazırlığına girişmiştir. 1982 Anayasası’nın hazırlanması oldukça anti-demokratik koşullarda gerçekleştirilmiş gerek hazırlık süreci gerekse yürürlüğe konulduktan sonraki süreçte hem Anayasanın kendisi hem de Anayasanın önderliğini üstlenen Milli Birlik komitesi⁵⁴² kurulmuştur. Bu açıklayıcı bilgilerin ışığında; Ülkede Milli Selamet Partisi ve Türkiye Birleşik Komünist Partisi de dâhil olmak üzere açılan davalar neticesinde anayasal düzene aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle kapatılmıştır. 1980 ile 1983 yılları arasında ordunun fiilen yönetimde bulunup ülke içindeki yapılan düzenlemelerde faal bir rol üstlendiği görülmüştür. Oluşturulan bu olağanüstü durum yönetimi 1980-1984 yılları arasında siyasal, ekonomik ve sosyal bağlamda birçok yeniliğe imza atmıştır. Küresel para merkezi kaynaklarından 1980-1983 yıllarını kapsayan ekonominin canlandırılmasına yönelik yabancı kuruluşlarla standby-anlaşması, bunun yanı sıra Dünya Bankasının

⁵⁴¹ A. g. e., s.181.

⁵⁴² Pınar Kaya Özçelik, “12 Eylül’ü Anlamak,” *Ankara Üniversitesi SBF Der.*, S:01, 2011, ss.,73-93, s.82.

enstrümanları kullanılarak 1980-1984 yılları arasını içine alan dört yıllık garantili kredi mevduatına imza atılmıştır. Bu gelişmeler ekonomi sahasında atılan adımlar olmakla beraber Milli Birlik Komisyonu'nun gözetim ve kontrolünde siyaseti kontrol altında tutma adına kurum ve kuruluşlar odak noktası alınarak birçok adım atılmıştır. Özellikle 1982'de yeni bir Anayasa'nın yapılmasında etkili olunmuştur. 1983 yılında YÖK kurulmuş ve Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Devlet memurlarına ek olarak öğrencilerin parti üyesi ve siyasal çalışmalar yapması yasaklanmış, birçok dernek kapatılmış, sendikal faaliyetler yasaklanmıştır. Siyasal örgütlerin yurt dışı ilişkileri gözetilerek maddi yardım almaları yasaklanmış ve gençlik platformları kurmaları yasalar üzerinden engellenmiştir. Yüksek Hakem Kurul'u kurulmuş. Bu yapısal reformlar üzerinden ülkede yeni bir siyasal sosyal ve ekonomik ilişkiler ağı tesis edilmiştir. Türkiye'de egemen ideolojinin bunalımına, olağanüstü devlet biçimi altında askeri rejimin müdahalesi, Kemalizm'in omurgasını oluşturan laiklik anlayışının dinle sulandırılmasıdır. Egemen ideolojinin bu çerçevedeki yeniden yapılandırılmasına verilebilecek en iyi örnek, 1982 Anayasası ile ilk ve ortaöğretime din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin konması ve zorunlu hale getirilmesi yönündeki adımıdır.⁵⁴³

3.5.3. 28 Şubat Müdahalesi ve Siyasal Hayatın Dizaynı

12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra askeri, vesayetçi yapı "müesses nizamı" devam ettirme çabaları sonuç vermiş, 1982 Anayasasının yapımında Milli Güvenlik Kurulu'nun gözetimiyle ülkenin yeniden yapılanmasında etkin rol oynamışlardır. Bu gelişmelerin akabinde MSP'nin, Anayasa Mahkemesi'nin 16 Ekim 1981 yılında kapatılmasına yönelik verdiği karar sonrasında Necmettin Erbakan'ın kontrolünde 19 Temmuz 1983 tarihinde Ali Türkmen'nin başkanlığında Refah Partisi kurdurulur. Refah Partisi 1983 yılındaki seçimlere katılamaz. Vesayetçi yapının denetimindeki Milli Güvenlik Kurulu, kanun hükümlerini kurucu kadronun aleyhine kullanarak 1983 yılındaki seçim katılım sürecini onaylamamışlardır. Parti içerisindeki kurucu kişilerden bazıları, özellikle Ali Türkmen, veto edilmiştir. Refah Partisi ismiyle 1983 yılındaki seçimlere katılma kararı bu minvalde reddedilir. Ülke, bu dönem içerisinde

⁵⁴³ Pınar Kaya Özçelik, "12 Eylül'ü Anlamak," *Ankara Üniversitesi SBF Der*, S:01, 2011, ss.,73-93, s.85.

ekonomik istikrarsızlığın had safhaya ulaştığı bir dönem olmuştur. Âdem Üzümcü, Osman Demir'den (2003) bu dönem içerisindeki ekonomik sıkıntıları aktarır. 1974-1980 ve 1991-2002 dönemlerinde kurulan koalisyon hükümetlerinde ortaklar arasındaki anlaşmazlıklar sivil yönetim başarısızlıklarına yol açmış, 1980 öncesi radikal sol örgütlerin terör eylemleri artmış, 1990'lı yıllar PKK terörünün ülkeyi zayıflattığı ve ekonomik sorunların ağırlaştığı yıllar olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllar ekonomik açıdan sivil yönetimlerin başarısızlığının arttığı, yüksek enflasyon ve yüksek faiz ortamında rant ekonomisi koşullarının yaşandığı, kamu harcamalarının plansız biçimde sürekli arttığı⁵⁴⁴ kişi başı milli gelirin günden güne eridiği bir ülke ekonomisine dikkat çekilir. 1990-1994'lü yıllar arasında ülke birçok politik ve ekonomik sıkıntı içerisinde gel-gitler yaşarken bu konjonktürden kurtulmanın en demokratik yolu ülkenin yeni bir seçim atmosferiyle nefes almasını sağlamak olmuştur. MSP'nin eski ideolog "Millî Görüş" kadrosu Refah Partisi adıyla, 27 Mart 1994 yerel seçimlerine girer. Refah Partisi 1994 yerel seçimlerinde yüzde 19.14 oy alarak büyük şehirlerden batıda İstanbul ve Ankara, Doğu'da Erzurum ve Diyarbakır Orta Anadolu'da ise Kayseri ve Konya belediyelerini alarak yurt genelinde, büyük bir oy artışına sahip olmuştur. Bu durum vesayetçi yapıyı seçimler bağlamında hüsrana uğratar. Fakat buna rağmen vesayetçi yapı Refah Partisi'nin almış olduğu bu seçim zaferini gölgelemek maksatlı çabalar içine girmiş olsa dahi halk bu çabaları 1995 milletvekilliği seçimlerinde Refah Partisi'ni birinci parti yaparak boşa çıkarmıştır. Refah Partisi, yerel yönetimlerde gösterdiği başarının mükâfatını milletvekilliği genel seçimlerinde yüzde 21.38 oranında oy alarak birinci parti çıkmıştır. Diğer siyasal partiler: Doğru Yol Partisi; yüzde 19. 18, Anavatan Partisi; 19. 65, Demokratik Sol Parti; yüzde 14.64, Cumhuriyet Halk Partisi; yüzde 10.71, Milliyetçi Hareket Partisi; yüzde 8.18 oy almıştır. Seçimin ardından vesayetçi yapıdaki huzursuzluk artmış ve hükümet kurma noktasında Refah Partisi bağlamında hazımsızlık yaşandığı gözlenmiştir. Seçimlerde 6 milyonu aşkın oy alan bir partinin yok sayılması isteniyor ve diğer siyasi partilere koalisyon kurmama noktasında baskı yapılıyordu. Askeri kurumlardan halk temsilinin hiçe sayılmasına yönelik bu tavır geçmiş dönemleri hatırlatıyordu. Ancak, bazı RP'li milletvekilleri hükümetin güven oylamasında usul

⁵⁴⁴Âdem Üzümcü "28 Şubat Süreci, e-Muhtıra ve 15 Temmuz Fetö Darbe Girişiminin Ekonomik-Politik Analizi", *Esam Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1, Yıl: 2022, ss. 74-121.

hatası olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve zaten uyumsuz olan Anayol hükümeti Anayasa Mahkemesi kararı ile yıkılmış, 1996 yılının yazında dönüşümlü başbakanlık öngören bir protokolle 54. Türkiye Hükümeti, RP-DYP (Refahyol) koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak, çok geçmeden bazı asker-sivil bürokratlar, muhalefet partileri ile basın ve yargının önemli bir kısmı dini söylemi öne çıkaran kendilerine göre ⁵⁴⁵ “irtica” ve “laiklik” odaklı kampanyalar başlatmıştır. Bu gelişmelerin akabinde sıkıştırılmaya çalışan Refah-Yol hükümeti uygulamış olduğu politik süreçlerde nispeten başarılı olmuş fakat bir süre sonra aynı vesayet odakları devreye girmiştir. 25 Aralık 1995 seçimlerinde en fazla oy alan birinci parti haline gelmesi ve Refah-Yol hükümeti Başbakanı Erbakan’ın bazı din âlimlerine verdiği iftar, ordu içinde oluşturulan cunta benzeri Batı Çalışma Grubu (BÇG) tarafından laiklik karşıtı gelişmeler olarak görülmüştür. Özellikle ordu içerisinde “Batı Çalışma Gurubu” adıyla 1980 darbesinden sonra kurulduğu anlaşılan illegal askeri yapılanma 28 Şubat sürecinde bu rahatsızlığı en yüksek perdeden dile getirmiştir.

Tarihsel olarak da bakıldığında her iki küresel bloğun uzlaştıkları, düşman olarak gördükleri inanç “İslâm” ve onun meclis içerisindeki en önemli savunucusu Necmettin Erbakan’ın liderliğindeki Milli Selamet Partisi’idi. Dönem içerisinde düşünüldüğünde ülke genelinde dillendirilen tek düşünce “irtica” hedefteki kitle ise, yeni nesil Müslüman Türk genciydi. Bu dönemin arka planında sürekli İslâm düşmanlığı yatmaktaydı. Dönemin İslâm’a yönelik siyasi algısını anlatması bakımından Ahmad’ın aktardığı bilgiler çok önemlidir. Ecevit ile Erbakan’ın işbirliği sayesinde Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen 5 Eylül’de istifa etmek zorunda kaldı. Ertesi gün MSP Konya’da “Kudüs’ü Kurtarma Mitingi”ni düzenledi. Basının anlattığına göre, “Kudüs mitinginde cübbe ve feslerle yüründü; yeşil bayraklar taşındı.” “Ya Şeriat ya Ölüm”, “İslâm Milleti, Şeriat Devleti”, “Dinsiz Devlet Yıkılacak Elbet”, “Sınırsız İslâm Devleti”, “Tek Halife, Tek Devlet, Tek Millet” gibi sloganlar atıldı. Bu, İran örneğinin esinlediği militan bir MSP miydi? Yoksa İran yanlısı militanların ya da provokatörlerin sızdığı bir MSP miydi? Fakat yanıt ne olursa olsun, dolaysız sonucu, yüksek askeri komutaya “devleti gericilerden kurtarmak için” başka bir bahane sağlamak oldu.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ A. g. e., 74-121. s.84.

⁵⁴⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye. (1945-1980)** (Çev. Ahmet Fethi) Hil Yay., 6. Bs, İst.,2020, s.399.

Ahmad'ın dönemle ilgili sunduğu bu panorama, 28 Şubat süreciyle benzer aksiyomları hatırlatması bakımından birçok bağlamda birleşir. 28 Şubat süreci, benzer vesayet odaklarınca dönemin koalisyon hükümetinde yer alan Refah Partisi'ne verdiği bir muhtıraydı, Refah Partisi'nin hükümetten çekilmesine yönelik bir gözdağıydı.

Yine tüm bu gelişmelerin ışığında post-modern darbenin taşları örülmek üzere birtakım de-facto durumlar oluşturulur. Dönem içerisinde de-facto durumu devreye sokacak değişik aktörlerin yer aldığı bilinir. Bu aktörlerin başında Ali Kalkancı, Fadime Şahin ve Müslim Gündüz gibi sözde mütedeyyin kişilerin sosyal hayatları odak alınarak darbeye hazırlık planları yapılır, 1980'li yıllardaki sokak hareketlerinin senaryoları devreye sokulur. “Müesses Nizam” ve vesayetçi yapı işbaşındadır. Bu darbe taraftarı nihayetinde cunta girişiminin yönlendirmesiyle yargı mensuplarına 11 irtica brifingleri verilmiş, 28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında çoğu dini özgürlükleri kısıtlayan 18. Maddelik bildiri, Refah-yol hükümetine dayatılmıştır. Her zaman ordunun vesayetçi kanadının ülkenin seçilmiş hükümetlerine yönelik “Demokles'in Kılıcı” gibi tepelerinde durması demokratikleşme süreçlerinde iyi bir sınav veremediğini kanıtlamıştır. Ocak-Şubat 1997'de Genelkurmay bünyesinde kriz yönetim merkezi kurulmuş, Deniz Kuvvetleri Komutanlığında oluşturulan Batı Çalışma Grubu ile birlikte yargı mensuplarına askerler tarafından irtica brifingleri verilmiştir. MGK'nın 28 Şubat 1997 tarihli toplantısında alınan 18 maddelik kararın hükümet tarafından acilen uygulanması istenmiştir. Bu ortamda DYP milletvekillerinden istifalar olunca koalisyon ortağı DYP'den kopuşları engellemek için Haziran 1997'de Başbakan Erbakan, dönüşümlü başbakanlık gereği hükümetin istifa mektubunu cumhurbaşkanına sunmuştur.

Post-modern darbenin vesayetçi yapı üzerinden şekillendirildiği gerçeği hem ekonomi çevrelerini ürkütmüş hem ekonomide piyasa yapıcı kalemelerin devre dışı kalmasına sebebiyet vermiştir. Dolar bir gece içerisinde ikiye katlanmış ve Türk parasının değeri düşmüştür. 28 Şubat sürecinde RP, Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılmış, Erbakan ömür boyu siyaset yasağı cezasına çarptırılmış, zorunlu eğitim kesintisiz sekiz yıla çıkarılmış, meslek liselerinin orta kısımları kapatılmış, meslek lisesi mezunlarının uzmanlık alanları dışındaki bir yüksekokulda okumaları neredeyse imkânsız hale getirilmiş, yükseköğretim dâhil bütün eğitim kurumlarında türban yasaklanmış, Diyanet İşleri Başkanlığı dışındaki Kur'an kursları kapatılmış ve 12 yaş altı Kur'an

kurslarına öğrenci kabulü yasaklanmıştır.⁵⁴⁷ Tüm bu alınan kararlar her yönden askeri, vesayetçi yapının halk üzerinde soluğunu iyiden iyiye hissettirdiğinin belirtisidir. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ve 12 Mart 1971 Muhtırası'nın akabinde yapılan anayasalar nispeten yarı-sivil bir konumdayken 12 Eylül 1980 Darbesi'nden hemen sonra kaleme alınan 1982 Anayasası, tamamen askerlerin içinde bulunduğu Milli Güvenlik Konseyi'nin güdümünde hazırlanan anayasa hükmündedir. Yetkilerin demokratik bir şekilde paylaşılması anlamına gelen temsili demokrasinin en önemli unsurlarından olan iktidar ve muhalefet yetki paylaşımı noktasında anlaşmazlığa düştüğünde siyasal ve toplumsal süreç yeni bir seçime gidilmesi gerekliliği üzerinden kurgulanır. Süreç, işlemez duruma düşürüldüğü andan itibaren ise, üçüncü güç ortaya çıkar ve yönetimi kayıtsız şartsız demokratik yolların dışında, vesayetçi yapı olarak ele alır.

Ordu, demokrasi dışı üretim amacı taşıyan erkler kanalıyla ülke yönetiminin üçüncü ortağı olur. Türkiye bağlamında da olan budur. Diri bir halk temsili olmayan bu güçler güç sürecini kendisine bağlı silahlı unsurlar vasıtasıyla lehine sonlandırır. 12 Eylül 1980 Darbesi'nin sonucunda hazırlanan 1982 askeri anayasasının vesayetçi sisteme getirdiği hareket kabiliyeti 28 Şubat muhtırasının verilmesinden sonra da sorgulanamaz bir ülke ortamı oluşturulmuştur. Yine o döneme ait kaynakların belirttiği “laiklik”, “irtica” “ülkenin bölünmez bütünlüğü” gibi toplumu yanına çekmeye odaklı kavramlarla ülke darbenin eşiğinden dönmüştür. Osmanlı Devleti'nde 31 Mart 1908 vakası ile başlayan ve 1960, 1971, 1980 ve son olarak 28 Şubat sürecinin yaşanmasıyla gündeme gelen ülke ve siyasal yönetimler yeniden şekillenmiştir. Fakat bu adımları atan vesayetçi yapının daha sonra kurulan hükümetler ve yönetimler tarafından yargılanamayışı başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. Demokrasinin işlevsel olduğu hiçbir batılı devlette rastlanamayacak bu yasallaşma süreci, Türkiye'de en büyük eksikliklerden birini gözler önüne serer. Ülkedeki yargı sistemi sivil ve askeri yargı olarak 1961 Anayasa'sı ile birlikte ayrıştırılmış ve yasal mevzuatlarla güvence altına alınmıştır. Yapılmış darbelerin sonuçları düşünüldüğünde darbeyi yapanlara yönelik daha sonra gelen hükümetlerce hiçbir hukuki müeyyide uygulanamamış olması ülkede “darbe kültürünü” nün oluşmasına en büyük sebeptir. Çift başlı bir yargı sistemi oluşturulmuş, askeri personelin yargılanmasına yönelik anayasada hükme bağlanan ayrı bir askeri yargı sistemi kurulmuş, demokratik ülkelerde görülemeyecek bu düzen

⁵⁴⁷ Üzümcü, a. g. e., ss. 74-121.

askerin “dokunulamaz” kimliğini perçinlemiştir. Tüm bu gelişmelerin ışığında düşünüldüğünde vesayetçi yapı gerek ülkenin jeopolitik konumu gerek son yıllardaki ülkenin gösterdiği kalkınma atılımları “darbe kültürü” kavramını gündemde tutmaya devam edecektir. Bu tip yapılanmaların önüne geçilebilmesi için, bireysel hak ve özgürlüklerin yasalar çerçevesinde geliştirilmesi, güvence altına alınması adil ve hürriyetçi bir ekonomi modeli anlayışı geliştirilmesi, son olarak hukukun çift başlılıktan kurtulmuş halinin sürdürülmesi ön şart olarak alınmalıdır. Bu gelişmelerin eşliğinde bir Türk demokrasi kültüründen bahsedilebilir. Hukukun üstünlüğü ilkesi ilkesel bağlamda bürokratik bütün kurumları kapsayıcı niteliğe bürünmesiyle ülke algısı değiştirilebilir. Gelişen, sosyalleşen nepotizmden uzak bir siyasal ülke erki tüm bu çabaları sonuca ulaştıracak acı reçetelerdir. Bunun gözetiminde de kanun yapıcı siyasal kurumların gelişimi desteklenmelidir.

4. 15 TEMMUZ 2016 SONRASI ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ

15 Temmuz 2016 tarihinde ordu içindeki Fetöcüler tarafından sivil iktidara karşı gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişimi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısı, sivil iktidarın ve halkın darbe karşısındaki istikrarlı ve demokratik duruşu sayesinde başarısız olmuştur. Türkiye'de yapılan darbeler incelendiğinde darbelerde ordunun yönetime direkt olarak el koyduğu görülür; 15 Temmuz darbe girişiminde ise Fetullah Gülen liderliğinde TSK içinde örgütlenmiş bir grup (Fetö) tarafından darbe girişimi gerçekleştirilmiştir. Türk demokrasi tarihinde ilk defa askeri vesayete karşı sivil bir karşı çıkış, bir yönüyle sivil itaatsizlik yoluyla seçilmişlerin meşru temsil hakkı halk tarafından müdafaa ve koruma altına alınmıştır. Askeri müdahale değil seçilmişlere demokratik tercih ve reyde bulunmuş halk başarılı olmuştur.

İlk olarak 27 Mayıs'ta, sonrasındaysa 12 Mart'ta ve daha sonra da 12 Eylül ile 28 Şubat müdahalelerinde yaşanan acı tecrübeler, zaman içerisinde toplumun demokrasi bilincini yükseltmiş ve milletin demokrasi bilincinin yükselmesinin en güzel örneği 15 Temmuz darbe girişimi gecesinde görülmüştür. Bu nedenle aslında 15 Temmuz örneği, demokrasinin içselleştirilmesiyle yeni 12 Mart'lar yaşanmasının engellenebileceğini göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Darbe girişiminin bastırılmasını müteakiben Cumhurbaşkanı tarafından 20 Temmuz 2016 tarihinde MGK'nın da görüşü alınarak yurdun tamamında üç ay süre ile OHAL ilan edilmiştir. Bu süreci takiben üçer aylık dönemler hainde OHAL yedi kez uzatılmış ve süreç 18 Temmuz 2018 tarihine kadar devam etmiştir.⁵⁴⁸ OHAL'in devam ettiği bu iki yıl boyunca otuz civarında KHK çıkarılmış olup, bu KHK'lar ile sivil alanda ve devlet yönetimini ilgilendiren alanlarda önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş, Fetö mensubu/iltisaklısı kamu görevlileri kamudan ihraç edilmiştir. OHAL dönemi içinde KHK'larla yapılan düzenlemeler, Türkiye'nin 2017 referandumu ile yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin altyapısının oluşumuna da ciddi katkılar sağlamıştır.

15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye'de devlet aygıtı içindeki mevcut kurumsal sorunları gün yüzüne çıkarmış, darbe girişimi önlenmiş olmakla birlikte, devlet

⁵⁴⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiyede-ohal-sona-erdi/1208010>

kurumlarının FETÖ gibi yapılanmaların usulsüz yapılanmalarına karşı savunmasız olduğu görülmüştür.

Başarısız 15 Temmuz darbe girişimi sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmek adına yeni bir fırsat sunmuştur. AK Parti bu fırsatı kullanarak ilk olarak büyük şehirlerdeki askeri kışlaları ve zırhlı birlikleri şehir dışına taşıyarak olası bir darbe girişiminde baskın şeklinde harekâtı ve darbe koordinasyonunu zorlaştırmayı hedeflemiştir. Önceki yıllarda ilk adımları atılan ancak ciddi mesafe alınamayan bir diğer konu olarak; Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. TSK'nın demokratik kontrolü amacıyla Milli Savunma Bakanlığının güçlendirilmesi ve Genelkurmay Başkanlığı'nın da bu Bakanlığa bağlanması gerektiği yıllarca dile getirilmiş ancak bu konuda adım atılamamıştı. Milli Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı kendisine bağlı olduğu 1950'li yıllar da dâhil olmak üzere gerçek anlamda güçlü ve güvenlik bilgisine bağımsız erişimi olan bir bakanlık olmamıştı.⁵⁴⁹

4.1. 15 Temmuz Sonrası Kurumsal Düzenlemeler

4.1.1. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin Kapatılması

Toplumsal örgütlenmenin çeşitli aşamalardan geçtikten sonra ulaştığı bugünkü çağdaş demokratik devletlerin en önemli özelliklerinden biri haline gelen hukuk devleti kavramı ilk kez Almanya'da ortaya çıkmış olsa da Fransa'da gelişmiştir. Yönetimin hukuka bağlı olması ilkesi Kıta Avrupa'sında “Hukuk Devleti”, Anglo-Sakson ülkelerde ise “Hukuk Üstünlüğü” olarak ifade edilmiştir. Almanca'da “Rechtsstaat” sözcüğünden tercüme edilen⁵⁵⁰ hukuk devleti kavramı Alman doktrininden iktibas yolu ile ilk önce İdare Hukuku alanında daha sonra ise kamu hukuku alanında kabul edilmiştir.⁵⁵¹

Hukuk devleti en basit haliyle vatandaşların hukuksal güvenlik içinde bulundukları, devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu bir sistemi anlatır.⁵⁵² Hukuk devleti hukukla sınırlanan siyasi iktidarın, eylem ve işlemlerinde evrensel

⁵⁴⁹ Ümit Cizre Sakallıoğlu, *The Anatomy of the Turkish Military's Autonomy*, Comparative Politics, 1997, Cilt. 29, Sayı. 2, s. 159.

⁵⁵⁰ Şeref Gözübüyük, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, 2013, Turhan Kitabevi, Ank., s.9.

⁵⁵¹ Tahsin Bekir Balta ve Hüseyin Nail Kubalı, *Türkiye'de Hukuk Devleti Anlayışı*, s.1.

⁵⁵² Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 1995, Yetkin Yay., Ank., s.89.

hukuk prensiplerine ve önceden tayin edilmiş hukuk kurallarına uymasidir. Meşruluğunu bizzat kendi varlığından değil, hukuk kurallarına uymaktan alan hukuk devleti, keyfi yönetimin karşıtıdır. Hukuk devletinde, iktidar gücünü kullanan organların görev ve yetkileri, anayasada ve ona uygun olarak çıkarılan alt yasal düzenlemelerde gösterilmektedir.⁵⁵³

Hukuk devleti, sadece kanunlara uygun hareket eden devlet değil, aynı zamanda hukuk devleti ilkesine uygun bir biçimde ortaya koyduğu hukuk kurallarına uyan devlettir. Devlet faaliyetlerinin hukuk kurallarına bağlı olup, devlet iktidarını sınırlandıran ve bireyi koruyan devlet, hukuk devleti ilkesine uygun hareket eden devlettir. İnsan hak ve hürriyetlerinin egemen gücün müdahalesine karşı korunarak, hukuk egemenliğinin sağlanması temel ideal olup, bu ideale ulaşma fikri, bizi “hukuk devletine” götürecektir.⁵⁵⁴

Hukuk devletinde, yönetim tüm faaliyetlerinde hukuku temel olarak kabul eder.

AYM’nin bir kararında belirtildiği gibi,

*“... Hukuk devleti, insan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini zorunlu sayan ve bütün faaliyetlerinde hukuka ve Anayasaya uyan bir Devlet olmak gerekir...”*⁵⁵⁵

AYM'nin başka bir kararına göre de;

*“Hukuk devleti, her eylem ve işlemleri hukuka uygun, insan haklarına saygı gösteren, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, Anayasa’ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, Hukuk devleti, hukuku tüm Devlet organlarına egemen kılan, Anayasa ve hukukun üstün kuralları ile kendisini bağlı sayıp, yargı denetimine açık olan, yasaların üstünde, yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkeleri ve Anayasa bulunduğu bilincinden uzaklaştığında geçersiz kalacağını bilen devlettir...”*⁵⁵⁶

⁵⁵³ Şükrü Karatepe, **Anayasa Hukuku**, 2013, Savaş Yay., Ank., s.207.

⁵⁵⁴ Pertev Bilgen, **1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim**, 1976, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., s.4.

⁵⁵⁵ <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1963-243-nrm.pdf>

⁵⁵⁶ **AYM Kararlar Dergisi**, say.22, s.124. https://anayasa.gov.tr/media/4941/kd_22.pdf

İdarenin her türlü işlem ve eylemlerinin yargısal denetiminin sağlanması, işlem ve eylemlerinin yargı denetimi dışında bırakılmaması esastır. Yargı denetimi dışında bırakılmış iş ve eylemler hukuk devleti ilkesinden sapılması anlamına gelir.

Türkiye’de hukuk devletinin idarenin işleyişinde temel prensiplerden biri haline gelme süreci, Osmanlı’nın son dönemlerindeki düzenlemelerle başlatılmış olsa da, Cumhuriyetin kuruluşu ile belirginleşmiş ve anayasal güvence altına alınmıştır. Özellikle batılılaşma fikrinin ilk yazılı metinlerinden biri olan Tanzimat Fermanı, hukuk devleti prensiplerinin bir kısmının uygulanmasına imkân sağlamıştır. Takip eden yıllarda ilk anayasanın ilanı, yürütme erkinin ve yasamanın kısmen ayrılması gibi, bu ilkenin başka uygulamaları da yürürlüğe girmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen, Osmanlı Devleti tam manası ile bir hukuk devleti olmayı başaramamıştır. Aynı şekilde Cumhuriyetin kuruluş yılları ve çok partili siyasal yaşama kadar yine, hukuk devleti prensibinin tam olarak Türkiye’de yerleştiği söylenemez. Özünde vesayetçiliği barındıran 1961 Anayasası ülkede hukuk devleti prensibinin yerleşmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.⁵⁵⁷

Türkiye’nin 1961 Anayasası ile hukuk devleti ilkesi temelinde örgütlenmiş bir devlet olduğu belirtilse de buna önemli eleştiriler getirilmekte, bu eleştirilerin temelinde, ülkenin gerçek bir hukuk devleti olmadığını, bunun temelinde ise, devletin güç ve imkânını kullananların hukuk devleti prensibini belli dönemlerde kolaylıkla ihlal etmesi yatmaktadır. Bu dönemler hukuk devleti prensiplerinin olağan dışı hallerde ihlaline sıkça tanıklık edilmiş olup, bunlar merkezinde anayasanın tamamının askıya alındığı, temel hakların büyük ölçüde sınırlandırıldığı, erkler ayrımına son verildiği, mahkemelerin bağımsızlığının ortadan kaldırıldığı darbe dönemleridir.⁵⁵⁸

Türkiye’de askeri yargı sistemi, 1961 Anayasasının 138. maddesiyle⁵⁵⁹ birlikte anayasal bir hüviyet kazanmış ve bu konumunu 1982 Anayasasının 145. maddesiyle de aynı düzenleme ile muhafaza etmiştir. 1961 Anayasasının 138. Maddesinin ikinci fıkrasında, “*askeri mahkemeler, asker olmayan kişileri ancak özel kanunda belirtilen*

⁵⁵⁷ Gökhan Tuncel, Yılmaz Demirhan, **15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Kamu Yönetimine Etkisi**, 2018, Birey ve Toplum, say.16, s.9.

⁵⁵⁸ **15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Kamu Yönetimine Etkisi**, s.9-10.

⁵⁵⁹ “Madde 138 — Askeri yargı, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askeri olan suçlarıyla, bunların asker kişileri aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler...”

askeri suçlardan dolayı yargırlar” denilerek, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmalarına anayasal meşruiyet kazandırılmak suretiyle gerek askerler ve gerekse de siviller bakımından doğal hâkim ilkesi ihlal edilmiştir.

Sivil kişileri askeri mahkemelerde yargılamaya tabi tutan ve asker kişilerin askeri suçları dışında kalan diğer suçlarını da askeri yargılamanın görev alanı içine sokan bu sistemde askeri yargı, adli yargıya paralel özerk bir yapılanmaya kavuşturulmuştur.

Askeri yargının askeri vesayet açısından taşıdığı öneme binaen, Anayasa’nın 138. maddesinin iki kez değişikliğe tabi tutulduğunu görürüz:

20.09.1971 tarihli ve 1488 sayılı Kanunla yapılan ilk değişiklikle⁵⁶⁰, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanacakları alan daha da genişletilmiştir. Söz konusu maddenin 2. fıkrasında yapılan değişiklikle, askeri mahkemeler, sivil kişileri sadece özel kanunda belirtilen askeri suçlarından dolayı değil, ayrıca kanunda gösterilen görevleri ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçları nedeniyle de yargılar hale getirilmiştir.

Yine aynı kanunla yapılan Anayasanın 140. maddesine, “*asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Askerî Yüksek İdare Mahkemesince yapılır. Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, başkan ve üyelerinin nitelikleri ile atanmaları, disiplin ve özlük işleri; hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre, kanunla düzenlenir*” fıkrası eklenerek Askeri Yüksek İdare Mahkemesine Anayasal statü kazanmıştır.

1961 Anayasasının 140. maddesine eklenen bu fıkra gereğince, 4 Temmuz 1972 gün ve 1602 sayılı Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu ile Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur. 25.12.1981 gün ve 2568 sayılı Kanun ile Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu’nda değişiklik yapılmış ve 1982 Anayasası ile bu yüksek mahkemenin görevlerine açıklık getirilmiştir.

15.03.1973 tarih ve 1699 sayılı Kanunla da Anayasa’nın 138. maddesinin 4. fıkrasında yapılan değişikle, bu fıkra hükmünde yer alan “*askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olması şarttır*” cümlesine, “*Ancak, savaş*

⁵⁶⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf>

halinde bu şart aranmaz” hükmü eklenmek suretiyle askeri vesayet daha da güçlendirilmiştir.

1982 Anayasasının, 145. madde düzenlemesi⁵⁶¹ ile askerlerin konumunu daha da pekiştirdiğini söylemek mümkündür.

1982 Anayasasının 9. maddesindeki, “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır*” ve 138. Maddesindeki “*Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz*” hükümleri askeri veya sivil mahkeme ayırımında bulunmaksızın, mahkemelerin bağımsızlığını vurgulamaktadır.

353 Sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun⁵⁶² 01.01.1981 tarih ve 2376 sayılı Kanunla değişik 1. Maddesine göre, “*kolordu, ordu, (deniz ve havada eşiti) ve kuvvet komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı nezdinde Milli Savunma Bakanlığınca kurulur. Kuvvet Komutanlıklarının yapacakları teklif veya Genelkurmay Başkanlığının doğrudan doğruya göstereceği lüzum üzerine, diğer kıta komutanlıkları veya askeri kurum amirlikleri nezdinde de Milli Savunma Bakanlığınca askeri mahkeme kurulabilir ve aynı yolla kaldırılabilir*”.

Aynı Kanunun 9. maddesinde “*Askeri mahkemeler kanunlarda aksi yazılı olmadıkça, asker kişilerin askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine (...) yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler*” denilmektedir.

Askeri Mahkemeler 1. derece mahkemeler olarak görev yaparlar. Askeri mahkemelerin kararlarına karşı üst merci olarak Askeri Yargıtay görev yapmaktaydı. Askeri Yargıtay’ın, anayasal dayanağı 1961 Anayasasının 141., 1982 Anayasasının 156. Maddesidir. Söz konusu düzenlemelerde Askeri Yargıtay “*askerî mahkemelerden*

⁵⁶¹ “MADDE 145. — Askeri yargı, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin; askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemeler, asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askerî mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara da bakmakla görevlidirler...” hükmüne haizdir.

⁵⁶² 11541_1.pdf (resmigazete.gov.tr)

verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir ve asker kişilerin kanunla gösterilen belli davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar” olarak tanımlamaktadır. 1600 Sayılı Askeri Yargıtay Kanunu’nun⁵⁶³ 2. Maddesi uyarınca “Askeri Yargıtay’ın kadroları Milli Savunma Bakanlığı kuruluş ve kadrolarında gösterilir”.

Askeri İdari Yargı, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ismiyle 1982 Anayasası’nın 157. Maddesinde “...askerî olmayan makamlarca tesis edilmiş olsa bile, asker kişileri ilgilendiren ve askerî hizmete ilişkin idarî işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesidir” şeklinde tanımlanarak, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, askerî olmayan makamlarca kurulmasına karşın, asker kişileri ilgilendiren idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların çözümünde ilk ve son derece bir yüksek mahkeme durumuna getirilmiştir. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi’nin üyelerinin tamamı subay sınıfından askerlerden oluşmakla birlikte bu üyelerin bir kısmı askerî hâkim sınıfından iken, bir kısmı hâkim sınıfından değildir.

1960 sonrası dönemde, askerî yargıya ve askerî yüksek yargı organlarına anayasada yer verilerek askerî yargının bir anayasal kurum olarak düzenlenmesi, askerî yargıyı, adli yargıdan bağımsız hale getirmiş ve yargıda çift başlılığa yol açmıştır.

Bir bütün olarak düşünüldüğünde, -ceza ve idare alanındaki varlığıyla- Türkiye’de hukuk alanında bir çift başlılığa neden olan askerî yargı, hukuk güvenliğini ve hukuk devleti ilkesini ihlal etmektedir. Çünkü askerî yargıda, hem mahkemelerin bağımsızlığına ve yargıç teminatına aykırı birçok hüküm mevcuttur hem de askerî yargı “askerî hizmetin gerekleri”ni esas almaktadır. 1982 Anayasasının askerî mahkemeleri düzenleyen 145, Askeri Yargıtay’ı düzenleyen 156 ve AYİM’i düzenleyen 157. maddelerinde, “askerî hizmetin gerekleri” olmazsa olmaz bir temel ilke olarak kabul edilmiştir. Böyle bir temel üzerinde yükselen bir askerî yargının bağımsız ve tarafsız olması imkân dâhilinde değildir.⁵⁶⁴

Türkiye’de ordu, bir bütün olarak sistem içerisinde özerk, imtiyazlı ve üstün bir konumdadır. Bu hegemonik konumunu muhafaza etmek üzere, toplumsal ve siyasal alana birtakım müdahalelerde bulunmaktadır. Bu müdahalelerin etkin olması ve kurumsal bir süreklilik kazanması ise, söz konusu müdahalelerin mümkün olduğunca

⁵⁶³ [14239.pdf \(resmigazete.gov.tr\)](#)

⁵⁶⁴ Fazıl Hüsnü Erdem ve Vahap Coşkun, *Askeri Yargı ve Askeri Vesayet*, 2019, Seta Analiz, s.14.

*yargı denetiminin dışında tutulmalarına bağlıdır. İşte sınırları son derece geniş çizilmiş kendine has bir askerî yargıya sahip olması, orduya bu imkânı sağlamaktadır.*⁵⁶⁵

Ayrıca vurgulamak gerekir ki, askerlerin yine askerlerden oluşan bir mahkemede yargılanması düşüncesi, Orta Çağ feodal anlayışının bir ürünüdür. Zira Orta Çağ'ın hiyerarşik toplum modeli içerisinde ayrıcalığa sahip olanlar, ancak kendisiyle aynı ayrıcalığa sahip mensup insanlar tarafından yargılanabilir anlayışı ile şekillenmişti. Yani toplumsal yapı içindeki ayrıcalık veya meslek hiyerarşisi hukukun öznel bireye yönelik evrensel ilkesinin daha baştan reddi anlamına gelmesidir. Bu da askerî yargıyı hem kendi içinde dokunulmaz ve denetimsiz hem de sivil bireyler üzerinde bir baskı ve hukuksuz alan oluşturma anlamına gelmektedir.

2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği⁵⁶⁶ ile, Anayasanın 145. maddesinde askerî yargı ile ilgili gerçekleştirilen değişiklikle asker kişilerin işlediği suçlardan hangilerinin askerî mahkemeler ve disiplin mahkemelerinde, hangilerinin ise adliye mahkemelerinde görüleceği yeniden düzenlenmiştir. Bu maddede değişiklik yapılmasının gerekçesini, yakın bir geçmişte çıkarılan kanunla asker kişilerin darbe girişimi veya darbe suçları söz konusu olduğunda bunların askerî mahkemeler yerine sivil mahkemelerde görülmesine imkân sağlayan kanuni düzenlemeyi Anayasa Mahkemesinin Anayasanın 145. maddesini gerekçe göstererek iptal etmesi oluşturmaktadır.⁵⁶⁷

Yine aynı değişiklik ile, Anayasanın 145 ve 156. maddelerinde, Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işlerinin, mahkemelerin bağımsızlığı ile hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenmesi öngörülmekte ve mevcut metinde yer alan askerlik hizmetinin gerekleri ibaresi, madde metninden çıkarılmakla birlikte 'mahkeme yapısı korunmak'tadır.

21.01.2017 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair 6771 Sayılı Kanun⁵⁶⁸ ile 1982 Anayasasının konumuzu ilgilendiren çeşitli maddelerinde şu değişiklikler yapılmıştır:

⁵⁶⁵ A. g. e., s.15.

⁵⁶⁶ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>

⁵⁶⁷ <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss497.pdf>

⁵⁶⁸ Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü (resmigazete.gov.tr)

Anayasanın Yargı Yolu başlıklı, 125. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır. Ancak” ve altıncı fıkrasında yer alan “sıkıyönetim,” ibareleri,

Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini düzenleyen, 148. maddesinin birinci fıkrasında yer alan “, sıkıyönetim”, altıncı fıkrasında yer alan “Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi”, yedinci fıkrasında yer alan “ile Jandarma Genel Komutanı” ibareleri, madde metinlerinden çıkarılmıştır.

Yapılan bu düzenlemeler neticesinde, Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimine açılmış, askeri yüksek mahkemeler kapatılarak askeri kişilerin de sivil mahkemelerde yargılanmasının yolu açılmış ve yargıda çift başlılığa son verilmiştir.

4.1.2. YAŞ’ın Yapısındaki Değişikler ve YAŞ Kararlarının Yargı Denetimine Açılması

Kuruluşu ve görevleri 26.07.1972 tarihli, 1612 sayılı Kanunla düzenlenen Şûra’da, üyelerin çoğunluğu askerlerden oluşmakta ve askerler birçok önemli konuda, seçilmiş hükümetten bağımsız karar alabilecek konumda bulunmaktadır. Milli Savunma Bakanı, devlet protokolü gereği Genelkurmay Başkanından sonra yer almakta, Şûra’da birçok yetki, seçilmiş olan ve dolayısıyla sorumlu ve yetkili konumda bulunması gereken Milli Savunma Bakanı’na değil, Genelkurmay Başkanı’na aittir. Yüksek Askerî Şûranın Başkanlığını Başbakan, Başbakanın bulunmadığı zamanlarda Genelkurmay Başkanı yapar. Genelkurmay Başkanı, bir sonraki toplantının tarihini belirleme ve Şûrayı acil toplantıya çağırma yetkisine de sahiptir.⁵⁶⁹

Kanun’un 3. Maddesine göre, YAŞ’ın görevleri arasında, hem askerî komuta kademesindeki terfi, emeklilik ve meslekten ihraç kararlarını almak, hem de birçok konuda görüş bildirmek vardır. Söz konusu konular, Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan Askerî Stratejik Konsept’in oluşturulmasını ve gerektiğinde yeniden gözden geçirilmesini, Silahlı Kuvvetlerin ana program ve hedeflerini, Silahlı Kuvvetlerle ilgili önemli kanun, tüzük ve yönetmelik taslaklarını ve Başbakan,

⁵⁶⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14257.pdf>

Genelkurmay Başkanı veya Milli Savunma Bakanının Silahlı Kuvvetlerle ilgili kimi hallerde gerekli gördükleri diğer konuları içermektedir.

Kanun'un 5. Maddesine göre, Kararlar toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile alınmakta ve kanuna göre eşitlik halinde Başbakanın katıldığı tarafın oyu geçerli olmakta, daha sonra Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak onaylanmaktadır. Dolayısıyla, Cumhurbaşkanı engellemediği sürece, askerler birçok önemli konuda bağımsız karar alabilecek konumdadır. Toplantılar kamuya kapalı yapılmaktadır.

Kanunun 8. maddesine göre, görüşmelerin ve kararların açıklanması ve yayımlanması yasaklanmıştır. Bu yolla, kamunun toplantıda görüşülen konuları ve alınan kararları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutması engellenmiştir. Bu konular izin verildiği kadarıyla yayımlanır. Anayasa'nın 125. maddesinde 2010'da yapılan değişiklikte, terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararına karşı yargı yolu açılmıştır; ancak bu değişiklik diğer konularda alınan kararları kapsamamaktadır. Dolayısıyla, kararlara yönelik yargı denetimi de kısmi ve kısıtlıdır. Kısaca Şuranın gerek yapısı gerekse karar alma süreçleri saydamlık, hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğü ilkeleriyle hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. Ordunun komuta kademesinin Şurada alınan kararlar üzerinde mutlak bir belirleyiciliği vardır. Bu yapılanma, sivillere ve yargıya demokratik denetim imkânı tanımamaktadır.

Yüksek Askeri Şura (YAŞ), askeri vesayetin önemli kurumlarından birisi olduğu gerekçesiyle her zaman eleştirilen bir kurum olmuştur. Özellikle AB uyum paketleri gereği Milli Güvenlik Kurumu'nun yapısının sivilleştirilmesi ve şeffaflaştırılması sonrasında askerin YAŞ kararları üzerinden sesini yükselttiği şeklinde bir algı oluşmuştur. 2010 yılına kadar YAŞ kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olması da askerin bir özerklik alanı olarak YAŞ kararlarını kullanmasına zemin hazırlamıştır.

2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile, Yüksek Askeri Şura kararlarının yargı denetimi dışında olduğunu belirten Anayasasın 125. maddesindeki hüküm *“Ancak, Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır”* şeklinde değiştirilerek, 28 Şubat sürecinde yakinen şahit olunan, irticai faaliyette bulunma gibi soyut ve mesnetsiz suçlamalarla ordudan atılmaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

2017 yılında gerçekleşen referandum ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra YAŞ'ın yapısı ve görevlerinde de değişiklik yapılmıştır. 1612 sayılı Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun 703 No'lu KHK ile kaldırılmış, 8 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile YAŞ üyeleri ve teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Kuvvet Komutanları üye olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Hazine ve Maliye Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı eski sistemde YAŞ üyesi olmadıkları halde bu yeni düzenleme ile YAŞ üyesi olmuşlardır. Daha önce Başbakanın başkanlık ettiği ve Genel Kurmay Başkanı'nın adeta eş başkan konumunda olduğu Şura'nın başkanlığı yeni sistemde Cumhurbaşkanına bırakılan bir yetki olmuştur. Genel Kurmay Başkanı ve Şura üyesi bakanların tamamını atama yetkisinin Cumhurbaşkanına ait olduğu düşünüldüğünde YAŞ'ın Cumhurbaşkanı için bir danışma kurulu olarak tasarlandığı söylenebilecektir. Nitekim görevlerinin tanımlandığı CBK'da da YAŞ'ın sadece görüş bildirebileceği, kararlarının bağlayıcı olmadığı hükmü yer almaktadır. Yaş kararları Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak tamamlanmış olmaktadır.⁵⁷⁰

31 Temmuz 2017'de 669 sayılı KHK ile Yüksek Askeri Şura'nın da yapısı değiştirilmiş ve kuruldaki sivil sayısı arttırılmıştır. YAŞ'a sivil bakanlar dâhil edilmiştir. Eski halinde şuranın üyeleri Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, kuvvet komutanları, ordu komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı ile silahlı kuvvetlerdeki orgeneral ve oramirallerden oluşmaktaydı.

15 Temmuz 2018 tarih ve 8 numaralı Yüksek Askeri Şûra'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yapılan düzenleme ile YAŞ'ın yeni üyeleri: Genel Kurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile Kuvvet Komutanları olmuştur. Gerekğinde Cumhurbaşkanı da YAŞ'a katılabilmekte ve başkanlık yapabilmektedir. Cumhurbaşkanının katılmadığı toplantılarda görevlendireceği yardımcısı başkanlık yapar.

⁵⁷⁰ Yüksek Askeri Şûranın Kuruluş Ve Görevleri Hakkında 8 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.8.pdf>

YAŞ'ın toplanma süresi Ağustos ayının dışında yılın herhangi bir gününde yapılacak ve şuranın sekretarya hizmetleri Milli Savunma Bakanlığı tarafından yürütülecektir.

1982 Anayasası 125. maddeye göre, “*idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır. Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır.*”

21.01.2017 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair 6771 Sayılı Kanun ile, Anayasanın Yargı Yolu başlıklı, 125. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şûranın kararları yargı denetimi dışındadır. Ancak” ibaresi anayasadan çıkarılarak YAŞ kararları yargı denetimine açılmıştır.

4.1.3. Genel Kurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına Bağlanması ve MGK'daki Sivil Sayısının Arttırılması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren askerin devlet yapılanmasındaki etkinliğinin hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilen meselelerden birisi de Genel Kurmay Başkanlığı'nın statüsü olmuştur. Genelkurmay Başkanları, 1960 darbesinin ardından 1961 Anayasası ile Milli Savunma Bakanı yerine Başbakana karşı sorumlu oldukları bir statüye yükselmiştir. Parla'nın belirttiği gibi “*parlamenter demokrasilerde kural Genelkurmay Başkanının seçimle gelen Milli Savunma Bakanına bağlı olması ve ona karşı sorumlu bulunması*”dır.⁵⁷¹ Ancak Genelkurmay Başkanı, Anayasa'nın 117. maddesine göre, siyaset üretmesi gereken bir kurum olan Milli Savunma Bakanlığı ile eşit bir konuma sahip olacak şekilde Başbakana karşı sorumlu kılınmıştır. 1961 Anayasası ile oluşturulan ve 2017 referandumuna kadar geçerli olan bu yapı, Genelkurmay Başkanlığını yönlendirici bir konuma yerleştirirken, Milli Savunma Bakanlığını da yardımcı bir role itmiştir. Buna uygun olarak, Genelkurmay Başkanını Bakanlar Kurulu değil, Cumhurbaşkanı atamaktadır. 1325 sayılı Milli Savunma Bakanlığı Teşkilat Kanunu da bu yapıyı güçlendirmiştir. Kanunda, Bakanlığın görevlerinin büyük bir bölümü “*Genelkurmay Başkanlığı tarafından tespit olunacak ilke, öncelik ve ana programlarına göre, barışta ve savaşta asker alma hizmetlerini; silah, araç, gereç ve her çeşit lojistik ihtiyaç maddelerinin*

⁵⁷¹ Taha Parla, **Türkiye’de Anayasalar**, 2002, İletişim Yay., İst.,s. 87.

tedariki hizmetlerini; harp sanayii hizmetlerini; sağlık ve veteriner hizmetlerini; inşaat, emlâk, iskân ve altyapı hizmetlerini; mali ve mal hesap teftiş hizmetlerini yürütmek” olarak belirlenmiştir.⁵⁷² Bu ilişki biçimi, sorumlu olanın yetkili olması gereğince, savunma politikalarının üretilmesi, yürütülmesi ve silahlı kuvvetlere ilişkin planlamalarda yetkili olması gereken Bakanlığı daha çok koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmiştir.

Bakanlığın Genelkurmay Başkanlığı üzerinde hiçbir kontrol ve denetim yetkisi yoktur. Genel Kurmay Başkanlığının bu özerk konumu, 1961 yılında çıkarılmış olan ve hâlen yürürlükte bulunan 211 sayılı İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi ile de tahkim edilmiştir. Zira, 35. maddeye göre, edilmiştir. Zira, 35. maddeye göre “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır*”.⁵⁷³ Bu madde, ordunun siyasete doğrudan müdahil olabilmesini kolaylaştıran ve darbelere olanak sağlayan bir zemin yaratmıştır.

2013 yılında gerçekteşen düzenleme ile “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır*” şeklinde değiştirilmiştir.⁵⁷⁴

Genelkurmay Başkanı’nın kendini bakanlarla aynı statüde konumlandırmasına ve karar alıcıların belirlediği politikaları uygulamak yerine politika belirleme rolünü üstlenmeye çalışmasına neden olan durum 2017 yılında gerçekteşen referandumla birlikte hayata geçen yeni sistemle birlikte değişmiştir.

10 Temmuz 2018 tarihli 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 338. maddesi⁵⁷⁵ ile, Kuvvet Komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığı’na bağlanmış; böylece Genel Kurmay Başkanlığı sembolik bir role dönüşmüştür. Önceki halinde Kuvvet Komutanlıkları Genel Kurmay Başkanlığında bağlıydı. Genel Kurmay Başkanı ise Bakanlar Kurulu tarafından teklif edilir. Cumhurbaşkanı tarafından atanır veya görevine son verilirdi.

⁵⁷² <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13572.pdf>

⁵⁷³ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10702.pdf>

⁵⁷⁴ <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=211&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=4>

⁵⁷⁵ <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>

15.07.2018 tarih ve 4 sayılı Kararname⁵⁷⁶ ile, 10 Temmuz'da yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin "Kuvvet komutanlıklarının bağılılığı" başlıklı 338'inci maddesi, "Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları" başlığıyla yeniden düzenlenerek, **Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıklarının** görev ve sorumluluklarında birtakım düzenlemeler yapıldı. Kuvvet komutanlıklarının **Milli Savunma Bakanına** bağılılığını düzenleyen maddede değişikliğe gidilerek maddeye Genelkurmay Başkanlığı da eklendi.

Buna göre, Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanına bağlandı. Söz konusu düzenleme sonrası ilgili madde, *"Genelkurmay Başkanlığı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları Milli Savunma Bakanına bağılıdır. Cumhurbaşkanı gerekli gördüğünde genelkurmay başkanı ile kuvvet komutanları ve bağılılarından doğrudan bilgi alabilir, bunlara doğrudan emir verebilir. Verilen emir herhangi bir makamdan onay alınmaksızın derhal yerine getirilir"* olarak düzenlendi.

Bu kapsamda, Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanları Milli Savunma Bakanına ayrı ayrı bağı ve sorumlu olacak. Genelkurmay Başkanlığı ile kuvvet komutanlıklarının teşkilatı Milli Savunma Bakanlığı kadro ve kuruluşunda gösterilecektir.

Bu düzenleme ile Cumhuriyetten önce bir bakanlık olarak örgütlenen Genel Kurmay başkanlığı sonraki dönemlerde özel bir statü ile yeniden biçimlendirilmiş, önce başbakanlık daha sonra Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştı, bu düzenleme ile de Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Milli Savunma Bakanına bağlanmıştır.

Yine aynı madde ile yapılan düzenleme ile, Genelkurmay başkanının görevleri şunlardır:

- *Cumhurbaşkanı namına silahlı kuvvetlerin komutanı olan genelkurmay başkanı savaşta başkomutanlık görevlerini cumhurbaşkanı namına yerine getirecektir. Genelkurmay başkanı, silahlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında personel, istihbarat, harekât, teşkilat ve eğitim hizmetlerine ait ilke ve öncelikler ile ana programları hazırlayarak Milli Savunma Bakanının onayına*

⁵⁷⁶ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-1.pdf>

sunacak; bunlardan istihbarat, harekât, teşkilat ve eğitim hizmetlerinin Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığına bağlı kuruluşlar vasıtasıyla uygulanmasını sağlayacaktır. Personel hizmetleri ise özel kanunlarına ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesine göre yürütülecektir.

- Genelkurmay başkanı, lojistik ve tedarik hizmetleri için tespit etmiş olduğu ilke, öncelik ve ana programlar ile askeri okullardaki eğitim ve öğretim hizmetlerine ilişkin önerilerini, bu hizmetleri yürütecek olan Milli Savunma Bakanlığına bildirecek, uluslararası yapılacak anlaşma ve antlaşmaların askeri yönlerinin tayininde ve uygulama esaslarının tespitinde Genelkurmay başkanının mütalaası alınacak, Genelkurmay başkanı gerektiğinde bu toplantılara katılabilecek veya temsilci gönderebilecektir.
- Genelkurmay başkanı şahsen veya yetkili kılacağı kişi ve kuruluşlarla, görev ve yetkilerine ait konularda ilgili bakanlıklar, daireler ve kurumlarla doğrudan yazışma yapabilecek, temaslarda bulunabilecektir.

Milli Savunma Bakanlığının görevlerini yürütmesine ilişkin maddede 346. maddede yapılan değişiklikle de kuvvet komutanlıklarının yanına Genelkurmay Başkanlığı ifadesi eklenerek, madde, "Milli Savunma Bakanı görevlerini, Genelkurmay Başkanlığı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları ile Bakanlık merkez ve taşra teşkilatı ile bağlı, ilgili ve ilişkili kurum ve kuruluşları vasıtasıyla yerine getirir" olarak düzenlendi.⁵⁷⁷

Düzenlemelerle Milli Savunma Bakanlığının yetkileri artırılarak, TSK'ya subay, astsubay ve diğer personelin atamasında Milli Savunma Bakanlığı yetkili kılındı. Bütün askeri okul, işletme, fabrika ve sanayi işlemleri Milli Savunma Bakanlığı uhdesinde yürütülmesinin yolu açıldı. Milli Savunma Bakanlığının üst yönetim kadrosunda sivil bürokratların sayısı artırıldı.

Millî Güvenlik Kurulu, 1961 Anayasası'nın 111'inci maddesi gereği olarak çıkarılan 11 Aralık 1962 gün ve 129 sayılı Kanunla kurulmuştur.⁵⁷⁸ 1961 Anayasası'nın belirtilen maddesine ve 129 sayılı Kanuna göre Millî Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının, hazır bulunmadığı zaman Başbakanın başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları, Millî Savunma,

⁵⁷⁷ <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>

⁵⁷⁸ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11286.pdf>

İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanları ile Kuvvet Komutanlarından oluşur. Lüzumu halinde Başbakanın daveti üzerine diğer Bakanlar ve kuruluşların uzman kişileri toplantıya katılırlar, fakat oylamaya iştirak edemezler. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri toplantılara katılır, fakat oylamaya katılamaz.⁵⁷⁹

Kanun'un 3. Maddesine göre, Millî Güvenlik Kurulu'nun görevleri, millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında Bakanlar Kurulu'na yardımcılık etmek üzere; millî güvenlik politikasının esaslarının hazırlanması ve bu politikanın tadil ve tashihi; bu esasların uygulanmasıyla ilgili olarak millî güvenlik konularının her biri için millî plan ve programların hazırlanması, bunların tahakkuku için nihai ve ara hedeflerin tespiti ve bu konudaki faaliyetlerin ahenkleştirilmesi; bütün devlet teşkilatına, her türlü özel müessese ve teşekküllere ve vatandaşlara düşecek topyekûn savunma ve millî seferberlik hizmetlerinin ve sorumluluklarının tespiti ve bu konuda lazım gelen kanuni ve idari tedbirlerin alınması; bakanlıklar tarafından hazırlanacak Millî Seferberlik Planlarına (Sivil Olağanüstü Hal Planlarına) temel olacak esasların tespiti, bu planların ahenkleştirilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi gibi millî güvenlikle ilgili temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek olarak belirlenmiş, 5. maddesine göre de, Millî Güvenlik Kurulu bu görevleri yerine getirmek için ayda bir defa toplanır. Kurul ayrıca, Kurul Başkanı'nın talebi üzerine olağanüstü olarak toplanabilir. Kurul, kararlarını çoğunlukla alır ve eşitlik halinde Başkanın bulunduğu tarafın oyuna itibar olunur.

12 Eylül darbesi sonrası ise;

Milli Güvenlik Kurulu, 1982 Anayasası'nın 118'inci maddesi gereği olarak çıkarılan 09 Kasım 1983 gün ve 2945 sayılı Kanunla kurulmuştur.⁵⁸⁰ 1982 Anayasası'nın belirtilen maddesine ve 2945 sayılı Kanunun 3. Maddesine göre, Milli Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşur. Kurul toplantılarına üyeler dışında, gündemin özelliğine göre ilgili bakan ve kişiler de çağrılarak bilgi ve görüşleri

⁵⁷⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>

⁵⁸⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18218.pdf>

alınabilir, ancak bu kişiler oylamaya katılamazlar. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri toplantılara katılır, fakat oylamaya katılamaz.

1982 Anayasası'nın 118'inci maddesi Milli Güvenlik Kurulu'nu; Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirmekle görevli kılmıştır.

Anayasa'nın söz konusu maddesi çerçevesinde çıkarılan 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununun 4. maddesine göre ise Millî Güvenlik Kurulu'nun görevleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusunda görüş tespit etmek;
- Devletin millî güvenlik siyaseti doğrultusunda tespit edilen millî hedeflerin ve hazırlanan millî plan ve programların gerçekleştirilmesine ilişkin tedbirleri belirlemek;
- Devletin millî güvenlik siyasetini etkileyecek millî güç unsurlarını ve ülkenin siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve teknolojik durum ve gelişmelerini sürekli takip ederek değerlendirmek; millî hedefler yönünde güçlenmelerini sağlayacak temel esasları tespit etmek;
- Devletin varlığı, bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirleri tespit etmek;
- Anayasal düzeni koruyucu, millî birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk Milletini Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda ve millî ülkü ve değerler etrafında birleştirecek millî hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirlemek; sayılan bu hususlara yönelmiş yurtiçi ve yurtdışı tehdide karşı koymak, bu tehdidi etkisiz kılmak için gerekli strateji ve temel esaslar ile birlikte planlama ve uygulama hizmetleri konularında görüşleri, ihtiyaçları ve ele alınması lüzumlu gördüğü tedbirleri tespit etmek;
- Olağanüstü hallerle sıkıyönetim, seferberlik veya savaş hali ilanı için görüş tespit etmek;

- Olağan hal ile savaş, savaşı gerektiren ve savaş sonrası hallerde kamu ve özel kurum ve kuruluşlar ve vatandaşlara düşecek topyekûn savunma, millî seferberlik ve diğer konularda hizmet ve yükümlülükler ile bu hususlarda yapılacak planlara temel teşkil edecek esasları tespit etmek;
- Devletin millî güvenlik siyasetinin ön gördüğü hususlar ve topluma yönelik hizmetler ile topyekûn savunma hizmetlerinin gerektirdiği mali, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer konulara ilişkin tedbir ve ödeneklerin kalkınma plan, program ve yıllık bütçelerde yer almasını sağlamak üzere gerekli esasları tespit etmek;
- Millî Güvenlik kapsamına giren konularda yapılan ve yapılacak milletlerarası anlaşmalar hakkında görüş tespit etmek;
- Tespit ettiği bu görüş, tedbir ve esasları Kurul kararı halinde Bakanlar Kurulu'na bildirmek ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirmek.

Kanunun 5. maddesine göre de, Millî Güvenlik Kurulu, bu görevlerini yerine getirmek için ayda bir defa olağan toplanır. Ayrıca Cumhurbaşkanının gerekli gördüğü ve Başbakan veya Genelkurmay Başkanının önerilerini uygun bulduğu hallerde olağanüstü de toplanabilir. Kurul toplantıları Cumhurbaşkanının başkanlığında yapılır. Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlar Kurula Başbakan başkanlık eder. Kurul, kararlarını çoğunlukla alır ve eşitlik halinde Başkanın bulunduğu tarafın oyuna itibar olunur. Milli Güvenlik Kurulu kararları Başbakan tarafından Bakanlar Kurulu gündemine öncelikle alınmak suretiyle görüşülür ve gerekli kararlar alınır.

Ülkemizin AB üyelik süreci çerçevesinde çıkarılan ve anayasal ve yasal reformlar içeren uyum paketleri ile 1982 Anayasası'nın 118'inci maddesi gereği olarak çıkarılan 01 Kasım 1983 gün ve 2945 sayılı Kanunla kurulmuş olan Millî Güvenlik Kurulu'na ilişkin bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Anayasa'nın 118'inci maddesinde 03 Ekim 2001 tarihinde⁵⁸¹ ve 2945 sayılı kanunda 15 Ocak 2003 tarihinde gerçekleştirilen değişikliklerle Millî Güvenlik Kurulu'nun kuruluşu, görevleri ve çalışma usulleri ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁸²

Anayasa'nın 118. ve Kanunun 3. ve 5. maddelerinde gerçekleştirilen değişikliklerle;

⁵⁸¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>

⁵⁸² <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf>

- Başbakan Yardımcıları ile Adalet Bakanı da Kurul üyeleri arasına dâhil edilerek, Kurul'un üye sayısı, değişikliğin yapıldığı tarih itibarıyla 15'e çıkarılmış;
- Millî Güvenlik Kurulu'nun görev tanımı yeniden yapılmış ve sınırlandırılmış;
- Eski kanunda öncelikle dikkate alınması öngörülen Millî Güvenlik Kurulu kararları, Bakanlar Kurulu tarafından değerlendirilerek uygun bulunması halinde kabul edilecek tavsiye kararları haline getirilmiş;
- Kurul'un ayda bir defa yerine iki ayda bir defa toplanması esası getirilmiş;
- Kurul'un olağanüstü toplanmasında Genelkurmay Başkanı'nın teklif etme yetkisi kaldırılmıştır.

Yapılan bu değişiklikler sonrasında Anayasa'nın 118'inci maddesi, *"Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonunun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir"* şeklinde değiştirilmiştir.

Gerçekleştirilen değişikliklerle 2945 sayılı Kanunda Millî Güvenlik Kurulu'nun görevi ile ilgili olarak 4. maddede yer alan ifadeler de, *"Millî Güvenlik Kurulu, 2'nci maddede belirtilen millî güvenlik ve Devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları alır ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit eder; bu tavsiye kararlarını ve görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirir"*, şeklinde değiştirilmiştir.

Ülkemizde Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi çerçevesinde gerçekleştirilen anayasal ve yasal reformlar neticesinde, mevcut hâli ile parlamenter hükûmet sistemi çerçevesinde faaliyetlerini yürüten Milli Güvenlik Kurulu, 1982 Anayasası'nın 118'inci maddesinin gereği olarak çıkarılan 15 Temmuz 2018 tarihli ve 6 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁵⁸³

Gerçekleştirilen değişikliklerle;

⁵⁸³ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.6.pdf>

Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Kurul üyeleri arasına dâhil edilerek, Jandarma Genel Komutanı da Kurul üyeliğinden çıkarılarak, Kurul'un üye sayısı, 10'a düşürülmüş (Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları), gerektiğinde Kurul'un, doğrudan Cumhurbaşkanı'nın çağırısı ile de toplanması sağlanmış, Cumhurbaşkanı'nın katılmadığı zamanlar, Kurula Cumhurbaşkanı Yardımcısının başkanlık etmesi düzenlenmiş olup, Kurul'un gündemi Cumhurbaşkanı tarafından düzenlenmekte ve gündem hazırlanırken Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Kurul üyesi bakanlar ile diğer bakanlar ve Genelkurmay Başkanı'nın gündeme girmesini istedikleri konular, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri vasıtasıyla Cumhurbaşkanı'na sunulmakta; Kurul toplantılarına üyeler dışında, gündemin özelliğine göre ilgili bakan ve kişiler de çağrılarak bilgi ve görüşleri alınabilmektedir.

Kararnamenin 2. Maddesine göre, Millî güvenlik kavramı, Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını, ifade eder.

4.1.4. Jandarma Genel Komutanlığının İçişleri Bakanlığına Bağlanması

Jandarmanın görev ve sorumluluk alanı 1983 tarihli, 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu'nda belirlenmiştir.⁵⁸⁴

Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Teşkilatının görev, yetki ve sorumluluklarına, hizmetin gerektirdiği bağlılık ve ilişkilere, teşkilat ve konuşa ait esas ve usulleri düzenleyen (madde 1) 1983 tarihli, 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununun 3. Maddesinde, Jandarma, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvveti olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere, Jandarma, silahlı bir kolluk kuvveti olmanın yanı sıra askeri bir güvenlik kuvveti olarak tanımlanmıştır.

Kanunun 4. Maddesine göre;

⁵⁸⁴ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17985.pdf>

“Jandarma Genel Komutanlığı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olup, Silahlı Kuvvetlerle ilgili görevleri, eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden İçişleri Bakanlığına bağlıdır. Ancak Jandarma Genel Komutanı, Bakana karşı sorumludur.”

Kanunun 5. Maddesine göre de;

“Jandarma Genel Komutanlığının kuruluş ve kadrolarıyla konuş yerleri, Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak İçişleri Bakanlığınca düzenlenir. Ancak seferberlik ve savaşta Kuvvet Komutanlıkları emrine girecek birliklerin kuruluş, kadro ve konuşlarının düzenlenmesinde Genelkurmay Başkanlığının onayı alınır.”

Dolayısıyla, Jandarma Teşkilatının kuruluş ve kadrolarıyla görev yerlerinin tespitinde asıl yetki Genelkurmay Başkanlığına yani askeri otoriteye aittir.

Kanunun 7. Maddesinde;

“Jandarmanın sorumluluk alanlarında genel olarak görevleri şunlardır.

- a. Mülki görevleri; Emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men, takip ve tahkik etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin dış korunmalarını yapmak.*
- b. Adli görevleri; İşlenmiş suçlarla ilgili olarak kanunlarda belirtilen işlemleri yapmak ve bunlara ilişkin adli hizmetleri yerine getirmek.*
- c. Askeri görevleri; Askerî kanun ve nizamların gereği görevlerle Genelkurmay Başkanlığınca verilen görevleri yapmak.*
- d. Diğer görevleri; Yukarıda belirtilen görevler dışında kalan ve diğer kanun ve nizam hükümlerimin icrası ile bunlara dayalı emir ve kararlarla jandarmaya verilen görevleri yapmak” olarak düzenlemiştir.*

Jandarmanın temel olarak mülki, adli ve askerî görevleri vardır. Mülki görevleri, emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men, takip ve tahkik etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin dış korunmalarını sağlamaktır; adli görevleri, işlenmiş suçlarla ilgili olarak kanunlarda belirtilen işlemleri yapmak ve bunlara ilişkin adli hizmetleri vermektir; askerî görevleri ise, askerî kanun ve nizamlar

gereği yükümlü olduğu görevler ve Genelkurmay Başkanlığınca verilen görevleri yerine getirmektir.

10. maddeye göre, jandarmanın sorumluluk alanı polis görev sahası dışında kalan alanlardır; yani il ve ilçe belediye hudutları haricinde kalan veya polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir. Bu da Ülke Yüzölçümünün, kısa süre öncesine kadar, yüzde 90'ını kapsamaktaydı.

Kanunun 14. Maddesine göre de;

“Subay, astsubay ve uzman jandarmanın atanmaları;

- a. Asteğmen - Albay (Albay dâhil) rütbelerindeki subaylar ile astsubay ve uzman jandarmaların atanmaları Jandarma Genel Komutanınca,*
- b. Generallerin atanmaları; Jandarma Genel Komutanının lüzum göstermesi, Genelkurmay Başkanının teklifi, İçişleri Bakanının inhası, Başbakanın imzalayacağı ve Cumhurbaşkanı onaylayacağı müşterek kararname ile,*
- c. Jandarma Genel Komutanının atanması; Genelkurmay Başkanının teklifi, İçişleri Bakanının inhası, Başbakanın imzalayacağı ve Cumhurbaşkanı onaylayacağı müşterek kararname ile,*

Yapılır.

Yukarıdaki (b) ve (c) bentlerinin uygulanmasında Genelkurmay Başkanının teklifi üzerine, İçişleri Bakam İnha işlemini yapmadığı takdirde, Genelkurmay Başkanı talebini yazı ile Başbakana gönderir. Başbakan kararım yazı İle İçişleri Bakanına bildirir...” Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde görev yapan general rütbesine kadar olan personelin atamalarının doğrudan Jandarma Genel Komutanı tarafından, generallerin ve Jandarma Genel Komutanının atanmasının Genelkurmay Başkanının teklifi üzerine müşterek kararname ile yapıldığı, bu görevlere atanacak personelin tespiti aşamasında sivil otoritenin yetkisinin olmadığı görülmektedir.

Kısaca, Jandarma, emniyet ve asayiş işleri ile diğer görevlerini yerine getirme yönünden İçişleri Bakanlığına bağlı olmakla birlikte, askerî görevleri, örgütlenme biçimi, terfi ve sicil sistemi, personel eğitimi ve öğretimi gibi açılardan Genelkurmay Başkanlığına bağlı olup, Kanunun 8. Maddesindeki, *“Jandarma birlikleri; Genelkurmay Başkanlığınca lüzum görülen hallerle sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde gerekli olan bölümü İle Kuvvet Komutanlıkları emrine girer, kalan bölümü*

ile Jandarma Genel Komutanlığı emrinde normal görevlerine devam eder” düzenlemesi uyarınca sıkıyönetim, seferberlik ve savaş zamanında veya Genelkurmay Başkanlığının gerekli gördüğü hallerde kuvvet komutanlıkları emrine girecektir. Bir başka deyişle, jandarma orduyla organik bir bağ içindedir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası çıkarılan 25.07.2016 tarih ve 668 sayılı KHK⁵⁸⁵ ile ilk olarak Jandarmanın tanımını yapan 2803 Sayılı Kanun’un 3. maddesinde düzenleme yapılmış olup yeni tanımla, “Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin verdiği görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvvetidir” denilmiştir.

Yine 668 sayılı KHK ile Kanunun 4. Maddesi, “Jandarma Genel Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlıdır” şeklinde düzenlenerek, Jandarmanın Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olması uygulamasına son verilmiş ve doğrudan sivil otoriteye bağlı kolluk teşkilatı niteliğine dönüşmesi sağlanmıştır. Bu dönüşümün gereği olarak da, kuruluş, teşkilatlanma ve atama işlemleri de sivil otoritenin yetki ve onayına bağlanmıştır.

Jandarma, subaylar ile zorunlu askerlik yükümlülüğünü yerine getiren kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, militer bir teşkilat olan jandarmanın öncelikle yurttaşın günlük hayatına bu denli yakın temasta olması, İçişleri Bakanlığına bağlanarak sivil bir teşkilat haline getirilmesinin ne denli önemli olduğunu ispat etmektedir.

669 sayılı KHK ile 2803 Sayılı Kanun’da yapılan 13/A maddesi düzenlemesi ile de,

*“Jandarma ve Sahil Güvenlik Teşkilatlarının subay ve astsubay ve diğer personel ihtiyacını karşılamak, önlisans, lisans ve lisansüstü eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın yapmak üzere bünyesinde fakülte, enstitü, astsubay meslek yüksekokulları, eğitim ve araştırma merkezleri ve kurslar bulunan bir yükseköğretim kurumu olarak İçişleri Bakanlığına bağlı Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi kurulmuştur.”*⁵⁸⁶

Özetle, darbe girişiminden sonra Jandarma teşkilatının silahlı kuvvetlerle olan bağının sonlandırılarak İçişleri Bakanlığı’na bağlanmak suretiyle sivil otoritenin yetkilendirildiği ve Jandarmanın sadece genel kolluk kuvveti haline getirilerek İçişleri

⁵⁸⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2803.pdf>

⁵⁸⁶ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2803.pdf>

Bakanlığı'nın bağılı bir kuruluş haline geldiği, askeri görevlerinin ise sadece seferberlik ve savaş durumunda kanun ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleriyle verilen askeri hizmetlerin gereğini yerine getirmek olarak belirlendiği görölmektedir.

4.1.5. Milli Savunma Üniversitesinin Kurulması

15 Temmuz 2016'daki malum darbe girişimi sonrasında; 25 Temmuz 2016 tarihli “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair” 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname⁵⁸⁷ ile Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ) kurulmasına, Harp Akademileri Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasına, Askerî Liseler ile Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin kapatılmasına karar verilmiştir.

9 Kasım 2016 tarihli 6756 sayılı Kanun⁵⁸⁸ ile Milli Savunma Üniversitesi kurulmuş ve akabinde Bakanlar Kurulu'nun 14 Kasım 2016 tarihli 2016/9522 sayılı Kararı⁵⁸⁹ ile harp okulları ve Astsubay Meslek Yüksek Okulları, MSÜ bünyesine alınmıştır.

669 sayılı KHK ile Harp Akademiler Kanunu yürürlükten kaldırılmış ancak Harp Akademileri, ilgili kuvvetin adını taşıyan yüksek lisans enstitüleri olarak MSÜ'de yer almıştır.

Milli Savunma Üniversitesine Bağlı OKULLAR

➤ Harp Okulları

- Kara Harp Okulu
- Deniz Harp Okulu
- Hava Harp Okulu

➤ Meslek Yüksekokulları

- Kara Astsubay MYO
- Deniz Astsubay MYO
- Hava Astsubay MYO
- TSK Bando Okulları Komutanlığı

⁵⁸⁷ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>

⁵⁸⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6756.pdf>

⁵⁸⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161125-7.pdf>

➤ Enstitüler

- Milli Savunma ve Güvenlik Enstitüsü
- Müşterek Harp Enstitüsü
- Kara Harp Enstitüsü
- Deniz Harp enstitüsü
- Hava Harp Enstitüsü
- Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
- Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü
- Barbaros Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü
- Hazerfan Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü
- Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü

31 Temmuz 2017’de yayımlanan bahse konu 669 sayılı KHK ile Harp Akademileri ve askeri okullar kapatılarak bunların yerine Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Böylece Osmanlı döneminde kurulan Harp Akademileri ve askeri okulların varlığına son verilmiştir. Türk siyasal yaşamında etkili olan bu okullar, olağandışı dönemlerde sıkça gündeme gelmiştir. Örneğin Osmanlı tarihinde bile Alemdar Mustafa Paşa’nın (Ruşuk Ayanı) eski ordu yapılanması Yeniçeri’ye karşı Nizâm-ı Cedîd yanlısı tavır alışı ve devamında monarşi içindeki darbeler, Türk siyasal yaşamında ordu eğitim kurumlarının siyasete karşı apolitize olamayan pozisyonları itibariyle dikkat çekicidir. Bu bağlamda siyasilerin bir kısmı, bu okullarda yürütülen siyasal faaliyetlerden rahatsız olmalarına rağmen bu rahatsızlıklarını dile getirmekte zorlanmışlardır. 15 Temmuz darbe girişimi ise, bu okulların kapatılması hususunda siyasal iktidara önemli meşruiyet gerekçesi sunmuştur.⁵⁹⁰

Askeri eğitim alanında köklü ve modern dünyayla uyumlu düzenlemeler gerçekleştirilerek, Askeri liseler ve Harp Akademileri kapatılarak Milli Savunma Üniversitesi kurulmuş, Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksek Okulları bu üniversiteye bağlanmıştır. Ayrıca Harp Akademisi eğitimlerinin Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde verilmesi düzenlenmiştir. Bu şekilde yıllardır yapılmaya çalışılan askerin zihinsel dönüşümü için gerekli olan bir adım da gerçekleştirilmiştir.

⁵⁹⁰ Gökhan Tuncel ve Yılmaz Demirhan, 15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Kamu Yönetimine Etkisi, Birey ve Toplum, 2018, s.26.

Askeri okullara girişteki lise tipi sınırlaması kaldırılarak tüm liselerden mezun olanlar için askeri okullara girme hakkı getirilmiştir. Kamu hizmetlerine girme hakkının herkese açık olması gerektiği yönündeki anayasal düzenlemeye aykırı olan bu sınırlandırmanın kaldırılmasıyla askeri lider kadrosunun çeşitlilik kazanmasının da yolu açılmıştır.

4.1.6. Silahlı Kuvvetler Mensuplarına Tanınan Ayrıcalıklı Alanların

Kaldırılması ile Sivil Özgürlük Alanlarını İlgilendiren Düzenlemeler

GATA ve bütün askeri sağlık kurumları Sağlık Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Ordunun toplum içerisinde özerk bir alan olarak gördüğü askeri sağlık yapılanmasının sona ermesi ordunun üst kadroları ile toplum arasında görülen uzaklaşmanın önüne geçecek bir düzenleme olması nedeniyle de anlamlıdır.

15 Şubat 2017 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri Kıyafet Yönetmeliğine 4/A maddesi olarak eklenen, *“Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı mensubu bayan subaylar, sözleşmeli subaylar, astsubaylar, sözleşmeli astsubaylar ve askeri öğrenciler ile bunların adayları ve kursiyerleri; remi üniformaları ile birlikte şapka, bere veya kep altına, başlarına taktıkları üniforma renginden, istihkak olarak verilen desensiz giysileri yüzlerini kapatmayacak şekilde takabilirler...”* düzenlemesi ile ordu içinde kadın subayların ve subay adaylarının başörtüsü yasağı kaldırılmıştır.

Jandarma Genel Komutanlığı Kıyafet Yönetmeliğinde 31.03.2020 tarihinde yapılan düzenleme ile (madde 5), *“Başlarını örten kadın personel, şapka, kep veya örgü bere altına, yüzünü kapatmayacak şekilde, resmi üniforma rengindeki desensiz kumaş başörtüsü takabilir. Bu personele, talepleri halinde, kısa kollu olarak verilen gömleklerin yerine, aynı kumaştan yapılmış uzun kollu olanı verilir. Etekli üniforma seçeneklerinde, pantolon tercih edebilir.”* Hükmü getirilmiştir.⁵⁹¹

28.03.2020 Sahil Güvenlik Komutanlığı Kıyafet Yönetmeliğinin 5. Maddesine göre de *“Başlarını örten kadın personel, başı kapatacak ancak yüzü örtmeyecek şekilde desensiz, giydiği üniformanın renginde, kışın siyah, yazın beyaz, kolluk ve eğitim üniformasıyla mavi kumaş başörtüsü kullanabilir. Ayrıca bu personel kısa kollu*

⁵⁹¹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200331-1.htm>

gömlerinin altına gömlekle aynı renkte ve kolları örtecek şekilde içlik giyebilir, etekli üniforma seçeneklerinde pantolon tercih edebilir.” hükmü yer almıştır.⁵⁹² Milli Savunma Bakanlığı’nın yaptığı bu düzenlemeyle, Genelkurmay karargâhı, kuvvet komutanlıkları ve bağlı birliklerde görev yapan kadın subay ve astsubaylar başörtüsü takabilecektir. Türkiye’de başörtüsü yasağının en geniş şekilde uygulandığı kurum olan TSK’da gerçekleşen bu düzenleme bireysel özgürlüklere dair en önemli düzenleme mahiyetindedir.

Halkın Kurtuluşu Partisi Genel Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığınca, 2017’de yapılan ve kadın personelin başörtüsü takmasının önünü açan, Türk Silahlı Kuvvetleri Kıyafet Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğin, iptali ve yürütmesinin durdurulması istemiyle Danıştay’da açtığı Davayla ilgili ilk incelemesini 6 Aralık 2018’de yapan ve yönetmeliğin yürütmesinin durdurulması istemini reddeden Danıştay 2. Dairesi, başvuruyu esastan da sonuçlandırmıştır. Daire, 19.11.2020 tarih, 2020/3436 sayılı kararı ile yönetmeliğin iptali istemini, 2’ye karşı 3 üyenin oy çokluğuyla reddetmiştir.⁵⁹³

Dairenin gerekçesinde, laikliğin, *"devletin niteliğinde hayat bulan, her ferdin istediği inanca, mezhebe sahip olabilmemesini, ibadetini yapabilmemesini ve dini inançlarından dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tabi kılınmamasını sağlayan, din ve vicdan hürriyetini teminat altına alan bir kavram"* olarak tanımlanabileceği ifade edilmiştir.

Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin laik olmasının yanında, demokratik olduğunun da belirtildiğine işaret edilen gerekçede, laiklik kavramının, din ve vicdan özgürlüğünden, din ve vicdan özgürlüğünün de demokrasinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği de kaydedilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) bir kararına atıf yapılan gerekçede, *"Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi dinsel bir sembolün toplumda nasıl algılandığı konusunun, ulusal makamların takdirinde olduğunu vurgulamıştır. Daha açık bir ifade ile bu karara göre, başörtüsünün kuvvetli dış sembol veya pasif dış sembol olarak*

⁵⁹² <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=34399&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

⁵⁹³ <https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-04-16-02-19-5577098.pdf>

sayılması, toplumların yapısına göre nasıl algılandığına göre değişecek ve bu belirleme ulusal makamların takdirine bırakılacaktır." ifadeleri kullanılmıştır.

Ayrıca, Türkiye'de başörtüsünün, tarihi, dini ve kültürel boyutuyla uzun yıllar toplumun büyük bir kısmında kabul görmüş ve gündelik yaşamın bir parçası haline geldiği belirtilen gerekçede, başörtüsü takanla takmayanın uzun yıllar bir arada, hatta aynı aile ortamında sorunsuz yaşadığı, bunun da başörtüsü takan bireylerin, diğer kişiler üzerinde sistematik bir baskı oluşturmadığını gösterdiği kaydedilmiştir.

4.2. Ordu-Siyaset İlişisine Dair Düzenlemelerin 15 Temmuz Öncesi Dönemlerle Kıyaslanması

4.2.1. Hukuki Düzenlemeler, Bakış Açısı ve Farklılıklar

*15 Temmuz 2016 Tarihinden İtibaren Türk Silahlı Kuvvetleri Teşkilatına İlişkin Yapılan Başlıca Hukuki Düzenlemeler şunlardır*⁵⁹⁴:

1. *Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameleri ile yapılan değişiklik ve düzenlemeler*⁵⁹⁵
 - Genelkurmay Başkanı'nın, "görev tanımı ve yetkileri" yeniden düzenlendi.
 - Sahil Güvenlik ve Jandarma Genel Komutanlıkları, "barışta" da "savaşta" da İçişleri Bakanlığı'na bağlı hale getirildi. Bu Bakanlığa bağlı "Sahil Güvenlik ve Jandarma Akademisi" oluşturuldu. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Yurtdışı Teşkilatı tasfiye edilerek bu Bakanlığa "yurtdışı teşkilatı kurma yetkisi" verildi.
 - Harp Okulları ve Akademisi ile Askeri Liseler ve Astsubay Hazırlama Okulları kapatılarak Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı "Milli Savunma Üniversitesi" oluşturuldu. Bu kapsamda Milli Savunma Bakanlığı'nın Merkez Teşkilatı güçlendirilerek yeniden yapılandırıldı. Taşra Teşkilatı teşkil edildi.

⁵⁹⁴ Yapılan değişiklik ve düzenlemeler tarih sırasına göre sıralanmış olup, Anayasa, kanun, kanun hükmünde kararname ve cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile sınırlandırılmıştır.

⁵⁹⁵ 21 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen Olağanüstü Hal sonrası 23 Temmuz 2016-12 Ocak 2018 tarihleri arasında Bakanlar Kurulu'nca, 667-701 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler çıkarılmış olup, bunlar daha sonra TBMM'ce onaylanarak kanunlaştırılmıştır.

- Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi Sağlık Bakanlığı'na, Gülhane Tıp Fakültesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Yüksek Okulu ve Sağlık Meslek Yüksek Okulu Sağlık Bilimleri Üniversitesi'ne devredildi.
- Türk Silahlı Kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanlığı Teşkilatı'ndan çıkarılan asker kişiler, listeler halinde gösterilerek bunlar hakkında uygulanacak tedbir ve yasaklar belirlendi.
- Doğrudan Özel Kuvvetler Komutanlığı emrinde subay olarak naspedilecekler hakkında düzenleme yapıldı. Muvazzaf subay ve astsubayların, Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı dışında görevlendirilebilmesine ilişkin esaslar belirlendi.
- Astsubaylığa, Uzman Çavuşluğa atanma, sınıf ve kuvvet komutanlığı değiştirebilme şartları, general, amiralliğe ve kuvvet komutanlıklarına atanma usul ve esasları yeniden düzenlendi.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu'nda Disiplin Kurulları, Soruşturma ve Tahkikat yapılması ile Silahlı Kuvvetler 'den Ayırma Cezası verilmesine ilişkin hususlarda değişiklik yapıldı.
- Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde, sermayesinin tamamı Hazine ve Maliye Bakanlığı'na ait ASFAT adı altında bir proje yönetim şirketi kuruldu.
- Askerlik Kanunu'na eklenen madde ile askerliğe elverişli bulunanların, Milli Savunma Bakanlığı'na silahaltına alınabilmesine imkân tanıyan düzenleme yapıldı.

2. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılması Hakkında 6771 sayılı Kanun ile Yapılan Değişiklik ve Düzenlemeler⁵⁹⁶

- Devlet Denetleme Kurulu'nun görev alanına, Türk Silahlı kuvvetleri de dâhil edildi.⁵⁹⁷

⁵⁹⁶ Bahsedilen Kanun, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Halkoylaması sonucunda kabul edilmiştir. (<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>)

⁵⁹⁷ 1980 darbesinin hemen akabinde, 1981 yılında çıkarılan 2443 sayılı Kanun ile kurulan Devlet Denetleme Kurulu, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle de (md. 108) anayasal statüye kavuşmuştur: "H. Devlet Denetleme Kurulu

MADDE 108. — İdarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yansından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluşta, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı

- Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından TBMM'ne karşı Cumhurbaşkanı'nın sorumlu olduğu vurgulandı.
 - Cumhurbaşkanı'nca atanan Genelkurmay Başkanı'nın; Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanı namına yerine getireceği belirtildi.
 - Milli Güvenlik Kurulu'nu oluşturan üyeler ile Kurulu görev tanımı, toplanma esas ve usulleri yeniden düzenlendi.
 - Cumhurbaşkanı'nca Olağanüstü Hal ilan edilebilmesinin şartları ile olağanüstü hal yönetimine ilişkin esaslar yeniden belirlendi.
 - Sıkıyönetim kaldırıldı.
 - Disiplin mahkemeleri dışındaki askeri mahkemeler kaldırıldı.
 - Anayasa Mahkemesi üyeleri arasından, iki adet askeri üye çıkarıldı.
3. 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan değişiklik ve düzenlemeler⁵⁹⁸
- Yüksek Askeri Şura Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu yürürlükten kaldırıldı.
 - Genel Kurmay Başkanı'nın görev süresinin dört yıl olması ile Kuvvet Komutanlığı'nda iki yıl bulunma şartı kaldırıldı.
 - Jandarma Genel Komutanı'nın, general rütbesine haiz olanlar arasından atanması şartı kaldırıldı.
 - Muvazzaf subayların terfilerinin, her yıl 30 Ağustos Zafer Bayramı Günü yapılması şartı kaldırıldı.
 - Türk Silahlı Kuvvetleri'ne mensup subayların rütbe bekleme sürelerinin, Cumhurbaşkanı kararı ile değiştirilebileceği hükme bağlandı.

derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar. Silahlı kuvvetler ve yargı organları, Devlet Denetleme Kurulunun görev alanı dışındadır..."

silahlı kuvvetlerin Devlet Denetleme Kurulunun denetim alanı dışında bırakılması, askerlerin siviller karşısındaki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. 2017 yılında yapılan halkoylaması sonucu kabul edilip yürürlüğe giren bahse konu maddede Devlet Denetleme Kurulunun yetkilerine dair yapılan değişiklikler arasında en dikkat çekici olan husus, silahlı kuvvetlerin Kurulun yetkisi kapsamına alınması olmuştur. Bu, ordunun sivil denetiminin önemli enstrümanlarından biri olmuştur.

⁵⁹⁸ Sözü edilen Kanun Hükmünde Kararname, 9 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan Mükerrer Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>)

- Teğmen-Albay rütbesinde bulunan subaylardan Cumhurbaşkanı'nca uygun görülenlerin, kadro yetersizliği sebebiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nden çıkarılabilmesi imkânı getirildi.
4. 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yapılan değişiklik ve düzenlemeler⁵⁹⁹
- Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanı'na bağlı ve sorumlu olarak tanımlandı.
 - Savunma Sanayi Müsteşarlığı, Başkanlık şeklinde ve Cumhurbaşkanlığı'nın bağlı kuruluşu olarak tanımlandı.
 - Milli Savunma Bakanlığı'nın görev ve yetkileri, merkez teşkilatı birimleri ve taşra teşkilatı düzenlenerek bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşları sıralandı.
5. 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yapılan değişiklik ve düzenlemeler⁶⁰⁰
- Genelkurmay Başkanlığı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarının, Milli Savunma Bakanı'na bağlı olduğu, Cumhurbaşkanı'nın gerekli gördüğünde, Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları ve bağlılarından doğrudan bilgi alabileceği ve emir verebileceği hükme bağlandı.
 - Genelkurmay Başkanı'nın, görev ve yetkileri sayılarak Cumhurbaşkanı namına Silahlı Kuvvetlerin komutanı olduğu, savaşta başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanı namına yerine getireceği açıklığa kavuşturuldu.
 - Milli Savunma Bakanlığı'nın bağlı kuruluşu Akaryakıt İkmal ve NATO POL Tesisleri Başkanlığı'nın görev ve yetkileri ile teşkilatı düzenlendi.
6. 6 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkileri ile teşkilatı düzenlendi⁶⁰¹.

⁵⁹⁹ Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 10 Temmuz 2018 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>)

⁶⁰⁰ Bakanlıkların Bağlı, İlgili ve İlişkili Kuruluşları Hakkında 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 15 Temmuz 2018 tarihli ve 30478 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>)

⁶⁰¹ Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 6 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 15 Temmuz 2018 tarihli ve 30479 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>)

8. maddeye göre, Genel Sekreterliğin görevleri şunlardır:

- Cumhurbaşkanı yardımcıları, kurul üyesi bakanlar ile diğer bakanlar ve Genelkurmay Başkanının gündeme girmesini istedikleri konuları Cumhurbaşkanıya sunmak.
- Cumhurbaşkanınca düzenlenen gündemi Kurul üyelerine dağıtmak.
- Kurul toplantıları için toplantı yerinin hazırlanmasını sağlamak; toplantı tutanaklarını Cumhurbaşkanının belirleyeceği usule göre tutmak; toplantı sonucunda alınacak karar ve basın bildirisi taslağını hazırlayarak Kurula sunmak ve Kurul tarafından onaylanmasının ardından Kurul kararlarını imzalatarak bir nüshasını Cumhurbaşkanıya sunmak, Kurul kararlarının bir nüshası ile görüşme tutanaklarını Genel Sekreterlik arşivinde muhafaza etmek; basın bildirisini basın ve yayın kuruluşlarına dağıtmak.
- Kurulun her türlü yazı işlerini yürütmek.
- Kurul tarafından verilen görevleri yerine getirmek; bu çerçevede söz konusu görevlere ilişkin araştırma ve değerlendirme yapmak ve yaptırmak, bu araştırma ve değerlendirme sonuçlarını Kurul üyelerine ulaştırmak ve bu konuları kapsayan bir dokümantasyon merkezi oluşturmak.
- Millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Kurulun belirlediği görüşler dâhilinde iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan Millî Güvenlik Siyaseti Belgesinin hazırlanmasına ilişkin çalışmaları yürütmek.
- Diğer mevzuatla Genel Sekreterliğe verilen görevleri yerine getirmek.
- Cumhurbaşkanı tarafından verilen diğer görevleri yapmak.”

7. *8 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile, Yüksek Askeri Şûra'nın kuruluş ve görevleri ile çalışma usul ve esasları düzenlendi*⁶⁰².

3. maddeye göre, Yüksek Askeri Şûranın görevleri şunlardır:

- Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan askeri stratejik anafikrin (Konseptin) tespiti ve gerektiğinde yeniden gözden geçirilmesi hususlarında görüş bildirmek;

⁶⁰² Yüksek Askeri Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 8 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 15 Temmuz 2018 tarihli ve 30479 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>)

- Silahlı Kuvvetlerin ana program ve hedefleri ile ilgili konularda görüş bildirmek;
 - Silahlı Kuvvetlerle ilgili olup önemli görülen mevzuat taslaklarını inceleyip görüş bildirmek;
 - Cumhurbaşkanının lüzum gördüğü hallerde Silahlı Kuvvetlerle ilgili diğer konular hakkında görüş bildirmek;
 - Mevzuatla verilen görevleri yapmak.”
8. 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin Geçici 35. Maddesinde yapılan düzenleme ile terör örgütleri ile mücadele kapsamında kamu görevlilerinin görevden uzaklaştırılması, ihracı, rütbelerinin geri alınması, mesleğe ilişkin unvanların kullanılmaması gibi birtakım tedbirlerin alınabilmesine imkân veren düzenleme yapıldı⁶⁰³.

25.07.2018 tarihli 7145 sayılı kanun ile maddede yapılan sözkonusu düzenlemeye göre;

- “A) Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dört yıl süreyle; terör örgütlerine veya Millî Güvenlik Kurulunca Devletin millî güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu değerlendirilen Anayasa Mahkemesi üyeleri hakkında Anayasa Mahkemesi Genel Kurulunun salt çoğunluğunca; Yargıtay daire başkanı ve üyeleri hakkında Yargıtay Birinci Başkanlık Kurulunca; Danıştay daire başkanı ve üyeleri hakkında Danıştay Başkanlık Kurulunca; hâkim ve savcılar hakkında Hâkimler ve Savcılar Kurulu Genel Kurulunca, askeri hâkimler hakkında Milli Savunma Bakanının başkanlığında, Milli Savunma Bakanı tarafından birinci sınıf askeri hâkimler arasından seçilecek iki askeri hâkimden oluşan komisyonca ve Sayıştay meslek mensupları hakkında Sayıştay Başkanının başkanlığında, başkan yardımcıları ile Sayıştay Başkanı tarafından belirlenecek bir daire başkanı ve bir üyeden oluşan komisyonca meslekte kalmalarının uygun olmadığına ve meslekten çıkarılmalarına

⁶⁰³ Bahsedilen Fıkranın uygulanma süresi 31 Temmuz 2021 tarihinde sona ermekte olup, 25 Temmuz 2018 tarihinde kabul edilen 7145 sayılı Kanunun 26'ncı maddesiyle 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin geçici 35'nci maddesine eklenmiştir. (<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731-1.htm>)

karar verilir. Bu kararlar, Resmî Gazetede yayımlanır ve yayımı tarihinde ilgililere tebliğ edilmiş sayılır. Meslekten çıkarma kararlarına karşı ilgili kanunlarda yer alan hükümler uyarınca itiraz edilmesi veya yeniden inceleme talebinde bulunulması üzerine verilen kararlar da Resmî Gazetede yayımlanır ve yayımı tarihinde ilgililere tebliğ edilmiş sayılır. Bu kişiler hakkında alınan kararlar on beş gün içinde Devlet Personel Başkanlığına bildirilir. Görevden uzaklaştırılanlar veya görevlerine son verilenlerin silah ruhsatları ve pasaportları iptal edilir ve bu kişiler oturdukları kamu konutlarından veya vakıf lojmanlarından on beş gün içinde tahliye edilir...

➤ *Görevine son verilenler bir daha kamu hizmetinde istihdam edilemez, doğrudan veya dolaylı olarak görevlendirilemez; görevinden çıkarılanların uhdelerinde bulunan her türlü müteveli heyet, kurul, komisyon, yönetim kurulu, denetim kurulu, tasfiye kurulu üyeliği ve sair görevleri de sona ermiş sayılır. Birinci paragraf uyarınca Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğünden çıkarılanların, mahkeme kararı aranmaksızın, karar tarihinden geçerli olmak üzere rütbe ve memuriyetleri geri alınır, bu kişiler yeniden kamu görevlerine kabul edilmez ve on beş gün içinde Devlet Personel Başkanlığına bildirilir. Bu paragrafta sayılan görevleri yürütmekle birlikte kamu görevlisi sıfatını taşımayanlar hakkında da bu paragraf hükümleri uygulanır..."*

9. 32 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde yer alan Genel Müdürlükler ile Milli Mayın Faaliyet Merkezi Daire Başkanlığı'nın görev ve yetkileri ile teşkilatı yeniden düzenlendi⁶⁰⁴.
10. 7250 sayılı Kanun ile Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu'nda değişiklik yapılarak Milli Savunma Bakanlığı Yüksek Disiplin Kurulu ve Disiplin Kurulu'nun görev ve yetkileri açıklığa kavuşturuldu⁶⁰⁵.
11. 70 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Milli Savunma Bakanlığı'na yurtdışı teşkilatı kurma yetkisi verildi. Bakanlık bünyesinde yer alan Muhabere

⁶⁰⁴ 32 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 18 Nisan 2019 tarihli ve 30749 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁶⁰⁵ 16 Temmuz 2020 tarihli ve 7250 sayılı Kanun, 23 Temmuz 2020 tarihli Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200723-7.htm>)

ve Bilgi İşlem Daire Başkanlığı kaldırılarak Teknik Hizmetler Genel Müdürlüğü adı altında yeni bir birim teşkil edildi. Askeri Sağlık Hizmetleri, Savunma ve Güvenlik ile Personel Genel Müdürlüklerinin görev ve yetkileri yeniden tanımlandı. Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı'nda 375 sayılı KHK'nin ek 24. maddesine göre müfettiş ve müfettiş yardımcısı istihdam edilebileceği hükme bağlandı⁶⁰⁶.

12. 7281 sayılı Kanun ile Milli Savunma Bakanlığı kadrolarında görevli personelin tecrübelerinden daha uzun süreli ve etkin şekilde yararlanılmasına, özlük haklarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapıldı⁶⁰⁷.

13. 7330 sayılı Kanun ile Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin kapsamından çıkarılarak A.Ş. şeklinde yeniden yapılandırıldı⁶⁰⁸.

Özetle, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığı'na bağlandı. Cumhurbaşkanına Kuvvet Komutanlarını doğrudan atama ve emir verme yetkisi verildi. Milli Güvenlik Kurulu ve Yüksek Askeri Şura'da asker üyelerin sayısı azaltıldı. Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığı'na, Askeri Hastaneler ise Sağlık Bakanlığı'na bağlandı. Askeri Mahkemeler kaldırıldı. Askeri liseler kapatılırken, Harp Okulları ile Harp Akademileri yeni kurulan Milli Savunma Üniversitesi bünyesine alındı. Çokça eleştirilen kurmaylık sistemi ortadan kaldırılmasa da sivil kaynaktan gelen askerlerin ya da kurmay olmayanların general olabilmeleri bir aşamaya kadar da olsa kolaylaştırıldı.

Tüm değişikliklerin liberal demokrasinin gereklerinden olan seçilmiş sivillerin denetimi ilkesini gerçekleştirme doğrultusunda atılmış adımlar olduğu söylenebilir.

Bu düzenlemeler önemli olmalarına karşın yasal-kurumsal değişikliklerin yapılması asker-sivil ilişkilerinde normalleşme ya da sivil otoriteye bağlılık ilkesinin bir daha geri dönülemeyecek kadar sağlamlaştığı anlamı taşımaz. Düzenlemelerin ne ölçüde hayata geçirilebildiği çok daha önemlidir. Askeri uygulamalara bakıldığında geleneksel alışkanlıkların devam ettiği, sağlık ve yargı gibi bazı eski hak ve

⁶⁰⁶ 70 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 6 Şubat 2021 tarihli ve 31387 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁶⁰⁷ 18 Şubat 2021 tarihli ve 7281 sayılı Kanun, 5 Mart 2021 tarihli Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁶⁰⁸ 30 Haziran 2021 tarihli ve 7330 sayılı Kanun, 3 Temmuz 2021 tarihli ve 31530 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

ayrıcalıkların tekrar talep edildiği hususlarına şahit olunmaktadır. Zihniyet değişiminin kolay olmadığı gerçeğinden hareketle, yapılan düzenlemelerin uygulanmasından taviz vermemek gerekir. Zira verilecek her taviz yeni talebi getirecek ve sivil-asker ilişkilerinde siviller aleyhine denge bozulacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilen Anayasa değişikliği ile hukuk alanında yerini alan, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, kanunlarla düzenlenmemiş ve Anayasada kanunla düzenlenmesi öngörülmemiş olmak kaydıyla yürütme yetkisine ilişkin konularda ve ayrıca Anayasada belirtilen münhasır alanlarda, Cumhurbaşkanının doğrudan doğruya Anayasadan aldığı yetkiye dayanarak çıkardığı düzenleyici işlemlerdir. Anayasamızın 104. maddesine göre, *“Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.”* Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yürütmenin diğer düzenleyici işlemlerinden farkı, kanuna dayanmak zorunda olmamasıdır. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, kural olarak kanunlara eşdeğer normlar olup, yürütme ve yargı bakımından uyulması zorunlu düzenlemelerdir. İdare işlem yaparken, mahkemeler de karar verirken ilgili kanunlara ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine dayanmak zorundadır. Ancak idare işlem yaparken, mahkemeler de karar verirken, aynı konuda hem kanunda hem de Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde hüküm bulunması durumunda kanundaki hükümleri uygulayacaklardır.

Anayasaya göre, yürürlükteki kanunlarda açıkça düzenlenmiş bulunan konularda kararname ile düzenleme yapılamaz. Belli bir konuyu düzenleyen kanunda birtakım hususlar eksik bırakılmış ise, tamamlayıcı nitelikte olmak üzere kararname ile düzenleme yapılmasına engel bulunmamaktadır. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda ise, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.

Anayasada kanunla düzenlenmesi öngörülen bir konuda henüz bir kanun çıkarılmamış olması veya kanun çıkarılmış olmakla birlikte Anayasada belirtilen hususların tamamının o kanunda düzenlenmemiş olması hallerinde ise tamamlayıcı nitelikte kararname çıkarılamaz. Çünkü Anayasada bu hallerde kanunla düzenleme şartı bulunmaktadır. Öte yandan Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle kanunlarda değişiklik yapılması mümkün değildir.⁶⁰⁹

Anayasaya göre Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler (m.148, 150, 151, 152). Bir yürütme işlemi olmakla birlikte, Anayasada açıkça belirtildiği için Cumhurbaşkanlığı kararnameleri anayasa yargısı alanına dâhildir. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin hayata geçirilmesinden sonra çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerini CHP tarafından Anayasa mahkemesine taşınmıştır.⁶¹⁰

4.2.2. Siyasi Liderlerin Konuya Bakışı ve Etkisi

Siyasetin 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ana tartışma gündemi OHAL Kanun Hükmünde Kararnameleri, yeni Anayasa ve Hükümet Sistemine dönük çalışmalar odağında gerçekleşmiştir.

CHP, OHAL döneminde çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameleri Anayasa Mahkemesi'ne taşıdı.⁶¹¹ Başvuruyu grup adına yapan grup başkanvekili Levent Gök *"Demokratik ülkelerde olağanüstü yönetim usulleri hukuku dışlayan keyfî bir yönetim anlayışına gelmez. Olağanüstü haldeki yönetimlerin amacı bir an önce Anayasal düzene dönmek ve Anayasa'yı korumak olmalıdır. Sınırlandırmaların durumun gerektirdiği ölçüde olması gerekmektedir. Olağanüstü halde kanun hükmünde kararnamelere getirilen düzenlemeler olağanüstü halin amacını ve sınırını aşmamalıdır. Olağanüstü halin gerekli kılmadığı konuların olağanüstü hal kararnameleriyle düzenlenmesi olanaksızdır"* ifadelerini kullandı.

⁶⁰⁹ Yavuz Atar, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukukî Rejimi ve Anayasallık Denetimi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 39, S:1, s.242-243.

⁶¹⁰ https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?Donemler_id=2&NormunTurler_id=14&KararAramaRaporu=1

⁶¹¹ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1300659-chp-khklari-aymye-goturdu>

15 Temmuz darbe girişimi ile mücadelede atılacak önemli adımlardan biri de kuşkusuz Anayasada gerekli değişikliklerin yapılmasıydı. Anayasa değişikliği görüşmelerinde ön şart sunan tek taraf CHP oldu. CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu 26 Temmuz 2016 tarihinde Özel Harekât Daire Başkanlığını ziyareti⁶¹² sırasında anayasa değişikliğiyle ilgili yaptığı ilk açıklamadan itibaren yargının bağımsızlığı konusunu ön plana alarak, darbe girişimi sonrası gerçekleştirdiği açıklamalar ve sunduğu manifestolarda Kılıçdaroğlu, yargının bağımsızlığı ve parlamentonun kuvvetlendirilmesini CHP'nin kırmızı çizgileri olarak sundu. Bu yaklaşımı ile Anayasa çalışmalarına katkı vermekten uzak durdu. Özellikle partili cumhurbaşkanlığı ve bu çerçevede bir anayasa değişikliğinin gündeme geldiği günlerde CHP'nin başkanlık sistemine dair yaklaşımında dikkat çekici bir değişiklik gözlemlendi. Parti, artık kategorik bir karşıt pozisyon üretmek yerine ABD modelini örnek göstermeye başladı. Bu noktada Kılıçdaroğlu'nun, *"Ne başkanlık sistemi, ABD' deki gibi başkanlık sistemi getirecekseniz buyurun getirin. Oturalım, tartışalım. Hayır öyle bir sistem olmayacak"* şeklindeki açıklaması da buna örnek teşkil etti.⁶¹³ CHP başkanlık karşısındaki tutumunu somutlaştırarak hazırladığı 119 sayfalık raporda Türk tipi başkanlık önerisinin patronlu bir hiper başkanlık olacağını iddia etti.

MHP'nin başkanlık sistemi tartışmalarında aldığı tutumun 2016 yılı boyunca geriye doğru izi sürüldüğünde Genel Başkan Devlet Bahçeli'nin sene başında yaptığı açıklamalarda başkanlık sistemine karşı çıktığı görülmektedir. Anayasa değişikliği tartışmalarında Bahçeli sık sık başkanlık sistemine karşı yorumlarda bulundu. Bu yorumların genel mahiyetini başkanlık sisteminin Türkiye'nin gerçek sorunlarına çözüm getirmeyeceği için MHP tarafından desteklenmediği oluşturdu. Devlet Bahçeli, *"Parlamentar sisteme neşter vurmaya teşebbüs etmek, geçmişe sünger çekilmesi, 93 yıllık Cumhuriyet mirasının hiçe sayılması anlamına gelecektir"*⁶¹⁴ yorumunu yaparak konunun tartışmaya açık olmadığını ifade etti. Yeni anayasa yapım sürecinde MHP'nin kırmızı çizgileri Anayasa'nın ilk dört maddesinin değişmemesi ve totaliter sisteme kayabilecek bir başkanlık sistemi teklifinin yapılmaması oldu.

⁶¹² <http://www.baskahaber.org/2016/07/klcdaroglu-feto-terror-orgutunun.html>

⁶¹³ <https://www.aksam.com.tr/siyaset/kilicdaroglundan-sasirtan-baskanlik-aciklamasi/haber-523410>

⁶¹⁴ <https://www.karar.com/bahceli-baskanlikla-gelirse-anayasaya-sicak-bakmayiz-79524>

İki yıldır gündemdeki yerini koruyan başkanlık sistemi tartışmaları 15 Temmuz darbe girişimi ile ilk defa uzun süre gündemden düşmüştü. Ancak Ekim ayında MHP lideri Devlet Bahçeli'nin sistem değişikliğine yeşil ışık yakan konuşması ile yeniden gündeme geldi. Bahçeli 18 Ekim'deki konuşmasında sistemin tıklandığını, tıkanıklığı açmak için yapısal değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu ve halk istediği takdirde mevcut halin meşrulaştırılarak bunun gerçekleştirilebileceğini ifade etti.⁶¹⁵ Sistem değişikliğine kapı aralayan bu beklenmedik açıklamasının akabinde AK Parti ise vakit kaybetmeden bir taslak oluşturma çalışmalarına başlayarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sürecini tamamlayacaktır.

Öte yandan, darbe teşebbüsüne karşı çıkmayan hatta zımnî ve/veya doğrudan destek veren çevreler de oldu. Onların durumunu da tarihe not düşmek için yazmalıyız. Bu çevrelerin en başında radikal sol örgütler geliyor. 15 Temmuz'daki halk direnişi solun olduğu haliyle halkı değil, kendi çizgisinde idealize ve karakterize ettiği halkı sevdiğini bir kere daha kanıtladı. Buna ek olarak enternasyonal sol ideolojik çerçeveli bazı kesimler 15 Temmuz devrimini ya görmezden geldi ya da küçümsedi. Meselâ, Birikim Dergisi çevresi darbe teşebbüsüne karşı net bir tavır alamadı. Birçok tanınmış solcu Erdoğan'dan kurtulamadıklarına üzüldü.⁶¹⁶

Ağustos ayının ilk günlerinde İstanbul Yenikapı'da AK Parti, MHP ve CHP liderlerini buluşturan ve Genelkurmay Başkanı'nın da bir konuşma yaptığı Yenikapı Mitingi darbe girişimin faili FETÖ ile mücadelede oluşturulan uzlaşa ve iş birliği ikliminin sembolü oldu. Fakat liderlerin FETÖ ile mücadelede sergiledikleri ortak tavır çok uzun sürmedi. OHAL ilanı ve çıkarılan KHK'lara ana muhalefet partisi CHP'nin gösterdiği tepki sonucunda 15 Temmuz öncesinin negatif siyaset dili yeniden gündeme hâkim oldu. CHP, OHAL KHK'larını Anayasa Mahkemesine götürmek suretiyle daha önce destek verdiği FETÖ ile mücadele kararlılığından geri adım attı.⁶¹⁷

CHP tarafından Kanun Hükmünde Kararnameler konulu hazırlanan raporun⁶¹⁸, "Darbe Girişimi Sonrasında OHAL Kapsamında Çıkan KHK'ler" başlığı altında;

⁶¹⁵ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1308572-bahceli-baskanlik-inadi-surecekse-2-secenek-var>

⁶¹⁶ Atilla Yayla, **15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi**, 2018, Liberal Düşünce Dergisi, s.39.

⁶¹⁷ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1284786-kemal-kilicdaroglu-tsk-duzenlemesi-duzelmez-se-anayasa-mahkemesine-gideriz>

⁶¹⁸ https://iys.chp.org.tr/Public/eposta/Attachment/kanun-hukmunde-kararname_3.pdf

“20 Temmuz 2016 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Olağanüstü Hal ilan edilmiş, ilk KHK 23 Temmuz 2016’da Resmî Gazetede yayınlanmıştır. FETÖ bağlantılı kurum ve kuruluşların kapatılması kararı ile başlayan kararnameler, kuvvet komutanlıklarının Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanması, Yüksek Askerî Şura’nın yapısının değiştirilmesi ve askerî okulların kapatılması ile devam etmektedir.

Son çıkan KHK’ler arasında Genelkurmay Başkanının, Bakanlar Kurulu teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanması bulunmaktadır. Yeni kararname şu şekildedir: “Genelkurmay Başkanı, orgeneral ve oramiraller arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanır.” Öte yandan, “Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları arasından seçilir” maddesi kaldırılmıştır. Genelkurmay Başkanı, bilindiği gibi, daha önce Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapmış generaller ve amiraller arasından atanmakta idi. Genelkurmay Başkanının Cumhurbaşkanı tarafından atanması, tam da CHP’nin ısrarla dikkat çekmeye çalıştığı “askerin siyasete bulaştırılması” konusunu, tüm tehlikeleri ile birlikte içermektedir. Maksadını aşan bu kararname ile Genelkurmay Başkanlığı, liyakat usulü ile değil, Cumhurbaşkanı ile olan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilen bir mevki haline gelebilecektir...

Özellikle olağanüstü KHK’ler büyük tehlike içermektedir. Muhalefetin, bağımsız medyanın, kamuoyunun ve uzmanların süreci dikkatle takip etmesi gerekmektedir. Bu dönemde alınan kararlar toplumu geriye götürebilecek, olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilecektir.

KHK’lerin varlık sebebinin yavaş ve zor işleyen süreci kısaltmak, kolaylaştırmak ve mevcut sorunlara hızlı ve etkili çözüm bulabilmek olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu noktada iki sıkıntıdan bahsetmek gerekmektedir. Birinci sorun, sadece Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararların, uzman görüşleri alınmadan, inceleme-araştırma-ayrıntılı çalışma yapılmadan, kamuoyu yoklamasına gerek görülmeden, hiçbir farklı ortamda tartışılmadan acele ile onaylanmasıdır. Örneğin, Silahlı Kuvvetler’in yeni düzenlemelerle “siyasetin unsuru” haline getirilmesi, CHP Genel Başkanı Sayın Kemal Kılıçdaroğlu’nun da belirttiği gibi büyük bir hatadır. Bu yanlış karar ileride ülkemiz için büyük ve belki de telafisi mümkün olmayacak sorunlara sebebiyet verebilecektir. İkinci sorun, hata yapma olasılığının dışında, Bakanlar Kurulu’nun KHK çıkarma gücünü kötüye kullanma tehlikesidir. Cemaat ile mücadele

edilirken, sürecin muhaliflerin tamamına yönelik bir harekete dönüşme riski mevcuttur. İşte bu nedenle, KHK'lerin en kısa sürede TBMM onayına sunulması, böylelikle kanunlaşarak yargı denetim yolunun açılması gerekmektedir.

CHP Genel Başkanı Sayın Kemal Kılıçdaroğlu, askerlerle ilgili düzenlemeleri kapsayan KHK'lerin kalıcı nitelikte olması ile ilgili sorunu dile getirmiştir. Olağanüstü KHK'lerin, nitelik olarak OHAL dönemi ile sınırlı ve OHAL durumu ile doğrudan ilişkili olması gerekmektedir. Sayın Kılıçdaroğlu'nun da bahsettiği gibi askerle ilgili yapılan KHK'lerin Anayasaya aykırılığı – daha önceki örneklerde olduğu gibi – tespit edilebilir ve kararlar Anayasa Mahkemesi tarafından iptal bile edilebilir. Sayın Kılıçdaroğlu'nun KHK'lerin en kısa sürede TBMM'ye sunulması yönündeki ısrarına rağmen, bu sürecin geciktirildiği, AKP'nin kararnameleri yasamadan uzak tutmaya çalıştığı görülmektedir. TBMM'nin böyle olağanüstü bir durumda tatil edilmesi, üstelik açılışın – dolayısıyla KHK'lerin görüşülmesinin – Ekim ayına bırakılma olasılığı büyük sıkıntılara sebebiyet verebilecektir. Meclis İçtüzüğüne göre, OHAL kapsamında çıkarılan KHK'ler, kanun tasarı ve tekliflerinden önce ivedilikle en geç 30 gün içinde görüşülür ve karara bağlanır. Komisyonlarda en geç 20 gün içinde görüşmeleri tamamlanmayan kanun hükmünde kararnameler Meclis Başkanlığı'na doğrudan doğruya genel kurul gündemine alınır. İş bu açık hükme karşılık, 20.08.2016 tarihinde meclis tarafından kabul edilen “yatırımların proje bazında desteklenmesi ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair” 6745 sayılı kanun teklifinden önce 668 sayılı kanun hükmünde kararname TBMM onayına sunulmamıştır.

20 gün içinde süreç tamamlanmadığında KHK'ler doğrudan Genel Kurul gündemine alınmaktadır. Bu durumda komisyonlar atlanarak KHK'ler Genel Kurul'da görüşülmektedir. Komisyonlarda, çalışma konularında uzmanlaşmış üyeler görev yapmaktadır; tek bir konu üzerinde inceleme, ayrıntılı çalışma yapabilme, dolayısıyla Genel Kurul'dan çok daha fazla vakit ayırarak çalışabilme olasılığına sahiptir. Kanun önerisinin Komisyon'dan önce Genel Kurul'a getirilmesi, aslında büyük zaman tasarrufu sağlayacaktır. Öte yandan, ayrıntılı bir şekilde inceleme yapılamayacak, uzman görüşleri dinlenemeyecektir. Komisyonlar, KHK'leri tartışmakla birlikte değişiklik yapamayacaktır. Bu tartışmaların da, aslında büyük ölçüde, KHK'lerin sadece diğer kanunlara uygunluğunun tartışılması ile sınırlı olması beklenmektedir.

Bakanlar Kurulu'nun asıl endişesi, komisyon incelemesindense Anayasa Mahkemesi incelemesidir. Meclis'den geçerek kanun haline gelen “eski” KHK’ler için Anayasa Mahkemesi’ne iptal davası açılabilir. Bu nedenle AKP, KHK’leri bekletmeyi tercih etmektedir. Diğer taraftan, mevcut durumda uygulamada o kadar çok sorun çıkabilir ki, uygulanamayacak olan kararnameler bile olabilir. Bu da, yukarıda belirttiğimiz gibi hata olasılığını da, kötü niyet etkisini de artıracaktır.

Bazı hukukçulara göre, öngörülen süre içinde TBMM onayına sunulmayan KHK’lerin belirlenen süre içinde kendiliğinden yürürlükten kalkması söz konusudur. Fakat Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdiği andan, yürürlükten kalktığı ana kadar yapılanlar geçerliliğini korur. Bazı hukukçular ise TBMM onayına sunulmayan KHK’lerin denetimden muaf olarak varlığını sürdüreceğini savunmaktadırlar. Örneğin AKP, önceki dönemlerde TBMM onayına sunulmayan KHK’ler olduğunu dile getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, TBMM tarafından onaylanarak kanun statüsünü alan tüm kararnameler için inceleme başlatabilir. Daha önceki emsal kararlarda olduğu gibi, konu ile ilgili bağlantısızlık sorunları varsa, iptal kararı daha kolay çıkacaktır. Geçtiğimiz günlerde tartışılan Torba Tasarı’ya bakıldığında, içinde darbe, terör örgütü, paralel yapı, güvenlik gibi olağanüstü hal konularıyla ilişkisi olmayan maddeler olduğu göze çarpmaktadır. KHK’lerin içinde AOÇ arazisinin ranta açılması, aile hekimlerinin yeni yetkileri veya ilçelerin il yapılması gibi konular olmamalıdır. Bu konuların olağanüstü hale sebep olan sorunlarla bir bağlantısı bulunmamaktadır. Olağanüstü KHK’lerin varlık nedeni, olağanüstü hal ilan edilmesine sebep olan koşulların ortadan kaldırılmasıdır. İşte bu nedendir ki OHAL’in kalkmasıyla birlikte olağanüstü KHK’ler de yürürlükten kalkacaktır.” denilmekte ve sonuç olarak;

“KHK’lerin, darbe kalkışmasında rolü olanlara veya Cemaat’e yönelik tedbirlerin ötesine geçerek, ekonomik ve toplumsal hayatın, olağanüstü hale neden olan konularla ilgisi bulunmayan alanlar da dâhil olmak üzere, düzenlenmesini kapsamaya başladığı görülmektedir. AKP, durumu fırsata çevirerek, “Cemaat ile mücadele” adı altında, bugüne kadar muhalefet engeline ya da uzun zaman alacak yasama sürecine takılarak, yapılamayan ne varsa “serbestçe” gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Olağanüstü KHK'ler, olağanüstü koşulların gerektirdiği şartlar çerçevesinde kalmak kaydıyla, faydalı olabilecek uygulamalardır. Ancak KHK'lerin yapılma şeklinin demokratik usullerin dışında olması nedeniyle muhalefet, bağımsız medya, kamuoyu gibi, toplumun tüm kesimleri tarafından dikkatle gözlenmesi gereken bir süreçtir. KHK'lerin, üzerinde uzun uzun çalışılmadan hızlı bir şekilde yapıldığından hata içerme olasılığı yüksektir. Diğer taraftan, hukukî denetimin dışında olması kötü niyet ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. OHAL'i incelediğimiz çalışmamızda da belirttiğimiz gibi kanunlar tek başına iyi ya da kötü değildir. Kanunların içeriğinden daha önemli olan, uygulayıcılarıdır.” vurgusu yaparak Kanun Hükmünde Kararnamelerle yapılan düzenlemeleri kamuoyu nezdinde tartışılır hale getirmeye çalışmaktadır.

2018 yılına gelindiğinde de, gerçekleşen referandumla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş gerçekleşmiş ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Anayasa değişikliği ile hukuk alanında yerini almıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi, kararnameler, kanunlarla düzenlenmemiş ve Anayasada kanunla düzenlenmesi öngörülmemiş olmak kaydıyla yürütme yetkisine ilişkin konularda ve ayrıca Anayasada belirtilen münhasır alanlarda, Cumhurbaşkanının doğrudan doğruya Anayasadan aldığı yetkiye dayanarak çıkardığı düzenleyici işlemlerdir.

Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile getirilen düzenlenmelere ise CHP'den sert tepkiler geldiğini görürüz. CHP'ye göre kararnameler ile asıl hedef, laik Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaktır. CHP Parti Sözcüsü Bülent Tezcan, kararnamelere dair açıklamasında şunları söylemiştir:

*“Tüm yetkileri Erdoğan'da toplayan kararnamelerle devlet tek kişiden ibaret hale getiriliyor. Bu sistem çok kısa zamanda tıkanmaya ve kriz üretmeye adaydır. Kararnamelerle TBMM ve milli irade, adım adım devre dışı bırakılıyor. Parlamantonun görevi, hızla kararnamelerle düzenlenen alanlarda kanun çıkararak, tek adamın iradesine karşı milletin iradesini etkin kılmaktır.”*⁶¹⁹

Yeni sistemde devletin yeniden yapılanmasını mercek altına alınarak yeni oluşturulan kurulları ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini incelemek üzere CHP tarafından

⁶¹⁹ <https://www.yolculukhaber.net/asil-hedef-laik-turkiye-cumhuriyetini-yikmak-chpden-cumhurbaskanligi-kararnamelerine-tepki>

Kararnamelere özel ekip oluşturulduğunu görürüz.⁶²⁰ Nihayetinde tüm Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Anayasa mahkemesine götürölmüştür.

⁶²⁰ <https://www.hukukihaber.net/siyaset/chpden-kararnamelere-ozel-ekip-h218209.html>

5. SONUÇ

Sivil denetim enstrümanlarının geliştirilmesi, ileri demokrasinin bir gereği olarak modern ve demokratik devlet yapılarının olmazsa olmaz bir ön koşuludur. Sivil denetim, anayasal çerçevede görev ve tanımı belirlenmiş her türlü kolluk gücü için yasal ve nesnel denetleme faaliyetini beraberinde getirir. Özellikle kolluk gücüne yönelik bu denetleme mekanizması, Türk siyasi hayatında sıklıkla karşılaşılan ve sivil demokrasiyi işlemez hale getiren askeri vesayetin baskı altına alınması veya tamamen ortadan kaldırılması için önemli bir yasal süreçtir. Türk siyasi tarihinde ve dünya siyasi tarihinde ordunun monarşi devirlerinden parlamenter demokratik yönetim şekillerine kadar bir iktidar istenci taşıyarak sahnede oluşu, görev ve sorumluluk alanlarını sıklıkla ihlal etmesini demokrasi tarihi bakımından üzücü örneklerle tarihe geçirmiştir.

Böyle bir açıdan bakıtığımızda devleti, müşterek katılımlı bir anlaşma biçimi olarak tanımlamak mümkündür. Bu, toplumsal düzen ve hukuk çerçevesinde kuralsızlığın olmadığı bir merkezi aygıt tarafından yönetimi ifade eder. İlk çağlardan modern demokratik devlet biçimlerine kadar temel problem ise, devletin yasal meşruiyetinin korunması ve sürdürülmesidir. Temel özgürlük alanını ifade edilen demokratik katılımı işlemez hale getiren süreçler anti-demokratik yönetimlere evrilecektir. Bu sadece devletin mutabakat sağlanmış müşterek yapısıyla ilişkili değildir. Aynı zamanda insanın ontolojik yapısındaki hükmetme dürtüsünün devlet üzerindeki tezahürü olarak da görülebilir. Çünkü bir arada yaşamının kamusal kültürü, insana mahsus devlet tasarımında Weberci bir ‘polis’ gözeten enstrümanını tıpkı asırlar öncesinde ve Antik Yunan’da Platon’un ‘koruyucular’ sınıfında olduğu gibi yasak gücü yasal erk yapma gayretiyle, çelişkili vaziyeti her daim anti-demokratik vaziyete dönüştürmeye açık bir tehliktir.

Vesayet olgusunun karşı mekanizması ise, demokrasi ve hukuk devletinin sivilleşmesi ile doğal bir anayasa sürecine doğru ilerleyerek vesayeti oluşturan kolluk gücüne karşı sivil denetimin güçlendirilmesidir. Ordunun yasal pozisyonu gerçek bir demokrasi kültürü ile şekillenmemişse politikaya açık olacaktır. Totaliter rejime dönüşmüş güvenlikçi politikaların kendini içten denetleyemez hale getirmiş olan uygulamalarıyla tiranlıklar tarihsel devlet yapısına üzücü örneklerle eklemlenmiştir. Sivil denetim ve hukuksal süreçlerin nesnel inkişafına yönelik tutulma/engellenme süreci, oligarşik

veya totaliter askeri vesayetin sivil denetim argümanlarını yok edip, demokrasiyi işlemez hale getirmesiyle sonuçlanabilir.

Meseleye Türk siyasi tarihi açısından bakıldığında, Osmanlı mirasının köklü bir dönüşüm göstererek Tanzimat’la birlikte batılı kurumların devlet içinde yer almasıyla elit askeri bürokrasi oluşturması, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hız kazanan kadrolaşma süreciyle, inşa edilen yapıcı-kurucu bürokrasiyi bir dezavantaj olarak da ortaya çıkarmıştır. Majör bağlamda güç odağı oluşturan bu yeni bürokratik kadrolaşma süreci, modern görünümlü sınıfsal yeni yönetim erki gibi görünse de, erken Cumhuriyet’ten itibaren Türkiye’deki anti-demokratik vesayet geleneğini yavaş yavaş inşa etmeye başlamıştır.

İlk toplumlardan modern devletlere kadar güvenlik ihtiyacına bağlı olarak oluşan savunma ihtiyacı silahlı yapılanmalarla karşılanmıştır. Silahlı kuvvetler/ordu olarak adlandırılan bu yapı; ülkenin bağımsızlığını ve anayasal düzenini dış tehditlere karşı savunmak üzere sürekli olarak hazır bulundurulması, dış politikada önemli bir caydırıcılık unsuru olarak işlev görmesi, devletin bağımsızlığını ve düzenini tehditlere karşı koruyarak tehlikeleri defetmek suretiyle kamusal düzeni sağlamak üzere siyasi otoritenin emrinde savaşma ihtiyacıyla inşa edilmiştir.

Ordu kendini diğer kurumlardan farklılaştıran bazı özelliklere sahiptir: Ordular, silahlanma tekeline sahip olduklarından zorlayıcı güce sahiptir. Sahip olduğu bu hegemonik güç, orduları ayrıcalıklı kıldığı gibi ona toplumsal ve siyasal olaylarda inisiyatif kullanma fırsatı da verir. Başka bir deyişle ordunun meşru kurumsal güç oluşu ile yasama-yürütme ve yargı bağımsızlığı arasındaki demokratik denge, tarihsel bir otorite savaşının siyasal yanını belirlemiştir.

Askerlik denilince, tüm dünyada, ifa edeceği görevin gereği olarak, disiplin, kendine özgü sıkı hiyerarşi ve iç kuralları ifade eder. Emir-komuta zinciri hareket edebilme yeteneği silahlı kuvvetlerin en önemli özelliklerindendir ve bu, hiyerarşi ile yakından ilişkilidir. Ayrıca, dünyada birçok örneği olduğu gibi ordular kurucu unsur görevi gördüklerinden sadece savunma sorumluluğu üstlenmemişler, yönetim ve siyasetle ilgili de vazife üstlenmeye meyilli olmuşlardır. Diğer yandan, kendine özgü örgütsel yapı olan orduların; bir savaş aracı olma, siyasi düzen ve istikrarın temini, bir çıkar grubu gibi hareket etme ve sivil siyasi düzenin alternatifi görülme gibi rolleri vardır.

Meşru devlet yönetimlerinde askerlerin sınırları geleneksel, liberal ve totaliter modellerde görünmekle beraber demokratik yapının hâkim olduğu, hukuk denetimine sahip yönetimlerde doğru orantılı bir hukukilik ve demokrasi işleyişi vardır diyebiliriz.

Öncelikle geleneksel iktidar biçimlerinde Weber'in patrimonyal tipteki iktidarı tanımlayışı, Antik dünya ile Pagan-Hristiyan Roma arasındaki monarşi şekillerini Batı aydınlanmasına kadar devlet modeli içinde yaygın kılmıştır. Monarşiye mahsus irsî devlet başkanlarının devamlılığı Avrupa siyasi hayatında hem papalık hem de krallık aracılığıyla anayasa-dışılığı siyasal bir gelenek haline getirmiştir. Liberal modelde ise Aydınlanma dönemi ansiklopedistlerin altını çizdiği 'vicdan özgürlüğü'nün temel anlayış oluşturduğu, toplumsal mutabakatlı yani bireysel hak ve ödevlerin öncelendiği bir anayasallaşma ve devlet tipi söz konusu olmuştur. Totaliter modelde ise, anayasal meşruluğu ihlal eden ve kendi ideolojisine göre devleti kuran; bunu yaparken aynı zamanda demokratik işleyiş ve denetlemeyi kendi merkezileşmiş yapısı üzerinden denetime tabi tutan bir model karşımıza çıkmaktadır. Medya ve enformasyon araçlarını tekelden yöneten bu devlet tasarımının askeri vesayet enstrümanlarını ilkesizce kullanması, demokratik teamülleri yok etme noktasına getirmiştir. Alman siyasi tarihinde Weimar Cumhuriyeti'nin 1933'de anayasal dönem itibariyle Nazi Almanyası'nda Üçüncü Reich'a evrilmesi bu modelin en önemli örneğidir.

Türk devlet geleneğinde ise ordu başlangıçtan günümüze jeopolitik ve diplomatik ilişkilerin temelinde yer almıştır. Zira savaştan doğan fetih için yapılanmış toplumu ordudan ayırmak mümkün değildir, dolayısıyla idarecilerin de asker kökenli olmaları kaçınılmaz olmuştur. Kendinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti de genişlemeye dönük toprak politikası nedeniyle askerlik temelinde örgütlenmiş, ordunun merkezinde ise Yeniçeriler yer almıştır. Bu güçleri nedeniyle devletin siyaseti üzerinde etkili olmaya başlayan Yeniçeriler, otoritenin zaafa uğradığı anlarda yöneticilerin belirlenmesi konusunda etkili olmuşlardır. Bu durum devletin devamlılığında kesintiye yol açan vesayet geleneğinin doğmasına da yol açmıştır.

Bu durum sürdürülebilir değildi, ayrıca 18. yüzyıldan itibaren cephede yaşanan ağır kayıpların da etkisiyle reformların askeri sınıftan başlaması kaçınılmaz olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı ordusunda daha fazla hissedilen sıkıntılar yanında, Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemin parçası haline gelişi, Avrupa'nın artan siyasal nüfuzu

ile artan milliyetçilik, liberalizm, pozitivizm gibi akımların etkisi ile reformlara hız verilmesi zaruri hale gelmiştir. Fransız ihtilalinin ihtiva ettiği; hürriyet, eşitlik, kardeşlik felsefesi Osmanlıyı bölmek isteyenler için iyi bir ortam sağlamıştır. Elbette Osmanlı'nın gerileme ve parçalanma evresindeki Batı ile olan modernleşme süreçlerinin de asker-sivil ilişkisine ciddi etkileri olmuştur.

Türkiye'deki asker-sivil ilişkilerini askerin ayrı bir güç olarak hareket etmeye başladığı 18. yüzyıl sonlarında Nizam-ı Cedid'in kuruluşundan itibaren ayrıntılı ele almak gerekmektedir. III. Selim'in devlette oluşturmak istediği bu sistemin bütününe Nizam-ı Cedid denmesine karşılık, bu tanımlama en başta askeri alanda yapılan reformlar için kullanılmıştır.

Yıllarca mücadele edip Nizam-ı Cedid'i gerçekleştirmeyi başaran III. Selim, çıkarlarına dokunan devlet ve askeri erkân tarafından tahttan indirilmekle kalmadı, hayatına da son verildi. Ama onun bu girişimleri kendinden sonraki padişahlara ilham vererek yenilik ruhunun yerleşmesini sağladı.

III. Selim şehit edilince II. Mahmud'u tahta çıkaran Alemdar Mustafa Paşa, II. Mahmud tarafından sadrazam yapılmak zorunda kalındı. Sistem değişikliğine yol açan bu durumu, sonuçları itibarı ile, ilk darbe olarak nitelendirebiliriz. Hemen akabinde, 1808'de ilk Anayasal düzenlemeleri ihtiva eden Sened-i İttifak imzalanmıştır. Devletin zayıflamaya başlamasıyla güçlenen ayanların padişahın gücünü sınırlayacak güç haline geldiklerini görürüz. Padişahın gücü sınırlanırken Yeniçerilerin müdahalesinin önlenmesi amaçlanmıştır. Burada altı çizilmesi gereken önemli noktalardan birisi de Alemdar Mustafa Paşa'yla birlikte son defa alaylı bir ayan yönetime darbe yapmış olacaktır. Bundan sonraki süreçte Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde cunta oluşumlarının tamamı batılı bir mektepleşme sürecinin sonunda oluşan kadrolar tarafından domine edilecektir.

Oluşturulan Sekban-ı Cedid, Nizam-ı Cedid'i Yeniçerilerin hedefi haline getirmiş, çıkan isyanda Alemdar Mustafa Paşa da hayatını kaybetmiş, II. Mahmut Sekban-ı Cedid'i kaldırmış, fakat Alemdar'ın ölümüyle idareyi tamamen elde ederek yenilik çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Bu çalışmaların devamı sırasında, 1826 yılında Yeniçerilerin yeniden isyanı II. Mahmud'a iyi bir fırsat sunarak, isyan bastırıldıktan sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusu kurulmuştur.

Tüm olayların cereyan ettiği Tanzimat dönemi düzenlemelerine baktığımızda, İmparatorluğu geleneksel devlet anlayışından modern bir merkezi devlete dönüştüren, dolayısıyla askeri-sivil bürokrasiyi birbirinden ayıran düzenlemeler getirilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve sivil bürokrasinin güç kazandığı Tanzimat dönemi boyunca, sistem içinde gücü azalan askerler, II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kendilerini tekrar hissettirmeye başlayacak, Devlet-i Aliyye'nin son dönemi ve Cumhuriyet, askerlerin eliyle şekillenecektir. Artık, yakın tarihe kadar şahit olacağımız vesayet olgusu ve ordunun müdahaleci geleneği Türk demokrasi tarihinde yerini almıştır.

1856 Paris Anlaşması sonrası ilan edilen ve Müslüman olan olmayan ayrımı olmaksızın Osmanlı vatandaşlığı kurmaya çalışan Islahat Fermanı, bir süre sonra yabancılar lehine imtiyazlar sağlar duruma gelince, 1859'da gerçekleşen Kuleli Vakası, Tanzimat dönemiyle hesaplaşma gayesinde olan bir aydın grubunun ortaya çıkışını gösterir. Bu vaka kitlesel bir kalkışma şeklinde olmamakla birlikte modern darbe girişimlerinin bir prototipi olarak karşımıza çıkar ve daha sonra yaşanacak olan Genç Osmanlılar ve Jön Türk oluşumu meşruiyetini bu hadisede bulacaktır. Nihayetinde 30 Mayıs 1876 darbesi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği bir hükümet darbesi olarak tarihteki yerini alacaktır. Sonuç olarak, meşruti yönetimi getiren 1876 Anayasası, Tanzimat'ın asker ve sivil isimlerinin ürünüdür ve Anayasanın ilanı askerin tehdidi ile sağlanmıştır. Modern anayasaların tarihleri incelendiğinde görülecektir ki, taban inisiyatifini topyekûn sivil iradedden, halktan ve aydınların görüşlerinden alan anayasa yazım süreçleri başarılı ve toplumsal anlamda kalıcı demokrasiler inşa etmiştir. Diğer türlü askeri anayasaların cebri usulleri kalıcı demokratik değer ve müesseseler oluşturmakta zorluk çekmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan modernleşmede ordu temel aktör olmuş ve bu durum Cumhuriyetin ilk dönemlerinde daha da güçlenmiştir. Bu rolün etkisi ile de toplumda orduya karşı her zaman saygı ve güven hâkim olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin siyaseten etkili olduğu Otuzbir Mart Vak'ası (1909) ve Bâb-ı Âli Baskını (1913) ile gerçekleşen darbe ve devamında siyasi tarihimizde aktif rol üstlenen ordu, darbelerin gelenek halini almasına ve askeri vesayetin kalıcı olarak yerleşmesine yol açmış, başka bir deyişle "gladio" olarak nitelendirilebilecek paralel devlet yapılanmasının da ilk ve anti-demokratik örneklerini teşkil etmiştir. Yönetimi ele

geçiren İttihatçılar, Cumhuriyet rejiminin temellerini attılar ve Osmanlı ordusunun subayları olarak kurtuluş mücadelesini başararak Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurdular ve siyasetin ana aktörü olarak varlıklarını sürdürdüler. Kurtuluş savaşı nedeniyle orduya sağlanan geniş hareket alanı Cumhuriyet tarihinin anti-demokratik darbelerle anılmasına yol açan en önemli husus olarak siyaset tarihinde yerini alacaktır.

Kurtuluş savaşını yürütenlerin siyasete de yön verme istekleri siyasi iktidar savaşının yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönem asker-sivil ayrımının olmadığı bir dönemdir. Atatürk, subayların siyaset dışında kalması gerektiğini düşünmesine karşın, savaş sırasında bunu uygulayamamış ama savaş sonrası buna dönük bazı adımlar atmaya başlamıştır.

Atatürk'le generaller arasında yaşanan anlaşmazlıklar siyasi temellere dayanmaktadır. Ordunun teşkilatlı güçlü yapısı Cumhuriyet döneminde de devam ettiği için devlet meselelerinin sivil denetim yerine askeri denetime tabi olmaya devam ettiğini görürüz. Haliyle bu da askeri erkin, askeri yasamanın ve askeri hukukun sivil iradeye göre gölgede kalmasına rağmen özerk yanını ve demokrasi için bir baskı grubu oluşturması sonucunu doğurmuştur.

Ordunun bu merkezi haline karşın siyasetten uzak tutulma çabaları da hâkimdir. Askeri Ceza Kanunu ile ordunun siyasete karışma yasağı pekiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte reform çalışmaları da başlamış, generallerin etkisizleştirilmesine dönük yasal düzenleme hayata geçirilmiştir. Öte yandan ise 1924 tarihli 429 sayılı Kanun ile oluşturulan Genel Kurmay Başkanlığı'nın herhangi bir kuruma karşı sorumluluğundan bahsedilmediği için silahlı kuvvetleri bağımsız-sorumsuz konuma taşımıştır denebilir. Ordunun gücünü çıkarılan Yüksek Askeri Şura Kanunu pekiştirmiştir.

Yapılan düzenlemelerle askerlerin meclise girmesi ve ordunun siyasete müdahale yasağına ilişkin düzenleme yapılarak, Atatürk, muhalefetin ordu tabanına erişmesini ve bu suretle ordunun kendi denetimi dışına çıkmasını engellemeyi amaçlamıştır.

1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu İstiklal Mahkemelerinin oluşumuna dayanak olmuş, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yargıyı kullanarak siyaset üzerinde söz sahibi olmasını sağlamıştır. Devrimlerin gerçekleştirilmesinde ordu önemli bir aktör olmuştur. 1927'den itibaren siyasi faaliyetlerde ordunun kısmen geri çekildiği ama rejimin koruyuculuğunu üstlenmesi nedeniyle tam anlamıyla siyasi varlığının sona

erdiği söylenemez. Kısaca, Cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün ölümüne kadar, ordunun kurulan rejimi koruma rolü nedeniyle siyasal seçkinler ve ordu arasında çelişkili bir durum varolmuştur.

Çok partili yaşama geçilmesiyle yapılan 14 Mayıs 1950 tarihli seçim CHP'nin 1923'ten beri süren iktidarına son verip Demokrat Parti'nin iktidar olmasını sağlamıştır. 27 Mayıs sürecine giden yolda, darbenin, ani olmaktan ziyade simetrik bir asker-demokrasi ilişkisinin bir sonucu olarak gerçekleştiğini görürüz. 1950 seçimlerinin hemen akabinde darbe söylentileri başlamış, DP-Ordu ilişkileri ilk günden itibaren olumsuz olmuştur. 1954 seçimleri sonrası yaşanan ve siyasi tarihimizin karanlık noktalarından olan 6-7 Eylül olayları, halk hareketlerini ordunun siyasete doğrudan müdahale hak ve zeminine taşımıştır. 1950 sonrası ordu içinde oluşan grupların hükümeti devirebilecek güce ulaştığını da vurgulamak gerekir. Bir süre sonra artık ihtilal kelimesi rahatlıkla telaffuz edilmeye başlamış, darbe sonrası ne yapılması gerektiği konusunda çalışmalar bile başlatılmıştır.

Nihayetinde gerçekleşen 1960 darbesi Türk demokrasi sürecini sekteye uğratan önemli bir olay olarak tarihte yerini almıştır. Asker ilk kez doğrudan sokağa inmiş ve demokrasinin işleyişini sona erdirmiş ve 12 Mart ve 12 Eylülde gerçekleşen darbelerle birlikte değerlendirildiğinde, Ülkemizde askeri müdahale yolunu açan bir oluşum olmuştur.

Denilebilir ki, darbe sonrası cuntacı Milli Birlik Komitesi tarafından hayata geçirilen 1961 Anayasası DP iktidarında yaşananlara tepki olarak hazırlanmış ve çeşitli vesayet organları Türk siyasi hayatında vücut bulmuş, bu darbe, kendinden sonraki süreçte de sivil siyaset ortamını olumsuz etkileyen bir miras olarak siyaset üzerindeki gölgesini muhafaza etmiştir. Nitekim bu geleneğin mirası olarak, emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşen 12 Mart muhtırası ile hükümet istifa ettirilmiştir. Ordu yönetime doğrudan el koymamış, fakat ülkeyi partiler üstü hükümetlerle yönetmeye çalışmıştır. Her iki askeri müdahalenin ardından silahlı kuvvetler yeni kazanımlarla geniş bir hareket alanı elde etmiştir. 12 Mart muhtırasının 28 Şubat post-modern darbesine örnek oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Yine 12 Eylül 1980 darbesi de 1960 darbesinin sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası'nın bir sonucu olarak görülmelidir. Çünkü 1961 Anayasası, sivil yargı düzenlemesinin yanında, hiyerarşisini kaybetmemiş askeri yargı yapılanmasını da

muhtevasında barındırarak vesayetin kanuni ve hukuksal alt yapısını oluşturmuştur. Böylelikle sivil-nesnel denetim enstrümanlarından yoksun askeri otorite 1960'tan farksız olarak 1980 darbesini rahatlıkla gerçekleştirebilmiş, siyaseti doğrudan dizayn eden müdahalelerden çekinmemiştir.

Bir bakıma askeri vesayetin Türkiye’de son hükümet değiştirme eylemi olan 28 Şubat Muhtırası, MGK’nın 28 Şubat 1997 tarihli toplantısında 18 maddelik kararın sivil hükümet tarafından acilen uygulanması yönündeki diktenin basın açıklamasıyla vuku bulmuştur. Devamında Anayasa Mahkemesi’nce RP’nin kapatılması ve askeri darbenin oluşturduğu anti-demokratik gündem, söz konusu süreci o dönem itibariyle Avrupa Birliği’ne üyelik aşamasındaki Türkiye’yi post-modern bir vesayet alışkanlığıyla uluslararası kamuoyuna lanse ettirmiştir.

15 Temmuz 2016 tarihinde ordu içindeki paralel devlet yapılanması mensupları (FETÖ) tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi halkın darbe karşısındaki eşsiz duruşu sayesinde başarısız kalmış, demokrasi tarihimizde ilk defa sivil karşı çıkış gerçekleşmiştir. Türk siyasi hayatında askeri bir kalkışmayı sivil inisiyatifle bertaraf etmek, demokrasi tarihimiz adına da eşine rastlanır bir durum olmamakla birlikte toplumsal anlamda demokrasiye olan inancın da geldiği yeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

27 Mayıs ve sonrasında yaşanan müdahaleler zamanla toplumdaki demokrasi bilincini geliştirmiştir. Bunun en güzel örneğini 15 Temmuz darbe girişimine karşı duruşta görmekteyiz. Bastırılan bu darbe girişimi demokratikleşme yolunda yeni fırsatlar sunmuştur. İlan edilen OHAL ve Anayasa değişiklikleri ve KHK’larla yapılan düzenlemelerle demokrasi adına önemli kazanımlar elde edilmiştir: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kaldırılarak yargıda çift başlılığa son verilmiş, YAŞ’ın yapısında sivil üyeler lehine değişiklikler yapılarak YAŞ kararları yargı denetimine açılmış, Genel Kurmay Başkanı ve ŞURA üyesi Bakanların Cumhurbaşkanınca atandığı dikkate alındığında, YAŞ sadece görüş bildiren bir yapıya dönüşmüştür, Genel Kurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığına bağlanmış ve Milli Güvenlik Kurulundaki sivil sayısı artırılmıştır, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanmış, bu suretle silahlı gücün tek elde toplanması önlenmiştir.

Harp Akademileri, askeri liseler ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi kaldırılarak Milli Savunma Üniversitesi kurulmuş, askeri okullara girişteki lise tipi sınırlaması kaldırılarak kamu hizmetlerine girme hakkı herkese tanınmıştır.

GATA ve askeri sağlık kurumlarının Sağlık Bakanlığı bünyesine alınması, kıyafet yönetmeliklerindeki değişikliklerle Silahlı Kuvvetler, Jandarma ve Sahil güvenlik Komutanlığında başörtüsü yasağının kaldırılması, silahlı kuvvetler mensuplarına tanınan ayrıcalıklı alanların kaldırılması ile sivil özgürlük alanlarındaki engellerin ortadan kaldırılması sağlanmıştır.

Yapılan değişikliklerin liberal demokrasilerin gereklerinden olan seçilmiş sivillerin denetimi ilkesini gerçekleştirmeye dönük atılmış adımlar olduğunu söylemek mümkündür, fakat sivil-asker ilişkilerinde tam normalleşme ve sivil otoriteye bağlılığı tahkim edip geri dönülemeyecek sağlam olduğu anlamını taşımaz. Uygulamaya bakıldığında askeri alışkanlıkların devam ettirilmeye çalışıldığı, bazı ayrıcalıklara dönük talebin hala devam ettiği görülmektedir.

Sivil kazanımların yerleşmesi ve sivil denetimin güçlenmesi için siyasi liderlerin duruşu da önemlidir. Fakat ülkemizde bu konuda siyaseten bir uzlaşma görüntüsü olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak söylenebilir ki, ileri demokrasinin tesisi, ancak ve ancak sivil demokratik ideal ve yargıların her türlü baskı grubundan arındırılması ve güçlü kılınmasıyla mümkündür. Türkiye'nin Osmanlı geleneğinden kendi korporatist kurucu/oluşumsal temellerine kadar asker-sivil ilişkisi demokrasi tarihini Türkiye'de maalesef bir darbeler tarihine çevirmiştir. Böyle bir açıdan bakıldığında demokrasiyi içselleştirme sürecinde özellikle bağımsız ve sivil denetim yapabilecek kurum ve kuruluşların varlığı, sağlıklı ve ileri demokrasinin tesisi için bugün olduğu gibi gelecekte de hayati öneme sahip olacaktır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

A. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

1. Bab-ı Asafî (A.)

Nâme-i Hümayûn Defterleri (A.{DVNSNMH.d.): 11/222, 11/223, 11/233, 11/234, 11/239, 11/280, 11/281.

2. Sadaret (A.)

Divan Kalemî Düvel-i Ecnebiyye Defterleri (A. }DVN. DVE. d.): 83 / 1.

Umûm Vilâyât Evrâkı (A.}MKT. UM.): 227/66, 227/69, 229/48, 229/53, 231/80.

Vakanüvis Kalemî (A.}VKN.): 1/20.

3. Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.): 2108/158063.

4. Cevdet (C.)

Askerîye (C. AS.): 55/2575, 83/3875, 156/6908, 167/7306, 173/7536, 187/8095, 250/10457, 419/17392, 478/19934, 495/20689, 536/22445, 684/2873, 701/29422, 716/30018, 917/39608, 969/42189, 971/42261, 972/42325, 1018/44645, 1029/45137, 1044/45842, 1114/49344, 1119/53642, 1158/51530, 1176/52383, 1213/54409.

Bahriye (C. BH.): 5/245, 17/832, 35/1680, 20/977, 46/2173, 48/2294, 49/2303, 75/3569, 96/4632, 128/6188, 133/6430, 146/7017, 230/10691.

Dâhiliye (C. DH.): 209/10405, 215/10730, 291/14543,

Hariciye (C. HR.): 91/4521, 131/6543.

Maârif (C. MF.): 103/5146, 161/8020.

Sıhhiye (C. SH.): 26/1287.

Tımar Zeâmet (C. TZ.): 6 / 256.

5. İrade (İ)

Dâhiliye (İ. DH.): 5/207, 528/36521, 528/36559, 616/42899, 888/70644.

Meclis-i Mahsûs (İ. MMS.): 6/245, 52/2308.

İrade Dosya Usulü (İ. DUIT.): 115/2.

6. Hatt-ı Hümayun (HAT.)

88/3600, 89/3652, 90/3669, 91/3721, 115/4606, 123/5028, 182/8391, 183/8419, 183/8431, 190/9125, 219/12090, 224/12508, 224/12515-A, 224/12515-K, 245/13828, 249/14091, 254/14440, 255/14572, 257/14804, 266/15416, 275/16170, 289/17343, 289/17346, 289/17349, 290/17385, 291/17410, 292/17420, 292/17420-A, 292/17422, 292/17425-A, 292/17434, 293/17439, 293/17464, 293/17454, 293/17465, 293/17466, 293/17474-A, 294/17485, 294/17513, 298/17675, 298/17685-B, 292/17432-B, 299/17708, 314/18498, 315/18537, 325/18970, 338/19351, 393/20820, 423/21802-B, 491/24038, 525/25625, 525/25635, 525/25637, 589/28966, 634/31307, 638/31434, 638/31437, 661/32271, 664/32298, 672/32918, 746/35242, 1236/48112, 1409/57249, 1412/57466, 1438/59106, 1643/7.

7. Hariciye (HR.)

İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.): 20/90.

Mütenevvia Kısmı (HR. MTV.): 749/11, 751/13.

Paris Sefareti (HR. SFR.4.) 300/104, 300/105, 300/106, 300/107, 300/113, 928/28.

Tercüme Odası (HR. TO.): 565/5.

Siyasi (HR. SYS.): 2608/7.

8. Maarif Nezareti (MF.)

Mektûbî Kalemi (MF. MKT.) 34/73, 37/28, 44/109, 47/142.

9. Mabeyn-i Hümayun Evrakı (MB.)

İradeleri (MB. İ.): 124/74, 124/139, 127/11, 127/13.

10. Müzehheb Ferman Beratlar (MFB.)

(MFB.): 48.

11. Teftişat-ı Rumeli Evrâkı (Rumeli Müfettişliği) (TFR.)

Sadaret Evrâkı (I. A.): 30/2910.

12. Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 1397/68.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.): 1397/68.

13. Yıldız (Y.)

Esas Evrâkı (Y. EE.) 20/33, 91/53.

Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.) 94/84.

Başkitâbet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.): 36/20.

Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK): 134/106.

Nâme-i Hümayûnlar (Y. PRK. NMH.) 1/1.

B. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

1. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı (10.0.0.0)

Yassı Ada Mahkemesi Kararları (10.9.0.0): 212.656.1, 120.377.2-1.

2. Başbakanlık (30.0.0.0)

Özel Kalem Müdürlüğü (30.1.0.0): 1.10.3, 1.10.1, 16.86.4, 21.123.9, 21.123.14, 29.170.5, 51.306.2, 52.312.4, 53.319.2, 57.350.9.

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (30.11.1.0): 268.2.6, 277.22.14, 283.16.1, 293.26.9, 295.34.2.

Muamelat Genel Müdürlüğü (30.10.0.0): 1.2.7, 4.24.10, 4.24.21.

Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.1): 1.11.16, 13.12.13, 13.27.6, 14.34.2, 14.35.11, 14.37.8, 14.40.5, 14.41.17, 14.43.7, 14.44.16, 14.44.18, 15.49.7, 15.54.6, 15.54.17, 21.68.18, 14.32.19, 165.2.8.

Kararlar Daire Başkanlığı 1928 - (30.18.1.2): 122.47.7, 123.59.7, 140.82.2, 150.49.13.

3. Siyasi Partiler (490.0.0.0)

Cumhuriyet Halk Partisi (490.1.0.0): 1.4.14, 4.16.16, 4.19.19, 572.2277.3-12.

II. Eserler Makaleler

17.7.1972 tarih, 1612 sayılı Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.

1961 Anayasası madde 4.

1982 Anayasası 125. madde.

20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla değişik, 111. Madde.

“2771 sayılı Ordu İç Hizmet Kanunu” madde 34. Tarih 10.06.1935.

429 No.lu Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun (1924).

7053 Sayılı Kanun 11.09.1957

Ağaoğulları, Mehmet Ali (Editör), **Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Ahmad, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, (Çev. Ahmet Fethi) Hil Yayınları, İstanbul, 2020.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Analiz Yayınları, İstanbul, 2002.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

Ak Devrim, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960.

Akad, Mehmet, *“Machiavel – Bodin ve Hobbes’da Monarşi Anlayışı”*, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 40 Sayı (1-4), İstanbul, 1974.

Aksu, Fuat, **Kuvvet Kullanma Tehdidine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı**, Editörler Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Aksu, Muharrem, *“Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim”*, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3, 2012.

Aktepe, Münir, “Ahmed III”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1989.

Akyaz, Doğan, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Akyıldız, Ali, *“Sened-i İttifak”*, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul, 2009.

Akyürek, Salih, vd., **Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu- Toplum Mesafesi**, Bilgesam Yayınları, 2014

Akyürek, Salih, vd., **Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi**, Bilgesam Yayınları, Ankara, 2014.

Alatlı, Ertuğrul, **Belgeleriyle 09 Mart 1971, “Antiparlamentarist-Baasçı” Darbe Girişimi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Alkan, Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

Alkan, Necmettin, *“Goltz, Wilhelm Colmar von der (1843-1916)”*, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt Ek-1, Ankara, 2020.

Alpkaya, Faruk *“Farklı Bakış Açılarında Cumhuriyetin Kuruluşu”* **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Altuğ, Kurtul, **12 Mart ve Nihat Erim olayı**, Yedi Gün Yayıncılık, Ankara, 1973.

Altuğ, Kurtul, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, Yılmaz Yayıncılık, Ankara, 1991.

Aristoteles, **Politika**, (Çev. Mete Tunçay) Remzi Kitabevi, İstanbul, 2019.

- Atar, Yavuz, “Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi”, **Anayasa Mahkemesi 56. Kuruluş Sempozyumu**, Ankara, 25 Nisan 2019.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, “Türk ordusu ve Türk askeri” 2020, son erişim 01/03/2020
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayınları, İstanbul, 2016.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Aydemir, Sefa Salih, “12 Mart 1971 Asker Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları”, **Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 5, 2014.
- Aydemir, Sefa Salih, “12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2014.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderesin Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Aydemir, Talat, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, May Yayınları, İstanbul, 1968.
- Aydın, Mehmet Akif, “*Kânûn-ı Esâsî*”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul, 2001.
- Aygen, Cemal, “*Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri*”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, XVII (I), 1962.
- Aykol, Hüseyin, **Türkiye’de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
- Batur; Muhsin, **Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”**, Milliyet Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Bayar, Celal **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986.
- Bayramoğlu, Ali, **Asker ve Siyaset**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Baysun, Cavid, “Ahmed Paşa (Humbaracı)”, **MEB. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, 1950.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Beydilli, Kemal “*Alemdar Mustafa Paşa*”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1989.
- Beydilli, Kemal, “*Nizâm-ı Cedîd*”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, 2007,
- Beydilli, Kemal, “*Osmanlılar B) Yakın Dönemler*”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, 2007.
- Beydilli, Kemal, “*Selim III*”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul, 2009.
- Bilgen, Pertev, **1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- Bilgiç, Sadettin, **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Birand, Mehmet Ali, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Birand, Mehmet Ali, **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.
- Birand, Mehmet Ali, vd., **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Birdişli, Fikret, “**Türk Siyasal Yaşamında Asker Sivil İlişkileri**”, 2021.
- Bourdieu, Pierre, **Devlet Üzerine**, (Çev. Aslı Sümer), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bozdemir, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

- Bozdemir, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Sosyal Bilimler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1982.
- Bozkurt, Önder, “Anılarda 12 Mart Muhtırası: “Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 1, 2018.
- Börklüoğlu, Levent, “27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği”, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2017.
- Burak, Begüm, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, **History Studies**, Volume 3/1, 2011.
- Burçak, Rıfkı Salim, **On Yılım Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaası, Ankara, 1998.
- Cansever, Niran ve KİRİŞ, Hakan Mehmet, “Türkiye’de Ordu – Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti – Tsk Etkileşimine Bakış”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 3, 2015.
- Canveren, Önder, “Türkiye’de Ordu - Siyaset - Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı 9, Ankara, 2021.
- Cem, İsmail, **Tarih açısından 12 Mart**, Cem Yayınları, İstanbul, 1978.
- Cemal, Hasan, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- Cevizoğlu, Hulki, **Kod Adı: 68 68’lilerin Dünyası Bugünü**, Ceviz Kabuğu Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Cizre, Ümit, **Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 64, Birleşim 51, 13.03.1971.
- Çavdar, Tevfik **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara, 2019.
- Çelik, Seydi, **Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çetin, Halis, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2006.
- Çetin, Halis, “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 26, Numara 1, Mayıs 2002.
- Danış, Ömer Faruk, “27 Mayıs 1960 Darbesinin Seçkin Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi”, **Yıldırım Beyazıt Üniversitesi**, Ankara, 2019.
- Dante, **Monarşi**, (Çev. Begüm Yiğit), Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Daver, Bülent, “İstiklal Savaşı’nda Ordu-Politika İlişkileri”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, ATASE Yayınları, Ankara, 1985.
- Demirbaş, Osman, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde II. Grup’un Milletvekili Seçim Yasası’nın Değiştirilmesine ilişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Yurttaşlık Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 23-24, İstanbul, 2001.
- Demirel, Tanel, **2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu**, SETA Analiz Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- Deniz, Osman, **Parola: Harbiyeli Aldanmaz** (Der. Yasemin Bradley), Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 2003.

- Duguít, Leon, **Traide de droit Constitutionnel**, (Paris: Ancieene librairie fontemoing, 3. Baskı, Cilt II), (aktaran) GÖZLER, Kemal “*Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu*” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 54, Sayı 1, 1999.
- Duman, Mehmet Zeki, “*Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri*”, **İnsan&İnsan, Bilim, Kültür, Sanat ve Düşünce Dergisi**, Sayı 6, 2019.
- Dustur** 3. Tertip, Cilt 2.
- Duverger, Maurice, **Diktatörlük Üstüne**, Dönem Yayınları, İstanbul, 2011.
- Duverger, Maurice, **Halksız Demokrasi**, (Çev. İsmail Özü), Dördüncü Yayınları, İstanbul, 1969.
- Düzen, Cem, “*Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vakası*”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, Haziran 2017.
- Ebenstein, William, **Siyasi Düşüncenin Büyük Düşünürleri**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ebestein, William, “*Eski ve Yeni Liberalizm*”, **Siyasî Felsefenin Büyük Düşünürleri**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul, 1996.
- Eflatun, **Devlet**, (Çev. Sevil İnanc Sönmez), Akvaryum Yayınları, İstanbul, 2010.
- Elevli, Avni, **1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi Türkiye**, Balkanoğlu Matbaası, Ankara, 1967.
- Elibol, Ahmet, “*Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü*”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 3, Sayı 5 (Kış 2009).
- Erdem, Berk vd., “*27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu*”, 2014,
- Erdem, Fazıl Hüsnü ve COŞKUN, Vahap, **Askeri Yargı ve Askeri Vesayet**, Seta Analiz, 2019.
- Erdoğan, Mustafa, “*Liberal Düşünce Geleneği*”, **Yeni Forum**, Cilt 11, Sayı 252, 1990.
- Erdoğan, Mustafa, “*Liberalizm Tarihi ve Felsefi Temelleri*”, **Eskiye**, Sayı 15, 2009.
- Erdoğan, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, Orion Kitapevi, Ankara, 2011.
- Erdoğan, Mustafa, **Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- Erdoğan, Mustafa, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Hukuk Yayınları, Ankara, 2016.
- Erendil, Muzaffer, **Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990,
- Ergin, Muharrem **Orhun Âbideleri**, Hisar Kültür Gönüllüleri 2003.
- Ergin, Osman, **Türkiye Maârif Tarihi**, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Erkanlı, Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- Eroğul, Cem, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971, Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- Ertem, Barış, “*12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)*”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 14, 2018.
- Fârâbî, **El-Medînetü’l Fâzıla**, (Çev., Yaşar Aydın), Litera Yayınları, İstanbul, 2019.
- Findley, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Foucalt, Michel, **Özne ve İktidar**, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

- Friedrich, J. Carl-BRZEZİNSKİ Zbigniew, **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**, (Çev. Oğuz Onaran), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964.
- Gevgili, Ali, **Türkiye’de 1971 Rejimi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- Gezer, Ömer ve YEŞİL, Fatih, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Sürat Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma*”, **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, Cilt LII, İstanbul, 2018.
- Göksu, Sadık, **Darbeler Demirkıratlar ve 27 Mayıs**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1999.
- Gönlübol, Mehmet, **Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.
- Gözübüyük, Şeref, **Türkiye’nin Yönetim Yapısı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- Gülsoy, Ufuk, “*İslahat Fermanı*”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 19, İstanbul, 1999.
- Güneş, İhsan, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi*” **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. 41, İstanbul 2012.
- Gürdeniz, Cem, **Hedefteki Donanma**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Habermas, Jürgen, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, (Çev. Yakup Coşar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Hale, William, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- Hayek, Fredric August von, **Esaret Yolu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1948.
- Hayta, Necdet ve ÜNAL, Uğur, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)** Gazi Kitabevi, Ankara 2010.
- Heywood, Andrew, “Liberalizm”, **Siyasetin Temel Kavramları**, (Çev. Hayrettin Özler), Adres Yayınları, Ankara, 2015.
- Heywood, Andrew, **Siyasî İdeolojiler**, (Çev. Levent Köker), BB101 Yayınları, Ankara, 2016.
- Huntington, Samuel P., **Asker ve Devlet**. (Çev. K. Uğur Kızılaslan). Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004.
- Huntington, Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, New Haven: Yale University Press, 1969
- Işık, Hüseyin Murat, “*1921 ve 1924 Anayasal Düzenlemeleri Bağlamında Askeri Bürokrasinin Devlet Teşkilatı İçindeki Yeri*”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, 2003.
- İlhan, Suat, “*Osmanlı İmparatorluğu Askeri Yapısı İçerisinde Tanzimatın Yeri*”, **Belleten**, Cilt 55, Ankara 1991.
- İnalcık, Halil, “*II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor*”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Cilt 11, Sayı 45, Mayıs Haziran Temmuz, 2008.
- İnalcık, Halil, “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, **Belleten**, Cilt 28, Sayı 112, Ankara, 1964.
- İnalcık, Halil, **Osmanlı ve Modern Türkiye Araştırmaları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- İpekçi, Abdi ve COŞKUN, Ömer Sami, **İhtilalin İçyüzü**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1962.
- İpşirli, Mehmet, “Hayrullah Efendi, İmam-ı Sultani”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 17, İstanbul 1998.
- İSEN, Can Kaya, **Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat-21 Mayıs**, Tan Matbaası, İstanbul, 1964.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.

- Kahraman, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- Kahraman, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012.
- Kanca, Osman Cenk, “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 19, 2012.
- Kapani, Münici, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992.
- Kara, Hidayet, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, V. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Karataş, Murat, “Türkiye’de Asker-Sivil İlişkileri Bağlamında 12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümet Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, **Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2(3), 2019.
- Karatepe, Şükrü, **Anayasa Hukuku**, Savaş Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Karatepe, Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayınları, İstanbul, 1997.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Koca, Salim, **Selçuklular’da Ordu ve Askerî Kültür**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- Koçuş, Sadi, **12 Mart Anıları**, Cem-May Dağıtım, İstanbul, 1978.
- Koçer, Gökhan, “1990’lı yıllarda askerî yapı ve Türk dış politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 29 (1-2), 2002.
- Kongar, Emre, **Asker-Siyaset ilişkilerinde Unutulan Noktalar**, www.kongar.org
- Köse, İksan, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi ve TBMM’nin Açılışı” **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.
- Köse, Osman, “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)”, **Türkoloji Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2006,
- Kuran, Ercüment, “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976.
- Kuyurtar, Erol, “Jonh Locke”, **Siyaset Felsefesi Tarihi**, (Editör Ahu Tunçel-Kurtul Gülenç) Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2014.
- Küçük, Cevdet, “Bâbü’lî Baskını”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, 1991.
- Küçük, Cevdet, “Murad V.”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, Ankara, 2020.
- Linz, Juan J., **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev. Ergun Özbudun), Liberte Yayınları, Ankara, 2021.
- Locke, Jonh, **Hükümet Üzerine İnceleme**, Kısım 1.
- Mahmud, Raif Efendi, **Osmanlı İmparatorluğunda Yeni Nizamların Cetveli**, Haz. Arslan Terzioğlu – Hüsrev Hatemi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınevi, İstanbul, 1988.

- Mahmud, Şevket Paşa, **Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Tıpkı Basım, Ankara, 2018.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Mardin, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Marquez, Xavier, **Demokrasi Dışı Siyaset**, (Çev., İsmail Çekem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Mazıcı, Nurşen, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınları, İstanbul, 1989.
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi** (4. devre, Cilt 1, 1. fevkalâde toplantı 17 Şubat 1336), Ankara 1992.
- Mehmetçik, Hakan, “21. Yüzyıl için Caydırıcılık: Teori ve Pratikte Neler Değişti?”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 2015.
- Mert, Özcan “Âyan” TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, 1991.
- Meşe, Osman, **Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratikleşmesi**, Nobel Bilimsel Eserler, İstanbul, 2017.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt 12, Birleşim 70, 12.03.1971,
- Moskos, Charles, “*What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective*”, Parameters,
- Nergiz, Bilal, “II. Dünya Savaşı Sonrası Dünyadaki Askeri Darbeler”, **II. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi**, Kırıkkale, 2018.
- Okumuş, Ejder, “II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 14, İstanbul, 2002.
- Onar, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları** Hak Kitabevi, Cilt II, İstanbul, 1966.
- Ortaylı, İlber, **Avrupa ve Biz**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.
- Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2013.
- Öğreten, Ahmet, **Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Önal, Tekin, “27 Mayıs İhtilali’nin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (1961-1965)”, **Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2017.
- Örs, Birsan, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, Der Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Öymen, Örsan, **Bir İhtilal Daha Var**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.
- Özbudun, Ergun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Özbudun, Ergun, **Study on Democratic Control of Armed Forces Civilian Control of the Military: Why and What?**, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu Yayını, Strasbourg, 2007.
- Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2000.
- Özcan, Abdülkadir, “II. Mahmud Zamanında Yeniçeri Ocağı’nın İlgasından Önce Kurulan Talimli Askeri Sınıf”, TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul, 1995. ÖZCAN, Abdülkadir, “Eşkinici”, TDV. **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul, 1995.

- Özdağ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Özdağ, Ümit, **Ordu- Siyaset İlişkisi**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.
- Özdemir, Hikmet, **Rejim ve Asker**, Afa Yayınları, Ankara, 1989.
- Özdemir, Hikmet, **Siyasal tarih (1960–1980), Çağdaş Türkiye 1908–1980 Türkiye tarihi:4**, (Ed. Sina Akşin), Cem Yayınları, İstanbul, 2008.
- Öztürk, Cemil, “*İdâdî*”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 21, İstanbul 2000.
- Öztürk, Cemil, “*Rüşdiye*”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 35, İstanbul 2008.
- Paker, Evren Balta ve AKÇA, İsmet, **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Parla, Taha, **Türkiye’de Anayasalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Parla, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, İletişim Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 1991.
- Paye, Jean-Claude, **Hukuk Devletin Sonu** (Çev. G. Demet Lüküslü) İmge Kitabevi, Ankara, 2019.
- Pion-Berlin, David, “*Military Autonomy and Emerging Democracies in South America*”, **Comparative Politics**, Volume 25, Number 1, 1992.
- RAND, Ayn, “*Kapitalizm Nedir?*” **Yeni Forum**, Cilt 11, 1990.
- Raynaud, Philippe ve Rials, Stéphane, **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, (Çev. İsmail Yerguz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Raynaud, Philippe, “*Liberalizm*” **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**, (Haz. Philippe Raynaud, Stephane Rials), İstanbul, 2017.
- Sakallıoğlu, Ümit Cizre, “*The Anatomy of the Turkish Military’s Autonomy*”, **Comparative Politics**, Cilt 29, Sayı 2, 1997.
- Salep, Mustafa, “*Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 52, 2017.
- SENCER, Muzaffer, “*Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler*”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3, Ankara, 1984.
- Serenli, Abdullah, “*Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri*”, **Ocak** 2014,
- Sevil, Muharrem, **Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, Ankara, 2005.
- Seyhan, Dündar, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.
- Shaw, Stanford, “*The Established Ottoman Army Corps Under Sultan Selim III (1789-1807)*”, **Der Islam**, Sayı 40,
- Sığrı, Ünsal, “*Ulusal Güvenlik Hizmeti ve Savaşın Sevk ve İdaresi Kapsamında Askerlik Kurumunun ve Subaylık Mesleğinin Analizi: Dünyada Ve Türk Toplumunda Askerliğe Bakış*”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 2005.
- Siebold, Guy L., “*Core Issues and Theory in Military Sociology*”, **Journal of Political & Military Sociology**, 2001.
- Soysal, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1997.
- Soysal, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Soysüren, Ali Haydar, **12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Storer, Colin, **Weimar Cumhuriyeti’nin Kısa Tarihi**, (Çev. Sedef Özge), İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Sunay, Cengiz, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri**, Orion Yayınevi, Ankara, 2010.
- Şahin, Hakan, **Türkiye’de Asker, Toplum ve Siyaset**, Beyoğlu Kitabevi, İstanbul, 2021.

- Şengöz, Murat, “*Askeri Teşkillerde Silah Arkadaşlığının Tesisi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma*”, **Enderun Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 2020.
- TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Raporu**, 2012.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 142. Birleşim, 1922.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, 4.3.1341, Sayı:87.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, C.XVII, 14 Mayıs 1945.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, C.XVIII, 11 Haziran 1945.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, C.XX, 1 Kasım 1945.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Sayı:87, 4.3.1341.
- TİMUR, Taner, **Türkiye’nin Uzun On Yılı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.
- Tunaya, Tarık Zafer **Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tuncel, Gökhan, - Demirhan, Yılmaz, “*15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnamelerinin Kamu Yönetimine Etkisi*”, **Birey ve Toplum Dergisi**, Sayı 16, 2018.
- Tuncer, Erol, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999**, TESAV, Ankara, 2002.
- Turan, İlter **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, İstanbul, 1986.
- Turan, İlter, **Silahlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Der Yayınları, İstanbul
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, (211 Sayılı), 1961, madde 13.
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, (211 Sayılı), 1961, madde 35.
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, (211 Sayılı), 1961, madde 122.
- Türkmen, Zekeriya “*Kuleli Vakası*”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, Ankara, 2002.
- Uca, Alaaddin, “*Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi*”, **Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt 7, Sayı 61, 2020.
- Uçarol, Rıfat, “*Küçük Kaynarca Andlaşması’ndan 1839’a Kadar Osmanlı İmparatorluğu*”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, Cilt 11, İstanbul 1993.
- US Army War College, Volume 31, Issue 2, 2001.
- Ünal, Uğur, “*20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri*”, **Belleten**, Cilt LXXIII, Sayı, 267, Ankara 2009.
- Ünal, Uğur, “*III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi*”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1 Sayı: 1, (Şubat 2003)
- Ünal, Uğur, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Üskül, Zafer, **Siyaset ve Asker**, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.
- Vilfredo, Pareto, **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması**, (Çev. Merve Zeynep Doğan), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.
- Weiker, Walter F., **1960 Türk İhtilali**. (Çev. M. Ergin), Cem Yayınları, İstanbul, 1967.
- Yayla, Atilla, “*15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi*”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 2018.
- Yıldırım, Mutlu “*Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri*”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 2019.

- Yılmaz, Veli ve UYSAL, Mehmet, **Atatürk'ün Ordu, Askerlik, Harp ve Sulh Hakkındaki Düşünceleri ve Genç Subaylara Öğütleri**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993.
- Yücel, M. Serhan, **Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.
- Yüksel, Erol, "27 Mayıs Askerî Müdahalesinin Meşruiyeti ve Meşruluk Kazandırma Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, Ocak 2021.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

III. Gazeteler ve İnternet Linkleri

- Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 7-8 Haziran 1950.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 21.12.1955, s.1.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ağustos 1957.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ekim 1957.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 08 Ekim 1958.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ekim 1958.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Kasım 1958.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1958.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri**, 13 Mart 1971.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mart 1971.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1971.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Aralık 1973.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ocak 1974.
- Milliyet Gazetesi**, 14.12.1964.
- Milliyet Gazetesi**, 13 Ekim 1969.
- Milliyet Gazetesi**, 15 Ekim 1973.
- Milliyet Gazetesi**, 1 Nisan 1975.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği*, Resmi Gazete, 22.09.1971, No:13964.
- Resmi Gazete**, 8 Haziran 1950, No.7527.
- Ulus Gazetesi**, 8 Ocak 1946 (<https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1946-01-08/2>).
- Zafer Gazetesi**, 7 Haziran 1950.
- Zafer Gazetesi**, 12 Haziran 1950.

Zafer Gazetesi, 27 Haziran 1950.

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-cumhuriyetinin-ilk-darbesi-27-mayis/578371>.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM___/d00/c002/tm__00002034.pdf.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100003.pdf

<https://www.star.com.tr/tarih/tarihte-kara-leke-yassiada-yargilamalari-haber-1425154/>.

<https://www.yenisafak.com/secim-1957>.

<https://www.yenisafak.com/secim-1965>.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10525.pdf>) 12.06.1960 tarihli, 1 no.lu Kanun.

<https://www.yenisafak.com/secim-1961>

<https://www.yenisafak.com/secim-1965>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14379.pdf>

<https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiyede-ohal-sona-erdi/1208010>

<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1963-243-nrm.pdf>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13964.pdf>

<https://www.yenisafak.com/secim-1973>

11541_1.pdf (resmigazete.gov.tr)

14239.pdf (resmigazete.gov.tr)

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>

<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss497.pdf>

Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü (resmigazete.gov.tr)

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14257.pdf>

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.8.pdf>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13572.pdf>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10702.pdf>

<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=211&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=4>

<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-1.pdf>

<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11286.pdf>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18218.pdf>
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2945.pdf>
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.6.pdf>
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17985.pdf>
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6756.pdf>
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161125-7.pdf>
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200331-1.htm>
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=34399&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
<https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-04-16-02-19-5577098.pdf>
<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170211-1.htm>
<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>
<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>
<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>
<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>
<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8&MevzuatTur=19&MevzuatTertip=5>
<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731-1.htm>
[https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200723-7.htm\)](https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200723-7.htm)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2803.pdf>
https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?Donemler_id=2&NormunTurler_id=14&KararAramaRaporu=1
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1300659-chp-khklari-aymye-goturdu>
<http://www.baskahaber.org/2016/07/klcdaroglu-feto-teror-orgutunun.html>
<https://www.aksam.com.tr/siyaset/kilicdaroglundan-sasirtan-baskanlik-aciklamasi/haber-523410>
<https://www.karar.com/bahceli-baskanlikla-gelinirse-anayasaya-sicak-bakmayiz-79524>
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1308572-bahceli-baskanlik-inadi-surecekse-2-secenek-var>
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1284786-kemal-kilicdaroglu-tsk-duzenlemesi-duzelmezse-anayasa-mahkemesine-gideriz>
https://iys.chp.org.tr/Public/eposta/Attachment/kanun-hukmunde-kararname_3.pdf
<https://www.yolculukhaber.net/asil-hedef-laik-turkiye-cumhuriyetini-yikmak-chpden-cumhurbaskanligi-kararnamelerine-tepki>
<https://www.hukukihaber.net/siyaset/chpden-kararnamelere-ozel-ekip-h218209.html>

EK 1. (Devam) 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak ve çeviri yazısı. BOA. HAT. 35242.

(Sened-i İttifak)

[1808]

Bismillâhirrahmânirrahim

Sûret-i hatt-ı hümâyûn

Esta'îzü billâh "lev enfakte mâ fi'l-ardı cemî'an mâ ellefte beyne kulûbihim velakin Allâhu ellefe beynehüm" nass-ı celîli mantûkunca dîn ü Devlet-i Aliyye ve millet-i beyzâ-yı Muhammediyenin ihyâsı ittifâk ve i'tilâf-i kulûb-i erkan ve vükelâya menût ve bi- inâyeti'llâhi Teâlâ bu maksûdun husûlû dahi işbu uhûd ve mevâsîk-ı müteyemminenin ale'd-devâm îfâ ve icrâsıyla meşrût idüğü emr-i âşikârdır. Binâenaleyh işbu ittifâk senedinde muharrer uhûd ve şerâit-i ma'lûmenin bi-fazl'i'llâhi Teâlâ harf be-harf icrâ ve îfâsına bi'n-nefs zât-ı hümâyûnum müte'ahhid olmağla Sadr-ı âzâmım ve Şeyhü'l-İslâmım ve vüzerâ ve ulemâ ve vükelâ-yı devletim ve hânedân-ı Memâlik-i Mahrûsam taraflarından dahi esta'îzü billâh "ve'l-mûfûne bi-ahdihim izâ âhedû" emr-i şerîfine imtisâlen uhûd-ı mezkûre hâric ve dâhilde düstûru'l-amel tutularak harf be-harf icrâ ve îfâsına hasbeten lillâh bezl-i vüs' ve kudret oluna, hilâfına ednâ hareket ve ma'âzallâhu Teâlâ fesh-i ahde cesâret eder bulunur ise min-kıbeli'llâh müstehakk-ı lânet ve dâreynde giriftâr-ı vehâmet ve ukûbet ola.

Elhamdüli'l-lâhillezî eyyede'l-İslâme bi-ricâlin kâmû âlâ sâkın vâhidin ve ittifâkin ve's-salâtü ve's-selâmu alâ seyyidinâ Muhammedin ellezî raf'ea an-ümmetihî e'n-nifâk ve's-şikâk ve alâ âlihi ve ashâbihî'llezîne ictehedû fi sebîlihî bi'l-vifâk,

Ammâ bâ'd sebeb-i tahrîr-i kitab-ı meyâmin-nisâb oldur ki,

Cümlelerin velî-nimeti olan Devlet-i Aliyye-i Osmâniye saltanat-ı Muhammeddiye olup bâ- avn-i hazret-i Hüdâ ibtidâ-i zuhûrundan ilâ-yevminâ hâzâ mazhar olduğu fütûh ve gâlibiyet ve şân u şevket-i ittihâd ve ittifâk ve ref'-i nefsanîyet ve şikâk ile hâsıl olduğu vâreste-i kayd-ı işâret iken bir müddetden beri iktizâ-yı gerdîş-i çarh-ı gerdân ile şirâze-i eczâ-yı nizâm perişân ve vükelâ-yı devlet beyninde ve taşra memâlik hânedânları miyânında esbâb-ı şettâdan nâşî nefsanîyet ve şikâk hâlâtı nümâyân olmak mülâbesesiyle Saltanat-ı Seniyye'nin kuvveti sûret-i teşettüte mübeddel ve dâhilen ve

hâricen nüfûzu muhtel ve bu hâlet bâ-yı gedâ ve âlâ ve ednâ hakkına yani umûmen millet-i beyzâ-yı Ahmediyeye mûris-i vehn ve halel olmağla refte refte ne sûret-i kerîheyi muntic olduğu ve bi-gayr-ı hakkın vâki' olan fazâyih-i ma'lûme takribiyle esas-ı saltanat münderis olmak rütbesine vardığı i'tirâf-gerde-i sığâr ve kibâr olup "fâ'tebirû yâ ulil- ebsâr" nass-ı celîli's-şânı üzere sevâbık-ı mu'âmelâtdan ahz-i ibret ve deâyim-i nizâm-ı dîn ve devleti ikâme ve ihyâ ve îlâ-yı kelimetullâhi ulyâ niyet-i hayriyesiyle bu teşebbüsün ittifâka tebdîline ve ol vechile Devlet-i Aliyye'nin kuvvet-i kâmile-i esbâbını istihsâl ve ızhâra bezl-i makderet eylemek uhde-i diyânet ve zimmet-i sadâkate mütehattem ve vâcib olduğunu cümlemiz derk ve iz'ân-birle mecâlis-i müteaddide akd olunarak cümlemiz yekvücûd ve ittihâd ve ittifâk ile ihyâ-yı dîn ü devlete sârîf-ı vüs' ve mechûd olup ikmâl-i kuvvet-i zâtiye ve mevâdd-ı sâire-i mülkiyeyi müzâkere ve zevâbıt-ı hasenesini şîrâze-i bend-i istişâre eylediğimize mebnî işbu ittifâk şerâitini dahi ber-vech-i âti senede rabt ve tevsîk etmişizdir.

Şart-ı evvel, şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü kudretlü velî-nimet-i âlem veli-nimetimiz efendimiz hazretleri kutb-ı dâire-i devlet-i ebed-müddet olmalarıyla gerek zât-ı şevket-simât-ı mülûkânelerine ve gerek teşyîd-i bünyân-ı şân-ı saltanat-ı seniyyelerine hazret-i Rabbül'-âleminin lütf-ı ihsânına istinâden ve imdâd-ı rûhâniyyet-i cenâb-ı Risâlet-penâhiye tevessülen cümlemiz müteahhid ve zâmin olup vakten mine'l-evkat gerek vüzerâ ve ulemâ ve ricâl ve hânedân gerek bi'l-cümle ocaklar taraflarından kavlen ve fiilen ve sırran ve alenen bir gûne ihânet ve hilâf-ı emr-i rızâ tavır u hareket zuhûr eder ise bâde't-tahkîk cesâret edenin te'dîb ve ibret kılınmasına dâhilen ve hâricen cümlemiz bi'l-ittifak ikdam ve gayret edip bu maddede her kimden müsâmaha zuhûr eder ise onun dahi bi'l-ittifak te'dîb ve tenkîline cidd-i tâmm oluna ve bu dâire-i ittifâka dâhil olmayan bulunur ise cümlemiz ona davacı olup kavlen ve fiilen şart-ı ittihâda riâyet eylemesine ve dâhil olmasına cümle tarafından cebr oluna. Velhâsıl şevket-meâb efendimizin gerek zât-ı hümayûnlarına ve gerek mülk ve kuvvet-i Saltanat-ı Seniyye ve evâmir ve merâzi-i aliyyelerinin muhâfazasına ve ihânet ve fesaddan vikâyesine mâlen ve bedenlen cümlemiz umûmen taahhüd ve tekeffül edip kendilerimiz hayatta oldukça zâtlarımız ve hayatta olmadıkça evlâd ve hânedânlarımız zâmin ola ve bu vechile cümle hakkında hüsn-i teveccüh-i hazret-i pâdişâhî derkâr olmağla ifâ-yı levâzım-ı şükür-güzârî ve hizmet-kârîye ale'd-devam sarf-ı yârâ-yı liyakat kılına.

Şart-ı Sâni, Devlet-i Aliyye'nin bekâsı ve kuvvet ve şevketinin tezâyüdü cümlemizin zât ve hanedânlarımıza mâbihi'l-beka olduğuna binâen cümlemiz beyninde bi'l-müzâkere karar verildiği üzere tezâyüd-i kuvvet-i saltanat için memâlik-i hakaniyeden tahrîri tertîb olan asâkir ve neferâtın mecâlis-i müzâkerâtda verilen nizâm mücebince devlet askeri olarak tahrîr ve tekmîline ve ale'd-devâm bekâsına cümlemiz sa'y u ikdâm edip nizâm ve râbitalarına dâhilen ve hâricen mecmû'-ı erkân ve hademe ve hânedânân cidd-i tâmm eyleyeler. Ve işbu asker tertibi maddesi kıvâm-ı dîn ü devlet için ittîfak-ı ârâ ile karar bulmuş olduğuna mebnî inkilâbât-ı zaman ile bu hasâretten yahud şöyledir böyledir deyu tahrîk erbâb-ı fesâd ve hased ile tağyîrini kimesne tecvîz eder ve ocaklar tarafından itiraz ve muhalefet olunur ise cümlemiz ale'l-umûm dâvâcı olup takbîh ve fesh ve tağyîrine cesâret değil feth-i şukka edeni hâin bilip ale'l-ittîfak te'dîb ve def' ü ref'ine cümlemiz ikdâm ve gayret eyleye ve bu babda birimiz muhâlefet eylemeye ve Devlet-i Aliyye'nin her ne taraftan olur ise olsun düşmanı zuhûrunda umûmen mukâbelesine sür'at-ı azîmet ve ref' ve tenkîline sarf-ı makderet etmek esâs-ı nizâmdan olmağla bu usûlün bir vakitte mugâyir-i hareket vâki' olmaya.

Şart-ı Sâlis, kıvâm ve ferr ü saltanat cümlemizin akdem-i âmâli olup bu bâbda ale'l-ittîfak gayret eylemeye müteahhid olduğumuza binâen tezâyüd-i kuvvet için teksîr-i askere ikdâmımız misillü gerek beytülmal-i müslimînin ve gerek vâridât-ı Devlet-i Aliyye'nin muhafazasına dahi müteahhid olup mahallerinden tahsîl ve te'diyesine ve telef ve hasardan vikâayesine ve evâmîr ve ahkâm-ı Pâdişâhînin infâz ve icrâsına ve her kim muhâlefet ve adem-i itâ'at izhâr eder ise bi'l-ittîfak te'dibine cümlemiz müteahhid ve mütekeffil olmağla bu usûle dâimâ riâyet oluna.

Şart-ı Râbi', Devlet-i Aliyye'nin öteden beri usûl-i nizâm ve kanunu kâffe-i emr ve nehy-i pâdişâhî hâric ve dâhil cümle erkân ve vükelâyâ makam-ı vekâlet-i mutlakadan sudûr etmek sûreti olmağla bâdezîn herkes büyüğünü bilip vazîfesinden hâric umûra tasaddî eylemeye ve kâffe-i emr ve nehy makam-ı Sadâret-i uzmâdan sudûr eyleye ve ol emir ve nehiy, emir ve nehy-i pâdişâhî bilinip hilâfına kimesne cesâret etmeye ve her kim umûrundan hâric ve memuriyeti olan maslahatdan ziyade aharın memuriyetine tasaddî eder ise cümlemiz dâvâcı olup fûlan maslahat fûlanın memuriyeti iken fûlan zât şu vechile müdahale etmiş deyu ol memuriyetden ref' olunmasına ve taarruzâtın ale'l-umûm ref' iyle her umûr makâm-ı vekâlet-i mutlakaya arz ve istîzân olunarak emir ve re'y-i Sadâret-penâhî üzere olunmağa cümlemizin taahhüdünden başka makam-ı

Sadaret-i uzmâdan dahi hilâf-ı kanûn ve muhill-i taahhüd irtikâb ve irtişâ ve gerek taşraya ve gerek umur-ı dâhiliyeye müteallık Devlet-i Aliyye'ye 'âcilen ve âcilen muzur olacak sâir gûne mekârihe ibtidâr olunur ise cümlemiz davacı olup bi'l-ittifak men'ine ikdâm eylememiz şart ola ve men'ini bana söylediler deyu ol vekîl-i mutlak söyleyenlerden birisine azv-i müfteriyât ile nefsâniyet eder ise onun dahi men'ine ve muhâfazasına cümle tarafından taahhüd olunmağın bunlara dahi dâimâ mürâ'â[t] oluna.

Şart-ı Hâmis, Zât-ı hümâyûnun ve kuvvet-i saltanatının ve nizâm-ı devletin muhâfazasına cümlemiz kefil ve müteahhid olduğumuz misillü gerek memâlik hânedânları ve vücûhun vücûh-ı Devlet-i Aliyye'den ve gerek dâhilde olan ricâl ve erkân-ı devletin birbirinden emniyeti şart-ı a'zam ve tahsîl-i emniyet ve itmînân dahi cümlelerin ittihad ve ittifakıyla birbirlerine kefâlet ve zamanına mütavakkıf idüğü emri gayr-ı mübhem olmağla bu dâire-i ittifaka dâhil olan gerek hânedânân ve gerek âyânân ve gerek vükelâ ve ricâl ve erkân birbirlerinin zâtına ve hânedânına zâmin ve kefil ola şöyle ki hânedânlardan birisine hilâf-ı şart-ı ittihad bir hareketi zuhûr etmedikce taraf-ı Devlet-i Aliyye'den veyahud taşralarda vüzerâ ve birbirlerinden bir gûne taarruz ve ihânet ve sû-i kasd vukû'a gelir ise uzak yakın denilmeyip cümlemiz davacı olarak mütecâsir olanın te'dîb ve ref'ine bi'l-ittifak ikdâm oluna ve kendileri hayatda iken kendilerine ve ba'del-vefât hânedânlarının bekâ ve muhâfazasına cümle vükelâ zâmin ve müteahhid olmalarıyla ol hânedânlar dahi zîr-i idârelerinde olan âyânlara ve vücûha müteahhid ve zâmin ola ve o makûle âyân ve vücûha hânedânlardan birisi tama'an veyahud vech-i âhar ile nefsâniyeten bir gûne sû-i kasd etmeyip eğer hilâf-ı taahhüd ve rıza bir gûne cünha ve hıyâneti zâhir olur ise bade't-tahkîk ve makâm-ı mutlakadan bi'l-istîzân def' ve ref'ine ol hânedân ikdâm edip yerine âharını intihâb eyleye ve herkes uhdesine muhavvel mahall-i hudûdundan hâric bir karış mahalle taarruz ve taaddî etmeyip her kim tecâvüz eder ise uzak yakın denilmeyip cümle davacı olup men' eyleyeler ve mütenebbih olmaz ise bâis-i şikâk olanın ref' ve tenkîline bi'l-ittifak ikdâm oluna ve cümle vücûh ve hânedânlar ve âyân-ı memâlik yek vücud olup ale'l-ittifak def'-i ihtilâl ve şikâka şedd-i nitâk eyleyeler ve her kim fukaraya zulm ve taaddî eder ve şeriât-ı mutahharanın icrâsına muhâlefet eyler ise onun dahi te'lîf ve terbiyesine bi'l-iddihad sa'y oluna ve cümle hânedânlar ve âyânlar hakkınai bu vechile tekeffül olunduğu misillü vükelâ ve ulemâ ve ricâl ve hademe-i saltanata dahi vakten minel evkat tahrîk ve fesâd ile bir taraftan bir gûne

ihânet ve sû-i kasd vukû'a gelmemesine ve te'dîbini mûcib cünhası cümle indinde gereği gibi taayyün etmedikce nefsâniyeten tekdîr olunmamasına ve zât ve hânedânlarına cümle hânedânân ve vücûh kefil ve müteahhid olmalarıyla bir vakitte hilâfına hareket olunmaya ve eğer hasbe'l-beşeriyye birinin cünhası zuhûr eder ise ol cünha cümle indinde bade't-taayyün makâm-ı Sadaret'den töhmete göre te'dîb oluna

Şart-ı Sâdis, Asitâne'de ocaklardan ve sâirden bir gûne fitne ve fesâd hâdis olur ise bilâ istîzân cümle hânedânlar Asitâne'ye vürûda şitâb edip mütecâsir olanların ve ol ocağın kaldırılmasına yani o makûle fitne ve fesâda bâdi olan sınıf veyahud şahıs tahkîk olunup eğer sınıf ise bu defa bâis-i fiten olan Boğaz Kalesi neferâtının kaldırıldığı misillü kendileri kahır ve tenkîl ve dirlik ve esâmîleri ref' olunmak ve eşhâsdan ise her ne tabakadan olur ise olsun bi't-tahkîk idam olunmak husûsuna cümle hânedânân ve vücûh-ı memâlik müteahhid olup ve cümle Asitâne'nin emniyetine ve istihsâl-i asâyişine kefil olmağa ve bu râbita-i kaviyye ne makûle esbâba tevakkuf eyler ise istihsâline bi'l-ittifak ve ale'd-devam ikdâm ve gayret oluna.

Şart-ı Sâbi', fukara ve reâyânın himâyet ve siyâneti dahi esas olduğuna nazaran hânedânân ve vücûh tarafından zîr-i idârelerinde olan kazaların asayişine ve fukara ve reâyânın tekâlifleri emrinde hadd-i i'tidâl riâyet husûsuna dikkat olunmak lazımeden olmağla def'-i mezâlim ve ta'dîl-i tekalif husûsuna vûkelâ ve memâlik hânedânları beyenlerinde bi'l-müzâkere ne vechile karar verilir ise onun dahi devam ve istikrârına ve mugâyiri olarak zulüm ve taaddî vukû'a gelmemesine i'tina oluna ve her hânedân yek diğerin haline nezâret birle hilâf-ı emir ve rıza ve mugâyir-i şeriât-ı garrâ zulüm ve taaddî eder olur ise sâlimen ani'l-garaz Devlet-i Aliyye'ye ihbâr eyleyip bi'l-ittifak men'ine ikdâm oluna.

İşbu şerâit-i seb'aya bi'l-müzâkere karar verilip hilâfına hareket olunmamak üzere kaseb billah ve ahd bi'r-resûl vâki' olmağla hıfzan li'l-mevâsik işbu sened-i mu'teber ketb ve tevsîk olundu. Fe-men beddelehû ba'de mâ-semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yübeddilûne inne'llâhe semî'un alîm.

Hurrire fî evâsıtı şehri Şa'bâni'l-mu'azzam sene selâse ve işrîn ve mi'eteyn ve elf. Min hicreti men lehû'l-izzü ve ş-şeref.

İşbu sened-i mu'teberin hâvî olduğu şerâit dîn ü Devlet-i Aliyye'nin bi-avnihi Teâlâ te'yîd ve ihyâsı emr-i ehemmine esas olup ale'd-devam düstûrül-amel tutulması vâcib olmağla tebeddül-i zaman ve zevât ile tağyîri mümkün olamamak için makâm-ı

Sadaret ve mesned-i fetvâyı bundan böyle teşrîf edecek zevât dahi ibtidâ-yı nasb ve mesnedlerine ku'ûdlarında bu sened[i] hatm ve imza edip harf be-harf icrâsına ikdâm eyleyeler ve hîn-i tebeddülde meşgale takrîbiyle işbu hatm-i sened maddesi teehhür-i kesb etmemek için gerek vekâlet-i mutlaka ve gerek meşihat-i İslamiyye tebeddül ettiği gibi der-akab beylikcî-i Dîvân-ı Hümâyûn bulunanlar asıl senedi kalemden alıp kethüda ve reis-i vakt olanları ihdâr birle vekâlet-i mutlaka veyahud Meşihat-i İslamiyye mesânîdine ku'ûd eden zâta hatm ve imzâ ettirmek üzere bu nizâm dahi Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne kayd ile düstûrî'l-amel tutula ve işbu senedin iktizâ edenlere sûretleri verileceğine mebnî bir sûreti nezd-i ferd-i cenâb-ı tâcdârîde mahfûz olup dâimen ve müstemirren icrâsına bizzat şevket-me'âb efendimizin nezâret-i seniyyeleri şâmil ola.

El- Müteahhid bimâ-fihi Mustafa Sadrazam Câ-yi mühür	El- müteahhid bi-icrâ-i mâ- yahvihi Mehmed Salihzâde Ahmed Esad ufiye anhumâ Câ-yi mühür	El- müteahhid bi-icrâ-i mâ- yahvihi Es-Seyyid Abdullah Ramiz Kapudân-ı derya Câ-yi mühür	El- müteahhid mâ-yahvihi Abdurrahman el-Vezir Vali-i Anadolu Câ-yi mühür	El- müteahhid-i bi-mâ hurrire fihi Mehmed Derviş el- Kadı bi- asker-i Rumeli Câ-yi mühür	El- müteahhid-i bi-icrâ-i mâ- yahvihi Dürrîzâde es-Seyyid Abdullah en- Nakîb ale'l- eşrâf Câ-yi mühür
Teallaka nazarî bimâ- fihi festesvebehû ve taahhüd-i alâ mâ yahvihi, herrerehû El-abdü'd-dâi li Devleti'l- Aliyye Emin Paşazâde	El-müteahhid bimâ hurrire fihi Hafız Ahmed Kamilî el- kâdî bi-asker- i Anadolu Câ-yi mühür	El-müteahhid bimâ hurrire fihi Mehmed Tahir el-kâdî bi- dâri'l-hilâfeti'l- aliyye Câ-yi mühür	Ve ene mine'l- müteahhidîn Mustafa Refik kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Câ-yi mühür	Ve ene mine'l- müteahhidîn Mustafa Ağa- yı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âlî Câ-yi mühür	

Mehmed Emin el- mensub bi rütbe-i Sadaret-i Rumeli Câ-yi mühür					
Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn
Mehmed Emin Behic ed-defterî Câ-yi mühür	Es-Seyid Mehmed Said Galib Reisülküttâb Câ-yi mühür	Mustafa Reşid Kethüdâ-yı Rikâb-ı Hümâyûn-ı sâbık Câ-yi mühür	Es-Seyid Ali Nâzır-ı Umûr- ı Bahriye Câ-yi mühür	Es-Seyid Mehmed Tahsin Ser- çavûşân-ı Dergâh-ı Âlî Câ-yi mühür	Mehmed Emin Rûzname-i evvel Câ-yi mühür
Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn
Süleyman Cabbarzâde Câ-yi mühür	İsmail Sirozî Câ-yi mühür	El-Hac Ömer Karaosmanzâde Câ-yi mühür	Ahmed bâ- pâye-i Muhasebe-i evvel Câ-yi mühür	Mehmed Ağa-yı Sipâhiyân-ı Dergâh-ı Âlî Câ-yi mühür	Mehmed İzzet Beylikçi-i Dîvân-ı Hümâyûn râkimü'l- hurûf Câ-yi mühür

Ve ene mine'l- müteahhidîn	Ve ene mine'l- müteahhidîn				
Hüseyin Hüsnü Amedi-i Dîvân-ı Hümâyûn Câ-yi mühür	Mustafa Mirivâ-i Haremeyn Câ-yi mühür				

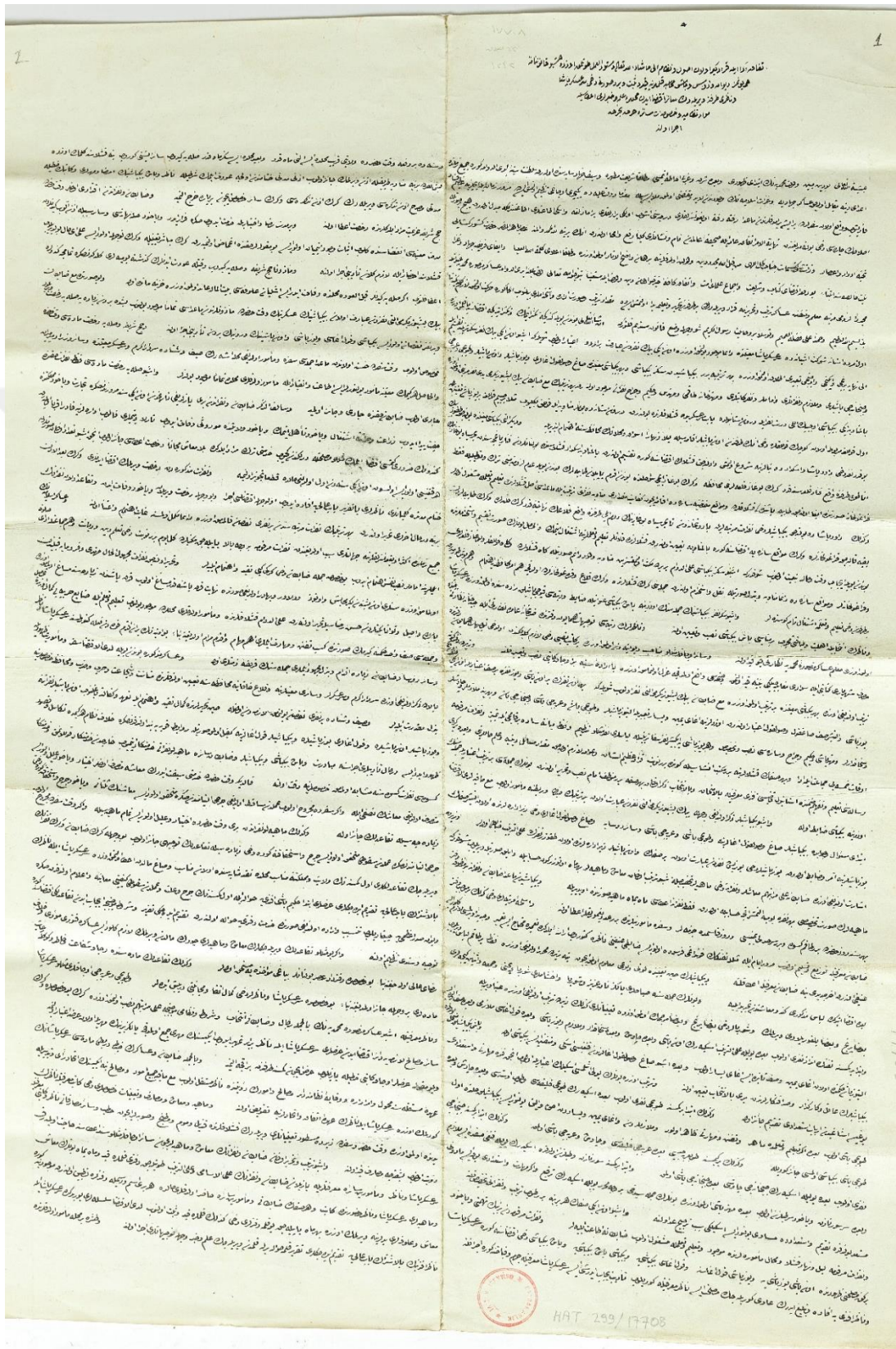
Sened-i İttifak sûretidir ki mahtûm ve mümzâ olan aslıyla harf be-harf mutâbıkdır.

El-fakîr Mehmed İzzet

Beylikçi-yi Dîvân-ı Hümâyûn hâlâ

(Mühür) İnne'l-**izzete** lillâh

BOA. HAT. 35242.

EK-2. (Devam) 1827 Yılında Kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye
Kânûnnâmesi. BOA. HAT. 299/17708.

Birçok uygunsuz işlere bulaşıp itaatsizlikte haddi aşan Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilerek yerine Serasker Paşa maiyetinde on iki bin neferden oluşan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" isminde kurulacak ordunun her türlü tertibat, levâzımât ve masraflarına ait kanunname

24 Temmuz 1827

İttifâk-ı ârâ ile karârgâr olan usûl ve nizâm ilâ mâşâallahu Teâlâ düstûru'l-amel tutulmak üzere işbu kanunnâme-i hümayûnumuz Dîvân ve Ruûs ve Başmuhâsebe kalemlerine kayd ve sebt ve birer sûreti dahi ser-asker paşa ve nâzırı tarafına verilerek sâir iktizâ eden mahallere ilmühaberleri i'tâsıyla mevâdd-ı nizâmiyye ve husûsât-ı sâire harf be-harf icrâ oluna.

Bi-meşiyeti'llâhi Teâlâ bu dîn-i mübîn ve devlet-i Muhammediyye'nin ibtidâ-yı zuhûru ve ba'dehû şark ve garbı ihâta etmesi mutlakâ şerî'at-ı mutahhara ve seyf-i cihâd sâyesinde olarak Saltanat-ı Seniyye-i ebediyyü'd-devâma göre cemî'-i zamanda a'dâ-yı dîne mukâbil olacak asâkir-i cihâdiyye ve guzât-ı İslâmiyyenin vücûdundan lâ-büd ve muktezî olmak mülâbesesiyle mukaddemâ Devlet-i Aliyye'de Yeniçeri Ocağı tanzîm olunmuş ise de mürûr-ı zamân ile içlerine azîm fesâd karışıp vâki' olan seferlerde bir işe yaramadıklarından mâadâ refte refte uygunsuzlukları derecesini aşip evvelki yararlıkları yaramazlığa ve eski itâatleri itâatsizliğe mübeddel olarak hiçbir sûretle ıslâhın çâresi dahi bulunamadığından nihâyetü'l-emr ittifâk-ı âmme ile sahîfe-i âlemden nâm ve nişânları külliyyen ref' ve imhâ olunarak onun yerine li'llâhi'l-hamd ve'l-minne asr-ı bâhirü'n-nasr-ı hazret-i kişver-güşâyî nuhbe-i edvâr ve a'sâr ve zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı zıllu'llâhî min kibelî'llâh müceddid-i dîn ü devlet olduklarına burhân-ı vâzıhu'l-âsâr olmak üzere mutlaka i'lâ-yı kelimetu'llâhi'l-ulyâ ve îfâ-yı farîza-i cihâd ü gazâ niyyet-i hâlisasına ibtinâen bu def'a iktizâ-yı kitâb ve şerî'at ve icmâ'-ı ulemâ-yı ümmet ve ittifâk-ı kâffe-i hayrâhân-ı dîn ü devlet ile müsta'înen bi-tevfiki'llâhi Teâlâ Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devâma Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye unvânıyla müceddeden lüzûm-ı mertebe muallim ve mütefennin asâkir tertîb ve tahrîrine karâr verilerek bir taraftan tahrîr ve ta'lîme bed' olunmuş ise de mikdâr-ı tertîb ve sûret-i idâre ve istihdâmları bilinip ona göre hareket olunmak

lâzım geldiğine binâen bed'en bismi'llâhi'l-azîm ve hamden alâ fazlihî'l-amîm ve tevessülen bi-rûhâniyyeti Resûli'l-kerîm şu vechile vaz'-ı kânûn-ı müstedîm kılınır ki; inşâallahu Teâlâ bundan böyle gitdikçe tekessür etmek ve tekessür etdikçe iktizâsına bakılmak üzere evvel-emirde Âsitâne-i şevket-âşiyânede ser-asker paşa ma'yyetinde dâimâ mevcûd bulunmak üzere on iki bin neferden ibâret bir ordu i'tibâr olunup şöyle ki işbu on iki bin nefer sekiz tertîbe taksîm ile ilâ nihâye birinci ve ikinci ve üçüncü ta'bîri itlâk olunmak üzere beher tertîbe birer binbaşından sekiz binbaşı ve beher binbaşı ma'yyetinde sağ ve sol kol ağaları ve yüzbaşılar ve onbaşılar ve topçu ve arabacı ve cephaneci başıları ve mülâzım ve neferâtı ve imâmlar ve nefer kâtibleri ve mehterhâne tâkımı ve mühendis ve hekîm ve cerrâh neferâtı mevcûd olunarak beher tertîbin maa zâbitân bin beş yüz yirmi yedi nefer mürettebi olmak üzere bi'l-münâvebe iki binbaşı üç bin elli dört nefer ile derûn-ı İstanbul'da Bâb-ı Ser-askerî'de kışlaklarında bulunarak derûn-ı Âsitâne'de bunlar münâvebe ile kolluk bekleyip meselâ bir cesîm kolluğa bir yüzbaşı ta'yîn birle, ol kolluğa merbût olan küçük kolluklara dahi onun tarafından onbaşılar ikâmesiyle leylen ve nehâren esvâk ve mahallâtın muhâfazasına ihtimâm etdirile. Ve diğer altı binbaşı ma'yyetinde bulunacak dokuz bin bu kadar nefer dahi Davudpaşa ve Üsküdar'da binâlarına şürû' olunmuş ve olunacak kışlalara iktizâsına göre taksîm olunarak bi'l-münâvebe Üsküdar Kışlası'nda bulunanlardan Fenerbağçesi'nden Bahr-i Siyâh Boğazı'nın Anadolu tarafında vâki' Fener Kal'ası'na kadar gerek Boğaz kal'alarını muhâfaza ve gerek Boğaziçi sevâhilinde bundan akdem yapılan tabyaların bundan böyle adem-i lüzûmuna mebnî terk ve ta'tîliyle fakat karagolhâne sûretinde îfâ olunacak tabya başındaki kışlaklarda ve mevâki'-i mukteziyye-i sâirede ikâme için kifâyet mikdârı münâvebe neferâtı tertîb ile mâadâsı asıl kışlaklarında ta'lîm ve ta'allûmle meşgûl olalar ve kezâlik Davudpaşa'da bulunacak binbaşılar dahi neferât-ı mürettebeleriyle Baruthâne'den tâ Bahr-i Siyâh Boğazı'nın Rumili tarafında vâki' kılâ'ın nihâyetine kadar gerek kal'alara ve gerek tabyalardan bakiyye kalacak karağolhânelere ve gerek mevâki'-i sâireye iktizâsına göre bi'l-münâvebe ta'yîn olunarak kışlaklarında kalanlar ta'lîm ve ta'allûmlerine iştigâl etmek ve'l-hâsıl bunların sûret-i taksîm ve istihdâmlarında bundan böyle îcâb-ı vakt ü hâle teba'iyet olunup şu kadar ki; işbu sekiz binbaşı ale'd-devâm bir yerde meks olunmaksızın münâvebe ve devr-i dâim sûretiyle kâh kışlalarda ve kâh kolluklar ve Boğaz kal'aları ve karagolhâneler ve mevâki'-i sâirede dâimâ münâvebe ve tebeddül sûretiyle nakl ü istihdâm olunarak cümlesi gerek kışlaklarında ve gerek kılâ' ve

karagolhânelerde oldukça hem emr-i muhâfazaya ihtimâm ve hem boş durmayarak bir taraftan dahi ta'lim ve ta'allüme iştigâl-i tâm göstereler. Ve işbu sekiz nefer binbaşının cümlesinin üzerine baş binbaşı unvânıyla zâbit ve rütbesi kapıcıbaşılık râddesinde olmak üzere ser-asger paşa ve nâzırın intihâbıyla ehliyet ve liyâkatı mücerreb bir münâsibi baş binbaşı nasb ü ta'yîn oluna. Ve nâzırların rütbesi tevcihât-ı hümâyûn defterinde Darbhâne-i Âmire Nezâreti ile Cebihâne Nezâreti beyninde olmak üzere "mu'allim-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Nezâreti" deyu kayd oluna. Ve sâir ocaklar misilli menâsıb-ı dîvâniyyeden olmak üzere bir kâtib nasbı dahi lazım geleceğinden ol dahi tevcihât-ı hümâyûn defterinde Masraf-ı Şehriyârî Kitâbeti ile Süvari Mukâbeleciliği beynine kayd olunmak ve cünhası vâki 'olmadıkça azl olunmamak üzere bâ-irâde-i seniyye bir ocak kâtibi nasb ü ta'yîn kılın. Ve zîrde defter-güne tertîb olunduğu üzere beher binbaşı ma'iiyetinde bir tertîb olmak üzere maa zâbitân bin beş yüz yirmi altı nefer olup şöyle ki; beher on neferin bir onbaşı ve yüz nefere bir saf i'tibarıyla on iki safâ on iki yüzbaşı ve altışar saf sağ kol ve sol kol i'tibâr olunarak üzerlerine ağa-yı yemîn ve yesâr ta'biriyle altıyüzbaşılar ve topçubaşı ve arabacıbaşı ve cephanecibaşı ve beherine mülâzımlar ve çavuşlar ve sancakdârlar ve mehterbâşı ve hekîm ve cerrâh ve sâiresi nasb ü tahsîs ve her yüzbaşıya ikişer nefer sakkâ tertibiyle libâsları nefer misilli tanzîm ve fakat miyânına sâde bir kamçı ile temîz ve neferât-ı merkûme evkât-ı hamseyi cemâat ile edâ ve beher safın kışlalarına birer mekteb inşâsıyla günde birer nevbet Kur'ân-ı azîmü's-şân ve avâmma lâzım olacak mikdâr mesâil-i dîniyye ve ilmihallerini ve ba'dehû Birgivî Risâlesi'ni ta'lim ve tefhîm zımında İstanbul kâdîsı efendi ma'rifetiyle bi'l-imtihân ve bi'l-intihâb zikr olunan beher safâ birer muvazzaf imâm nasb ve tahrîr olunarak bunların cümlesi bir tertîb i'tibârıyla cümlesinin üzerine binbaşı zâbit ola. Ve işbu binbaşılar zikr olunduğu vechile bin beş yüz yirmi altı neferden ibâret olan bir tertîbin zabt u rabtına me'mûr olup maamafih lede'l-iktizâ ibtidâ-yi suâl ve cevâbda binbaşılar sağ ve sol kol ağalarına ve topçubaşı ve arabacıbaşı ve sâir rüesâyâ ve sağ ve sol kol ağaları dahi zîr-i idârelerinde olan altışar safın yüzbaşılarna âmir ve zâbit olarak yüzbaşılar dahi yüz beş neferden ibâret olan bir safın ve onbaşılar zîr-i idârelerinde olan dokuzar neferin ale't-tertîb zâbiti olalar. Ve zîrde işâret olunduğu üzere zâbitâna alâ merâtibihim maâşlar ve neferâta dahi mâhiyyeler tahsîsiyle işbu tertîb olunan maâş ve mâhiyyeler beher mâh otuzar gün hesâbıyla ve aylık sûretiyle verilip şu kadar ki mâhiyyelerin sûret-i tahsîsi beher nefere yevmiyye altmışar akçe hesâbıyla olarak fakat neferâta

i'tâsı mâh be-mâh mâhiyye sûretinde uydurula ve binbaşidan mâadâ zâbitân ve neferâta ber-mantûk-ı defter beher sene rûz-ı Hızır'da birer takım kisve ve birer serhadli yemenisi ve rûz-ı Kasım'da çizmeler ve sefere me'mûriyetlerinde birer aded yağmurluklar i'tâ oluna ve esliha-i mürettebeleri dahi kezâlik ber-mûceb-i defter zâbitân ma'rifetiyle tevzî' ve teslîm olunup mürûr-ı eyyâm ile meselâ tûfengın kundağı fersûde olur ise zâbiti atîkini nâzıra getirip irâe eyledikde ta'mîre muhtâc ise ta'mîr ve cedîden verilmesi lâzım gelir ise atîki alınarak âhar cedîdi yine zâbitân ma'rifetiyle i'tâ kılına. Ve binbaşılardan hîn-i ta'yîninde levnî ve nev'î ma'lum olmak için yine zîrde muharrer olduğu üzere fakat bir takım libâs verilip ba'dehû iktizâ etdikde libâs-ı mezkûru kendi maâşından tecdîd eyleye. Ve bunların cülesine sabahları yalnız nân-ı azîz ve şorba ve ahşamları şorba ve yahni ve Cuma ve İsneyn geceleri bazen pirinç ve bazen bulgur pilavı verilmek ve şorbalar dahi bazen pirinç ve bazen mercimek olmak üzere ta'yînâtı kezâlik zîrde tertîb olduğu üzere aynen verile. Ve ibtidâ bir kimesne tûfenk-endâz neferi olup ba'dehû yoluyla ale't-tertîb eskiyerek onbaşı ve ba'dehû çavuş ve ba'dehû sancakdâr ve mülâzım ve yüzbaşı ve ba'dehû kolağası mülâzımı ve ba'dehû saff-ı evvelde ise altıyüzbaşı hükmünde olan ağa-yı yemîn ve saff-ı sâinde ise ağa-yı yesâr olup ve ba'dehû işbu sağ ve sol kolağalarından kangısı eski ve mütefennin ise binbaşı ola. Ve baş binbaşılık münhal oldukda binbaşılardan âkıl ve kârgüzâr ve sadâkatkârlarından biri bi'l-intihâb ta'yîn oluna. Ve tertîb üzere bunların yolu işlemesi eskilik i'tibârıyla olup ancak fende mahâreti ve isti'dâdı yoğise aşağıdan erbâb-ı isti'dâdı takdîm câiz ola. Ve kezâlik ibtidâ bir kimesne topçu neferi olup ba'dehû eskiyerek topçu halifesi ve top ustası ve ba'dehû çavuş ve ba'dehû topçubaşı olup ba'dehû eğer ta'lîm ve ta'allümde mâhir ve tefennün ve mahâreti zâhir olur ve mülâzımlardan ve ağa-yı yemîn ve yesârdan ehakk u elyak bulunur ise binbaşılık hallinde ol topçubaşı binbaşı olması câiz görüle. Ve kezâlik bir kimesne top arabacısı ba'dehû arabacı halifesi ve çavuş ve arabacıbaşı olmak ve kezâlik ibtidâ bir kimesne cephâneci neferi olup ba'dehû yoluyla eskiyerek cephaneci çavuşu ba'dehû cephanecibaşı olmak ve ibtidâ bir kimesne sürnazen ve tablzen oldukda eskiyerek yoluyla kangı safda ise mülâzım ve ba'dehû ser-sürnazen veyahud ser-tablzen olup ba'dehû mehterbaşı olmak üzere bunların cümlesi dahi ber-vech-i muharrer yoluyla eskiyerek terfî' ve eğer mahâret ve isti'dâdı yok ise mâ-dûnu müsta'id bulundukda takdîm ve isti'dâdda müsâvî bulunur ise eskiliği sebeb-i tercih addoluna. Ve işbu on iki safın her birine birer top tertîb ve neferâtı tahsîs kılına. Ve neferât-ı merkûme leyl

ü nehâr kışla ve mahâll-i me'mûrelerinde mevcûd ve ta'lîm ve ta'allümle meşgûl olup zâbitâna itâat eyleyeler. Ve neferât-ı merkûmeden birinin töhmeti veyahud bir güne maslahatı zuhûrunda onbaşı yüzbaşıya ve yüzbaşı kolağasına ve kolağası binbaşıya ve binbaşı başbinbaşıya ve başbinbaşı dahi iktizâsına göre ser-asker paşa ve nâzır efendiye ifâde ve teblîğ ederek âdî görülecek maslahat ise nâzır ma'rifetiyle görülüp te'dîb îcâb eder şey ise ser-asker paşa ma'rifetiyle cûrm ve kabâhatine göre icrâ kılınır. Ve senede bir def'a vakt-i haza da vilâyeti karîb mahalde ise altı mâh kadar ve ba'îd mahalde ise sekiz mâh kadar sılaya gidip sâir işini görüp yine kışlasına gelmek üzere beş neferde birine münâvebe tarîkiyle izin verilmek câiz olup izni müddeti hitâmından evvelce avdet eylemek şartıyla nâzır ve başbinbaşının imzâ ve mühûrleri ve kâtibin hattıyla müddeti musarrah izin tezkiresi verilerek gerek izin tezkiresi ve gerek sâir husûs için bir para harc alınmaya. Ve zâbitân ve neferâtdan iktidârı olanlar vakt-i haza da hacc-ı şerîfe azîmet murad eylediklerinde ruhsat i'tâ oluna. Ve bir müddet rızâ ve ihtiyârıyla hidmet edip sonra firâr eder veyahud sıla bahânesi ve sâir sebeble izin alıp gidenlerden müddet-i mu'ayyenesi inkızâsında gelip isbât-ı vücûd etmeyen olur ise bu makûleler hakkında iğmâz olunmayarak gerek mübâşir ta'yîniyle ve gerek ne vechile olur ise alâ eyyi hâlin buldurulup kışlasına ihzâr ile lâzım gelen te'dîbi icrâ oluna ve me'zûnen hacc-ı şerîfe ve sılaya gidip vaktiyle avdet edenlerin güzeşte yevmiyyeleri geldikten sonra tamâmca kendilere i'tâ kılınıp eğer sılaya gidenler kable'l-avde mahallinde vefât eder ise işleyen ulûfesi beytül-mâla âid olmak üzere hazîne-mânde ola. Ve bu sûretde maa zâbitân bin beş yüz yirmi altı neferden ibâret olan binbaşının askerinin vakt-i haza da me'zûnlarından mâadâsı tamâmen mevcûd bulunup beşde birden ziyâdeye sılaya ruhsat verilir ve bir nefer noksan olur ise binbaşı ve kolağası ve yüzbaşı ve onbaşının dördünün birden te'dîbi icrâ oluna. Ve hacc-ı şerîfe ve sılaya ruhsat mâddesi vakt-i haza da mahsûs olup vakt-i seferde hasta olandan mâadâ cümlesi sefere ve me'mûr olduğı mahalle eşerek sayf ve şitâda serdâr-ı ekrem ve ser-asker ma'iyetinde ve sâir vüzerâ ve mîr-i mîrân ve'l-hâsıl her kimin ma'iyetine me'mûr bulunurlar ise itâat ve inkıyâd ile me'mûr oldukları mahalde tamâmen mevcûd bulunalar. Ve işbu sılaya ruhsat mâddesi fakat neferât hakkında cârî olup zâbitân hakkında cârî ve câiz olmaya. Ve sâlifü'z-zikr zâbitân ve neferâtdan biri yazıldığı tarihten on iki sene mürûrundan sonra ticâret veyahud memleketinde çift peydâ edip zirâat ve harâsete iştigâl veyahud te'ehhül etmek veyahud vilâyetinde mevrûsu (mûrisi) vefât edip tarla ve yetimleri kalıp idârelerine kâdir akrabâ olmayarak

kendinin zarûrî gitmesi iktizâ eylemek misilli maslahatla dirliğinden geçip hidmeti terk murad eyledikde bilâ-maâş meccânen ruhsat i'tâsı câiz olup ancak işbu ta'dâd olunan sûretlerden her kangısı olur ise olsun on iki seneden evvel olduğu halde kat'â tecvîz olunmaya. Ve neferât-ı mezkûreden ruhsat verilmek iktizâ edenleri ve gerek ba'de'l-izn hitâm-ı müddetde gelmeyenleri nâzırları bâ-tahrîr Bâb-ı Âlî'ye ifâde edip ol vechile iktizâsı icrâ ve bu vechile ruhsat verilen veyahud vefât eden ve tekâüd olan neferâtın yerine derhâl âharları tahrîr olunarak beher tertîbin neferât-ı mürettebesinden bir neferi noksan kalmamak üzere dâimâ mükemmel olmasına gâyet ihtimâm ü i'tinâ oluna. Ve asâkir-i İslâmiyyenin cemî'-i zamanda ekser uygunsuzluklarına cehâletleri sebeb olduğundan neferât-ı merkûme ber-vech-i bâlâ yapılacak mekteblerde külle yevmin birer nevbet dahi ta'allüm-i dîn ü diyânet ve hem cemâatle edâ-yı salât eymelelerine imâmlar nasb-ı nefis-i ihtimâm edip bu husûsa cümle zâbitân dahi gereği gibi takayyüd ü ihtimâm eyleyeler. Ve tahrîr olunacak neferât meçhûl'l-hâl mühtedî ve fûrûmâye kabîlinden olmamak üzere sînleri on beşinden yirmi beş ve otuz ve dilâver ve bahâdır olduğu sûretde nihâyet kırk yaşına kadar mesâğ olup kırk yaşından ziyâdesine mesâğ olmamak üzere pâk ve asîl ve tüvânâ yiğitlerden hüsn-i rızâsıyla tahrîr olunarak ale'd-devâm kışlaklarında ve me'mûr oldukları mahallerde mevcûd bulunup ta'lîm ve ta'allüm ile sînâyî'-i harbiyyeyi kemâl üzere tahsîl ve cümlesi saff-ı vâhid hükmüne girmek sûretinde kesb-i tefennün ve mahâret eylemeleri ehemmi mehm-i mehâm ve akdem-i merâm olduğuna binâen bu ümniyyenin bir an akdem kuvveden fi'le getirilmesine ser-asker paşa ve nâzır ve sâir rüesâ ve zâbitan ziyâde ikdâm ve bezl-i meçhûd eylemeleri cümlesinin farîza-i zimmetleri ola. Ve asâkir-i mezkûre bundan böyle lede'l-iktizâ sefer ve me'mûriyet zuhûruyla bâlâda zikr olunduğu üzere serdâr-ı ekrem ve ser-askerler ve sâiri ma'îyyetlerine ve kılâ'-ı hâkânîyye muhâfazasına ta'yîn olunduklarında metânet ve şecâat ve harb ü darb ve muhâfaza husûslarına bezl-i makderet eyleyeler. Ve sayf ve şitâda bir neferi noksan bulunmamak lâzımeden olmağla hîn-i tahrîrlerinde kemâl-i takayyüd ü ihtimâm ile taahhüd ve kefâlete bağlanıp onbaşılar neferâtına ve yüzbaşılar onbaşılara ve kolağaları yüzbaşılara ve binbaşılar kolağalarına kefil olmak sûretiyle revâbıt-ı kaviyyeye bend olunduktan sonra hilâf-ı nizâm her kimde tekâsül ve kusûr zuhûr eder ise derhâl te'dîbleri icrâsına mübâderet ve başbinbaşı ve binbaşılar ve zâbitân-ı sâire mâhiyyeli neferâtı hidmetkâr etmeyip hâricden hidmetkâr kullanmak ve hidmetkâr kisvesi neferât kisvesine müşâbih olmamak husûslarına dikkat oluna. Kaldı ki; vakt-i hazarda

hidmeti sebkat ederek maaşa mutasarrıf olanlar ihtiyâr veyahud alîl olur ise mutasarrıf olduğu maâşın nısfı ile ve eğer seferde mecrûh olup amelden sâkit olduğu cerhi iltiyâmından sonra mütehakkık olur ise maâşının sülûsânı veyahud cerh ve istihkaka göre dahi ziyâdecesiyle tekâüdlük câiz ola. Ve kezâlik mâhiyyeli neferâtdan biri vakt-ı hazarda ihtiyâr ve alîl olur ise tamâm mâhiyyesiyle ve eğer vakt-i seferde mecrûh olup cerhi iltiyâmından sonra amelden sükûtu mütehakkık olur ise cerh ve istihkâkına göre dahi ziyâdesiyle tekâüdlük tevcîhi câiz olup bu vechile gerek zâbitân ve gerek neferâtın verilecek tekâüdlükleri ol kimesnenin vilâyet ve memleketine münâsib mahalde nakid mesâbesinde olan münâsib ve sağ maldan i'tâ olunmak üzere ser-asker paşa ile nâzırın bi'l-iştirâk Bâb-ı Âlî'ye takdîm edecekleri arzları ibtidâ hekîmbaşı efendiye havâle ile ol kimesnenin cerh ve illet ve amelden sükûtu keyfiyyeti muâyene ve i'lâm olunduktan sonra dîvân-ı sadr-ı a'zamiye çıkarılıp tensîb ve irâde olunduğu sûretde hidmet-i defterîye havâle olunarak takdîm edeceği takrîr ve şürût mücebince icâb eden tekâüdlüğü iktizâsına göre tevcîh ve senedi tanzîm oluna. Ve eğer bu misillü tekâüdlük verileceklerin maâş ve mâhiyyeleri çürük maldan verilmek lâzım gelir ise asâkire fütûru mü'eddî ve hilâf-ı rızâ-yı âlî olacağına binâen bu husûsda defterdâr-ı asr bulunanlar bayağı muâhazeye müstahık olalar. Ve kezâlik tekâüdlük mâddesinde ricâ ve şefâat ve hâtır ve gönüle riâyet mâddeleri bir vechile câiz olmadığına binâen bu husûsda ser-asker paşa ve nâzır dahi kemâl-i ittikâ ve mücânebeti der-pîş edeler. Ve topçu ve arabacı ocakları misillü ser-asker paşa ve nâzır ma'rifetiyle işbu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin bi'l-cümle ricâl ve zâbitânı intihâb ve şürût ve nizâmı mücebince alâ merâtibihim nasb olunmak üzere gerek bu husûslara ve gerek sâir mesâlih-i lâzıme ye dâir iktizâ eden arzları ser-asker paşa ile nâzır beraber temhîr edip ikisinin mührü cem' olmadıkça yalnız birinin mührüyle olan arza itibar olunmaya ve bu makûle arzlar ocak kâtibi hattıyla yazılıp arz için kimesne tarafından bir akçe alınmaya. Ve bi'l-cümle zâbitân ve asâkirin zabt u rabtî mâddesi ser-asker paşanın uhde-i müstakillesine muhavvel ve emr-i idâre ve vikâye-i nizâmına dâir mesâlih ve umûrun rû'yetinde nâzır müstakil olup maamafih cemî'-i umûr ve mesâlih yine ikisinin ittihâd-ı re'y ve tedbîriyle görülmek üzere ser-asker paşa ile nâzırın uhde-i ittifâk ve ittihâdlarına tefvîz oluna. Ve mâhiyye ve maâş ve masârif ve tayinat husûsaları dahi kâtib ma'rifetiyle nâzırın yedinde olmak üzere vakt-ı hazar ve seferde zîrde mastûr ta'yînâtı verilerak kışlaklarında kandîl ve mum ve matbah ve sobalar için hatab ve sâir masârifâtı nâzır ve kâtibi ma'rifetiyle rû'yet olup başkaca masârif

kayd oluna. Ve İşbu tertîb ve tahrîr olunan zâbitân ve neferâtın maâş ve mâhiyyeleriçün sâir ocaklar misillü sened i'tâsına hâcet olmayarak ser-asker paşa ve nâzır ve me'mûrîn-i sâire ma'rifetleriyle yazılan zâbitân ve neferâtın ale'l-esâmî ve ale't-tertîb tutulacak defteri kalemlere kayd ve mâh be-mâh bunların maâş ve mâhiyyeleri ser-asker paşa ve nâzır huzûrunda kâtib ve her safın zâbitânı ve me'mûrîn-i sâire hâzır oldukları halde her biri isim ve resmiyle defterlere tatbîk olunarak mevcûduna göre maâş ve ulûfeleri yedlerine verilmek üzere beher mâh yapılacak yoklama defterleri dahi kezâlik kalemlere kayd ve sebt olunup lede'l-iktizâ silsileleri yürüdükde ser-asker paşa ile nâzır efendinin bi'l-iştirâk Bâb-ı Âlî'ye takdîm edecekleri takrîr kaleme havâle birle kaleminden verilecek ilmühaber vechile tevcîhâtı icrâ oluna. Ve taşra bir mahalle me'mûr olduklarında **mâhiyye** ve maâşları Dersaadet'den üçer aylık olmak üzere nâzırları ma'rifetiyle ba'de'l-hesâb gönderilip kezâlik taşraya me'mûr olanların iktizâ eden tayinatlarının mikdâr ve kemmiyyeti dahi nâzırları ma'rifetiyle tertîb olunarak tarafından ta'yîn ve terfîk edeceği vekîl-harc mahallinde ol ta'yînât-ı mürettebeyi nüzûl emîni tarafından ve sâir havâle olunan mahalden alıp idare eyleye. Ve nâzırların işbu mâhiyye ve maâş ve ta'yînât ve kisve-bahâ ve masârif-ı sâireye dâir ser-asker paşa ile bi'l-iştirâk takdîm edecekleri takrîr hidmet-i defterîye havâle ile iktizâ eden mebâliğ Başmuhâsebe'den hesâb olunarak ba'de't-telhîs cânib-i mîrîden i'tâ ve îfâ olunmak ve bu takdîrce Başmuhâsebe Kalemi'nde buna dâir umûr ve husûsun kitâbetine Başmuhâsebe kîsedârı bulunanlar bir akçe harc almamak üzere me'mûr kılınmak ve asâkir-i mezkûreden vefât edenlerin beytû'l-mâlleri dahi cânib-i mîriye âid olmak üzere bunların cümlesini ve nâzır-ı mûmâ-ileyhin iktizâ eden hesâb ve kitâblarını defterdâr-ı asr bulunanlar rû'yet eyleye.

Sağ kol ve sol kol tertîbine dâhil olmayan sergerde ve sâirenin bir senelik
maâşları

Binbaşının maâşı	Topçubaşının maâşı	Topçu çavuşunun maâşı	Arabacıbaşının maâşı
Nefer: 1	Nefer: 1	Nefer: 1	Nefer: 1
Fî şehir: 750 guruş	Fî şehir: 200 guruş	Fî şehir: 100 guruş	Fî şehir: 150 guruş
Fî sene: 9.000 guruş	Fî sene: 2.400 guruş	Fî sene: 1.200 guruş	Fî sene: 1.800 guruş
Arabacı çavuşunun maâşı	Cephanecibaşının maâşı	Cephaneci çavuşunun maâşı	Mehterbaşının maâşı
Nefer: 1	Nefer: 1	Nefer: 1	Nefer: 1
Fî şehir: 80 guruş	Fî şehir: 130 guruş	Fî şehir: 60 guruş	Fî şehir: 140 guruş
Fî sene: 960 guruş	Fî sene: 1.560 guruş	Fî sene: 720 guruş	Fî sene: 1.680 guruş
Sürnazenbaşının maâşı	Eimme efendilerin maâşı	Mühendis hocasının maâşı	Mühendis mülâzımının maâşı
Nefer: 1	Nefer: 12, beherine fî 30 guruş	Nefer: 1	Nefer: 1
Fî şehir: 60 guruş	Fî şehir: 360 guruş	Fî şehir: 75 guruş	Fî şehir: 50 guruş
Fî sene: 720 guruş	Fî sene: 4.320 guruş	Fî sene: 900 guruş	Fî sene: 600 guruş
Hekîm maâşı	Cerrâh maâşı	Yekûn gayr ez-binbaş	
Nefer: 1	Nefer: 1	Neferen: 24	
Fî şehir: 75 guruş	Fî şehir: 75 guruş	Fî şehir: 2.305 guruş	
Fî sene: 900 guruş	Fî sene: 900 guruş	Fî sene: 27.660 guruş	

Sağ kol olmak üzere tertîb olunan ağa ve neferât-ı sâirenin bir senelik maâşları

Sağ kol ağasının maâşı Nefer: 1 Fî şehir: 400 guruş Fî sene: 4.800 guruş	Sağ kol mülâzımının maâşı Nefer: 1 Fî şehir: 250 guruş Fî sene: 3.000 guruş	Yüzbaşıl原因ın maâşı Nefer: 6, beherine fî 180 guruş Fî şehir: 1.080 guruş Fî sene: 12.960 guruş	Yüzbaşı mülâzımlarının maâşı Neferen: 12, beherine fî 120 guruş Fî şehir: 1.440 guruş Fî sene: 17.280 guruş
Sancakdârların maâşı Neferen: 6, beherine fî 100 guruş Fî şehir: 600 guruş Fî sene: 7.200 guruş	Çavuşların maâşı Neferen: 6, beherine fî 60 guruş Fî şehir: 360 guruş Fî sene: 4.320 guruş	Onbaşıl原因ın maâşı Neferen: 60, beherine fî 30 guruş Fî şehir: 1.800 guruş Fî sene: 21.600 guruş	Sağ kol neferâtının maâşı Neferen: 540, beherine fî 15 guruş Fî şehir: 8.100 guruş Fî sene: 97.200 guruş
Top ustasının maâşı Neferen: 6, beherine fî 40 guruş Fî şehir: 240 guruş Fî sene: 2.880 guruş	Top halifesinin maâşı Neferen: 6, beherine fî 30 guruş Fî şehir: 180 guruş Fî sene: 2.160 guruş	Sağ kol topçu neferâtının maâşı Neferen: 48, beherine fî 15 guruş Fî şehir: 720 guruş Fî sene: 8.640 guruş	Sağ kol arabacı halifesi maâşı Neferen: 6, beherine fî 30 guruş Fî şehir: 180 guruş Fî sene: 2.160 guruş
Arabacı neferâtının maâşı Neferen: 24, beherine fî 15 guruş Fî şehir: 360 guruş Fî sene: 4.320 guruş	Cephaneci neferâtının maâşı Neferen: 12, beherine fî 15 guruş Fî şehir: 180 guruş Fî sene: 2.160 guruş	Surnazen maâşı Neferen: 2, beherine 15 guruş Fî şehir: 30 guruş Fî sene: 360 guruş	Tablzenlerin maâşı Neferen: 2, beherine fî 15 guruş Fî şehir: 30 guruş Fî sene: 360 guruş

Sağ kol olmak üzere tertîb olunan ağa ve neferât-ı sâirenin bir senelik maâşları

Sâde na‘razen maâşı	Zil-zen maâşı	Tranpeteci maâşı	Sakkâyânın maâşı
Neferen: 2, beherine fî 15 guruş	Neferen: 2, beherine fî 15 guruş	Neferen: 2, beherine fî 15 guruş	Neferen: 6, beherine fî 20 guruş
Fî şehr: 30 guruş	Fî şehr: 30 guruş	Fî şehr: 30 guruş	Fî şehr: 120 guruş
Fî sene: 360 guruş	Fî sene: 360 guruş	Fî sene: 360 guruş	Fî sene: 1.440 guruş

Nefer kâtiblerinin
maâşı

Neferen: 1

Fî şehr: 150 guruş

Fî sene: 1.800 guruş

Yekûn

Neferen: 751

Fî şehr: 16.310 guruş

Fî sene: 195.720 guruş

Sol kol olmak üzere tertîb olunan ağa ve neferât-ı sâirenin bir senelik maâşları

Sol kol ağasının maâşı Nefer: 1 Fî şehir: 400 guruş Fî sene: 4.800 guruş	Sol kol mülâzımının maâşı Nefer: 1 Fî şehir: 250 guruş Fî sene: 3.000 guruş	Yüzbaşıl原因 maâşı Neferan: 6, beherine fî 180 guruş Fî şehir: 1.080 guruş Fî sene: 12.960 guruş	Yüzbaşı mülâzımlarının maâşı Neferen: 12, beherine fî 120 guruş Fî şehir: 1.440 guruş Fî sene: 17.280 guruş
Sancakdârların maâşı Neferen: 6, beherine fî 100 guruş Fî şehir: 600 guruş Fî sene: 7.200 guruş	Çavuşların maâşı Neferen: 6, beherine fî 60 guruş Fî şehir: 360 guruş Fî sene: 4.320 guruş	Onbaşıl原因 maâşı Neferen: 60, beherine fî 30 guruş Fî şehir: 1.800 guruş Fî sene: 21.600 guruş	Sol kol neferâtının maâşı Neferen: 540, beherine fî 15 guruş Fî şehir: 8.100 guruş Fî sene: 97.200 guruş
Top ustasının maâşı Neferen: 6, beherine fî 40 guruş Fî şehir: 240 guruş Fî sene: 2.880 guruş	Top halifesinin maâşı Neferen: 6, beherine fî 30 guruş Fî şehir: 180 guruş Fî sene: 2.160 guruş	Topçu neferâtının maâşı Neferen: 48, beherine fî 15 guruş Fî şehir: 720 guruş Fî sene: 8.640 guruş	Arabacı halifesinin maâşı Neferen: 6, beherine fî 30 guruş Fî şehir: 180 guruş Fî sene: 2.160 guruş

Sol kol olmak üzere tertîb olunan ağa ve neferât-ı sâirenin bir senelik maâşları

Arabacı neferâtının maâşı	Cephaneci neferâtının maâşı	Surnazen maâşı	Tablzen maâşı
Neferen: 24, beherine fî 15 guruş	Neferen: 12, beherine fî 15 guruş	Neferen: 2, beherine 15 guruş	Neferen: 2, beherine fî 15 guruş
Fî şehr: 360 guruş	Fî şehr: 180 guruş	Fî şehr: 30 guruş	Fî şehr: 30 guruş
Fî sene: 4.320 guruş	Fî sene: 2.160 guruş	Fî sene: 360 guruş	Fî sene: 360 guruş
Sâde na'razen maâşı	Zil-zen maâşı	Tranpeteci maâşı	Sakkâyânın maâşı
Neferen: 2, beherine fî 15 guruş	Neferen: 2, beherine fî 15 guruş	Neferen: 2, beherine fî 15 guruş	Neferen: 6, beherine fî 20 guruş
Fî şehr: 30 guruş	Fî şehr: 30 guruş	Fî şehr: 30 guruş	Fî şehr: 120 guruş
Fî sene: 360 guruş	Fî sene: 360 guruş	Fî sene: 360 guruş	Fî sene: 1.440 guruş
Nefer kâtiblerinin maâşı		Yekûn	
Neferen: 1		Neferen: 751	
Fî şehr: 150 guruş		Fî şehr: 16.310 guruş	
Fî sene: 1.800 guruş		Fî sene: 195.720 guruş	

Yekûn maaş zâbitân

Neferen: 1.526

Maâş ve mâhiyye: 419.100 guruş

Nâzır efendi ve başbinbaşı ve kâtib efendinin maâşlarının mikdarı

Nâzır efendinin maâşı	Başbinbaşının maâşı	Kâtib efendinin maâşı
Fî şehir: 7.500 guruş	Fî şehir: 1.500 guruş	Fî şehir: 1.500 guruş
Fî sene: 90.000 guruş	Fî sene: 18.000 guruş	Fî sene: 18.000 guruş

Yekûn

545.100 guruş

Asâkir-i mezkûreye ve zâbitânına beher yevm ve beher haftada iki defa verilecek

ta'yînâtın bir senelik bahâsı

Bâ-i'tibâr ta'yînât

Neferen

1.526

+0036

1.562

Zamm-ı ta'yînât-ı mezkûrîn

Binbaşya bâ-i'tibâr	Kolağaları bâ-i'tibâr	Mülâzımları bâ-i'tibâr	Yazbaşı bâ-i'tibâr
Nefer: 8	Nefer: 8-2=6	Nefer: 6-2=4	Nefer: 24-12=12

Topçu ve arabacı ve cephaneci başıları bâ-i'tibâr

Nefer

9

-3 Neferât ta'yînâtına dâhil olan

6

Asâkir-i mezkûreye beher yevm i'tâ olunacak ta'yînâtın mikdârı

Nân-ı azîm	Lahm-ı ganem	Şorbalık erz		
Fî yevm: 781	390,5 kıyye	Kıyye	Dirhem	
Beherine fî 200	Beherine fî 100	52,5	87	Sabâh için beherine fî 13,5
dirhem, fî 9 para	dirhem, fî 13 para	<u>52,5</u>	<u>87</u>	Ahşam için beherine fî
7.029 para	5.076 para	13,5		
175,5 guruş 9 para	126,5 guruş 16 para	105	174	
				4.636 para, fî 44 para
				115,5 guruş 16 para
Ahşam ve sabah soğan kavurmak için				Yekûn
şorbalık revgan-ı sâde				Fî yevm: 434,5 guruş 5 para
9,5 kıyye 105 dirhem				Eyyâm: 354
Beherine fî 2,5 dirhem, fî 66 para				153.853 guruş 10 para
644 para				
16 guruş 4 para				

Asâkir-i mezkûreye Cuma ve İsneyn gecelerinde haftada iki def'a verilecek
pilavlık erz ve revgan-ı sâdenin mikdarı

Bâ-i'tibâr	Bâ-i'tibâr
Nefer	Nefer
1.526	1.536
<u>+0036</u> Zâbitân için	<u>+0036</u> Zâbitân için
1.562	1.562
Pilavlık erz	Pilavlık revgan-ı sâde
312 kıyye 160 dirhem	52,5 kıyye 87 dirhem
Beherine fî 80 dirhem, fî 44 para	Beherine fî 13,5 dirhem, fî 66 para
13.746 para	3.478 para
343,5 guruş 6 para	86,5 guruş 18 para
Yekûn	
Beher nevbetde	
430,5 guruş	
Leyle-i Cuma ve İsneyn	
Fî sene: 100	
43.060 guruş	

Asâkir-i mezkûreye haftada ve şehriyye verilecek ta'yînâtın mikdârı

Asâkir-i mezkûre haftada bir i'tibânyla verilecek nohud ta'yînâtı	Asâkir-i merkûmeye bir mâhda verilecek soğan ta'yînâtı	Asâkir-i merkûmeye verilecek tuz ta'yînâtı Neferen
Nefer	Neferan	1.526
1.526	1.526	<u>+0036</u> Zâbitân için
<u>+0036</u> Zâbitân için	<u>+0036</u> Zâbitân için	1.562
1.562	1.562	781 kıyye
390,5 kıyye	781 kıyye	Beherine 0,5 kıyye, fî 6 para
Beherine fî 100 dirhem, fî 6 para	Beherine fî 0,5 kıyye, fî 6 para	4.686 guruş 6 para
9.762 para	4.686 para	117 guruş
244 guruş 2 para	117 guruş 6 para	Eşhür: 12
Fî hafta: 50	Eşhür: 12	1.405,5 guruş 12 para
12.202,5 guruş	1.405,5 guruş 12 para	
Bir mâhda verilecek şem'-i revgan	Bir mâhda verilecek sabun	Bir mâhda verilecek revgan- ı zeyt
75 kıyye, fî 48 para	75 kıyye, fî 60 para	75 kıyye, fî 50 para
90 guruş	112,5 guruş	93,5 guruş 10 para
Eşhür: 12	Eşhür: 12	Eşhür: 12
1.080 guruş	1.350 guruş	1.125 guruş
Asâkir-i mezkûra bir mâhda verilecek hatab ta'yînâtı		
150 çeki, beher çeki fî 4,5 guruş	Yekûn-i bahâ-i ta'yînât ber-vech-i tahmîn	
675 guruş	Fî sene	
Eşhür: 12	223.586 guruş 14 para	
8.100 guruş		

Yekûn

Guruş

419.100

Bir aded tertîbin maâşları

+223.586

Bir aded tertîbin ta'yînât bahaları

642.686

1.285 kîse-i Rûmî, 186 kûsûr guruş

Nâzır efendi ve başbinbaşı ve kâtib efendinin bir senelik ta'yînâtları

Nâzır efendinin ta'yînâtı

Başbinbaşının ta'yînâtı

Kâtib efendinin ta'yînâtı

Fî yevm

Fî yevm

Fî yevm

Nân: 40 çift

Nân: 15 çift

Nân: 15 çift

Lahm: 15 kıyye

Lahm: 6 kıyye

Lahm: 6 kıyye

Yekûn

Nân-ı azîz

Lahm

60 çift, fî 9 para

27 kıyye, beherine fî 13 para

30 kıyye

Eyyâm: 354

Eyyâm: 354

9.558 kıyye

10.620 aded

124.254 para

95.580 para

3.106 guruş 14 para

2.389,5 guruş

Yekûn

5.495,5 guruş 14 para

Binbaşyân ve sağ ve sol kolağaları ve mülâzımlarının ve yüzbaşı ve mülâzımlarının ve sancakdâr ve çavuşân ve sâireye iksâ olunacak elbiselerin ecnâs ve eşkâlî

Binbaşların kisveleri	Sağ ve sol kolağaları ve mülâzımlarının kisveleri
Sırma çapıprastlı kadife çepken: 1 aded	Çukadan kısa çepken: 1 aded
Güvez çukadan sıkma: 1 aded	Çukadan kısa entari: 1 aded
Telli şubara: 1 aded	Çukadan sıkma: 1 aded
Lahor şal: 1 aded	Telli şubara: 1 aded
	Çiçekli Bağdad şal: 1 aded
Yüzbaşların ve mülâzımlarının ve sancakdâr ve çavuşânın kisveleri	Gayr ez-binbaşı, zâbitân ve neferât-ı sâirenin tahmînen ve takrîben seksener guruşdan îcâb eden elbise bahâsı
Çukadan kısa çepken: 1 aded	120.800 guruş
Çukadan kısa entari: 1 aded	
Çukadan sıkma: 1 aded	
Telli şubara: 1 aded	

Topçu ve arabacı ve cephaneci ve mehterbaşların ve nefer kâtiblerinin başlarına Bağdad şalı ve fakat imtiyâz için nefer kâtiblerine ibrişim çapıprastlı çuka birer boy çepkeni ve neferât-ı sâirenin kisveleri

Sâde şubara	Ta'lim abâsı	Çukadan kısa entari	Çukadan yelek	Kuşak
1 aded	1 aded	1 aded	1 aded	1 aded
Şayak sıkma	Gömlek	Gömlek işi	Serhadli ayakkabı	
1 aded	2 aded	2 aded	1 aded	

Ma'a zâbitân bin beş yüz yirmi altı neferden ibâret olan bir tertîbin bir senelik maâşlarıyla şimdiki râyice göre tahmînen ta'yînât ve kisve-bahâları

Yekûn

Kîse-i Rûmî Kûsûr (Guruş)

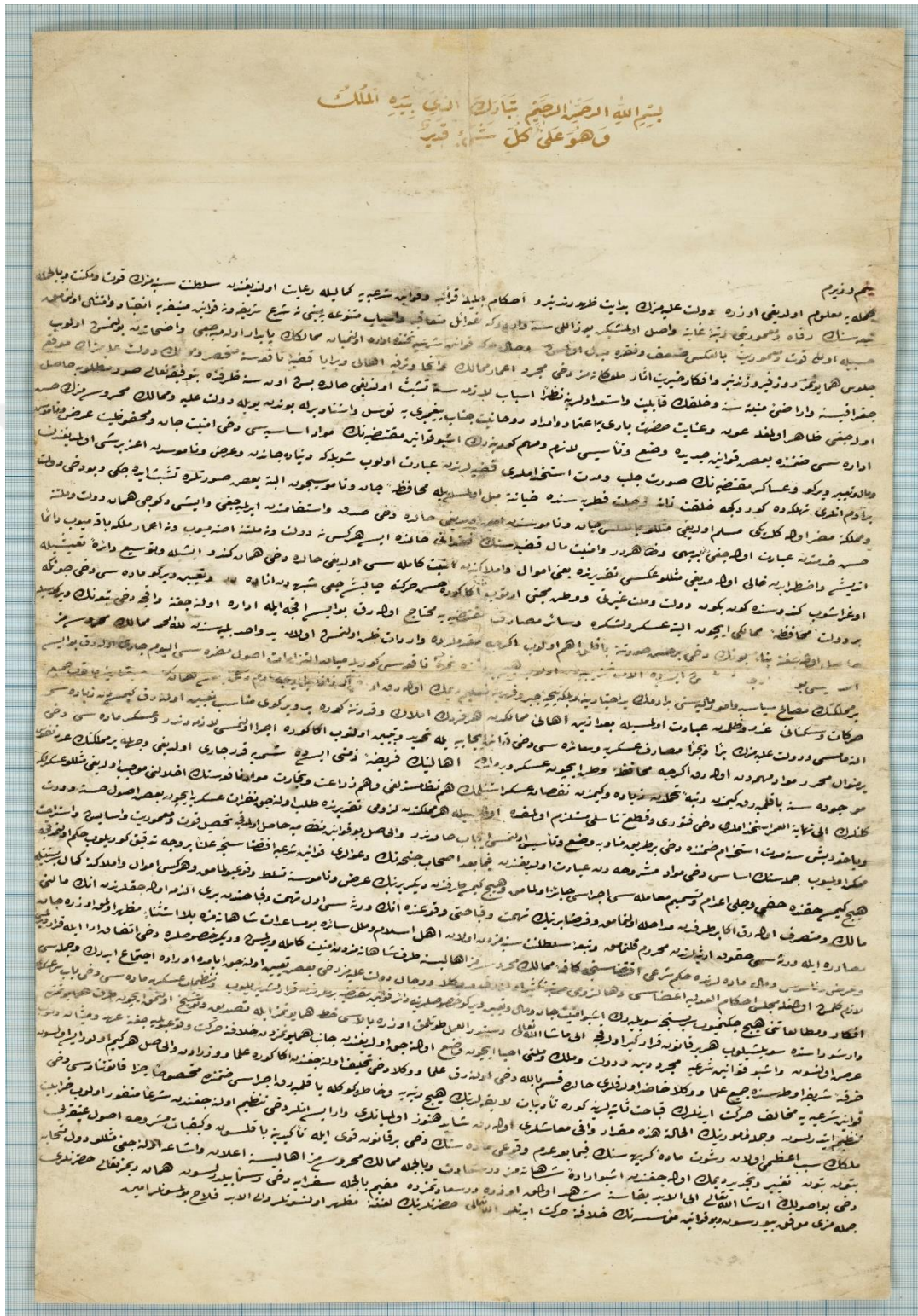
1.526,5 236

+0262 495,5 Nâzır efendi ve başbinbaşı ve kâtib efendinin ma'a ta'yînât-bahâ maâş-ı senevîleri

1.789,5 731,5

Ber-vech-i bâlâ kaleme alınıp ittifâk-ğ ârâ ile karârgîr olan usûl ve nizâm ilâ mâşâallahu Te'âlâ düstûru'l-amel tutulmak üzere işbu kânûnnâme-i hümayûn Dîvân ve Ruûs-ı Hümayûn ve Başmuhâsebe kalemlerine kayd ve sebt olunarak bir sûreti dahi ser-asger paşa ve nâzır efendi taraflarına verilerek sâir iktizâ eden mahallere dahi ilmühaberleri i'tâ oluna ve nizâmât-ı mezkûre tez elden îcâb-ı vakt ü hâle tatbîkan te'sîs olduğundan bundan böyle iktizâ-yı usûl ve maslahata göre bazı fıkralarının cerh ve ta'dîli ve bazı mevâddın tenkîs ve ilâvesi dahi câiz ola ve ale'l-husûs taşralardan dahi münâsibi vechile asker tertîb ve tanzîmi lâzımeden olmağla bi-mennihî Teâlâ ahd-i karîbde onun dahi iktizâsı bi'l-mütâlaa sûret-i icrâsı karârgîr olarak sonra işbu kânûnnâme-i hümayûna zeyl oluna.

BOA. HAT., 299/17708

EK 3. (Devam) 1839 Tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Çeviri Yazısı. BOA. MFB
(Müzehheb Ferman ve Berat) 48.

Bismillâhirrahmanirrahîm

Tebâreke'llezî bi-yedihi'l-mülkü ve hüve alâ-küllî şey'in kadîr.

Benim vezîrim,

Cümleye ma'lûm olduğu üzere Devlet-i Aliyyemizin bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyye ve kavânîn-i şer'îyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ve meknet ve bilcümle tebaasının refâh ve ma'mûriyyeti rütbe-i gâyete vâsıl olmuşken yüz elli sene vardır ki gavâil-i müteâkıbe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ne Şer'î Şerîfe ve ne kavânîn-i münîfeye inkıyâd ve imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve ma'mûriyyet bilakis za'f ve fakra mübeddel olmuş ve hâlbuki kavânîn-i şer'îyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâydâr olamayacağı vâzihâtdan bulunmuş olup cülûs-ı hümayûnumuz rûz-ı firûzundan berü efkâr-ı hayriyyet-âsâr-ı mülûkânemiz dahı mücerred i'mâr-ı memâlik ve enhâ ve terfih-i ahâlî ve fukarâ kazıyye-i nâfiasına münhasır ve memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin mevki'-i coğrâfisine ve arâzî-i münbitesine ve halkın kâbiliyyet ve isti'dâdlarına nazaran esbâb-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu hâlde beş-on sene zarfında bi-tevfikihî Teâlâ suver-i matlûbe hâsıl olacağı zâhir olmağla avn ü inâyet-i hazret-i Bârî'ye i'timâd ve imdâd-ı rûhâniyyet-i cenâb-ı Peygamberîye tevessül ve istinâd birle bundan böyle Devlet-i Aliyye ve Memâlik-i Mahrûsemizin hüsn-i idâresi zımnında bazı kavânîn-i cedîde vaz' ve te'sîsi lâzım ve mühim görünerek işbu kavânîn-i mukteziyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahı emniyet-i cân ve mahfûziyet-i ırz ve nâmûs ve mâl ve ta'yîn-i vergi ve asâkir-i mukteziyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmları kazıyyelerinden ibâret olup şöyle ki dünyâda cândan ve ırz ve nâmûsdan e'az bir şey olmadığından bir adam onları tehlikede gördükçe hilkat-i zâtiyye ve cibilliyyet-i fitriyyesinde hiyânete meyl olmasa bile muhâfaza-i cân ve nâmûsu için elbette bazı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahı devlet ve memlekete muzırr olageldiği müsellemler olduğu misillü bilakis cân ve nâmûsundan emîn olduğu hâlde dahı sıdk ve istikâmetden ayrılmayacağı ve işi ve gücü hemân devlet ve milletine hüsn-i hizmetden ibâret olacağı bedîhî ve zâhirdir ve emniyet-i mâl kazıyyesinin fıkdanı hâlinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayıp ve ne i'mâr-ı mülke bakamayıp dâimâ endîşe ve ıztırâbdan hâlî olamadığı misillü aksi takdîrinde yani emvâl ve

emlâkinden emniyet-i kâmile olduğu hâlde dahı hemân kendi işiyle ve tevsî'-i dâire-i taayyüşüyle uğraşıp kendisinde gün be-gün devlet ve millet gayreti ve vatan mahabbeti artıp ona göre hüsn-i harekete çalışacağı şübheden âzâdedir ve ta'yîn-i vergi mâddesi dahı çünkü bir devlet muhâfaza-i memâlik için elbette asker ve leşkere ve sâyir mesârif-i mukteziyeye muhtâc olarak bu ise akçe ile idâre olunacağına ve akçe dahı tebaanın vergisiyle hâsıl olacağına binâen bunun dahı bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemmi olup eğerçi mukaddemlerde vâridât zann olunmuş olan yed-i vâhid beliiyesinden lillâhi'l-hamd Memâlik-i Mahrûsemiz ahâlîsi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahrîbiyyeden olup hiç bir vakitte semere-i nâfiası görülemeyen iltizâmât usûl-i muzırrası el-yevm cârî olarak bu ise bir memleketin mesâlih-ı siyâsiyye ve umûr-ı mâliyyesini bir adamın yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr ve kahrına teslîm demek olarak ol dahı eğer zâten bir eyüce adam değil ise hemân kendü çıkarına bakıp cemî' harekât ve sekenâtı gadr ve zulûmden ibâret olmasıyla ba'de-ezîn ahâlî-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-i münâsib ta'yîn olunarak kimseden ziyâde şey alınamaması ve Devlet-i Aliyyemizin berren ve bahren mesârif-i askeriyye ve sâiresi dahı kavânîn-i îcâbiyye ile tahdîd ve tebyîn olunup ona göre icrâ olunması lâzımedendir ve asker mâddesi dahı ber-minvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlînin farîza-i zimmeti ise de şimdiye kadar cârî olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfûs-i mevcûdesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammûlden ziyâde ve kiminden noksân asker istenilmek hem nizâmsızlığı ve hem zirâat ve ticâret mevâdd-ı nâfiasının ihlâlini mûcib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihâyeti'l-ömr istihdâmları dahı fütûru ve kat'-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdîrinde taleb olunacak neferât-ı askeriyye için bazı usûl-i hasene ve dört ve yâhûd beş sene müddet istihdâm zımnında dahı bir tarîk-ı münâvebe vaz' ve te'sîs olunması îcâb-ı hâldendir. Velhâsıl bu kavânîn-i nizâmiyye hâsıl olmadıkça tahsîl-i kuvvet ve ma'mûriyyet ve âsâyiş ve istirahat mümkün olmayup cümlesinin esâsı dahı mevâdd-ı meşrûhadan ibâret olduğundan fimâ-ba'd ashâb-ı cünhanın da'vâları kavânîn-i şer'îyye iktizâsınca alenen ber-vech-i tedkîk görülüp hükm olunmadıkça hiç kimse hakkında hafî ve celî i'dâm ve tesmîm muâmelesi icrâsı câiz olmamak ve hiç kimse tarafından dîgerinin ırz ve nâmûsuna tasallut vukû' bulmamak ve herkes emvâl ve emlâkine kemâl-i serbestiyyetle mâlik ve mutasarrıf olarak ona bir taraftan müdâhale olunmamak ve farazâ birinin töhmet ve kabâhati vukûunda onun veresesi ol töhmet ve

kabâhatden beriyyü'z-zimme olacaklarından onun mâlını müsâdere ile veresesi hukûk-ı irsiyyelerinden mahrûm kılınmamak ve tebaa-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve milel-i sâ'ire bu müsâadât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzre cân ve ırz ve nâmûs ve mâl mâddelerinde hükm-i Şer'î iktizâsınca kâffe-i Memâlik-i Mahrûsemiz ahâlîsine taraf-ı şâhânemizden emniyet-i kâmile verilmiş ve dîger husûslara dahı ittifâk-ı ârâ ile karâr verilmesi lâzım gelmiş olmağla Meclis-i Ahkâmü'l-Adliyye a'zâsı daha lüzûmu mertebe teksîr olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyyemiz dahı bazı ta'yîn olunacak eyyâmda orada ictimâ' ederek ve cümlesi efkâr ve mütâlaâtını hiç çekinmeyip serbestçe söyleyerek işbu emniyet-i cân ve mâl ve ta'yîn-i vergi husûslarına dâir kavânîn-i mukteziye bir taraftan karârlaşdırılıp ve tanzîmât-ı askeriyye mâddesi dahı Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrâ'sında söyleşilüp her bir kânûn karârgîr oldukça ilâ-mâşâallâhu Teâlâ düstûru'l-amel tutulmak üzre bâlâsı hatt-ı hümayûnumuz ile tasdîk ve tevşîh olunmak için taraf-ı hümayûnumuza arz olunsun ve işbu kavânîn-i şer'iyye mücerred dîn ü devlet ve mülk ü milleti ihyâ için vaz' olunacak olduğundan cânib-i hümayûnumuzdan hilâfına hareket vukû' bulmayacağına ahd ü mîsâk olunup Hırka-i Şerîfe Oda'sında cemî' ulemâ ve vükelâ hâzır oldukları hâlde kasem billâh dahı olunarak ulemâ ve vükelâ dahı tahlîf olunacağından ona göre ulemâ ve vüzerâdan velhâsıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer'iyyeye muhâlif hareket edenlerin kabâhat-i sâbitelerine göre te'dîbât-ı lâyıkarlarının hiç rütbeye ve hâtır ve gönüle bakılmayarak icrâsı zımnında mahsûsan cezâ kânûnnâmesi dahı tanzîm etdirilsin ve cümle me'mûrînin elhaletü-hâzihî mikdâr-ı vâfî maâşları olarak şâyed henüz olmayanları var ise onlar dahı tanzîm olunacağından şer'an menfûr olup harâbiyyet-i mülkün sebep-i a'zamı olan rüşvet mâdde-i kerîhesinin fîmâ-ba'd adem-i vukûu mâddesinin dahı bir kânûn-ı kavî ile te'kîdine bakılsın ve keyfiyyât-ı meşrûha usûl-i atîkayı bütün-bütün tağyîr ve tecdîd demek olacağından işbu irâde-i şâhânemiz Dersaâdet ve bilcümle Memâlik-i Mahrûsemiz ahâlîsine i'lân ve işâa olunacağı misillü düvel-i mütehâbbe dahı bu usûlün inşâallâhu Teâlâ ilelebed bakâsına şâhid olmak üzre Dersaâdet'imizde mukîm bilcümle süferâyâ dahı resmen bildirilsin. Hemân Rabbimiz Teâlâ hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânîn-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allâhu Teâlâ hazretlerinin la'netine mazhar olsunlar ve ilelebed felâh bulmasınlar. Âmîn.

25 Şaban 1839 [3 Kasım 1839]

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Yunus ARINCI

Uyuğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Devam Ediyor
Yüksek Lisans	İndiana Üniversitesi Kamu Yönetimi	2009
Lisans	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi	1996
Lise	Kumru İmam Hatip Lisesi	1992

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Arıncı Yunus, (2022). Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunun Zihniyet Dönüşümü, Geri Kalmışlığı ve Kalkınma Analizi: Sabri Ülgener, *Sosyal Bilimler Dergisi/Sobider*, 1(9), 58.

Arıncı Yunus, (2003). Pozitivizmin Epistemolojik ve Metodolojik Kavram Yapısı Üzerine Bir İnceleme, *Tarih Okulu Dergisi*, 2(1), 12.

